

ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ERCİYES UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES

Ağustos 2023, Sayı: 65
August 2023, Number: 65

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ERCIYES UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Sahibi ve Yönetici Editör | Publisher and Managing Editor

Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Adına,
Dekan, Prof. Dr. Faik BİLGİLİ

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Faik BİLGİLİ
Prof. Dr. Levent ÇITAK
Prof. Dr. Ömer KURTBAĞ
Doç. Dr. Emrah KOÇAK
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ÇOBANOĞULLARI

Danışma Kurulu | Advisory Board

Dr. Ali ACARAVCI
Mustafa Kemal University, Turkey	Dr. Karol KUJAWA
University of Illinois, USA
Dr. Ahmet Burçin YERELİ
Hacettepe University, Turkey	Dr. Lenos TRIGEORGIS
Massachusetts Institute of Technology, USA
Dr. Ali KOÇAK
The City University of New York, USA	Dr. Mishu Mofakhar HUSSAIN
University of Toronto, Canada
Dr. Aviral Kumar TIWARI
ICFAI University Tripura, India	Dr. Muhammad Ali NASIR
University of Huddersfield, UK
Dr. Celalettin YAVUZ
Istanbul Ayvansaray University, Turkey	Dr. Muhammad SHAHBAZ
Beijing Institute of Technology, China
Dr. Ceyhun ELGİN
Boğaziçi University, Turkey	Dr. Muhammad UMAR
School of Business of Qingdao University, China
Dr. Christian Johannes HENRICH
Siegen University, Germany	Dr. Narayan SETHI
National Institute of Technology Rourkela, India
Dr. Daniel Balsalobre LORENTE
University of Castilla La Mancha, Spain	Dr. Nurhan TOGUÇ
Istanbul Esenyurt University, Turkey
Dr. Doğan UYSAL
Celal Bayar University, Turkey	Dr. O. Can ÜNVER
Istanbul İstinye University, Turkey
Dr. Erdal ÖZMEN
Middle East Technical University, Turkey	Dr. Olaf LEISSE
Friedrich Schiller University Jena, Germany
Dr. Eyüp DOĞAN
University of Sharjah, United Arab Emirates	Dr. Pali ROSHA
Indian Institute of Technology Bombay, India
Dr. Filiz ÇALIŞKAN
Erciyes University, Turkey	Dr. Sayım YORGUN
Istanbul University, Turkey
Dr. Gazi Salah UDDIN
Linköping University, Sweden	Dr. Solomon Prince NATHANIEL
University of Lagos, Akoka, Nigeria
Dr. Hüseyin BAĞCI
Middle East Technical University, Turkey	Dr. Utku UTKULU
Dokuz Eylül University, Turkey
Dr. İlhan ÖZTÜRK
Çağ University, Turkey	Dr. Yunus YOLDAŞ
Erciyes University, Turkey
Dr. Irina GEORGESCU
Bucharest Academy of Economic Studies, Romania	Dr. Zahoor AHMED
Beijing Institute of Technology, China

Yayına Hazırlayanlar | Prepared for Publication by

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ÇOBANOĞULLARI
gokhanc@erciyes.edu.tr

Arş. Gör. Onur TOK
onurtok@erciyes.edu.tr

Öğr. Gör. Gökhan GÜVEN
gguven@erciyes.edu.tr

Yayın Kurulu Sekreterleri | Editorial Secretary

Dr. Öğr. Üyesi Kadir AYYILDIRIM
kadirayyildirim@erciyes.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Hatun KORKMAZ
hatunkorkmaz@erciyes.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Ahmet KÖSEOĞLU
akoseoglu@erciyes.edu.tr

Arş. Gör. Selma GÜLİRMAK
selma@erciyes.edu.tr

Arş. Gör. Çağrı KARAKOÇ
cagrikarakoc@erciyes.edu.tr

Dil Editörleri | Language Editorial

Prof. Dr. Levent ÇITAK

Dr. Öğretim Üyesi Nail TANRIÖVEN

Diğer Bilgiler

- Dergimiz yılda üç kez yayınlanan hakemli bir dergidir.
- Türkiye'de en az beş üniversiteye mensup öğretim üyelerinden oluşan bir hakem kurulu vardır.
- Dergimiz Türkiye'de tüm üniversite kütüphanelerine gönderilmektedir.
- Bu derginin elektronik versiyonuna <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesibd> internet adresinden ulaşılabilir.
- Dergimizde yayınlanan makalelerde belirtilen görüşlerden makale sahipleri sorumludur.
- Makaleler kaynak gösterilmek koşuluyla iktibas edilebilir.
- Dergimiz TrDizin, EconLit, EBSCOhost, ProQuest, SOBIAD, Scientific Indexing Services, CiteFactor, ResearchBib, DRJI, ASOS Index, Arastirmax, DOAJ, Index Copernicus, Erih Plus ve GoogleScholar veri tabanlarında taranmaktadır.
- Dergimiz uluslararası elektronik dergidir.

More Information

- Erciyes University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences is a refereed journal published tri-annual.
- Our journal has a board of referees which consists of professors from at least five universities in Turkey.
- Our journal is sent to all university libraries in Turkey.
- Electronic version of the journal is accesible through: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesibd>
- The authors are responsible for all the opinions expressed in articles published in our journal.
- Articles in the journal can be referred by giving reference.
- Our journal is indexed in TrDizin, EconLit, EBSCOhost, ProQuest, SOBIAD, Scientific Indexing Services, CiteFactor, ResearchBib, DRJI, ASOS Index, Arastirmax, DOAJ, Index Copernicus, Erih Plus and Google Scholar databases
- Our journal is an international electronical journal.

Covid-19 Pandemisi: Neoliberalizmin Düşüşü ve Ulus Devletin Yükselişi	1-6
<small> ARAŞTIRMA MAKALESİ</small> <i>Covid-19 Pandemic: The Fall of Neoliberalism and The Rise of The Nation State</i> <small> RESEARCH ARTICLE</small> Ömer Taylan & Ali Çiçek	
Türkiye'de Uluslararası Göçlerin İdari Yapıya Etkileri ve Bakanlıkların Göç Yönetim Süreçlerindeki Rollerini	7-14
<small> ARAŞTIRMA MAKALESİ</small> <i>Migration Management and The Impacts of International Migrations on Administrative Structure in Türkiye: A Survey on Ministry Organizations</i> <small> RESEARCH ARTICLE</small> Erkan Arslan & Sevdanur Öztürk & Şeyda Yağlı	
Doğrudan Yabancı Yatırımların ve Turizmin Enerji Güvenliğine Etkisi: Singapur Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme	15-22
<small> ARAŞTIRMA MAKALESİ</small> <i>The Impacts of Foreign Direct Investments and Tourism on Energy Security: An Econometric Investigation on Singapore</i> <small> RESEARCH ARTICLE</small> Alper Karasoy	
Döviz Kuru, Petrol Fiyatları ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Arasındaki İlişki: G7 Ülkeleri Üzerine Bir Analiz	23-29
<small> ARAŞTIRMA MAKALESİ</small> <i>The Relationship Between Exchange Rate, Oil Prices and Foreign Direct Investments: An Analysis on G7 Countries</i> <small> RESEARCH ARTICLE</small> Hakan Bakkal	
Talebe Dayalı Video Hizmetlerinin Kullanımına Yönelik Nitel Bir Araştırma	31-40
<small> ARAŞTIRMA MAKALESİ</small> <i>A Qualitative Research of The Use of Video On-Demand Services</i> <small> RESEARCH ARTICLE</small> Zuhal Akgün & Pınar Hacıhasanoğlu	
Yeşil Öz-Yeterlilik Ölçeği: Türkçe'ye Uyarlama Çalışması	41-46
<small> ARAŞTIRMA MAKALESİ</small> <i>Green Self-Efficiency Scale: Adaptation to Turkish</i> <small> RESEARCH ARTICLE</small> Mine Elagöz & Canan Gamze Bal	
Bankalarda Kârlılık Yakınsamasının Modellenmesi ve Tahmini: Türk Bankacılık Sektörüne Yönelik Bir Analiz	47-56
<small> ARAŞTIRMA MAKALESİ</small> <i>Modelling and Estimation of Profitability Convergence in Banks: An Analysis for The Turkish Banking Sector</i> <small> RESEARCH ARTICLE</small> Adnan Güzel	
Tamirde Dışkaynağın ve Ödemede Gecikmenin Kusurlu Ürünler Üreten Bir Üretim Sisteminin Performansı Üzerindeki Etkisi	57-66
<small> ARAŞTIRMA MAKALESİ</small> <i>The Joint Effect of Outsourced Repair and Permissible Delay in Payment on The Performance of An Imperfect Production Inventory System</i> <small> RESEARCH ARTICLE</small> Harun Öztürk	
Religious Freedom in The USA: Separation Between Church and State	67-72
<small> RESEARCH ARTICLE</small> <i>ABD'de Din Özgürlüğü: Kilise ve Devlet Arasındaki Ayrım</i> <small> ARAŞTIRMA MAKALESİ</small> Üstün Yüksel & Hakkı Büyükbaş	
The Impact of Monetary Shocks on Inflation in Selected West Asian Countries	73-80
<small> RESEARCH ARTICLE</small> <i>Seçilmiş Ülkelerde Parasal Şokların Enflasyon Üzerindeki Etkisi Batı Asya Ülkeleri</i> <small> ARAŞTIRMA MAKALESİ</small> Masoud Saadatmehr	
Girişimcilik Fırsatları: Akıllı Şehir ve Dijitalleşme	81-87
<small> ARAŞTIRMA MAKALESİ</small> <i>Entrepreneurship Opportunities: Smart City and Digitalization</i> <small> RESEARCH ARTICLE</small> Hafize Ufuk Korkmaz	

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

SAYFA|PAGES

Bürokrasi Teorileri'nin Yönetim Psikolojisi Bağlamında Teorik Bir Tahlili89-94

||ARAŞTIRMA MAKALESİ

A Theoretical Analysis of The Bureaucracy Theories in The Context of Administration Psychology

||RESEARCH ARTICLE

Zübeyr Şakar

Akıllı Perakendecilik: Kavramsal Çerçeve, Bileşenler ve Zorluklar.....95-102

||DERLEME

Smart Retailing: Conceptual Framework, Components and Challenges

||REVIEW

Zahide Kübra Koçak & Ayşe Cingöz

HAKEMLER | REFEREES (SAYI:65 | NUMBER:65)

Prof. Dr. Adnan ÇELİK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Halis ÇETİN	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Harun BAL	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ERKEKOĞLU	Kayseri Üniversitesi
Prof. Dr. Nafiz TOK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Aysun KAHRAMAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Ergün KARA	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa YÜCEL	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah AYDIN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Aysu KES ERKUL	(Bir kuruma bağlı değildir.)
Doç. Dr. Deniz TUNÇALP	İstanbul Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru SÖNMEZ KARAPINAR	Kayseri Üniversitesi
Doç. Dr. Ferda ÜSTÜN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Filiz Tufan EMİNİ KURTULUŞ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Vedat YILMAZ	Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf UYSAL	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emrah FİRİDİN	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aylin ALKAYA	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ceren AYDEMİR	Nuh Naci Yazgan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esmâ GÜLTEKİN TARLA	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra KARAPINAR KOCAĞ	Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatike KOÇAR UZAN	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÜNSALAN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre KARACA	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Gör. Abdullah TURAN	Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Gör. Fatih ARSLAN	Giresun Üniversitesi
Gazi POLAT	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

COVID-19 PANDEMİSİ: NEOLİBERALİZMİN DÜŞÜŞÜ VE ULUS DEVLETİN YÜKSELİŞİ

ÖMER TAYLAN¹ & ALİ ÇİÇEK^{2*}

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, otaylantr@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6499-6770>. ² Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yıldızeli Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık, alicicek@cumhuriyet.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9875-2400>.

ÖZ

Covid-19 pandemisi ortaya çıktığı andan itibaren birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Bu sorunlara yönelik en büyük eleştirilerden biri de neoliberal politikalara sahip devletlerin uyguladıkları kamu politikaları olmuştur. Özellikle 1980'lerde Amerika ve İngiltere'de iktidara gelen neoliberal hükümetler; kamu yararını önceleyen politikalarından vazgeçtiklerini, serbest piyasa mekanizmasına geçiş yaptıklarını, minimum devlet anlayışını benimsediklerini açıklamışlardır. Bundan dolayı neoliberal hükümetler; toplumun zayıf kesimlerini koruyan, sosyal eşitliği sağlayan, piyasaya müdahale eden, mal ve hizmetleri sunan devletin hantal ve güçsüz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu iddiaların Covid-19 pandemisiyle zayıf kaldığı ve böylelikle devletin korumacı, düzenleyici ve müdahaleci özelliğine daha çok ihtiyaç duyulduğu görülmüştür. Bir başka deyişle Covid-19 pandemisi, neoliberal sistemin kapsayıcılıktan yoksun, vatandaşlara müşteri gözüyle bakan ve devlete biçilen rolü minimal bir alana hapseden anlayışın ciddi manada eleştirilmesine yol açmıştır. Ulus devlet paradigmasına geri dönüş, neoliberal sistemin kriz zamanlarında meydana getirdiği habis sorunlara bir çözüm iddiası taşımıştır. Çalışma bu kapsamdan hareketle neoliberal politikaların eleştirisini ve ulus devletin gerekliliği fikrini ele almaktadır.

Editör / Editor:

Hatun KORKMAZ,
Erciyes Üniversitesi, Türkiye

Hakemler / Referees:

Abdullah TURAN,
Aksaray Üniversitesi, Türkiye
Yunus Emre KARACA,
Bingöl Üniversitesi, Türkiye
Hatike KOÇAR UZAN,
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi,
Türkiye

*Sorumlu Yazar/ Corresponding Author:

Ali ÇİÇEK,
alicicek@cumhuriyet.edu.tr

JEL:

P0, P1, F59

Geliş: 24 Şubat 2023

Received: February 24, 2023

Kabul: 30 Mart 2023

Accepted: March 30, 2023

Yayın: 31 Ağustos 2023

Published: August 31, 2023

Atıf / Cited as (APA):

Taylan, Ö. & Çiçek, A. (2023),
Covid-19 Pandemisi: Neoliberalizmin Düşüşü
ve Ulus Devletin Yükselişi, Erciyes Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 65,
1-6,
doi: 10.18070/erciyesiibd.1255808

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Pandemisi, Neoliberalizm, Ulus Devlet

COVID-19 PANDEMIC: THE FALL OF NEOLIBERALISM AND THE RISE OF THE NATION STATE

ABSTRACT

From the moment it emerged, the Covid-19 pandemic has caused many problems. One of the biggest criticisms towards these problems has been the public policies implemented by states with neoliberal policies. Especially in the 1980s, the neoliberal governments that came to power in the United States and England announced that they abandoned the policies that prioritized the public interest, switched to the free market mechanism and adopted the minimum state approach. Therefore, neoliberal governments have argued that the state mechanism that protects the weaker sections of society, ensures social equality, intervenes in the market, and provides goods and services is cumbersome and weak. It has been observed that these claims have remained weak with the Covid19 pandemic. In other words, the Covid-19 pandemic has led to serious criticism of the neoliberal system's approach that lacks inclusiveness, treats citizens as customers, and confines the role assigned to the state to a minimal area. The return to the nation-state paradigm claimed to be a solution to the malignant problems that the neoliberal system created in times of crisis. In this context, the study deals with the criticism of neoliberal policies and the idea of the necessity of the nation-state.

Keywords: Covid-19 Pandemic, Neoliberalism, Nation-State.

GİRİŞ

İnsanlar arasındaki sorunları çözmek, kamusal mal ve hizmetleri üretmek üzere yaklaşık beş bin yıl önce ortaya çıkan devlet, bugün en büyük siyasi, ekonomik ve toplumsal örgüt olma vasfını sürdürmektedir. Tarih içinde farklı formları ile devlet, zaman zaman güçlenmiş; beşerî, mali, coğrafi, askeri, örgütsel vb. yönlerden fazlaca büyümüş; bazen de bu gücünü yitirmiş ama hiçbir zaman bütünü ile ortadan kalkmamıştır. Hemen her siyasi düşünce için merkezi konumda olan devletin yapısı ve rolü üzerine çok sayıda görüş ortaya çıkmıştır.

Devletin yapısında ve rolünde değişikliğe yol açan en önemli faktörlerden biri *sosyo-ekonomik krizlerdir*. Devletin yapısı ve rolü kriz olgusuyla doğrudan bağlantılıdır. Çünkü devlet ile ilgili yapılan tartışmaların ilk durağı yaşadıkları toplumsal ve ekonomik krizlerdir. Yaşanan bu krizler, devletin doğrudan işlevini etkilemektedir. Bu anlamda devlet, koşullara göre seçenekler geliştirebilme esnekliğini kullanarak krizleri atlama çalışmaktadır. Gelişen esnek yapı, bazı dönemlerde devletin piyasaya müdahale etmesini gerektirmekte; bazı dönemlerde ise devletin piyasaya müdahalesini reddetmektedir (Demirhan ve Taylan, 2018: 391). Bu tematik yapı üzerinden tarihsel olarak devletin yapı ve işlevine bakıldığında yaklaşık 150 yıldır süregelen klasik liberal devlet anlayışı, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'ne kadar devam etmiştir. Krizden sonra Keynesçi politikalar hem kamu işletmeleri hem de sübvansiyonlar aracılığıyla önce ekonomik sonra da toplumsal ve siyasi alanda en önemli aktör haline gelmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Avrupa'nın yeniden inşa edilmesinde önemli bir rol oynayarak (İmga ve Ayhan, 2020: 86) sosyal refah devletinin öncü formları olarak uygulanmıştır. Artık ekonomiye aktif ve kapsamlı müdahalede bulunmayı ve toplam talep yönetimini üzerine almayı öngören refah devleti anlayışının en geniş anlamdaki temel amacı, piyasa ekonomisinin başarısızlıklarını ve yetersizliklerini ortadan kaldırmak olmuştur (Rosanvallon, 2004: 42). Ancak süreç içerisinde enflasyon, işsizlik ve kamu harcamalarının artması, yüksek vergilerin alınması, üretimin düşmesi ve büyümenin durması refah devletine olan güveni önemli ölçüde sarsmıştır (İnsel, 2011: 8). Refah devletine olan güvenin azalması beraberinde küreselleşme sürecini besleyerek uluslararası ticaretin yaygın bir hâle gelmesine zemin hazırlamıştır. Öyle ki 1980'li ve 90'lı yıllar, ulus devletlerin tarihi rollerini tamamladığı, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ise ideolojik zeminde liberalizmin "tarihin sonu"nu ilan ederek neoliberal politikaları açtandığı bir süreci başlatmıştır. Bu süreçte mikro milliyetçi hareketlerin daha görünür hale gelmesi, bazı devletlerin' parçalanması gibi gelişmeler ise ulus devletler çağıının kapanacağı iddialarını gündeme taşımıştır (İmga ve Ayhan, 2020: 86).

Erdoğan, küreselleşme olgusunun ulus devletlerin geleneksel rolü üzerinde iki temel yapısal değişimi meydana getirdiğini belirtmektedir. Bunlar bütünleşme ve parçalanma süreçleridir. Her iki süreç de devletin siyasi hâkimiyetini tehdit etmektedir. Bütünleşme süreci, iktisadi ve teknolojik değişimin dünya çapındaki etkisinin bir sonucu olarak sistemin birbirinin parçası haline geleceği ve birbirinden soyutlanmayacağı fikrine tekabül etmektedir. Dolayısıyla bütünleşme süreci ulus devletin ötesinde bir ekonomik sistemin varlığına işaret etmektedir. Parçalanma süreci ise iktisadi ve siyasi bütünleşmenin bir yan ürünüdür. Dünya piyasalarının büyümesiyle birlikte ekonomilerin bölgeselleşme eğilimleri de ortaya çıkmış, bu bölgesel ekonomilerin önemli bir kısmı ise kendi ulus devletlerinden çok küresel ekonomiyle bağlantılı hale gelmiştir. Bu iktisadi eğilimlere cevap olarak ulus devlet içindeki bölgesel ekonomilere daha geniş yetkiler verilmiştir. Böylece aynı ulus devlet içinde bölgesel ekonomiler meydana getirilmek suretiyle ulus devletlerin geleneksel yapıları zayıflatılmış ve ulusal siyasi sistemlerin yeniden şekillenmesi teşvik edilmiştir (2018: 209- 210). Sonuç olarak ulus devletler özellikle küreselleşmenin getirdiği bütünleşme ve parçalanma süreçleriyle güçlerini kaybetmeye başlamıştır.

Böylesi bir süreçte göçler, uluslararası ekonomik krizler ve özellikle Covid-19 pandemisi ulus devletlere can suyu olabilecek ve ulus devlet

fikrini tekrar güçlendirecek gelişmeler olarak sayılabilir. Bu çalışmanın ana teması içinde yer alan ve bir küresel kriz sayılan Covid-19 pandemisi, insanlık tarihinin yaşadığı en büyük salgınlardan biri olarak kabul edilmektedir. Ortaya çıktığı andan itibaren kısa bir zaman diliminde dünya geneline yayılan Covid-19 başta ekonomik, sosyal, siyasi ve psikolojik olmak üzere oldukça yıkıcı sonuçlar doğurmuş ve bu sonuçlar ise küresel düzeyde insani bir krize neden olmuştur (Duman, 2022: 6). Böylesine bir küresel krizin yönetilmesinde hem uluslararası örgütler hem de ulus devletler önemli bir sınav vermiştir. Bahsi geçen sınav aynı zamanda neoliberal sistemin ve onun inşa ettiği uluslararası kurumların kriz zamanlarında nasıl reaksiyon verdiğini de kapsamaktadır.

Neoliberal anlayışta bireyin merkeze alınarak kendi kendine yetebileceği ve yalnızca kendinden sorumlu olacağı iddiası pandemi sürecinde zayıf kalmıştır. Bu süreçte bireyin yalnızca kendini korumak düşüncesinin bir anlam ifade etmediği ve haliyle toplumu koruduğu takdirde kendini koruyabileceği fikrinin ağırlık kazandığı görülmüştür. Böylelikle her bireyin ulus devletin müdahale, koruma ve düzenleme rolüne ihtiyaç duyduğu ve sosyoekonomik özellikleri açısından dezavantajlı kesimlerin sosyal politikalarla desteklenmesinin eşitsizliği önlemede etkili bir araç olduğu varsayılmıştır (Dama, 2021: 246).

Ulus devletin "güvenli koruma" gerektirecek uygulamaları hem bireyler hem de topluluklar tarafından kaçınılmaz olarak benimsenmiştir. Çünkü pandemide eğitim hizmetlerine ara verilmesi, esnek veya online çalışma sistemine geçilmesi, sosyal mesafe şartlarından dolayı sosyalleşmenin sınırlandırılması, ulaşım, seyahat, spor, kültür, sosyal aktivitelerin iptal edilmesi, en basit deyimle insanların küresel ev hapsiyle karşı karşıya kalması (Dama, 2021: 253) ulus devletin sorumluluk hissederek bireyin sağlığını ve güvenliğini risklere karşı korumak için çeşitli politikalara başvurmasına, yeni bir aktör olarak belirmesine ve meşruiyet kazanmasına sebep olmuştur. Birey salgından korunmak ve kamu hizmetlerine erişimini sürdürülebilir kılmak için devletin sosyal yaşamdan çalışma hayatına kadar tüm düzenleyiciliğini kabul etmiştir. Bu durumda devletin talep yönlü sistemden arz yönlü bir sisteme doğru evrildiği görülmüştür.

Bu çalışmada, Covid-19 pandemisi sürecinde ulus devlet fikrinin yeniden güç kazandığı, neoliberal iktisadi anlayışın ve onun siyasi tezahürü sayılabilecek liberalizmin krizler karşısında geçirdiği panik ve uluslararası sistemin kriz yönetimindeki başarısızlığı ele alınacaktır. Çalışmada, bahsi geçen başarısızlıkların neoliberal sistem ve liberalizme itibar kaybettirdiği, ulus devletleri ise güçlendirdiği tezi işlenecektir.

I. COVID 19 ÖNCESİ NEOLİBERAL SİSTEM

20. yüzyılda meydana gelen savaşlar, ekonomik krizler ve toplumsal riskler karşısında başta çalışanlar ve dezavantajlılar olmak üzere çeşitli toplumsal grupların korunması gerektiği fikri ortaya çıkmıştır. Böyle bir siyasi ve ekonomik iklimde, modern devletler başat bir aktör olarak inisiyatif almış ve koruma işlevini yerine getirmek amacıyla toplumsal, ekonomik ve siyasi alanlarda müdahale yetkilerini genişletmişlerdir. Özellikle 1929 Dünya Ekonomik Krizi ile birlikte Keynesçi ekonomi modeli ve bunun uzantısı sayılabilecek refah devleti anlayışında bir tür uzlaşma olmuştur. Bu uzlaşma vatandaşlık, refah hakkı, pozitif özgürlük, sosyal adalet ve eşitlik ilkeleri etrafında korporatist-demokratik sosyal devlet anlayışı üzerine inşa edilmiştir.

Keynesçi refah devleti döneminde kalkınmada öncü rolün devlet tarafından üstlenilmesi, gerekli altyapı yatırımlarının devlet eliyle gerçekleştirilmesi, eğitimden barınmaya, iş hayatından istihdama kadar her türlü alanda devletin güvence olarak gösterilmesi bu dönem için yaygın bir kabul görmüştür. Ancak bahsi geçen durum 1960'lı yıllardaki toplumsal hareketlerle sorgulanmaya başlanmış, 1970'li yıllardaki büyüme krizi, petrol krizi ya da kamu harcamaları artışından meydana gelen ağır yük ile birlikte devletlerin başta ekonomi üzerindeki tahakkümü olmak üzere idari ve mali gücü, bu gücü kullanma biçimi temel tartışmaların öznesi haline dönüşmüştür. Devletin vaat ettiği sosyal adaletin sağlanması ve eşitsizliklerin giderilmesi gibi beklentiler ise karşılanamamış, nihayetinde Keynesçi ekonomi model ve müdahaleci devlet eleştirilerin hedefi haline gelmiştir. Bir diğer deyişle, 1970'lerde kamu harcamalarının, karşı konulamayan artışlarına paralel olarak bir hoşnutsuzluk dalgası yayılmaya başlamıştır. Artık hükümet harcamalarının sadece bir savurganlık olduğu, halkın genel refah

¹ Kapsamlı bir tanımla ortaya konulacak olursa ulus-devlet, "sınırları belirli bir toprak alanı içerisinde kanunî güç kullanma hakkına sahip bulunan ve yönetimi altında bulunan halkını türdeş hâle getirerek ortak kültür, değerler, semboller yaratarak, geleneklerle köken mitlerini canlandıran (bazen uydurarak) birleştiğini hedefleyen bir tür devletin oluşumuyla tanımlanan modern bir olgu" şeklinde tarif edilebilir (Wallerstein, 2013: 104; Turan, 2022: 49).

düzyini yükseltmekten öte, özel çıkar grupları için yapılan harcamalar olduğu şeklindeki düşünceler bu dalganın daha da keskinleşmesine yol açmıştır. Artan kamu harcamalarının, vatandaşların kişisel haklarına yönelik bir tehdit oluşturduğu fikrinin doğması, refah devletine karşı olumsuz duygu ve düşünceleri daha da güçlendirmiştir. Bu güçlenen duygu ve düşünceler, gelişmiş kapitalizme çözüm olarak yeni(den) sağ gündeme getirmeye başlamıştır (Durgun, 2018: 234). Sonuç olarak devletin dominant varlığına yönelik eleştirilerin en güçlü damarını sağ kesim üstlenirken Keynesçi modelin yerini liberal politikaların alması gerektiği yaygın bir görüş haline gelmiştir (Duman, 2022: 11; Sallan Gül, 2004: 30). Keynesçi ekonomik modelin itibar kaybetmesiyle birlikte liberalizmin yeniden popüler hale geldiği ve hatta tarihin sonu iddiasını taşıdığı periyod, neoliberalizmin yükselişe geçtiği dönem olarak da ifade edilmektedir.

Neoliberalizm, özellikle 1970'li yıllardan günümüze kadar geçen süreçte küresel iktisadi ve politik sorunlara kaçınılmaz ve yegâne çözüm aracı olarak liberal iktisadi ve siyasi prensipleri işaret eden bir paradigma olarak tanımlanabilir. Tarihsel süreç içinde liberal iktisadi ve siyasi prensipleri farklı yaklaşımlarla ele alan üç temel liberal paradigmadan bahsetmek mümkündür. Bunlar sırasıyla klasik liberalizm, uzlaşmacı liberalizm ve neoliberalizmdir (Akalin, 2009: 11).

Klasik liberalizm, 18. yüzyıldan 19. yüzyılın son çeyreğine kadar geçen dönem için kullanılan bir kavramdır. Kavramın temel mantığında bireycilik ve özel mülkiyet merkezi bir konumda yer almakta, fırsat eşitliği önemsenmekte, özel girişim desteklenmekte ve rekabet ise piyasanın en önemli unsuru olarak görülmektedir. Klasik liberalizmin devlete biçtiği rol, özgürlük ve adaleti sağlama ve bireylerin güvenliğini temin etme ile sınırlanmıştır. Dolayısıyla devlet, mal ve hizmetlerin üretimi süreçlerine doğrudan dominant bir aktör olarak katılmaz, üretim araçlarını elinde bulunduramaz ve ekonomiye doğrudan müdahale ederek piyasanın ahengini bozamaz. Raico'ya göre (2018) klasik liberalizm; özel mülkiyeti, engelsiz bir piyasa ekonomisini, hukukun üstünlüğünü, din ve basın özgürlüğünün anayasal güvenceye alınmasını ve serbest ticarete dayalı uluslararası barışı savunan bir ideolojidir. Klasik liberal öğretiler özellikle 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan iktisadi ve siyasi gelişmelerle birlikte eleştirilmeye başlanmış, Keynesçi ekonomik modelin bir çıkış yolu olarak görülmesiyle birlikte ise klasik liberal prensipler kendini yenilemek ve çağa ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Böylece devlete biçilen rolü daha genişleten bir yaklaşım olan modern/uzlaşmacı liberalizm anlayışı ortaya çıkmıştır.

Kapitalist sistemin kendi iç dinamikleri gereği kaçınılmaz olarak yaşadığı iktisadi krizden kurtulmanın bir yorumu olarak ifade edilebilecek uzlaşmacı liberalizm, ekonomiye devlet müdahalesinin bireycilik çerçevesinde değil de kamu yararı temelinde gerçekleştirilebileceğine salık vermektedir (Akalin, 2009: 13). Tarihsel süreçte vuku bulan üçüncü liberalizm türü ise neoliberalizmdir. Neoliberalizm, 19. yüzyılın sonundan itibaren uzlaşmacı liberalizmin hâkim olduğu dönem çerçevesinde ve II. Dünya Savaşı'ndan 1970'li yıllara kadar geçen süreçte özellikle kapitalist ülkelerde görülen iktisadi gerilemelere bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Neoliberalizm, 1970'lerden günümüze kadar varlığını devam ettirmiş ve aynı zamanda yeni sağın² ideolojik temellerini beslemiştir (Akalin, 2009: 17). 1980'li yıllarda özelleştirmeler ile birlikte serbest piyasa sistemi yeniden ön plana çıkmış; İngiltere'de Thatcher, ABD'de Reagan hükümetleri serbest piyasacı politikalarıyla anılmışlardır (Yılmaz, 2016: 49).

Esasında klasik liberal ekonomik ve politik prensiplerin yeniden canlanmasını ve dünyada hâkim ideoloji haline gelmesini ifade eden neoliberalizm; örgütlü emek karşısında kapitalist sistemin küreselleşmesini, endüstriyel ve finansal sermayenin kurumsallaşmasını ama daha da önemlisi özelleştirme ve serbestleştirme başta olmak üzere rekabete ve birikime dayalı bir piyasa sistemini amaçlamaktadır (Duman, 2022: 11).

Neoliberalizm devletin mümkün olduğunca minimize edilmesini ve fonksiyonlarının sınırlandırılmasını, özelleştirmeleri ve dolayısıyla piyasa ekonomisinin koşulsuz egemenliğini esas alır (Şaylan, 2003: 132). Neoliberalizmin devlete biçtiği rol; temel hak ve özgürlüklerin

güvence altına alınması, fırsat eşitliğinin sağlanması ve adalet tesis edilmesi ile sınırlıdır. Bunun haricinde toplumsal ya da ekonomik hayatın tüm parametrelerinde devletin varlığını ortadan kaldırmaktadır. Neoliberal sistemde eğitimden sağlık politikalarına kadar, insani değerleri yücelten ya da besleyen her türlü kamu politikasının piyasa mekanizmasıyla icrası makul görülür. Bu alanlarda devletin varlığı bir sorun olarak görülür. Zira neoliberalizme göre devlet kendisine çizilen sınırlı rolün dışına çıkmamalı, piyasayı işlevsizleştirerek müdahalelere girişmemelidir. Neoliberal anlayış, değerlerin dağıtım noktasında devletin organizatörlüğünü ve kamu yararı gereğiyle devletin piyasaya müdahale etmesini reddeder. Zira neoliberal anlayışa göre devlete verilen her bir yetki ve sorumluluk, bireylerin özgürlüklerini olumsuz etkileyecektir. Devlet, kendi yetki ve sorumluluklarını artırdıkça nihayetinde kadir-i mutlak bir aygıt dönüşecek; her türlü eylem ya da işlemi *raison d'état* (hikmet-i hükümet ya da hikmeti kendinden menkul) ilkesiyle tanımlayarak itirazlara ve denetime yer vermeyecektir. Neoliberal anlayışta, devlet gücünün artırılması durumunda onun bir tür Yeryüzü Tanrısı'na (Leviathan'a) dönüşeceği kaygısı vardır.

Neoliberal anlayış, devletin geniş yetkilere sahip olacağına ve her alanda tahakkümünü pekiştireceğine dair endişe taşımaktadır. Bu endişeden dolayı devletin yerine getirmesi gereken sosyal ve ekonomik haklar ve ödevlerden bile elini çekmesi gerektiğini savunmaktadır. Eğitim ve öğrenim hakkı, kamulaştırma, sağlık hakkı, sosyal güvenlik hakkı gibi çok sayıda sosyal ve ekonomik hak (Gözler, 2019: 113) devlet tarafından kamu yararı ile gerçekleştirilmektedir. Oysa neoliberal anlayışta bu hak ve ödevlerin de devletten alınarak piyasaya devredilmesi istenir. Çünkü devlet vatandaşlarına eğitim ve öğrenim hakkını kendi eliyle verdiğinde endoktrinasyon³ süreciyle toplumda tahakküm kurabilecektir. Bu yüzden devlet tarafından ücretsiz bir şekilde verilen eğitim hizmetlerine olumlu bakmazlar. Benzer şekilde sağlık hizmetlerinin sunumunun da devlet tarafından verilmesi istenmez. Neoliberal anlayışa göre bu tür hizmetleri özel sağlık kurumları ve özel sağlık sigortaları yürütmeli, devlet ise süreçte sadece denetleyici bir işlev görmelidir.

Covid-19 pandemisi öncesinde devlet eliyle gerçekleştirilen genel sağlık sigortası ve sağlık hizmetlerine özellikle kapitalist ülkelerde uygulanan neoliberal politikaların dolaylı nadiren rastlanmaktaydı. ABD başta olmak üzere neoliberalizmin uygulama alanı bulduğu ülkelerde kamu yararı gözetilmeksizin sağlık hizmetleri özel sektör tarafından sağlanmaktaydı. Bu durum, Covid-19 pandemisinin küresel bir şekilde yayılması ile birlikte tekrar gündeme gelmiştir. Zira neoliberal politikaları benimseyen devletler, sağlık hizmetlerinin sunumunda önemli zafiyetler göstermiştir. Böylece neoliberal politikalar önemli tartışmaların öznesi haline gelmiştir.

Neoliberalizm, kamu politikalarının icrasında devlete biçtiği sınırlı ve minimal rol ile bir yandan serbest piyasaya dayalı sistemi tesis ederken diğer yandan da ulus devletlerin güçlü bir yapı haline gelmesini engellemektedir. Neoliberalizm, özellikle kriz dönemlerinde geniş yetki ve sorumlulukları üstlenebilecek ulus devlet anlayışını, potansiyel bir tehdit olarak görmektedir. Bir başka ifadeyle ulus devletlerin güçlü olduğu yerde neoliberal politikalara yer verilmezken, neoliberal anlayışın tesis edildiği yerde ise ulus devletler nispeten zayıf bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla neoliberalizm ile ulus devletler arasındaki ilişkiyi bu şekilde değerlendirmek mümkündür.

II. COVID 19 KRİZİ VE NEOLİBERALİZMİN BAŞARISIZ SINAVI

Neoliberalizm, 1970'li yıllardan itibaren özellikle küreselleşmenin etkisiyle ve liberalizmin tarihin sonu iddialarını güçlendirmesiyle beraber hâkim bir paradigmaya dönüşmüştür (Birdsall ve Fukuyama, 2016; Somel, 2016: 223; İnanç ve Demiray, 2004: 164). Bu süreç içinde kamu yararı kavramı önemli bir tahribata uğramış, ulus devletlerin piyasa üzerinde her türlü etkisi ve yetkisi zararlı olarak görülmüş, ulus devletlerin fonksiyonlarının tükendiği iddiaları baskın hale gelmiş ve piyasa ekonomisine saygıyı esas alan uluslararası kuruluşların önemi

² Yeni sağ, genel olarak 1960 ve 70'li yıllardan itibaren ABD ve Avrupa'da beliren muhafazakar ve neo-liberal düşünce akımlarının tamamını kapsayan bir kavramdır. Siyasi alanda Reagan ve Thatcher'in politikalarıyla özdeşleştirilir. Yeni sağ ve neo-liberalizm kavramları ve ilişkisi için bakınız: Ayman Güler (2002), Yayla (2005).

³ Latince *doctrina* kelimesinden türetilen endoktrinasyon ya da öğretilendirme kavramı, her türlü eleştiriye katı bir şekilde reddeden ve kendi doğrularını hakikat olarak gören bir öğreti şeklindedir. İnsanları manipüle ederek belirli tercihlere zorlayan ve bunu yaparken kendi ideolojik çizgisine zorlayan bu öğreti, bireyleri kendi fikir sistemi içinde dönüştürmeyi amaçlar.

artmıştır.

1970'li yılların ortasından itibaren neoliberal politikaların hayata geçirilmesiyle birlikte neredeyse tüm toplumsal mekanizmalar piyasa odaklı, kamu yararından uzak ve birey merkezli bir şekil almaya başlamıştır. Hayatın hemen hemen her noktasında fark edilir büyük bir kırılma yaratan bu dönüşüm, özellikle eğitim ve sağlık alanında geri dönülemez bir eşitsizliği ortaya çıkarmıştır. Neoliberal politikaların bireysel olanla toplumsal olan arasında yarattığı gerilim, pandemi sürecinde meydana gelen küresel sağlık krizi aracılığıyla belki de en şiddetli dışa vurumlarından birini yaşamıştır. Sağlık, piyasanın vicdanına ve keyfine bırakılmayacak kadar önemli bir alan iken bugün o da aynı eğitim sistemi gibi; verimlilik, etkinlik, girişimcilik, esneklik, rekabet gibi kavramlarla anılan bir "sektör" haline gelmiştir. Özel hastaneler hastaları müşteri pozisyonuna koymakta, sağlık hizmetinden çok deyim yerindeyse lüks bir otel hizmeti sunmaktadır. Neoliberal politikaların sunduğu tüm bu bireyci yaklaşımlar aracılığıyla üst sınıflar güvenliği, riskten muafiyeti ve daha az korkuya sahip olmayı satın alabilirken piramidin altındaki daha geniş bir alanda kalan alt sınıflar ise sağlık gibi temel bir hizmetten yoksun; riske, korkuya ve aslında ölüme terk edilmektedir (Kocabaş, 2020: 20).

Neoliberal anlayış, devletin kamu politikalarına müdahale etmesini elzem kılacak seviyede ciddi bir refah probleminin olmadığına inanmaktadır. Dolayısıyla devletin eşitlikçi söylem üzerinden değerler dağıtmasına, piyasaya bir aktör olarak müdahale etmesine ve yeniden dağıtımçı bir güç olarak meşruiyet zeminini genişletmesine olumsuz bakmaktadır. Ona göre var olan bireysel riskler sigorta ilkesi çerçevesinde çözümlenebilecektir. Dahası eğitim, sağlık ve konut gibi mal ve hizmetlerin tedarikinde ise en iyi yol özel sektör, yani piyasadır (Özkazanç, 2011: 93). Neoliberal politikaların bireyci ve piyasa temelli yaklaşımları, olağan dönemlerde çeşitli eşitsizlikleri beraberinde getirmiş olsa da (Stiglitz, 2014: 90) bu durum çok fazla göze batmamıştır. Ancak kriz zamanlarında neoliberal politikaların işlevselliği önemli tartışmaların öznesi haline gelmiştir. Covid-19 pandemisi, bu tartışmaların en yoğun şekilde sürdürüldüğü ve neoliberalizmin çok sayıda eleştiri okuna hedef olduğu bir süreci beraberinde getirmiştir. Bu süreçte Covid-19 pandemisi; küresel sistemi kilitlemiş, başta sağlık olmak üzere çok sayıda politikayı kamu politikası olarak değerlendirmeyen ülkeleri zor duruma sokmuştur. Covid-19 pandemisiyle mücadelede hızlı karar alabilen ve müdahale edebilme kapasitesine sahip olan güçlü liderlerin inisiyatif aldığı ve ulus devletlerin salgın sürecini yönetmede en dominant aktör olduğu ülkeler nispeten bu süreçte daha başarılı olmuşlardır. Ortaya çıkan sorunların çözümünde devletin müdahalesi olumlu bir etmen olarak değerlendirilmiştir. Çünkü devletin, bireylere sosyal güvenlik sağlaması, bireyleri ekonomik risklere karşı koruması ve onlara barınma, eğitim ve sağlık hizmetleri sunması, müdahale kapsamında bir eylem olarak kabul edilmiştir.

Covid-19 pandemisi, dünyanın bütün ülkelerindeki kurumlara ve bu kurumların dayandığı ekonomik ve siyasal sistemlere bir tür ışık tutmuş, bunların yetersizliklerini ve zayıflıklarını ortaya çıkarmıştır (Fukuyama, 2020). Neoliberalizm, toplumun ortak yararı ya da kamu yararı anlayışıyla devletin kamu hizmeti üreten bir aktör olmasını reddeder. Neoliberal anlayışa göre ulus devletlerin (sosyal devlet ilkesi gereği) kamu hizmetlerini üreterek sosyal adaleti sağlaması ve gelir dağılımında daha dengeli bir duruma ulaşmayı amaçlaması gerçeklikten yoksundur. Ulus devletlerin sosyal adalet ya da kamu yararı gibi söylemler üzerine inşa ettiği politikaların arka planında kendi meşruiyetlerini güçlendirmek ve yetkilerini olabildiğince genişletmek olduğuna inanan neoliberal anlayışa göre ulus devletler piyasanın yerini alma çabasına girmemelidir. Zira bu çaba masum bir girişim değildir. Bir başka deyişle, devlet tarafından toplumun geneline ücretsiz olarak sunulacak temel kamu hizmetleri aracılığıyla üst gelir gruplarından alt gelir gruplarına gelir transferi yapılması (Marshall ve Bottomore, 2000) bir tür illüzyondan ibarettir. Bu illüzyonun arkasında ise kadir-i mutlak devlet anlayışını meşrulaştırmayı amaçlayan bir anlayış söz konusudur. Bu nedenle neoliberalizm devletin minimize edilerek adaleti, güvenliği ve temel hakları temin edecek bir alana hapsedilmesini meşru görmektedir. Bu alan dışındaki her türlü mal ve hizmet üretiminde "piyasayı" meşru ve etkin bir aktör olarak görmektedir.

Neoliberal politikalar, başta sağlık ve eğitim olmak üzere toplum

için elzem olan hizmetlerin piyasa tarafından sağlanması gerektiğini ve devletin bu alanlarda hizmet arzı sağlayan bir mekanizma olmak yerine yalnızca denetim sağlama işleviyle sınırlı olması gerektiği anlayışına dayanır. Bu anlayışa göre özel sigorta sistemi mümkün olduğunca devlet tarafından teşvik edilmeli, müteşebbislerin kurduğu özel eğitim ya da sağlık kuruluşları kamu yararı esasından çok özel çıkarlara dayalı olarak hizmet sunmalıdır. Kapitalist sistemin idealleştirdiği neoliberal politikalar, kamu yararı ya da kamu çıkarı gibi kavramlara eleştiri getirmektedir. Zira neoliberal politikaları savunanlara göre kamu yararı ve kamu çıkarı gibi kavramlar soyut ve içi keyfiyetle doldurabilecek; siyasi otoritenin istediği şekilde istismar edeceği alanlardır. Dolayısıyla devletin bu alanlara kamu yararı ya da kamu çıkarı gibi gerekçelerle müdahalesi meşru görülmez. Ayrıca neoliberal anlayışa göre devlet müdahalesi, hem bireysel özgürlüğe karşı gayrimeşru bir müdahaledir hem de yaratıcılığı, yani üretim yöntemlerinin ve ürünlerin keşfini ve geliştirilmesini önler (Berktaş, 2014: 97).

Kamu yararı ya da kamu çıkarına göre tesis edilmiş kamu politikası niteliğindeki sağlık, eğitim, ulaşım gibi hizmetlerin, neoliberalizmin piyasa temelli bakış açısında özel sektör eliyle yürütülmesi Covid-19 pandemisiyle önemli problemlere yol açmıştır. Covid-19 pandemisi, bir yönüyle neoliberal politikaları benimseyen merkez kapitalist devletlerin kriz yönetimi sürecindeki noksanlıklarını ve devlet idaresi mekanizmalarının işlevsizliğini ortaya çıkarmıştır. Bu yöndeki politikaların merkezinde yer alan ABD, İspanya, İtalya ve Fransa

RESİM 1 | Covid-19 protestocuları 20 Mayıs 2020'de Beyaz Saray'ın önünde neoliberal politikaları sahte ceset torbaları sergileyerek protesto ediyor.

gibi ülkeler hem vaka hem de ölüm sayıları bakımından salgından en çok etkilenen ülkeler arasında yer almışlardır. Bu ülkeler, sağlık sistemlerinin krize cevap verememesinden dolayı, trajik bir şekilde, solution cihazlarının yetersiz kaldığı, insanların hastane koridorlarında ölüme terk edildiği, cenazelerin sokaklara taşığı, sağlık sigortası olmayan vatandaşların acil servisler dışında tedavi göremediği, yaşlıların huzurevlerinde ölüme terk edildiği bir süreçle baş başa kalmışlardır (İmga ve Ayhan, 2020: 93; Yılmaz, 2021: 50-51; Arslan, 2022: 351). Bu durum, neoliberal politikaları benimseyen ülkelerde yaşayan vatandaşlar tarafından yoğun bir şekilde protesto edilmiştir.

Neoliberal paradigma öncesinde dünyanın bazı ülkelerinde uygulama alanı bulan sosyal devlet anlayışı başta sağlık olmak üzere pek çok kamu hizmetinin bir insan hakkı olduğu temeline dayanmaktaydı ve bu hizmetlere insanların ücretsiz bir şekilde erişimi sağlanmaktaydı. Dahası, bahsi geçen hizmetlerin kamu sektörü aracılığıyla sağlanması da olağan bir uygulamaydı. Ancak neoliberal paradigma, özellikle sağlık hizmetlerinin ücretsiz bir şekilde devlet eliyle verilmesi fikrini ortadan kaldırmış ve bu hizmetlerin özel sektör tarafından ifa edilmesini ileri sürmüştür. Bu durumda sağlık hizmetleri için piyasanın belirlediği bir ücret ya da özel sağlık sigortası gibi uygulamalar getirilmiştir. Sağlık hizmetlerinin ücret karşılığı satın alınabilecek bir sektöre dönüşmesi özellikle alt gelir grubundan insanların bu hizmetlerden dışlanmasına neden olmuştur.

Covid-19 pandemisinin başlamasıyla birlikte ise hastalığın, kişilerin sosyal ve ekonomik durumundan bağımsız olarak herkese bulaşma riski

bireysel sağlık yerine toplum sağlığı anlayışının ve dolayısıyla sağlık hizmetlerine ücretsiz erişimin önemini ortaya koymuştur. Bu süreçte, sağlık hizmetlerini ücretsiz olarak sağlayan ülkeler nispeten başarılı bir sınav vermiştir. Zira bahsi geçen ülkeler vatandaşlarının sosyal ve ekonomik durumlarına göre sağlık hizmetine erişebileceği bir sistem yerine herkesi kapsayan bir anlayışla sağlık hizmeti sunmuşlardır. Böylece Covid-19 pandemisiyle mücadelenin tek tek bireylerin değil, toplum sağlığının tamamını içeren bir çerçevede gerçekleştirilmesi gerekliliğini de ortaya koymuşlardır. Sonuç olarak Covid-19 pandemisiyle mücadelede en büyük rol ulus devletlere düşmüş, ulus devletler ise aldıkları bu inisiyatifle meşruiyet zeminlerini genişletmiş ve süreçten güçlenerek çıkmışlardır.

III. COVID-19 KRİZİ'NDE ULUS DEVLETLERİN YÜKSELİŞİ

Covid-19 pandemisi, başlangıçta Çin'in Hubai eyaletine bağlı Wuhan kentinde ortaya çıkan ve yalnızca bahsi geçen kenti ilgilendiren bir sağlık sorunu olarak görülmüş, sonrasında hastalığın dünyanın

RESİM 2 | The Economist Dergisinin 2021 Yılı Mart Sayısı Kapağı

başka ülkelere de sirayet etmesiyle birlikte mesele küresel bir pandemi olarak yorumlanmıştır. Ancak sorunun sağlığın yanı sıra ekonomik, sosyal ve siyasi boyutlarının da çok derin bir şekilde bütün dünyayı etkilediği görülmüştür. Nitekim The Economist, 2020 yılı mart ayındaki sayısında dünyanın ciddi bir krizle karşı karşıya kaldığını ve faaliyetlerini sürdüremez hale geldiğini haber vererek alarm zillerini çalmıştır. Bu alarm zillerini dikkate alan bazı ülkeler sınırlarını hızlıca kapatmış, üretimlerini yavaşlatmış, dış ticaretlerini durdurmuş, okullarını tatil etmiş, karantina uygulamasına gitmiş ve en önemlisi de halkını bilinçlendirmiştir. Öyle ki The Economist, dünyayı bir dükkâna benzetmiş ve dükkânın Covid-19 nedeniyle kapalı olduğunu bildiren bir levhayı dünyanın/dükkânın üzerine asmıştır (Aslan ve Taylan, 2021: 19).

Covid-19 krizi öncesinde dünya sistemini şekillendiren neoliberalizm ve kapitalizm (Wallerstein, 2016) ulus devlet ötesi yapıları, küresel işbirliğini ve piyasa ekonomisini idealize etmekteydi. Ancak yaşanan kriz, tesis edilen uluslararası sistemin küresel sorunları bertaraf etmede

başarılı olabilecek fonksiyonlara sahip olmadığını göstermiştir. Zira pandeminin başlangıcından itibaren dünya genelinde uluslararası ticaretin işleyişini sağlayan tedarik zinciri kırılmış, pandeminin yayılmasının en önemli nedenlerinden bazıları insan mobilizasyonu ve uluslararası seyahatler olarak görülmüş; dolayısıyla ülkelerin sınırları önce insanlara sonra malların geçişine kapatılmıştır.

Covid-19 pandemisinin neden olduğu kriz, devlete biçilen rol konusunda önemli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Neoliberalizmin devleti küçük bir alana hapsediği, birey ve toplumun ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin üretiminden devleti yoksun bıraktığı paradigma kriz döneminde eleştirilerinden hedefi haline gelmiştir. Ayrıca uluslararası ticaretin ülkeler arasındaki problemleri azaltacağı ekonomi-politik temelli bakış açısı (Gilpin ve Gilpin, 1987) da bu dönemde geçerliliğini kaybetmiştir. Bu dönemde küresel ticaret durma noktasına gelmiş, tedarik zincirinin bozulması her ülkenin kendi ürettiği mal ve hizmeti kendi ülkesinde tutmasını zorunlu hale getirmiştir. Dolayısıyla üretilen mal ve hizmetlerin başka ülkelere hem transferi hem de satışı kısıtlanmıştır. Zira o dönem için pandemi koşullarının ne kadar süreceği geleceğe dair bir muğlaklığa neden olmuştur. Ulus devletler ise bu öngörülemez krizi minimum hasarla atlama için kaynaklarını koruma noktasında bir refleks göstermişler. Covid-19 pandemisi bütün ülkelerin birbirinden izole olduğu bir süreçte neden olmuş, Avrupa Birliği ülkelerinde dahi birlik içindeki ülkelere başta maske ve aşı olmak üzere medikal ve gıda yardımlarını engellediği görülmüştür. Örneğin pandemi koşullarının zorluklarının en yoğun hissedildiği 2020 yılı Nisan ayında İtalya ve İspanya'ya gönderilen maskelere Fransa'nın el koyduğu ortaya çıkmıştır. Benzer bir olay, yine aynı sene Çin'den İtalya'ya gönderilen maske ve solunum cihazlarına Çekya'nın el koyması ile yaşanmıştır. Bu dönemde, Hobbes'un Leviathan (2017) isimli eserinden mülhem *homo homini lupus*⁴ hal, Covid-19 krizinin yarattığı dünyayı özetleyebilecek en güçlü motto olmuştur denebilir.

Ulus devletler, Covid-19 pandemisinin yarattığı *homo homini lupus* halinden/kaosundan kurtuluşun yolunu kendilerine verilecek daha geniş yetkilerde görmüşler ve devlete biçilen rolün genişlemesi gerektiğini öne sürmüşlerdir.

Covid-19 pandemisi, neoliberal ekonomik anlayışa sahip İtalya, Fransa ve ABD gibi ülkelerin, sağlık sektörünü özelleştirmiş olmaları ve kamu harcamalarını asgari düzeyde tutmalarından ötürü bu ülkelerin salgına hazırlıksız yakalanmalarına yol açmıştır (Aslan, 2021: 1744). Dolayısıyla neoliberal sisteme dayalı ülkeler için Covid-19 kâbusa dönmüş, bu ülkelerde daha sonra devletin inisiyatif almasıyla birlikte süreç geç de olsa kontrol altına alınmıştır. Öte yandan başta Dünya Sağlık Örgütü olmak üzere çeşitli uluslararası kuruluşların maske, solunum cihazları, aşı ve tıbbi yardımların dünyanın ihtiyaç duyulan bölgelerine adaletli bir şekilde dağıtılmasını organize edememesi kriz döneminde bu kurumlara duyulan güveni sarsmıştır.

SONUÇ

Covid-19 salgını ilk olarak Çin'in Wuhan kentinde 2019 Aralık ayında ortaya çıkmıştır. Başta bir sağlık sorunu olarak algılanmış ama süreç içerisinde diğer ülkelerin siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarını da olumsuz etkilemeye başladığında küresel bir kriz olarak kabul edilmiştir. Bu küresel kriz; üretimin durmasına, tedarik zincirinin kopmasına, ticaret hacminin küçülmesine, sokağa çıkma yasağının uygulanmasına yol açarak işsizliği artırmış ve mal ve hizmetlerin fiyatlarını yükseltmiştir. Bu durum, piyasanın kendi kuralları içinde işlemediğini, arz talep ilişkisinin piyasanın görünmez eliyle düzenlenmediğini ve özel sektörün yaşanan sorunlara çözüm üretmediğini ortaya çıkarmıştır. Haliyle işini kaybeden ve çeşitli zorluklar yaşayan insanlar, krizden devleti sorumlu tutarak devletin birtakım önlemler almasını ve krize karşı çözüm üretmesini istemiştir. Bu istek veya beklenti, neoliberal politikaları benimseyen hükümetlerin ciddi bir sorunla karşı karşıya kaldığını ve bu sorunu çözmeye başarısız olduğunu ortaya koymuştur. Devletin özellikle sağlık ve eğitim hizmetlerini yönetmede yetersiz kalması neoliberal politikaların sorgulanmasına ve hatta neoliberal hükümetlerin içe kapanmasına yol açmıştır.

Bu kriz sürecinde neoliberal politikaları benimseyen hükümetlerin,

⁴ "İnsan insanın kurdudur".

ulus devletin reflekslerini sergilemeleri ve yeri geldiğinde ulus devletin politikalarına başvurmaları önemli bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. Pandemi sürecinde ulus devletin toplum güvenliğini ve sağlığını korumak için olağandışı tedbirlere başvurusu, ulusal sınırları kapatması, hak ve özgürlükleri kısıtlaması, kamusal harcamaları artırması, işletmelere destek sağlaması gibi politikalar önemli bir çözüm aracı olarak görülmüştür.

Pandemi diğer dönemlerden ve krizlerden farklı olarak insanların temel ihtiyaçlara ve hizmetlere erişiminde ciddi bir sorunu gün yüzüne çıkarmıştır. Çünkü insanların ihtiyaç duyduğu mal, hizmet ve ürün vb. şeylerin neoliberal pazarın şartlarıyla/imkanlarıyla sağlanamaması ve ihtiyaçların yalnızca ve doğrudan ulus devlet tarafından karşılanması ulus devletin ekonomiyi olan bağının gerekliliğini ortaya koymuştur.

Ulus devlet doğası gereği disiplini ve kontrolü sağlayan aygıtları doğrudan kendi tekelinde bulundurmaktadır. Bu özellik kriz dönemlerinde ulus devlete birçok işlemi çok kısa bir süre içinde yapabileceği kabiliyeti sağlamaktadır. Böylelikle ulus devlet, virüs vakalarını hızlı bir şekilde tespit etmede, vatandaşı karantina uygulamaları hakkında bilinçlendirmede, test ve tıbbi malzemeyi sağlamada, kurumsal kilitlenmelere alternatif çözüm üretmede, istikrarsızlaştırıcı söylentilerin yayılmasını önlemede ve sağlık hizmetlerinin daha geniş kitlelere ücretsiz bir şekilde ulaştırılmasında kilit bir rol oynamıştır. Haliyle ulus devletin çeşitli krizlere etkin bir şekilde çözüm ürettiği ve ekonomik kalkınmayı yönlendirdiği görülmüştür.

Covid-19 pandemisi, neoliberal anlayışın tahakkümünde neşvünema bulan ve kamu hizmetlerini sektör ve müşteri temelli bir bakış açısıyla değerlendiren sistemin kriz zamanlarında sorunlara çözüm üretme kapasitesine sahip olmadığını ortaya koymuştur. Neoliberalizmin bu kırılğan ve zayıf yönü, kriz zamanlarında inisiyatif alabilen ve sorunlara müdahale kapasitesi yüksek olan ulus devletin meşruyet zeminini genişletmiştir. Dolayısı ile Covid-19 pandemisi sürecinde neoliberalizmin büyük iddiaları önemli bir çöküşe doğru evrilirken ulus devletlerin ise yeniden güçlendiği bir yükseliş süreci başlamıştır.

Covid-19 pandemisi sürecinde başarısız bir sınav veren yalnızca neoliberalizm değildir. Uluslararası örgütler de pandeminin getirdiği ağır koşulların bertaraf edilmesinde, medikal yardımların dünya genelinde adil bir şekilde dağıtılmasında, panik halinde her ulusun kendine odaklandığı ve diğerini yok saydığı *homo homini lupus* halinde bir koordinasyon ve çözüm adresi olmamıştır. Her ne kadar az gelişmiş ve fakir ülkelerin de başta aşu ve temel gıda üzere ihtiyaç duydukları gereksinimlere ulaşma noktasında önemli çabalar içine girilse de uluslararası örgütlerin yeterli yaptırım gücüne sahip olmadığı görülmüştür. Ancak uluslararası örgütlerin her ne kadar kriz zamanlarında pasif bir görüntüye sahip olsa ve temel fonksiyonlarını yerine getiremese de kriz zamanları dışında varlıklarına her zaman ihtiyaç duyulacağı unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- [1] Akalın, U. S. (2009). Neoliberal İktisadın Gelişimi Üzerine Kısa Bir Not. Gülistan Akalın ve Uğur Selçuk Akalın (Ed.). *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi* içinde (s. 9-21). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- [2] Arslan, M. (2022). Pandeminin Kent İnovasyonuna Katkısı. Ayşegül Mengi (Ed.). *Pandemi Sürecinde Dirençli Şehirler* içinde (s. 351-360). Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Yayınları: Kocaeli.
- [3] Aslan, S. (2021). Covid 19 salgınının küreselleşmeye ve ulus devletlere etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(80), 1735-1752.
- [4] Aslan, S. ve Taylan, Ö. (2021). Covid 19 Pandemisi ve Dijital Teknolojilerin Dönüşümü. M. Emin Kurt, Ömer Taylan, Ahmet Vedat Koçal ve Oktay Tathcıoğlu (Ed.). *Covid-19 Pandemisinin Sosyal Bilimlerdeki Yansımaları* içinde (s.18-24). Ankara: Astana Yayınları.
- [5] Ayman Güler, Birgül (2005). *Yeni sağ ve devletin gelişimi* (2. Baskı). İstanbul: İmge Yayınları.
- [6] Berktaş, F. (2014). Liberalizm: Tek Bir Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji. H. Birsen Örs (Ed.). *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* içinde (s.47-114). İstanbul: İstanbul Bilgi Yayınları.
- [7] Birdsall, N. ve Fukuyama, F. (February 16, 2011). The post-washington consensus. Erişim adresi <https://www.foreignaffairs.com/articles/2011-02-16/post-washington-consensus>.
- [8] Dama, N. (2021). Covid 19 Salgınıyla Sosyal Refah Devleti Uygulamalarının Dönüşümü, Murad Tiryakioğlu (Ed.). *Afetlerle Yoksullaşma: Salgınlar, Göler ve Eşitsizlikler* içinde (ss. 243-264). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- [9] Duman, M. Z. (2022). Covid 19 salgını, neoliberalizm ve devletin değişen rolü. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 18(1), 1-31.
- [10] Durgun, Ş. (2018). *Modernleşme ve siyaset*. Ankara: A Kitap.
- [11] Erdoğan, M. (2018). *Özgürlük hukuk ve demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- [12] Fukuyama, F. (2020). The pandemic and political order. *Foreign Affairs*, 99(4), <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2020-06-09/pandemic-and-political-order>.
- [13] Gilpin, R., ve Gilpin, J. M. (1987). *The political economy of international relations*. Princeton: Princeton University Press.
- [14] Gözler, K. (2019). *Türk anayasa hukuku dersleri* (23. Baskı). Bursa: Ekin Yayınları.
- [15] Hobbes, T. (2017). *Leviathan* (15. Baskı). Çev. Semih Lim. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- [16] İmge, O. ve Ayhan, U. (2020). Kovid-19 Salgını ve Sonrası Devlet, Demokrasi ve Güvenlik. İmge, O. ve Ayhan, U. (Ed.). *Kovid-19 Salgını ve Sonrası Toplum, Devlet ve Küresel Sistem* içinde (s. 83-117). Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- [17] İnaç, H. ve Demiray, M. (2004). Siyasal bir ideoloji olarak neo-liberalizm. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (11), 163-184.
- [18] İnsel, A. (2011). *Neo-liberalizm hegemonyanın yeni dili*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- [19] Joseph, E. S. (2014). *Eşitsizliğin bedeli: bugünün bölünmüş toplumu geleceğimizi nasıl tehlikeye atıyor?*, Çev. Ozan İşler. İstanbul: İletişim Yayınları.
- [20] Kocabaş, A. (2020). Covid 19 Pandemisinde Sosyal Belirleyiciler ve Eşitsizlik. Kolektif (Ed.). *Covid 19 Pandemisi ve Sağlıkın Sosyal Bileşenleri* içinde (s. 5-24). Ankara: Türk Toraks Derneği Covid19 E-Kitapları Serisi.
- [21] Marshall, T. H. ve Bottomore, T. (2000). *Yurttaşlık ve toplumsal sınıflar*. Çev. Ayhan Kaya. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- [22] Özkazanç, A. (2011). *Neoliberal tezahürler: vatandaşlık, suç, eğitim*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- [23] Raico, R. (2018). What is classical liberalism. Erişim adresi <https://mises.org/library/what-classical-liberalism>.
- [24] Rosanvallon, P. (2004). *Refah devletinin krizi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- [25] Sallan Gül, S. (2004). *Sosyal devlet bitti, yaşamın piyasası!*. İstanbul: Etik Yayınları.
- [26] Somel, A. (2016). Bir kamu politikası olarak post-neoliberalizm. *Mülkiye Dergisi*, 40(1), 209-236.
- [27] Şaylan, G. (2003). *Değişim, küreselleşme ve devletin yeni işlevi*. Ankara: İmge Yayınları.
- [28] Turan, Abdullah (2022). *20 Yıllık iktidarın bir muhasebesi: Ak parti ve milliyetçilik*. Eğitim Yayınevi: Ankara.
- [29] Wallerstein, I. (2013). Halklığın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik ve Etniklik. E. Balibar ve I. Wallerstein (Ed.). (N.Ökten, Çev.). *İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler* içinde, (s. 91-108). 3. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- [30] Wallerstein, I. (2016). *Tarihsel kapitalizm*. Çev. Necla Alpay. İstanbul: Metis Yayınları.
- [31] Weber, M. (2004). *Sosyoloji yazıları*. Çev. Taha Parla. İstanbul: İletişim Yayınları.
- [32] Yayla, A. (2005). *Siyasi düşünce sözlüğü* (4. Baskı). İstanbul: Adres Yayınları.
- [33] Yılmaz, A. (2016). *Çağdaş siyasal akımlar* (3. Baskı). İstanbul: Vadi Yayınları.
- [34] Yılmaz, V. (2021). Siyaset Sağlık Politikaları ve Sağlık Bakım Sistemleri: Pandemiyle Etkin Mücadelenin Belirleyenlerine İlişkin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme, Murad Tiryakioğlu (Ed.). *Afetlerle Yoksullaşma: Salgınlar, Göler ve Eşitsizlikler* içinde (ss. 29-56). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

TÜRKİYE'DE ULUSLARARASI GÖÇLERİN İDARİ YAPIYA ETKİLERİ VE BAKANLIKLARIN GÖÇ YÖNETİM SÜREÇLERİNDEKİ ROLLERİ

ERKAN ARSLAN^{1*} & SEVDANUR ÖZTÜRK² & ŞEYDA YAĞLI³

¹ Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, erkana@cumhuriyet.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8273-9460>. ² Yüksek Lisans, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, ozturksevdanur@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2563-7588>. ³ Yüksek Lisans, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, seyda.yagli@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4832-4859>.

Bu çalışma 25-28 Ocak 2023'de Barcelonada düzenlenen Academy 1. Uluslararası Göç Araştırmaları Disiplinlerarası Çalışmalar Kongresinde sunulan ve özet metin olarak yayımlanan "Migration Management And The Impacts Of International Migrations On Administrative Structure in Türkiye: A Survey On Ministry Organizations" başlıklı bildirisinin güncellenmiş ve araştırma makalesine dönüştürülmüş halidir.

ÖZ

Türkiye'de göç yönetimi alanında en kapsamlı görev, yetki ve faaliyetleriyle İçişleri Bakanlığı ve bu bakanlığa bağlı Göç İdaresi Başkanlığı öne çıkmaktadır. Göç İdari Başkanlığı yanında Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde "Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı" Sağlık Bakanlığı bünyesinde "Göç Sağlığı Hizmetleri Daire Başkanlığı", Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının "Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü", Dışişleri Bakanlığı bünyesinde "Göç İltica ve Vize Genel Müdürlüğü" birimleri bulunmaktadır. Bakanlık nezdinde herhangi bir idari birimi bulunmayan ancak tüm geçici koruma altındaki ve yabancılar için çeşitli politika, proje ve hizmetler geliştiren Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı da aktif olarak göç yönetimi alanında görev alan bir bakanlıktır. Göçün önemli ve yıkıcı etkilerinin görülebileceği bir diğer boyutta kültür alanıdır. Bu alana ilişkin olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı da göç yönetim sürecinin bir aktörü olarak görülmelidir. Ancak Kültür ve Turizm Bakanlığı yanında Gençlik ve Spor Bakanlığı ile Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı gibi bakanlıkların göç alanına ilişkin konularda proje ve faaliyetlerinde ciddi bir eksikliğin bulunduğu da göze çarpmaktadır. Çalışmada bakanlıkların göç yönetim sürecindeki rolleri ve idari yapıda göç yönetimi konu alan birimleri etraflıca değerlendirilmekte, öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Göç, Göç Yönetimi, Göç Teşkilatlanması, Türkiye'deki Geçici Koruma Altındaki Yabancılar, Bakanlıklar.

Editör / Editor:

Hatun KORKMAZ,
Erciyes Üniversitesi, Türkiye

Hakemler / Referees:

Yusuf UYSAL,
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye
Fatih ARSLAN,
Giresun Üniversitesi, Türkiye

*Sorumlu Yazar/ Corresponding Author:

Erkan ARSLAN,
erkana@cumhuriyet.edu.tr

JEL:

F22, H70, H83

Geliş: 20 Şubat 2023

Received: February 20, 2023

Kabul: 7 Nisan 2023

Accepted: April 7, 2023

Yayın: 31 Ağustos 2023

Published: August 31, 2023

Atıf / Cited as (APA):

Arslan, A. & Öztürk, S. & Yağlı, Ş. (2023),
Türkiye'de Uluslararası Göçlerin İdari Yapıya
Etkileri ve Bakanlıkların Göç Yönetim
Süreçlerindeki Rollerini, Erciyes Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 65,
7-14,
doi: 10.18070/erciyesiibd.1253523

MIGRATION MANAGEMENT AND THE IMPACTS OF INTERNATIONAL MIGRATIONS ON ADMINISTRATIVE STRUCTURE IN TÜRKİYE: A SURVEY ON MINISTRY ORGANIZATIONS

ABSTRACT

In terms of the most comprehensive duties, authorities and activities in the field of migration management in Türkiye, the Ministry of Interior and the Directorate of Migration Management under the Ministry of Interior stand out. In addition to the Directorate of Migration Management, the Ministry of National Education has the "Department of Education in Migration and Emergency Situations", the Ministry of Health has the "Department of Migration Health Services", the Ministry of Labor and Social Security has the "Directorate General for International Labor Force" and the Ministry of Foreign Affairs has the "Directorate General for Migration, Asylum and Visa". The Ministry of Family and Social Services, which does not have any administrative unit within the ministry organization but develops various policies, projects and services for all migrants and foreigners under temporary protection, is also a ministry actively involved in migration management. Another dimension where the significant and devastating effects of migration can be seen is in the field of culture. In this field, the Ministry of Tourism and Culture should be seen as an actor in the migration management process. Finally, there is a serious lack of projects and activities of ministries such as the Ministry of Sports and Youth and the Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change in the field of migration. In this study, the roles of Turkish ministries in the migration management process and the units dealing with migration management in the administrative structure are evaluated in detail. After identifying problematic areas, recommendations are presented.

Keywords: International Migration, Migration Management, Migration Organization, Foreign Nationals Under Temporary Protection in Türkiye, Ministries.

GİRİŞ

Göç olgusu, insanlık tarihi boyunca hep yaşanmıştır. İnsanlığın göç kararı almasının arkasında ekonomik, siyasi, demografik sebepler yanında sosyal ve çevresel birçok itici etmen de rol oynamaktadır (Black, 20211). Ancak 21. yüzyıla gelindiğinde uluslararası göçlerin nedenleri ve sonuçları daha karmaşık bir hal aldığı; hacmi ile ülkeleri, bölgeleri ve kıtaları etkileyecek boyuta ulaştığı görülmektedir. 21 yüzyıl göçlerini bir “kaçış” ve “hayatta kalma” mücadelesi olarak görmek de mümkündür. Bu yüzyılda ülkelerinden kaçmak mecburiyetine düşen insanların sayısı rekor seviyeye ulaşmış, son dönemde dünyanın çeşitli bölgelerinde patlak veren, on beş çatışma bölgesinde milyonlarca insan için büyük acıların yaşandığı trajediler meydana gelmiştir. Yine katlanarak devam eden ve son birkaç yılda zorla yerinden edilen insan sayısında rekor artışlar meydana gelmiştir (UNHCR: 2023).

Türkiye'nin uluslararası göçler ile ilk tanışması yüzyıl öncesine; Balkanlardaki Osmanlı bakiyesi soydaş ve akraba toplulukların nüfus mübadelesi yolu ile Türkiye'ye getirilmeleri ile başlar. Cumhuriyet tarihi boyunca da Türkiye'nin devam eden bir göç gündemi hep olmuştur. Ancak Türkiye'nin yakın coğrafyasında patlak veren Suriye iç krizi, Irak, Afganistan, Somali ve diğer birçok istikrarsız, güvenliksiz, temel kamu hizmetlerinin dahi üretilmediği ülkelerden/bölgelerden kaçarak Türkiye'ye yönelen düzensiz göçler dünyada en fazla yabancı barındıran ülkesi olarak Türkiye'nin yükünü artırmış durumdadır.

Türkiye, bir yandan çatışma ve iç karışıklıkların yaşandığı bölgelere olan sınır yakınlığı nedeniyle en erken ulaşılacak güvenli ülke pozisyonu ile göçmenlerin hedef ülkesi durumundadır. Diğer taraftan ise doğudan batıya yönelen göçlerin güzergâhı üzerinde yer almaktadır. Böylece Türkiye, uluslararası göçlerin hem hedef ülkesi hem de aynı zamanda transit ülkesi olma anlamında ulaşılabilir en yakın liman konumundadır. Türkiye'nin bu coğrafi konumu başta Suriye'de yaşanan iç çatışmalardan kaçarak Türkiye'ye sığınan Suriyeliler olmak üzere Türkiye'ye yönelen diğer göçler nedeniyle ülkemizi dünyanın en fazla yabancı barındıran ülkesi haline getirmiştir. Bu gelişmeler karşısında Türkiye'nin temel göç politikaları ve idari yapısı yeniden tasarlandığı, tasarımların devam ettiği ve hala bazı eksikliklerin ise göze çarptığı görülmektedir.

Türkiye, göç yönetimi ve düzensiz göçlerle mücadelede çeşitli aktörlerin paydaşlığında ancak en çok da devlet aktörlerinin başat rol aldığı bir göç yönetimi politikası ile bu süreci yürütmektedir. Uluslararası göçler ev sahibi ülkeler üzerinde ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi, idari yönden kalıcı, yıkıcı, katkı sunucu etkiler bırakabilmektedir. Çalışma, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak kaleme alınmış olup; Türkiye'nin göç yönetimi konusunda yetkili ve görevli temel devlet aktörleri olarak bakanlıkların rollerine odaklanmaktadır. Ayrıca çalışmada uluslararası göçlerin idari yapıda neden olduğu değişimler ve idari yapıya eklenen yeni kurumlar ile bu kurumların görevleri incelenmekte ve öneriler sunulmaktadır.

I. VERİ VE YÖNTEM

Çalışmada Göç İdaresi Başkanlığının paylaştığı istatistikî veriler ile birlikte, çeşitli bakanlıkların resmi internet sayfaları, faaliyet raporu ve diğer yayın, doküman, çalışma ve araştırmalardan yararlanılmıştır.

II. TÜRKİYE'DE GÖÇ YÖNETİMİ

Göç olgusuna yönelik incelemelerde öne çıkan göç yönetimi (migration managament) kavramı Bimal Ghosh tarafından ilk olarak 1993'te detaylandırılmasına rağmen arka planda göç yönetimi olgusu göçlerin gerçek krizler meydana getirme potansiyeline sahip olduğunun fark edildiği Soğuk Savaş dönemine kadar gitmektedir. Göç yönetimi kavramını göçü daha düzenli, öngörülebilir ve yönetilebilir bir süreç dâhilinde kontrol etme ve ilgili tüm paydaşlar açısından faydalı hale getirme girişimi olarak açıklamak mümkündür (Geiger, M., Pécoud, A., 2010). Göç Terimleri Sözlüğü'nde göç yönetimi; hem devlet sınırları içerisindeki yabancıların girişi ve mevcudiyetini hem de mültecilere ve koruma ihtiyacı bulunan diğer kişilere sağlanan korumayı yönetmek üzere, uluslararası göçleri düzenli ve insani bir şekilde yönetmek için çeşitli devlet kurumları ile ulusal bir sistemden oluşan yönetimi tanımlayan bir terim olarak ifade edilmektedir (IOM, 2009: 22).

Göç yönetimi kavramının Türkiye'nin gündeminde geniş bir yer

bulması ve akademik çalışmalara konu olması ise oldukça yakın bir zamana denk düşmektedir. Hâlbuki Türkiye kurulduğu ilk yıllarda Osmanlı Devleti'nin devamı olarak görülmesi nedeniyle nüfus mübadeleleri yolu ile göçlere maruz kalan ve bulunduğu coğrafi konum sebebiyle uzun yıllardır göç alıp, göç veren bir ülke olarak göçlerle tanışık bir ülkedir.

Ancak 2011'de Orta Doğu ülkelerinde başlayan Arap Baharı'nın sınırlarımıza yakın coğrafyada bulunan birçok devlete sızmasıyla birlikte ülkemiz hem hedef ülke hem de transit ülke olarak yoğun göç dalgasına maruz kalmıştır. Bu yoğun göç hareketi sonrası birçok Avrupalı ülke göç edenlere sınırlarını kapatırken, Türkiye ise zulümden kaçan bu kimseler için uygulamış olduğu açık kapı politikası yanında, sunulan sosyal hizmet imkânları gibi nedenlerle birlikte tam bir çekim ve cazibe merkezi haline gelmiştir (Sağı ve Aşkın, 2021:15).

İlk başta gelen göçmenlere misafir gözüyle bakıldığı için herhangi bir politika geliştirilmemiştir. Sadece sınırlara yakın Altınözü ve Boynuyğun gibi bazı çadır kentler kurulmuş ve göçmenlerin ihtiyaçları oralarda karşılanmıştır. Ancak zamanla Suriye kaynaklı ve kitlesel bir görünüm kazanan göç dalgası tahmin edilenden çok daha fazla sayıya ulaşmıştır (Çiçek, 2022: 49). 2013'e gelindiğinde ise göç dalgası daha da artmış olup “misafir” tanımı ile ifade edilemeyecek bir görünüm ve algıya dönüşmüştür.

Suriyelilerin yakın bir tarihte ülkelerine geri dönme imkânının olmadığı anlaşıldığı 2013, göç yönetimi ve hukuku bağlamında Türkiye'de bir dönüm noktası olmuştur. 2013'ten başlamak üzere göç yönetimi alanında yeni kamusal aktörlerin birer birer devreye girdiği bir döneme geçilmiştir. Diğer taraftan göç mevzuatı alanındaki boşluklar doldurulmak üzere de yeni yasal düzenlemeler kabul edilmiştir. Bu tarihten itibaren ilk başta 2013'te İçişleri Bakanlığının bünyesinde kurulan Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) ve yine 2013'te çıkarılan Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) ile göç yönetimi konusunda adımlar atılmaya başlanmıştır (Arslan, 2021a: 11). Türkiye'nin yeni göç politikası hamlesi sadece bu kurum ve kanunla sınırlı kalmamış zamanla bazı bakanlıklar bünyesinde daire başkanlıkları ya da genel müdürlükler kurulmuştur. Türkiye yeni dönemde göç yönetimi konusunda giderek daha teşkilatlı bir yapıya sahip olmuştur.

III. GÖÇ YÖNETİMİNİN TEMEL AKTÖRLERİ

Göç yönetimi, içinde barındırdığı bazı zorluklar, riskler, maliyetler ve taşıdığı insani koşullar yanında siyasi, sosyal, beşeri ve uluslararası etki ve boyutları da bulunan bir süreçtir. Bu sebeple göç yönetimi sadece ülkelerin kendi iç meseleleri olarak görülemez. Uluslararası göçlerin sınır aşan etkileri nedeniyle göç yönetimi süreci uluslararası bazı yönetsel yapı ve mekanizmaların oluşturulmasını gerekli kıldığı gibi ülkelerin ortak bir göç yöneti(şi)mi politikasında bir araya gelmelerini de gerekli kılmaktadır. Bu anlamda göç yönetimi sürecinin temel aktörlerini uluslararası aktörler ve ulusal aktörler olarak iki ayrı gruba ayırmak mümkündür.

Göç yönetimi sürecinde önemli bir uluslararası aktör olarak Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (The office of the United Nations High Commissioner for Refugees - UNHCR) ilk aklı gelen örgüttür. UNHCR (2023), kurulduğu 1950'den günümüze 50 milyonu aşkın yerinden edilmiş insanın başarılı bir şekilde hayata yeniden tutunmalarına yardımcı olmuş bir uluslararası göç aktördür. Göç konusunda Uluslararası Göç Örgütü (The International Organization for Migration - IOM) bir diğer uluslararası aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. 1951'de kurulan Uluslararası Göç Örgütü günümüzde 1,5 milyar dolarlık bir bütçeye sahip, 150'den fazla ülkede 10 binden fazla çalışanı ve 175 üye devlet ile 8 gözlemci statüsüne sahip devletin katılımı ile uluslararası göç konusunda küresel bir aktör haline gelmiştir (IOM, 2023).

Türkiye'nin göç yönetimi sürecinde ulusal planlama ve politikalarına döndüğümüzde, Türkiye uzun yıllar boyunca göç ile yakından ilişkili bir ülke olmasına rağmen göç ile ilgili temel kurumları ve politikaları ancak 2013'ten sonra oluşturduğu görülmektedir. 2013'te Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nu (YUKK) parlamentodan geçirilerek uluslararası göç mevzuatındaki önemli bir boşluk doldurulmuş oldu. Türkiye, YUKK'un hazırlık sürecinde başta Avrupa Birliği mevzuatı olmak üzere diğer uluslararası normları ve kimi sivil toplum

kuruluşlarının da görüşlerini alarak yeni bir göç mevzuatı oluşturma çabası içerisinde olmuştur (Çiçek ve Taylan, 2021). YUKK’un yürürlüğe girmesi ile birlikte başta anayasal ve yasal normlar dikkate alınarak kamu yönetiminde yeni bir göç örgütlenmesi hamlesi başlatılmıştır.

Göç konusunda ilk sorumluluk alan 6458 sayılı YUKK ile kurulan İçişleri Bakanlığına bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğüdür. Bu kurum daha sonra müdürlük statüsünden başkanlık statüsüne dönüştürülecek ve çeşitli dönemlerde sürekli kendini güncelleyerek göç yönetimi sürecinin tartışılmaz en aktif aktörü haline gelecektir. Günümüzde Göç İdaresi Başkanlığı merkez ve taşra teşkilatlarıyla beraber Türkiye’nin 81 ilinde ve 148 ilçesinde faaliyet göstermektedir. Aynı şekilde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı Göç, Afet ve Acil Durumlarda Psikososyal Destek Daire Başkanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına bağlı Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı, Sağlık Bakanlığına bağlı Göç Sağlığı Hizmetleri Daire Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığına bağlı Göç ve İltica Genel Müdürlüğü gibi oluşumlarla göç yönetimi konusunda faaliyetlerde bulunmaktadır.

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) 2011’de yetkilerinin Göç İdaresi Başkanlığına devredildiği 2018’e kadar Türkiye’ye göç eden Suriyeliler için çok sayıda barınma merkezinin kurulması ve bu merkezlere yerleştirilen Suriyelilerin sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik çalışmaları ile Türkiye’nin göç yönetimi sürecine katkı sunmuş bir kuruluş olmuştur (www.afad.gov.tr). AFAD gibi Kızılay da 2011’in Nisan’ında “Suriye Krizi İnsani Yardım Operasyonu” ile beraber ülkemize sığınan göçmenler için çalışmalarda bulunmuştur.

Yerel yönetim birimlerine baktığımız zaman ise özellikle Suriyeli vatandaşların yoğun olarak yaşadığı Adana, Hatay, Şanlıurfa, Gaziantep, Kilis gibi belediyeler göçmenlerin herhangi bir dışlanmaya maruz kalmadan barınma, eğitim, sağlık gibi imkânlardan faydalanmalarını sağlamıştır. Türkiye’deki birçok üniversite de göç alanıyla alakalı çalışma merkezi veya enstitü açarak göç yönetimi konusunda çalışmalar başlatmıştır. Çeşitli sivil toplum kuruluşları da sahaya inerek ve yerel yönetimlerden de destek alarak göçmenlerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasına ve toplumsal yaşama uyum sağlamalarına destek olmaktadır (Arslan, 2021a).

IV. TÜRKİYE’NİN GÖÇ TEŞKİLATLANMASI: BAKANLIK KURULUŞLARI ÜZERİNDEN BİR İNCELENME

2011’de Suriye’de patlak veren iç çatışmaların yarattığı tazyikle Türkiye’ye göç etmek zorunda kalan Suriyelilerin resmi kayıtlardaki sayısı 3.5 milyonu aşmıştır. Türkiye, açık kapı politikası ile Suriye’den girişleri serbest bırakırken, ilk yıllarda gelen Suriyeliler “misafir” olarak adlandırılmıştır. Ancak geçen bunca zaman sonrasında Suriyeli nüfus, artık misafirlikten kalıcılığa dönüşen ikilemi ile sosyal hayatı, siyasal söylemleri, ekonomik yapıyı ve uluslararası ilişkileri etkiler boyuta ulaşmıştır (Arslan vd., 2021:119). Suriyeli göçünün yarattığı etkiyi yönetmek ve bir problematiğe dönüşmesini önlemek ve fırsata çevirmek buradan bir katma değer yaratmak etkili bir göç yönetimi hareketini gerekli kılmaktadır. Bu maksatla başta çeşitli devlet aktörleri bu süreçte görev aldıklarını idari yapılarını ve mevzuatlarını yeni koşullara göre güncellediklerini görüyoruz.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin bir gereği olarak yürütme yetkisinin Cumhurbaşkanında toplanması Cumhurbaşkanını yürütmeye ilişkin bütün konularda olduğu gibi göç politikaları ve göç yönetimi konusunda da en yetkili ve en üst makam olarak değerlendirmeyi gerektirir. Cumhurbaşkanlığı teşkilatını düzenleyen 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’ne göre Cumhurbaşkanlığına bağlı, Özel Kalem Müdürlüğü ve İdari İşler Başkanlığı birimleri bulunmaktadır. Bu idari birimlerin yanında Cumhurbaşkanlığı bünyesinde aşağıda yer alan 9 politika kurulu kurulmuştur.

- Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikaları Kurulu.
- Eğitim ve Öğretim Politikaları Kurulu.
- Ekonomi Politikaları Kurulu.
- Güvenlik ve Dış Politikalar Kurulu.
- Hukuk Politikaları Kurulu.

- Kültür ve Sanat Politikaları Kurulu.
- Sağlık ve Gıda Politikaları Kurulu.
- Sosyal Politikalar Kurulu.
- Yerel Yönetim Politikaları Kurulu

Cumhurbaşkanlığı kabinesi ise 16 bakanlıktan oluşmaktadır. Yine Cumhurbaşkanına bağlı özel bütçeli, kamu tüzel kişiliğini haiz, idari ve malî özerkliğe sahip, Dijital Dönüşüm Ofisi, Finans Ofisi, İnsan Kaynakları Ofisi ve Yatırım Ofisi gibi Cumhurbaşkanı tarafından verilen görevleri yerine getirmek üzere birimlerin oluşturulduğu görülmektedir.

Cumhurbaşkanına bağlı bu sayılan idari kurumlar arasında doğrudan göçle ilgili ve göç kelimesini taşıyan bir idari birim göze çarpmamaktadır. Ancak Cumhurbaşkanlığı teşkilat yapısı içerisinde doğrudan göç ismi ile bir idari birim olmamakla birlikte göç konusunda görevli çeşitli bakanlık seviyesinde, politika kurulu seviyesinde idari yapılar bulunmaktadır. Bakanlıkların göç yönetim sürecindeki idari yapıları görev ve rolleri ayrıca incelenecektir ancak bazı politika kurullarının görevleri arasında göç yönetim sürecine dair görevlerin bulunduğunu belirtmek gerekir. Örneğin Güvenlik ve Dış Politikalar Kurulunun görevleri arasında “Türkiye’nin göç politikası ve stratejilerini belirlemek, uygulanmasını takip etmek, Göç uygulamalarını izlemek ve önerilerde bulunmak, göç alanında yapılması planlanan yeni düzenlemeleri değerlendirmek, göç politikaları ve hukuku alanında bölgesel ve uluslararası gelişmeleri takip etmek ve bu gelişmelerin Türkiye’ye yansımalarını değerlendirerek raporlamak,” sayılmıştır. Yine Sosyal Politikalar Kurulunun görevleri arasında “Göç ve göçmen sorunlarının çözümüne ilişkin politika önerileri geliştirmek” görevi verildiği görülmektedir. Yerel Yönetim Politikalar Kurulunun görevleri arasında ise “Göç ve iskân konularında politika önerileri geliştirmek” ifadesi yer almaktadır. En kapsamlı örgütlenme yanında, görev ve rolleri ile etki değeri en yüksek kurumlar arasında Cumhurbaşkanlığı makamından sonra bakanlıklar gelmektedir. Türkiye’de Göç Bakanlığı adıyla doğrudan göç konusunda tek ve en etkin bir bakanlık birimi bulunmamakla birlikte birçok bakanlığın göç konusunda çeşitli görevler üstlendiklerini söylemek mümkündür.

A. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI VE GÖÇ İDARESİ BAŞKANLIĞI

Gerek YUKK yürürlüğe girmeden ve gerekse de Göç İdaresi Başkanlığının kurulması öncesi döneme ilişkin kurumsallaşma ilk olarak Avrupa Birliğine uyum süreciyle ortaya çıkmıştır. 2002’de Avrupa Birliği politikalarıyla uyumlu bir mevzuat oluşturmak ve birliğin politikalarıyla uyumlu politikalar geliştirmek amacıyla İltica, Göç ve Dış Sınırların Korunması Görev Gücü kapsamında “Göç Çalışma Grubu” oluşturulmuştur. Göç Çalışma Grubu içerisinde Genel Kurmay Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Gümrük Müsteşarlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı temsilcileri yer almaktadır (Arslan, 2021a).

Yukarıdaki paragrafta da bahsedildiği üzere Türkiye’de 2013 öncesine kadar göç yönetimi açısından yeterli kurumsallaşma göze çarpmamaktadır. Bu tarihe kadar göç ile ilgili genel işlemler Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmekteydi. YUKK’un yürürlüğe girmesi ile birlikte göç konusunda kapsayıcı bir mevzuat oluşturulması yanında göç örgütlenmesi noktasında da yeni bir döneme geçilmiştir. Yasal dayanağını YUKK’tan alan ve 2013’te Genel Müdürlük statüsünde ve 2021’de ise Başkanlık statüsüne dönüştürülen göç alanına ilişkin idari bir örgüt olarak Göç İdaresi Başkanlığı oluşturulmuştur. İçişleri Bakanlığına bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren ve 81 ilde taşra teşkilatlanması bulunan Göç İdaresi Başkanlığı göç yönetimi sürecinin en önemli devlet aktörü olarak öne çıkmaktadır.

Bakanlığın görev ve yetkileri aşağıdaki şekilde belirlenmiştir (Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar İle Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, m. 159);

- Göç alanına ilişkin, mevzuatın ve idari kapasitenin geliştirilmesi konularında çalışmalar yürütmek ve Cumhurbaşkanınca belirlenen politika ve stratejilerin uygulanmasını izlemek ve koordine etmek
- Göçle ilgili iş ve işlemleri yürütmek
- 19/9/2006 tarihli ve 5543 sayılı İskân Kanununda Bakanlığa

- verilen görevleri yürütmek
- 4) İnsan ticareti mağdurlarının korunmasına ilişkin iş ve işlemleri yürütmek
 - 5) Türkiye’de bulunan vatansız kişileri tespit etmek ve bu kişilerle ilgili iş ve işlemleri yürütmek
 - 6) Uyum süreçlerine ilişkin iş ve işlemleri yürütmek
 - 7) Geçici korumaya ilişkin iş ve işlemleri yürütmek
 - 8) Düzensiz göçle mücadele edilebilmesi amacıyla kolluk birimleri ve ilgili kamu kurum ve kuruluşları arasında koordinasyonu sağlamak, tedbirler geliştirmek, alınan tedbirlerin uygulanmasını takip etmek
 - 9) Kamu kurum ve kuruluşlarının göç alanına yönelik faaliyetlerinin programlanmasına ve projelendirilmesine yardımcı olmak, proje tekliflerini değerlendirmek ve onaylamak, yürütülen çalışma ve projeleri izlemek, bu çalışma ve projelerin uluslararası standartlara uygun şekilde yürütülmesine destek vermek

10) Mevzuatla verilen diğer görevleri yürütmektir.

Merkezi düzeyde göç yönetimi sürecinin temel ve en kapsamlı kurumsal örgütlenmesini temsil eden Göç İdaresi Başkanlığı (Bknz: Şekil-1) merkez hizmet birimleri yanında taşrada 81 ilde, 148 ilçede teşkilatlanmayı hedeflemiştir. Merkez ve taşra teşkilatında 2.074 kadrolu, 602 geçici personel ve 277 sözleşmeli ile 7.544 kadrolu-işçi ve 1051 hizmet alımı ile görevli bulunan toplam 11.545 personel görev yapmaktadır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2016 Türkiye Göç Raporu).

Göç İdaresi Başkanlığının göç yönetimi konusunda diğer devlet ve sivil toplum kuruluşları karşısında güçlenirken göç yönetimi yetkilerine sınır karakollarının, gözetleme noktalarının, gözaltı ve geri gönderme merkezlerinin; bakım, onarım ve yenilerinin inşası sorumluluğu anlamında da sınır yönetimi konusunda görevler tevdi edilmiştir. Böylece gerek İçişleri Bakanlığı ve gerekse de Göç İdaresi Başkanlığı sahip olduğu yetki ve görevler ile Türkiye’nin göç yönetimi alanındaki

ŞEKİL 1 | T.C İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı Teşkilat Şeması

Kaynak: T.C İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı

lider kurumu haline erişmiştir (Lüleci-Sula, 2022: 53).

Ayrıca Göç İdaresi Başkanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı gibi kolluk birimleri ile işbirliği içinde düzensiz göç ile mücadele konusunda faaliyetler yürütmektedir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2016 Türkiye Göç Raporu; 56). Türkiye’de sınır yönetimi konusunda İçişleri Bakanlığı aracılığı ile sınırlardaki il ve ilçelerin mülki idare amirleri sorumluluk sahibidir. Ancak Göç İdaresi Başkanlığının kolluk kuvvetleri üzerinde sınır yönetimi konusunda sahip olduğu yetki bu idari birim ve yöneticilerin sahip olduğu yetkilerin çok üzerindedir

(Deniz, 2013: 176).

Göç İdaresi Başkanlığı (Bknz – Tablo-1); yönetilebilir bir göç süreci, düzensiz göçle mücadele, insan ticareti ile mücadele ve mağdurların korunması, ülkedeki yabancılara etkin uluslararası koruma sağlanması, karşılıklı uyum ve iletişimin geliştirilmesi ve kurumsal yapının yeterli seviyeye ulaştırılması gibi temel stratejik amaç ve hedefler ile bunların alt amaç ve hedeflerini gerçekleştirme gayreti içerisinde olduğu 2021 Faaliyet Raporu’nda yer verilmiştir.

TABLO 1 | Göç İdari Başkanlığının Stratejik Amaç ve Hedefleri

Kaynak: T.C İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı 2021 Yılı Faaliyet Raporu

B. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, GÖÇ VE ACIL DURUMLARDA EĞİTİM DAİRE BAŞKANLIĞI

Göç olgusu bireyleri, toplumları ve ülkeleri, sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik, sağlık ve barınma gibi birçok yönden etkilemektedir. Göç hadisesinin doğrudan ilintili olduğu bir diğer alan ise eğitimidir. Bazen göç kararının arkasında daha iyi bir eğitim alabilme motivasyonu yatabilmektedir. Gelişmekle olan bölgeler ve ülkeler açısından eğitim amaçlı göçler bir gereklilik olarak görülmektedir (Schapiro, 2009: 55).

Ancak eğitim amaçlı olmayan başka başka saiklerle ortaya çıkan göçler, ev sahibi ülkelerin eğitim sistemleri ve politikaları üzerinde büyük etkiler oluşturmaktadır. Diğer taraftan göçle gelenlerin aynı zamanda bir insan kaynağı olarak düşünüldüğünde de ülkelerin işgücüne önemli katkı yaratma potansiyeli de bulunmaktadır. Bu bağlamda göçmenlerin insan kaynağı ve beşeri sermayeye katkılar yoluyla yaşadıkları topluma olumlu etkiler yaratması muhtemeldir. Göçmenlerin buldukları ülkeye faydalarının en üst seviyeye taşınmasında eğitim önemli bir katkı sunabilir. Eğitim yoluyla göçmenler, bilgi beceri ve yeteneklerini geliştirerek buldukları ülke ekonomilerine katkıda bulunabilecekleri gibi, kendi yaşamlarındaki fırsatları yakalayabilecek, ekonomik ve sosyal katılım derecelerini yükseltebileceklerdir (Kocabaş ve Alpaydın, 2021: 5). Göçmenlerin nitelikli birer insan kaynağına dönüşmesi ve buldukları toplumla bütünleşmesi anlamında eğitim önemli bir işlev görmektedir.

Göçmenlerin eğitimi konusunda Türkiye’deki Suriyeliler özelinde ele aldığımızda; Suriye’den zorunlu ve kitlesel göçler yoluyla ülkemize gelen, yerlerinden edilmiş çocukların yeni hayatlarına uyum sağlamalarında asgari ve düzenli bir eğitimin verilmesi anlamında okulların gerekliliği ortadadır.

Bu farkındalıkla Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) de ülkemizde bulunan Suriyeli çocukların eğitimi için çeşitli çözüm yolları bulmuştur. Suriyeli çocuklar için MEB’e bağlı olarak Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü bünyesinde özel olarak Göç ve Acil Durum Daire Başkanlığı kurulmuştur. MEB, 20 Nisan 2013 ve 26 Eylül 2013 tarihleri arasında “Ülkemizde Kamp Dışında İkamet Eden Suriyeli Vatandaşlara Yönelik Tedbirler” ve “Ülkemizde Geçici Koruma Altında Bulunan Suriye Vatandaşlarına Eğitim Öğretim Hizmetleri” adı altında iki tane genelge yayınlamış ve kurumsal adımlar atılmıştır (Karaoğlu ve Özbay, 2022: 215). Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Göç ve Acil Durum Daire Başkanlığı verilerine göre sadece Türkiye’de geçici koruma statüsüne sahip eğitim çağındaki Suriyeli nüfus 1.1 milyon üzerindedir. Bu nüfusun yaklaşık 731 bini aktif olarak temel eğitim birimlerinde eğitim almaktadırlar. Okul öncesi döneme ait okullaşma oranı %31 iken bu oran ilköğretimde %75, ortaokulda ise %81 ve lise

düzeyinde ise %43 seviyelerindedir (Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Göç Ve Acil Durumlarda Daire Başkanlığı, 2021). Ayrıca genel kurslar, meslek edindirme kursları, dil öğretimi gibi kurs programlarında da çok sayıda Suriyeli kursiyere eğitimler verilmektedir. Bu alanda geçici koruma altında bulunan nüfusunun büyüklüğü ve gerekse de 750 bin çocuğa eğitim hayatı içerisine dâhil etme anlamında Milli Eğitim Bakanlığının hizmetleri yeterli seviyelerde olmasa da çabası takdir edilmesi gereken seviyededir.

Suriyeli çocukların eğitimi için yürütülen bir diğer faaliyetler kapsamında proje ise AB destekli Geri Kabul Anlaşması kapsamında yapılan PICTES (Promoting Integration of Syrian Children to Turkish Education System) projesidir. Milli Eğitim Bakanlığının desteklediği proje birçok ili kapsamaktadır. Bu proje kapsamında eğitim çağındaki Suriyeliler için alt yapı ve eğitim kurumu inşaatları yapımı yanında, Suriyeli çocukların Türkiye’de daha kaliteli eğitime erişebilmeleri hedeflenmiştir (Erkan vd., 2017: 317). PICTES’in desteklediği illerde gerçekleştirilen bu proje sayesinde bir yandan Suriyeli çocukların eğitime erişimi artarken, diğer taraftan da Suriyeli öğrencilere sunulan eğitimin kalitesi de yükselmiştir. Bu proje aynı zamanda hem Suriyeli öğrencilerin hem de ebeveynlerin sosyal entegrasyonu sağlanmıştır (PICTES, 2022).

C. SAĞLIK BAKANLIĞI VE GÖÇ SAĞLIĞI DAİRE BAŞKANLIĞI

Zorunlu göçün aktörleri olarak göçmen kitleler değiştirdikleri ortam ve geride bıraktıkları korku ve baskılar nedeniyle uzun süreler boyunca stres ve kaygı yaşayabilmektedirler. Ayrıca göçmen nüfusun büyük bir kısmı yeni taşındığı bölgelerde beslenme yetersizlikleri, düşük gelir seviyesi, sağlık sigortasından yoksunluk, zor ve kötü şartlarda barınma, bulaşıcı hastalıklara maruz kalma gibi risk faktörleri yüksek ortam ve şartlar altında hayatlarını idame ettirmek durumuna düşebilmektedirler (Daşlı ve Altay, 2021: 110).

Ancak Türkiye’ye giriş yapan ve geçici koruma statüsüne erişen Suriyeliler için Sağlık Bakanlığı 2015’te sağlık hizmetlerinde düzenlemeler yapmıştır. Bu kapsamda Suriyelilerin başta özel hastanelerden yararlanmasına ilişkin birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Daha önemlisi Göçmen Sağlığı Merkezleri kurulmuştur (Öçürmez ve İçduygu: 2020: 7). Göçmen Sağlığı Merkezleri, toplum sağlığı merkezlerine bağlı ve aile hekimliği uygulamasına benzeyen bir çalışma prensibi ile Türkiye’de bulunan Suriyeliler için koruyucu ve temel sağlık hizmetleri veren bir sağlık kuruluşudur. Ayrıca nüfusu daha yüksek olan ve tam teşekküllü bir devlet hastanesi imkânından yoksun geçici barınma merkezleri ile Suriyeli nüfusun 20 bin ve üzeri olduğu yerleşim alanlarında Güçlendirilmiş Göçmen Sağlığı Merkezleri oluşturulmuştur. Bu merkezlerde Suriyeli sağlık personeli görev yaparken Arapça bilen Türk vatandaşı hasta yönlendirme personeli de görev almaktadır. Güçlendirilmiş Göçmen Sağlığı Merkezlerinde dâhiliye, çocuk-kadın doğum, ağız-diş sağlığı, psikososyal destek hizmetleri yanında görüntüleme ve laboratuvar ünitesi gibi destekleyici sağlık imkânları ile bu merkezler Türkiye’deki diğer aile hekimliği için tanınan fiziki ve teknik standartlara ulaşan yapısı ile geçici koruma altındaki Suriyelilere hizmet vermektedir (HSGM, 2023).

Ülkemizdeki Suriyelilere yönelik sağlık alanına ilişkin hizmetleri daha etkin ve verimli bir şekilde sunabilmek için 2017’de yürürlüğe giren düzenleme ile Sağlık Bakanlığına bağlı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü bünyesinde Göç Sağlığı Hizmetleri Daire Başkanlığı görevlendirilmiştir.

Göç Sağlığı Hizmetleri Daire Başkanlığı’nın görevi Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Hizmet Birimleri ve Görevleri Hakkında Yönerge’nin 8. maddesinde belirtilmiştir buna göre;

1. Bakanlık ve bağlı kuruluşları ile bunların taşra teşkilatlarıyla iş birliği yaparak göç sağlığı hizmetlerini Bakanlık adına koordine etmek.
2. Toplu iskân, göç ve mülteci kabulü gibi durumlarda gereken sağlık hizmetlerini ilgili daireler ile diğer resmi ve özel kurumlarla iş birliği içerisinde planlamak, faaliyet ilkelerini tespit ederek uygulanmasını sağlamak.
3. Toplu göç, iltica ve bunlara yönelik acil durumlarla ilgili sağlık hizmet planlarını hazırlamak, ihtiyaçları tespit ederek ilgili

birimlerle koordinasyon içerisinde karşılanmasını temin etmek.

4. Ulusal, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütlerinin göç sağlığı ve insan, yardım faaliyetlerine katkı ve/veya katılım sağlamak, sivil toplum kuruluşlarının göç sağlığıyla ilgili yürüttüğü faaliyetleri koordine etmek, izlemek ve değerlendirmek.
5. Görev ve sorumluluk alanıyla ilgili konularda veri toplamak, bu verilerin analiz ve raporlama çalışmalarını yapmak ve/veya yaptırmak.

Genel anlamda Türkiye, Suriye kaynaklı yoğun göç dalgası sonrasında eğitim, barınma, yerel beledi hizmetler, işgücü gibi birçok alanda oluşturduğu kamu politikaları arasında sağlık alanındaki kamu politikalarını da Suriyelilere yönelik olarak güncellemiştir. Suriyeliler, muhtemel bulaşıcı hastalıklara karşı genel taramalar yanında, aşılama faaliyetleri kapsamında Suriyeli çocukların aşı takvimine uygun biçimde aşı programlarına dâhil edildikleri, kadınların hastalıklar ve gebelik takibi programına alınmaları gibi genel sağlık takipleri yanında, tüm geçici koruma kapsamındaki Suriyeli nüfusun sağlık hizmetlerine kayıt yaptırmaları durumunda ücretsiz olarak hastane ve ilaç temini gibi sağlık hizmetlerinden faydalanabilmelerine imkân verilmiştir. Sağlık hizmetlerine kayıtlı olmayanlar açısından ise acil durumlar ve bulaşıcı hastalıklar gibi riskli durumlar karşısında yine sağlık hizmetleri kapsamında değerlendirilmelerine olanak verecek sağlık güvenceleri sunulmuştur (Geçici Koruma Yönetmeliği m. 27 ve Önder, 2019: 157).

D. ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI VE ULUSLARARASI İŞGÜCÜ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Ülkemizde geçici koruma kapsamı altında bulunan Suriyeli göçmenlerin çalışması ve mağdur olmamaları içinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı da çeşitli yasal düzenlemelerde bulunmuştur. Bu yasal düzenlemeler arasında yabancılara verilecek çalışma izni ve muafiyetine dair iş ve işlemleri düzenleyen 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu 13.08.2016 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Daha öncesinde yabancılara çalışma izinlerine ilişkin işlemler 06.09.2003 tarihinde yürürlüğe giren 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun ile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bu görev verilmişti. Kanunun 25. maddesi ile 3146 sayılı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun’un 9. maddesi eklenen (h) bendi uyarınca Çalışma Genel Müdürlüğü bünyesinde Yabancıların Çalışma İzinleri Daire Başkanlığı olarak kurulmuştur. 2003’ten itibaren ülkemize gelen yabancıların sayısının her geçen gün ve son olarak kitlesel bir Suriyeli göçüne maruz kalınmasının akabinde bu konuda yasal bir revizyonun gerekliliği ortaya çıkmıştır. İşte 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu bu konuda etkili bir politika oluşturma çabasının bir sonucu olarak hazırlanmıştır. Söz konusu Yasa’nın uygulama yönetmeliğini 02.02.2022 tarihinde yürürlüğe girmesi ile bu konudaki düzenlemelerde son noktaya gelindi.

6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu (m. 1) “uluslararası işgücüne ilişkin politikaların belirlenmesi, uygulanması, izlenmesi ile yabancılara verilecek çalışma izni ve çalışma izni muafiyetlerine dair iş ve işlemlerde izlenecek usul ve esasları, yetki ve sorumlulukları ve uluslararası işgücü alanındaki hak ve yükümlülükleri düzenlemek” biçiminde bir amaç taşımaktadır. Bu bağlamda yürürlüğe giren 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu önemli bir yasal boşluğu doldururken; Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun’da yapılan düzenleme kapsamında da belirtilen görevleri yürütmek üzere Bakanlık ana hizmet birimi olarak Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü oluşturularak faaliyetlerine başlamıştır (Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü, 2022a). Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü göç yönetimi konusunda etkili bir konuma sahiptir.

Geçici korunanların iş piyasasına erişimi ve çalışmalarına ilişkin usul ve esaslar nihai olarak Cumhurbaşkanı tarafından belirlenmekte ve yine geçici koruma belgesine sahip olan Suriyeliler Cumhurbaşkanınca belirlenecek sektörlerde, iş kollarında ve yerleşim bölgelerinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca çalışma başvurusu yapabilmektedirler (Geçici Koruma Yönetmeliği, md. 27).

Diğer taraftan geçici koruma statüsünde bulunan Suriyeli göçmenler

dışında kalan yabancılar için Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Uluslararası İşgücü Kanunu Danışma Kurulu önerileri ve yürürlükteki usul ve esaslara göre Türkiye'nin gelişmesine ve ekonomik istihdamına katkı sağlayacak yabancılar Turkuaz Kart vermektedir. Bu kartın ilk üç yılı bir geçiş süresidir ve bakanlık bu süre kapsamında hem çalışana hem de işvereni kontrol eder. Süre sonunda yönetmeliğin 15. maddesine göre iptal edilmeyen kartlar yabancıların da başvurusu ile süresiz hale getirilir. Başvurular verilen sürenin dolmasına 180 gün kala başlar ve bu süre içinde bir başvuru yapılmazsa kart iptal edilir. Turkuaz Kart sahibi yabancıların, mevzuata uygun olarak eş ve bakmakla yükümlü olduğu çocuklarına da ikamet izni yerine geçen bir belge tanzim edilir. Ayrıca, Turkuaz Kart sahibi kişiler süresiz çalışma izninin sağladığı bazı haklardan da yararlanabilmektedirler (Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü, 2022b).

E. DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI VE GÖÇ, İLTİCA VE VİZE GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Yabancılar, sınır kapılarından uluslararası geçerliliğe sahip pasaport ya da pasaport yerine geçen bir belge kontrolünden sonra Türkiye'ye giriş veya Türkiye'den çıkış yapabilmektedirler. Türkiye'ye girişine izin verilen yabancıların vize işlemleri Dışişleri Bakanlığına bağlı konsolosluklarca verilmektedir. İstisna hallerde sınır kapılarının bağlı olduğu valilikler veya resen olarak Türkiye Cumhuriyeti büyükelçiliklerince de vize verilebilmekle birlikte bu biçimde verilen vizeler derhal Dışişleri Bakanlığına bildirilmelidir (YUKK, m. 11). Dışişleri Bakanlığı teşkilat şeması (<https://www.mfa.gov.tr/data/merkez-teskilat.pdf>) incelendiğinde bünyesinde "Göç, İltica ve Vize Genel Müdürlüğü" statüsünde bir birimin yer aldığı görülmektedir.

Ancak konu Türkiye'deki geçici koruma altındaki Suriyeliler özelinde ele alındığında Dışişleri Bakanlığının yetki görev ve sorumluluğunun son derece sınırlı kaldığı söylenebilir. Dışişleri Bakanlığı, 1990'larda göç konusunda Türkiye'nin en yetkili kurumu olarak kabul edilmekteydi. Ancak YUKK'un yürürlüğe girmesi, Göç İdaresi Başkanlığının kurulması ve Bakanlığın her geçen gün göç yönetimi bürokrasisinde artan ağırlığı nedeniyle Dışişleri Bakanlığı göçle ilgili konularda nüfuzunu Göç İdaresi Başkanlığına dolayısıyla İçişleri Bakanlığına kaptırmış oldu (Lüleci-Sula, 2022: 52). Dışişleri Bakanlığı bu süreçte Türkiye'nin maruz kaldığı ağır göçmen yükü ve sınırları tehdit eden yeni göç krizleri karşısında uluslararası kuruluşları, ülkeleri ve toplumları harekete geçirecek diplomatik çaba ve politikalara yönelmesi bakanlık politikaları ile de uyumlu bir tercih olacaktır.

F. AİLE VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞININ GÖÇ YÖNETİM SÜRECİNDEKİ ROLÜ

Suriye iç savaşı ile birlikte ülkemize genç, yaşlı, çocuk, kadın, erkek olmak üzere birçok insan göç etmiştir. Kimileri bireysel göç etmiştir kimileri ise kitlesel bir şekilde ailecek bu göç sürecini gerçekleştirmiştir. Türkiye'de geçici koruma altındaki Suriyeli göçmenler için kamusal ve sivil alanda birçok sosyal hizmet aktif olarak sunulmaktadır (Sağı ve Aşkın, 2021:115). Türkiye'de sosyal hizmet niteliğindeki kamu hizmetleri başta Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde bulunan Göç, Afet ve Acil Durumlarda Psikososyal Destek Daire Başkanlığı tarafından verilmektedir.

Göç, Afet ve Acil Durumlarda Psikososyal Destek Daire Başkanlığının göç ile ilgili çalışmaları; geçici koruma statüsündeki yabancılar verilen psikososyal destek hizmetlerinin uygulanmasını sağlayıp, takip etmek, toplanan verileri ilgili makamlara ulaştırmak, yerli ve yabancı STK'ları konu hakkında bilgilendirip çalışmalarını bu doğrultuya kanalize etmek, destek hizmetleri kapsamında sunulan projeleri değerlendirip sunmak gibi görevler sayılabilir. Ayrıca personel eğitimlerini gerçekleştirmek; kılavuz, el kitapçıkları, form ve talimatları hazırlama görevi de tüm bunlara eklenebilir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022).

Aynı zamanda geçici koruma kapsamında bulunan Suriyeli göçmenlere yönelik 3294 sayılı Kanun gereğince Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu ilkelerine göre sosyal yardım hizmetleri de verilmektedir. Suriyelilerin sosyal yardımlara bağımlı olmadan da hayatlarını sürdürebilmeleri, çalışabilecek durumda olan göçmenleri Türkiye ekonomisine de katkı sağlamları için IOM ve ILO destekli "Türkiye'de GKK Suriyeliler ve Ev Sahibi Topluluklar İçin İş Yaratma

ve Girişimcilik Fırsatları" adlı projeyi hayata geçirmiştir. Bu proje Mayıs 2018-Nisan 2020 tarihleri arasında İstanbul, Ankara, Konya, Mersin, Adana, Hatay, Gaziantep ve Şanlıurfa illerinde istihdam potansiyelini artırıp ekonomik büyümeye katkı sağlama amacıyla (Sağı ve Aşkın, 2021: 116-132). Göç sürecinde ailelerinden ayrı düşen yabancılar buldukları illerin valiliklerine başvurup bakanlık bünyesinde yürütülen aile birleşimi ile aile bütünlüğü de sağlanabilmektedir.

G. MİLLİ SAVUNMA BAKANLIĞI: DÜZENSİZ GÖÇLE MÜCADELE KARA KUVVETLERİ KOMUTANLIĞININ ROLÜ

Düzensiz uluslararası göç hareketlerinin neden olduğu sorunlardan uzak kalmak isteyen birçok ülke ilk olarak sınır güvenliği konusunda önlemler almaya başlamıştır. Göç hareketinin rotasında olan Avrupa Birliği, ikili antlaşmalar yolu ile veya Avrupa Birliği Üye Ülkelerinin Dış Sınırları İçin Operasyonel İşbirliği Ajansı (Frontex) aracılığı ile Amerika Birleşik Devletleri ise sınırlarına geçilmez duvarlar örmek suretiyle göçleri durdurmayı hedeflemektedirler (Arslan, 2021b: 23). Benzer önlemlerin Meriç Irmağı boyunca kilometrelerce aşılmaz duvar ve tel örgüler çeken Yunanistan tarafından da benimsendiği görülmektedir.

Türkiye'de bulunduğu konum itibarıyla göç hareketlerinin hem rotası hem de hedef ülkesi konumundadır. Genellikle önemli göç güzergâhları üzerinde bulunduğu için transit bölge olarak kullanılan Türkiye, "Arap Baharı Operasyonu" ile iç çatışmaların yaşandığı Orta Doğu ülkelerinin ve en başta da Suriye iç karışıklıklarından kaçanlar için hedef ülke haline gelmiştir. Türkiye'nin doğu sınırlarında istikrarsız bölge ve ülkelerin varlığı nedeniyle sınırlarımız doğrudan tehdit altındadır. Bu tehdit sadece göç hadisesi ile de sınırlı değildir. Ağır silah ve kalabalık insan kitlelerine sahip birçok fraksiyonda terör gurupları bölgede toprak ve rejim devşirme mücadelesi ile her geçen gün daha da istikrarsızlık ve şiddet üreten eylemlerine bir yenisini eklemektedirler.

Orta Doğu coğrafyasının makûs tarihi bu bölgede yaşayan birçok insanı göçe yönlendirmiştir. Çoğu insan göç için rotasını ekonomik, demokratik ve siyasal istikrara erişmiş konumu ile AB ülkelerini hedef almaktadır. Bir yandan yaşadığı bölgelerin neden olduğu şiddet, baskı, kötü yaşam koşulları ve yoksulluktan kurtulmak diğer yandan umuda ve hayatta kalma çabası ile Batı'ya bir göç dalgası 21. yüzyılın göçlerinin hikâyesi olmuştur. Yakın dönemde İran sınırından ve özellikle Suriye'den gelen yoğun göç dalgası Türkiye'yi sınırlarını koruması konusunda harekete geçirmiştir.

Türkiye'de ise sınır yönetimi konusunda Kara Kuvvetleri Komutanlığı (KKK) görevlidir. KKK, 3497 sayılı Kara Sınırlarının Korunması ve Güvenliği Hakkında Kanun kapsamında ülkenin kara sınırlarını korumak ve güvenliğini sağlamak, gümrük hattındaki giriş ve çıkış kaçakçılığını önlemek amaçlı görev ve yetkilere sahiptir. KKK, gerek 3497 sayılı Kanun'la gerekse de bu Kanun'a dayanılarak hazırlanan Kara Sınırlarının Korunması ve Güvenliği Hakkında Yönetmelik hükümleri kapsamında yasadışı göç, kaçakçılık, asayiş ve terör konularında yürütülen faaliyetlere katılım sağlamakla görevlendirilmiştir.

Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Milli Savunma Bakanlığına bağlı askeri bir teşkilat olması nedeniyle göçle mücadele konusunda yürüttüğü görevler Milli Savunma Bakanlığını da göç süreçlerinde dolaylı bir aktör haline getirmektedir.

H. DİĞER BAKANLIK VE KURUMLAR

Zorunlu ve kitlesel boyuta ulaşan göç hadiseleri ülkeleri, bölgeleri ve toplumları birçok yönden etkilediği gibi kentleri ve gündelik yaşam alanlarını da biçimlendirmektedir. Göçlerin çok boyutluluğu çeşitli aktörleri göç konusunda önlemler almaya, politikalar geliştirmeye itmektedir. Bu kapsamda göçlerin kentsel ve çevresel yükleri ile baş edebilme, dönüştürülebilir ve yönetilebilirlik konusunda Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı önemli bir aktör olarak süreçte görevler üstlenmesi beklenebilir.

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı "Şehircilik Şurası" gibi uluslararası göçlerin kentsel alanlarda nasıl etkiler üretmiş olduğu, bu alandaki sorunlara yönelik önerilerin geliştirildiği etkinlikler yürütmekle birlikte, belirlenen hedefe ve önerilerin hayata

geçirilemediği; kentlerde hâlen barınma, hizmete erişim, güvenlik, aynı evde birkaç ailenin birlikte yaşamak zorunda kalması, kira ve konut stoku yetersizliği, kaçak ve düzensiz yapılaşma gibi konularda sorunların devam ettiği görülmektedir. Suriyeli nüfusun kentsel alanlarda neden olduğu sorun alanlarının kapsamlı, uzun vadeli ve iyi işleyen bir politika ile çözüme kavuşturulamamış olması birçok araştırmacı tarafından işlenen bir konudur (Altay-Kaya, 2021; Edoğan, 2017; Yılmaz ve Telsaç, 2021; İçduygu ve Şimşek, 2016).

Göç eden insanlar, göç yolculuğuna eşyalarının ziyade gelenek, görenek, adet, dil, din gibi kültürel kimliklerini oluşturan değerlerini almaktadırlar. Bu anlamda göç, gerek göç alan tohumlar açısından gerekse de göçle gelen insanlar açısından kültürel bir etkileşimi de beraberinde getirmektedir. Kültürel farklılıklar ve oluşan karşı dirençler oranında uyum süreçleri şekillenmektedir.

Bu bağlamda Suriye göçünün Türkiye’nin kültürel alanına da etkileri olduğunu görmek mümkündür. Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı Kilis, Şanlıurfa ve Hatay gibi kentlerde erkeklerin Suriyeli kadınlarla evlenmeleri ve sonrasında boşanma oranlarındaki artış veya çok eşlilik, gayri resmi evliliklerde ciddi artışların meydana geldiği görülmektedir (Kan ve Kazmaz, 2022: 67). Suriye’den gelen göçlerin kültürel etkileri ele alındığında kültürel açıdan birçok konuda politikalar geliştirilmesi gereklidir. Göçlerin kültürel etkileri Kültür ve Turizm Bakanlığını göç yönetimi sürecinin bir aktörü olarak sahaya çekmekte, görevler üstlenmesini gerektirmektedir. Ancak bu konuda henüz Kültür ve Turizm Bakanlığının ciddi çalışmalar yürüttüğü ve konu hakkında ölçümlemelerde bulunduğunu görmüyoruz.

Gençlik ve Spor Bakanlığı da ülkemizde bulunan gençlere yönelik uyum, dil öğrenimi, spor aktiviteleri gibi çalışmaların içinde olduğunu görüyoruz. Bu kapsamda Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından desteklenen ve hayata geçirdiği Mobil Gençlik Merkezi, Damla Projesi, Sosyal Uyum ve Gençlik Katılım Projesi gibi birçok projeye Türk vatandaşı gençlerin yanında Suriyeli gençleri de dâhil ederek gençlerin güzel vakit geçirmesi ve sportif etkinliklere katılımlarının sağlanması amacıyla çeşitli çalışmalar yürüttüğü görülmektedir (GSB, 2023).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İnsan, doğar ve ölür. Doğmak da ölmekte birer nüfus hareketidir ve nihayetinde göçtür. Doğarken bedenden mekâna, ölümlükten ebedi âleme göç eyleyiz. Göç olgusu gerek somuttan soyuta ve gerekse de soyuttan somuta devam eden bir yolculuktur. Ancak biz burada göç olgusu ile insanın yeryüzündeki fiziki mekân değişikliğini anlatan yolculuğundan bahsediyoruz.

Tarihte insanlığın göç yolculuğu devingenliğini hep sürdüren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak göçlerin esas yıkıcı etkisi ve uluslararası bir problematiğe dönüşmesi görece yakın zamanın konusudur. 21. yüzyılda kitlesel, zorunlu ve düzensiz göç hareketlerine yön veren en önemli etkenler arasında bölgesel kriz, kötü yönetim ve ekonomik istikrarsızlıkların ürettiği yoksulluk, şiddet, terör ve rejim baskısı gibi dinamikler öne çıkmaktadır.

İçinde bulunduğumuz çağda gerek zorunlu ve kitlesel göçler gerekse de gönüllü ve bireysel göç kararları göç süreçlerinde artan bir sirkülasyona sebep olmuştur. Fakat bu noktada göçlerin sebepleri ve sonuçları ile hacimleri ve etkileri geçmiş dönemlerden farklılıklar taşımaktadır. Yine göç hadisesini sadece ülkeler arasında insan geçişleri olarak görmenin ötesinde yönetimleri, siyaseti, ekonomileri, kültür ve gündelik hayatı etkiler yönleri de bulunmaktadır. Bu sebeple göç olgusu yeni politika ve yaklaşımlar ile etkili bir göç yönetim sürecini gerekli kılmaktadır. 21. yüzyılın artan göç hareketliliği göç yönetim süreçlerinde gerek ülkeleri gerekse de ulus üstü aktörleri birlikte hareket etmeye zorlamaktadır. Çünkü günümüzde göç olgusu ülkelerin tek başına yönetebileceği bir büyüklüğü çoktan geçmiş ve etkileri tüm kıtalara yayılmış durumdadır.

Türkiye, göç üreten kırılan yönetimlerin ve ekonomik yönden ve temel kamu hizmetlerinin dahi sunma noktasında yetersiz devlet kapasitesine sahip ülkelerin en yoğun görüldüğü Orta Doğu coğrafyasına (Arslan, 2021c) yakınlığı nedeniyle son birkaç on yılda düzensiz göçlerin uğrak noktası haline gelmiştir. En fazla yabancı barındıran ülke konumuna gelen Türkiye’de sadece Suriyeli nüfusu dahi resmi istatistiklere göre 3.5 milyonun üzerindedir. Türkiye bu göç bagajı ile tek başına başa çıkma ve yönetme konusunda uluslararası toplumlardan

gereken desteği alabildiğini söylemekte çok mümkün değildir. Türkiye, Orta Doğu ve Kuzey Afrika kaynaklı göçlerin uğrak noktası iken bu göç hareketinin esas rotası Avrupa Birliği coğrafyasıdır. Ancak gerek Avrupa Birliği ve gerekse de tek tek Avrupa ülkeleri göç konusundaki politikaları göçmenleri Türkiye’de tutmak üzerine kuruludur. Avrupa Birliği başta olmak üzere Avrupa ülkelerinden beklenen uluslararası göçlerin etkilerini ortak bir göç yöneti(şi)mi politikası ekseninde birlikte sürdürmeleridir.

Türkiye, maruz kaldığı yoğun göçlere rağmen göç yönetimi konusunda temel kamu politikalarını oluşturma da geç kaldığını bunda da sebebin Suriye’de başlayan iç karışıklıkların kısa sürede biteceğine olan inançtan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Ancak her geçen gün derinleşen Suriye iç çatışmalarının yakın zamanda son bulma umudunu yok etmesi üzerine Türkiye göç politikasında önemli değişikliklere gitmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte gerekli hukuki mevzuat güncellemesi ve beraberinde göç odaklı idari örgütlenmede değişime gitmiştir. Bu kapsamda mevcut bakanlık ve kurumların yetkileri arasına göç yönetimi ile ilgili görevler eklenirken idari yapıya da göç yönetimi ile ilgili yeni birimlerin oluşturulduğu görülmektedir.

Göç yönetimi sürecinin en temel aktörleri olarak çeşitli bakanlıklar bünyesinde farklı idari birimlerin oluşturulduğu bu yeni dönemde İçişleri Bakanlığı ve bu Bakanlığa bağlı Göç İdaresi Başkanlığı öne çıkmaktadır. İçişleri Bakanlığı ve Göç İdaresi Başkanlığı yanında Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde “Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı” sağlık boyutuyla Sağlık Bakanlığı bünyesinde “Göç Sağlığı Hizmetleri Daire Başkanlığı”, çalışma hayatıyla ilgili alanda Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının “Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü”, Dışişleri Bakanlığı bünyesinde “Göç İltica ve Vize Genel Müdürlüğü” birimleri bulunmaktadır. Bakanlık nezdinde oluşturulan herhangi bir idari birimi bulunmayan ancak Türkiye’deki başta Suriyeliler olmak üzere diğer geçici koruma altındakiler ve yabancılar için çeşitli politikalar geliştiren, faaliyetler organize eden Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı da aktif olarak göç yönetimi alanında görev alan bir bakanlık olarak görülebilir. Diğer taraftan göçün önemli ve belki de yıkıcı etkilerinin görülebileceği bir alan olarak kültür alanına ilişkin olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı ve bunun yanında Gençlik ve Spor Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı gibi bakanlıkların da göç alanına ilişkin konularda proje ve faaliyetlerinde ciddi bir eksikliğin bulunduğu göze çarpmaktadır.

KAYNAKÇA

- [1] Adıgüzel, Y. (2022). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- [2] Altay - Kaya, D. (2021). Zorunlu göç ve dayanıklılık planlaması: Türkiye’nin Suriye zorunlu göçü deneyimi. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 38(2), 115-144.
- [3] Arslan, E. (2021b). Uluslararası göç teorik bakış ve 21. yüzyıl göçleri: Göç karşıtlığının yükselişi ve zorunlu göçlerin artması üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Göç Üzerine Akademik Çalışmalar*, (Ed. Erkan Arslan), (pp.1-33), Konya: Eğitim Yayınevi.
- [4] Arslan, E. (2021a). Türkiye’de göç yönetimi: Süreçler aktörler ve politikalar. *Bölgesel Gelişmeler Işığında Uluslararası Göç ve Türkiye*, (Ed. Erkan Arslan), (pp.1-30), Ankara: Nobel Yayınevi.
- [5] Arslan, E. (2021c). Göçü harekete geçiren bir dinamik olarak güvenlik: Suriye’nin devlet kapasitesi ve kırılan devlet niteliği üzerine bir değerlendirme. *Yerel ve Bölgesel Eksende Uluslararası Göç Üzerine İncelemeler*, (Ed. Erkan Arslan), (pp.1-24), Ankara: Nobel Yayınevi.
- [6] Arslan, E., Çiçek, A. ve Baykal, Ö. N., (2021). Türkiye’deki siyasal partilerin geçici koruma altındaki Suriyeliler sorununa bakışı üzerine bir inceleme. *İktisadi ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar* (Ed. Erkan Arslan ve Filiz Tufan Emimi), (pp.93-123), Konya: Eğitim Yayınevi.
- [7] Black, R., Adger W. N., Arnell, N. W., Dercon, S., Geddes A. ve Thomas, D. (2011). The Effect of environmental change on human migration. *Global Environmental Change*, (Ed. Richard Black, Nigel Arnell, Stefan Dercon), 21(1), 3-11.
- [8] Çiçek, A., (2022). *Suriyelilerin Sosyal ve Siyasal Entegrasyonu: Adana İli İncelemesi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- [9] Çiçek, A., ve Taylan, Ö., (2021). Türkiye’nin stratejik göç yönetimi hamlesi: 2018-2023 Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı’nın Analizi. *Yerel ve Küresel Eksende Uluslararası Göç Üzerine İncelemeler*, (Ed. Erkan Arslan), (pp.225-246), Ankara: Nobel Yayınları.
- [10] Daşlı, Y. ve Altay, A., (2021). Göç ve sağlık. *Bölgesel Gelişmeler Işığında Uluslararası Göç ve Türkiye*, (Ed. Erkan Arslan), (pp.107-126), Ankara: Nobel Yayınevi.
- [11] Erdoğan, M. M. (2017). “Kopuş”tan “Uyum”a Kent Mültecileri: Suriyeli Mülteciler ve Belediyelerin Süreç Yönetimi, İstanbul Örneği, İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği.
- [12] Erkan vd., (2017). 2017’de eğitim ve sosyal politikalar. *2017’de Türkiye*, (Eds. Nebi Miş vd.), (pp 298- 318), Ankara: SETA.

- [13] Ertan, K. A., ve Ertan, B. (2017). Türkiye'nin göç politikası. *Contemporary Research in Economics and Social Sciences*, 1(2), 7-39.
- [14] Geiger, M., Pécoud, A. (2010). The Politics of international migration management. In: Geiger, M., Pécoud, A. (eds) *The Politics of International Migration Management. Migration, Minorities and Citizenship*. London: Palgrave Macmillan.
- [15] Işıklı, Y. (2017). Türkiye'de kamu politikası olarak 2000 yılı sonrası uluslararası göç yönetiminin analizi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 25-47.
- [16] İduygu, A. ve Şimşek, D. (2016). Syrian refugees in Turkey: Towards integration policies. *Turkish Policy Quarterly* 15(3) 59-69.
- [17] Kan, K., ve Kanmaz, M. (2022). Küreselleşmenin kültürel boyutu ve göçün etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (47), 59-73.
- [18] Karaoğlu, S. ve Özbay, İ. (2022). Zorunlu göç ve Türkiye'de mülteci çocukların eğitimi. *Uluslararası Göç ve Mültecilik*, (Ed. Başkan, B. ve Kula, M.E.), (pp. 243-256). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- [19] Kocabaş, C. ve Alpaydın, Y. (2021). Göç olgusu ve Türk eğitim paradigması. *Göç Araştırmaları Vakfı Çalışma Raporu*.
- [20] Lüleci-Sula, Ç. (2022). Türkiye'nin sınır ve göç yönetimi: Dinamik ve ilişkisel bir alanın tarihsel dönüşümü. *Alternatif Politika*. (Vol. 14). (pp. 32-65). 53.
- [21] Öçürmez, S. ve İduygu, A. (2020). *Zorunlu Göç Deneyimi ve Toplumsal Bütünleşme*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- [22] Önder, N. (2019). Türkiye'de geçici koruma altındaki Suriyelilere yönelik sağlık politikalarının analizi. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 110-165.
- [23] Öner, N. (2022). Bir sağlık yönetimi meselesi olarak zorunlu göç ve mültecilik. *Uluslararası Göç ve Mültecilik*, (Ed. Başkan, B. ve Kula, M.E.), (pp.243-256). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- [24] Sağrı, M. ve Aşkın, D. (2021). Türkiye'nin geçici koruma kapsamındaki Suriyelilere sunduğu sosyal hizmetlerin kategorik çözümlenmesi, (Ed. Erkan Arslan), *Uluslararası Göç Üzerine Akademik Çalışmalar*. (pp.114-140). Konya: Eğitim Yayınevi.
- [25] Schapiro, K. A. (2009). Migration and educational outcomes of children. *Human Development Research Paper 57*, United Nations Development Programme, Human Development Report Office, New York.
- [26] Sert, D. (2013). Turkey's integrated border management strategy. *Turkish Policy Quarterly*, 12 (1): 173-180.
- [27] Şahin, C. (2001). Yurt dışı göçün bireyin psikolojik sağlığı üzerindeki etkisine ilişkin kuramsal bir inceleme. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 21(2), 29-63.
- [28] Yalçın, C. (2004). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- [29] Yaprak, A. (2021). *Göç ve Entegrasyon*. Konya: Palet Yayınları.
- [30] Yılmaz V. ve Telsaç C. (2021). Göç olgusu ve Türkiye'deki Suriyeli göçmenlerin kentlerdeki sayısal durumu, (Ed. Erkan Arslan), *Bölgesel Gelişmeler Işığında Uluslararası Göç ve Türkiye*, (pp.31-55). Ankara: Nobel Yayınevi.
- [50] Türk Eğitim Sisteminde Çocuklar İçin Kapsayıcı Eğitimin Desteklenmesi Projesi – PIKTES, (12.10.2022). <https://piktes.gov.tr/cms/Home/Hakkimizda>
- [51] The International Organization for Migration- IOM. (01.12.2022). <https://www.iom.int/iom-history>
- [52] The Office of the United Nations High Commissioner for Refugees- UNHCR. (15.11.2022). <https://www.unhcr.org>
- [53] Uluslararası İşgücü Kanunu, T.C. Resmi Gazete, 6735, 13.8.2016
- [54] Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü, (10.10.2022a). <https://www.csgeb.gov.tr/uigm/genel-mudurluk/hakkimizda>
- [55] Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü, (10.10.2022b). <https://www.csgeb.gov.tr/uigm/yabancilar/turkuaz-kart-sahipleri/>

Diğer Kaynakları

- [31] 6458 sayılı Yabancılar Ve Uluslararası Koruma Kanunu, T.C. Resmi Gazete Tarihi 11/4/2013.
- [32] Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı-AFAD, (08.01.2023). www.afad.gov.tr
- [33] Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (10.10.2022). <https://www.aile.gov.tr/athgm/kurumsal/daire-baskanliklari/goc-afet-ve-acil-durumlarda-psikososyal-destek/>
- [34] Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar İle Diğer Kurum Ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Yayımlandığı Resmî Gazetenin Tarihi – Sayısı: 15/7/2018 - 30479
- [35] Cenevre Sözleşmesi (1951). T. C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Sayı: 71-1448/1444.
- [36] Dışişleri Bakanlığı, (17.01.2023). <https://www.mfa.gov.tr/data/merkez-teskilat.pdf>
- [37] Dışişleri Bakanlığı, (25.12.2022). <https://www.mfa.gov.tr/data/merkez-teskilat.pdf>
- [38] Geçici Koruma Yönetmeliği, Yayımlandığı Resmî Gazetenin Tarihi: 22.10.2014
- [39] Gençlik Spor Vakfı, (05.01.2023). <http://www.gsv.gov.tr/haber/sosyal-uyum-ve-genclik-katilimi-projesi>
- [40] Gençlik ve Spor Bakanlığı, <https://gsb.gov.tr/anasayfa.html>
- [41] Göç İdaresi Başkanlığı, 2016 Türkiye Göç Raporu.
- [42] Göç İdaresi Başkanlığı, 2021 Yılı Faaliyet Raporu.
- [43] Göç Terimleri Sözlüğü, (2009). Uluslararası Göç Örgütü.
- [44] Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Hizmet Birimleri Ve Görevleri Hakkında Yönerge, (05.01.2023). https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/mevzuat/yonergeler/HSGM_Hizmet_Birimleri_ile_Gorevleri_Hakkinda_Yonerge.pdf
- [45] Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü –HSGM (05.01.2023). <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/goesagligi-baskanligimiz/g%C3%B6rev-tan%C4%B1m%C4%B1.html>
- [46] Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü-HSGM. (05.01.2023). <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/g%C3%B6rev-tan%C4%B1m-sa%C4%9Fl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-merkezleri.html>
- [47] Kara Sınırlarının Korunması ve Güvenliği Hakkında Yönetmelik, T.C. Resmi Gazete, 3497, 21.03.1999.
- [48] Milli Eğitim Bakanlığı (15.12.2022). http://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_11/05171729_ekim3.pdf
- [49] Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Göç ve Acil Durumlarda Daire Başkanlığı, (2021). http://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_11/05171729_ekim3.pdf (15.12.2022).

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN VE TURİZMİN ENERJİ GÜVENLİĞİNE ETKİSİ: SİNGAPUR ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR İNCELEME

ALPER KARASOY^{1*}

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, akarasoy@aku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9447-3375>.

ÖZ

Singapur'un ekonomisi için doğrudan yabancı yatırımlar [DYY] ve turizm kritik öneme sahiptir. Bunun yanında Singapur, enerjide dış kaynaklara bağımlılığının yüksek ve fosil yakıtlarının enerji tüketim kompozisyonunda baskın olması sebebiyle yüksek enerji güvenliği riskine [EGR] sahiptir. Her ne kadar literatürde DYY'lerin ve turizmin enerji tüketimine veya çevresel bozulmaya etkileri ampirik olarak incelenmiş olsa da bu değişkenlerin enerji güvenliğini nasıl etkilediği konusunda ampirik bir çalışma yoktur. Bu araştırmanın amacı, Singapur örneğini ele alarak literatürdeki bu boşluğu doldurmaktır. Bu kapsamda bu çalışmada, DYY'lerin ve turizmin Singapur'un EGR'sini nasıl etkilediği 1980-2018 dönemi için ampirik olarak incelenmiştir. Öncelikle gecikmeleri dağıtılmış otoregresif [ARDL] model kullanılarak DYY'lerin ve turizmin EGR'yi nasıl etkiledikleri tahmin edilmiş, sonrasında Toda-Yamamoto [T-Y] testiyle değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri incelenmiştir. Ekonometrik analiz sonucunda elde edilen bulgular şunlardır: Birincisi, uzun dönemde, DYY'ler Singapur'un EGR'sini artırırken turizm EGR'yi azaltmaktadır. İkincisi, sanayileşme Singapur'un EGR'sini hem kısa hem de uzun dönemlerde arttırmaktadır. Üçüncü olarak turizm ve sanayileşme EGR'ye neden olmaktadır. Son olarak DYY'ler hem turizme hem de sanayileşmeye neden olmaktadır. Bu sonuçlar, DYY'lerin Singapur'un uzun dönem enerji güvenliğini azaltırken turizmin enerji güvenliğini iyileştirdiğini göstermektedir. Ayrıca sanayileşme kısa ve uzun dönemlerde Singapur'un enerji güvenliği riskini arttırmaktadır.

Editör / Editor:

Emrah KOÇAK,
Erciyes Üniversitesi, Türkiye

Hakemler / Referees:

Esmâ GÜLTEKİN TARLA,
Fırat Üniversitesi, Türkiye
Gazi POLAT,
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye
Esra KARAPINAR KOCAĞ,
Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye

*Sorumlu Yazar/ Corresponding Author:

Alper KARASOY,
akarasoy@aku.edu.tr

JEL:

C22, F21, F64, Q43

Geliş: 25 Eylül 2022

Received: September 25, 2022

Kabul: 10 Ağustos 2023

Accepted: August 10, 2023

Yayın: 31 Ağustos 2023

Published: August 31, 2023

Atıf / Cited as (APA):

Karasoy, A. (2023),
Doğrudan Yabancı Yatırımların ve Turizmin Enerji Güvenliğine Etkisi: Singapur Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 65, 15-22,
doi: 10.18070/erciyesiibd.1179989

Anahtar Kelimeler: Enerji Güvenliği, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Turizm, Singapur.

THE IMPACTS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS AND TOURISM ON ENERGY SECURITY: AN ECONOMETRIC INVESTIGATION ON SINGAPORE

ABSTRACT

Foreign direct investments [FDIs] and tourism are crucial for Singapore's economy. However, due to increased energy dependency and fossil fuel-dominated energy consumption mix, Singapore has a high energy security risk [ESR]. Although, in the literature, the impacts of FDIs and tourism on energy consumption or environmental degradation are empirically examined, no empirical study has examined their impacts on energy security. This study attempts to fill this gap in the literature by considering the case of Singapore. In this respect, this research empirically investigates how FDIs and tourism impacted Singapore's ESR in the 1980-2018 period. The autoregressive distributed lag [ARDL] model is initially employed to estimate how FDIs and tourism affected ESR. In the next stage, Toda-Yamamoto [T-Y] test is used to investigate the causal links between the variables. Econometric analysis in this research produced the following results. First, in the long-run, FDIs intensify the ESR of Singapore while tourism decreases it. Second, industrialization increases Singapore's ESR in both the long- and short-runs. Third, FDIs and tourism unidirectionally cause ESR. Finally, FDIs unidirectionally cause both tourism and industrialization. These findings indicate that FDIs decrease Singapore's long-run energy security, yet tourism improves it. Additionally, industrialization increases Singapore's short-run and long-run energy security risk.

Keywords: Energy Security, Foreign Direct Investments, Tourism, Singapore.

GİRİŞ

Küreselleşmeyle birlikte uluslararası yatırım ve ziyaretçi düzeylerinde anlamlı artışlar olmuştur. Örneğin, Dünya Bankası verilerine göre küresel bazda ülkelere giren doğrudan yabancı yatırımlar [DYY] 1970'te 12.4 milyar Amerika Birleşik Devletleri [ABD] doları seviyelerindeyken 2020'de DYY'lerin toplam değeri 1.3 trilyon ABD doları düzeyine çıkmıştır (Dünya Bankası, 2022b). Benzer şekilde uluslararası ziyaretçi sayısı da 1995'te 1.08 milyar iken 2019'da 2.4 milyara kadar çıkmıştır (Dünya Bankası, 2022c). Bu gelişmelerle birlikte hem DYY'lerin hem de turizm sektörünün başta Singapur olmak üzere birçok ülke ekonomisinin temel dayanağı haline geldiği öne sürülebilir. Tablo 1'de sunulmuş olan veriler bu görüşü doğrulamaktadır.

TABLO 1 | Seçilmiş ASEAN Ülkelerinde Kişi Başına Turist Sayıları ve DYY'ler

Kişi Başına Turist Sayısı						
Yıllar	Endonezya	Malezya	Filipinler	Singapur	Tayland	Vietnam
1995-1999	0.0236	0.3186	0.0283	1.8509	0.1247	0.0207
2000-2004	0.0231	0.5160	0.0244	1.8054	0.1636	0.0305
2005-2009	0.0241	0.7513	0.0329	2.1170	0.2072	0.0451
2010-2014	0.0329	0.8773	0.0436	2.6412	0.3207	0.0741
2015-2018	0.0491	0.8438	0.0601	3.0161	0.4928	0.1229
DYY (GSYİH'nin yüzdesi)						
1985-1989	0.5197	2.3271	0.9098	10.4208	1.1949	0.0245
1990-1994	1.2298	7.1015	1.3295	9.9473	1.8281	6.0909
1995-1999	1.0914	4.5602	1.9706	13.9911	3.2688	7.5266
2000-2004	-0.8109	2.8461	1.2054	16.0815	3.2378	3.8688
2005-2009	1.7195	3.0972	1.4904	17.3393	3.3717	6.4986
2010-2014	2.4019	3.7615	1.1688	20.4327	2.6495	4.4247
2015-2018	1.6547	3.2482	2.6074	23.3990	1.8714	4.9663

Notlar: En yüksek değerler koyu karakterle gösterilmiştir. GSYİH: Gayrisafi yurtiçi hasıla.

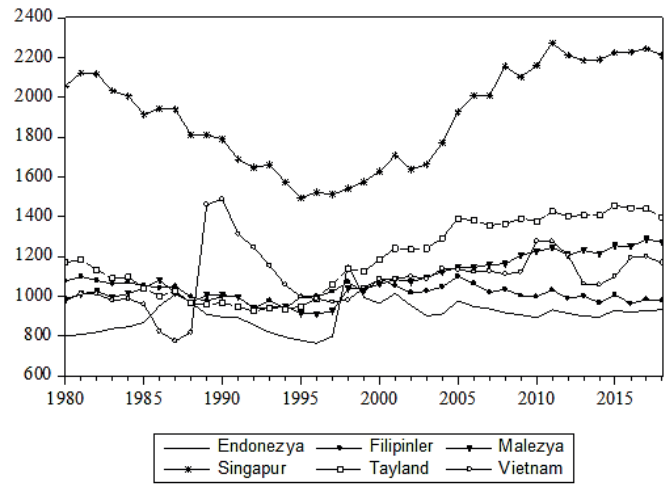
Kaynak: Tablodaki değerler Dünya Bankası (2022a) verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 1'de seçilmiş Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği [ASEAN] ekonomilerinde, DYY'lerin ve kişi başına turist sayılarının değişimine ilişkin dönemsel veriler gösterilmektedir. Tablo 1 incelendiğinde, seçilmiş ASEAN ülkelerinde DYY'lerin görece önem kazandığı ve turist sayılarının genel olarak artış gösterdiği söylenebilir. Özellikle Singapur'un verileri dikkat çekicidir. Tablo 1'e göre Singapur, DYY ve turist sayısı göstergelerinde öndedir. Örneğin, tablodaki en güncel veri olan 2015-2018 dönemi ele alındığında, Singapur'da kişi başına düşen uluslararası ziyaretçi (turist) sayısının 3'ün üzerinde olduğu ve ülkeye giren DYY'lerin ülkenin gayrisafi yurtiçi hasılasının [GSYİH'sinin] %23'ünden fazlasına tekabül ettiği görülebilir.

Küreselleşmenin ön plana çıkardığı bir başka unsur da enerji güvenliğidir. Enerji güvenliği geçmişte fosil yakıt tedarikinin güvenliği ya da enerji kullanımında dışa bağımlılık olarak tanımlanırken, günümüzde bu tanımların sınırlı kaldığı düşünülmektedir. Günümüzde enerji güvenliği, bir önceki cümlede bahsedilmiş göstergelerin yanında birçok faktörü de içerisinde barındıran çok boyutlu bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Enerji güvenliğini oluşturan bu boyutlara örnek olarak enerji harcamaları, enerji sektöründeki fiyat volatilitesi, fosil yakıtlarının kullanım yoğunluğu, ulaşım sektöründeki enerji yoğunluğu, enerji üretiminde alternatif enerji türlerinin payı ve çevresel bozulma gibi birçok değişken de gösterilmektedir (Ang, Choong & Ng, 2015; Küresel Enerji Enstitüsü [KEE], 2020; von Hippel, Suzuki, Williams, Savage & Hayes, 2011)

Singapur, enerji güvenliği sorunlarıyla sıklıkla yüzleşen ülkeler arasında başta gelmektedir. Örneğin, Singapur'un enerji tüketim kompozisyonunun %90'dan fazlası fosil yakıtlardan oluşmaktayken tüketilen enerjinin %98'den fazlası ithal edilmektedir (Dünya Bankası, 2022d, 2022e). Singapur'un enerji güvenliği riskinin (enerji güvensizliğinin) ne kadar yüksek olduğu, önceki paragrafta değinilmiş olan değişkenleri de içeren ve KEE (2022) tarafından hesaplanmış olan,

ŞEKİL 1 | Seçilmiş ASEAN Ülkelerinin Enerji Güvenliği Riski İndeksleri

Kaynak: KEE (2022)

enerji güvenliği riski [EGR] indeksi üzerinden (Şekil 1) görülebilir.

Şekil 1'de Singapur ve seçilmiş ASEAN ülkelerine ait EGR indeksleri sunulmuştur. KEE (2020) tarafından yayınlanan bu indeksin içeriği çalışmanın ekler kısmında sunulmuştur. Yüksek EGR indeksi, ilgili ülkede enerji güvensizliğinin yüksek (enerji güvenliğinin düşük) olduğu anlamına gelmektedir. Grafik incelendiğinde 1980-2018 dönemi boyunca Singapur'un EGR indeksinin, diğer ASEAN ülkelerinin EGR indekslerinin çok üstünde kaldığı gözlenmektedir. Ayrıca bu grafik, yüksek enerji güvenliği riskinin Singapur'da süregelen bir sıkıntı olduğunu da göstermektedir.

Literatürde DYY'lerin ve turizmin belirleyicileri ya da bu değişkenlerin ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği konusunda çeşitli çalışmalar mevcuttur (Bilgili, Tülüce & Doğan, 2012; Goh, Wong & Yew, 2018; Liu, Kim & Song, 2022; Ulucak, Yücel & İlkay, 2020). Ek olarak bu araştırmanın literatür incelemesinde değinildiği üzere, DYY'lerin ve turizmin enerji tüketimini ve/veya çevresel bozulmayı nasıl etkilediğini ampirik olarak değerlendirmiş çalışmalar da vardır fakat bu değişkenlerin enerji güvenliğine olan etkisini inceleyen çalışma yoktur.

Bu veriler kapsamında bu çalışmanın amacı, literatürdeki bu boşluğu Singapur örneği üzerinden doldurarak DYY'lerin ve turizmin enerji güvenliğine etkisini incelemektir. Bu çerçevede öncelikle Pesaran & Shin (1995) ve Pesaran, Shin & Smith [PSS] (2001) tarafından öne sürülmüş olan gecikmeleri dağıtılmış otoregresif [ARDL] modeli ve Kripfganz & Schneider (2020) kritik değerleri kullanılarak oluşturulan modeldeki değişkenler arasında eş-bütünlüğe olduğu teyit edilip, DYY'lerin ve turizmin Singapur'un enerji güvenliğini nasıl etkilediği tahmin edilmiştir. Sonrasında Toda & Yamamoto [T-Y] (1995) testiyle değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir.

Bu çalışmadaki bulguların, başta Singapur olmak üzere, ekonomisi DYY'lere ve turizme bağlı olan ve aynı zamanda yüksek EGR'ye sahip ülkelerdeki politika yapımcılarına ve akademisyenlere yeni bakış açıları sunmakta yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın yapısı şöyledir: Sonraki bölümde DYY'lerin ve turizmin enerji güvenliğini nasıl etkileyebileceği var olan teoriler ve yaklaşımlar üzerinden kavramsal bir çerçevede, literatür özetiyle birlikte sunulmuştur. Devamında kullanılmış olan model, veri ve yöntemlere dair bilgi verilmiştir. III. bölümde ekonometrik bulgular raporlanmış ve yorumlanmıştır. Son bölümde araştırmanın bulguları üzerinden bazı politika önerileri sunulmuştur.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ALANYAZIN ÖZETİ

Bu bölümde öncelikle DYY'lerin ve turizmin enerji güvenliğini nasıl etkileyebileceği mevcut hipotezler ve görüşler üzerinden kısaca açıklanmıştır. Sonrasında görgül çalışmaların incelendiği bir alanyazın özeti sunulmuştur.

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

DYY'lerin enerji verimliliğini ve çevresel sürdürülebilirliği nasıl etkileyebileceği iki yaklaşım üzerinden değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımlardan birincisi kirlilik haleleri hipotezidir [KHH]. Bu hipoteze göre DYY'ler gittikleri ülkelerde yayılma etkileri (spillover effects) yaratabilirler. Bu etkiler kapsamında DYY'ler, gittikleri ülkelere teknoloji transfer edecekler ve bunun sonucunda üretimde verimlilik artışı yaratacaklardır. Bunların yanında DYY'ler enerji verimliliğiyle birlikte alternatif enerji üretimini de arttıracaklardır. Böylece DYY'ler üretim yaptıkları ülkelerin enerji kullanım yoğunluğunu ve fosil yakıt bağımlılığını azaltarak belirli bir ekonomik tasarruf yaratabilirler (Mabey, McNally & Zarsky, 2003). Bu varsayımlara göre eğer DYY'ler gittikleri ülkelerde kirlilik haleleri etkisi yaratıyorlarsa o ülkenin EGR'sinin azalacağını (enerji güvenliğinin iyileşeceğini) söylemek mümkündür.

İkinci yaklaşım olan kirlilik sığınakları hipotezine [KSH] göre DYY'ler -belki de gittikleri ülkelerin kısıtlı çevresel standartlarından faydalanarak- enerji yoğun üretim tekniklerini bu ülkelerde kullanacaklardır. Bunun sonucunda ilgili ülkede fosil yakıt talebi ve çevresel bozulma artacaktır (Mabey & McNally, 1999). KSH'nin geçerli olduğu durumda DYY'ler enerji yoğunluğunu, fosil yakıt tüketimini ve yenilenemez enerji kullanımında dışa bağımlılığı arttıracığı için ilgili ülkede EGR'nin artacağı (enerji güvenliğinin azalacağı) öngörülebilir.

Turizmin enerji güvenliğine etkisi de tıpkı DYY'ler gibi olumlu ya da olumsuz olabilir. Olumsuz yaklaşıma göre eğer ülkedeki turizm yatırımları altyapı, ulaşım, sayfiye ve restoran gibi enerji yoğunluğu yüksek birçok bina ve benzeri yapının inşasına ve işletilmesine dayalıysa turizmin fosil yakıt tüketimini artırması beklenebilir. Ayrıca turistik güzergahlar için oluşturulacak olan ulaşım ağları da yenilenemez yakıt kullanımına dayanıyorsa yine çevresel bozulmanın enerji kullanımıyla birlikte artması beklenebilir (Lee & Brahmarsene, 2013). Bu yaklaşımın geçerli olması halinde turizm, ilgili ülkenin enerji güvenliğini tehlikeye atacaktır.

Olumlu bakış açısına göre turizm sektörü, ilgili ülkede sürdürülebilir bir kalkınma yaklaşımına göre planlandıysa ve bu sektörde enerji verimliliğini teşvik eden politikalar benimseniyorsa turizmin, çevresel sürdürülebilirliği olumlu etkileyerek yenilenemez enerji kullanımını sınırlandırması ve turistik tesislerde alternatif enerji kullanımını tetikleme beklenebilir (Katircioğlu, Feridun & Kilinc, 2014; Lee & Brahmarsene, 2013). Ayrıca turizm, hizmet sektörünün bir parçasıdır ve hizmet sektörünün karbondioksit emisyonunu azalttığı da ileri sürülmüştür (Ali, Audi, Senturk & Roussel, 2022). Olumlu bakış açısının geçerli olması durumunda turizmin EGR'yi azaltacağı (enerji güvenliğini arttıracığı) ileri sürülebilir.

Kısacası DYY'lerin ve turizmin EGR üzerinde yaratacağı etki belirsizdir. Bu çalışmada Singapur örneği üzerinden DYY'lerin ve turizmin EGR'yi nasıl etkilediği incelenerek, bu belirsizliğe bir cevap bulunması amaçlanmaktadır.

B. ALANYAZIN ÖZETİ

DYY'lerin ve turizmin enerji kullanımına, yoğunluğuna veya çevresel sürdürülebilirliğe etkisini inceleyen çalışmalar, bu değişkenlerin etkileri konusunda bir görüş birliğine ulaşamamışlardır. ASEAN-5 ülkelerindeki DYY'lerin karbondioksit emisyonuna etkisini ARDL yöntemiyle inceleyen Merican, Yusop, Mohd Noor & Siong Hook (2007), 1976-2002 döneminde Singapur'a giren DYY'lerin uzun dönemde karbon emisyonuna anlamlı bir etkisinin olmadığını fakat sanayileşmenin karbon emisyonunu arttırdığını tespit etmişlerdir. Yine ASEAN-5 üzerine yaptıkları bir çalışmada Zhu, Duan, Guo & Yu (2016), 1981-2011 dönemini ele almışlardır. Sabit etkiler panel kantil regresyonunu kullanan yazarlar, DYY'lerin karbondioksit emisyonlarını azalttığı ve bu azaltıcı etkinin yüksek kantillerde anlamlı olduğu bulgularına ulaşmışlardır.

Literatürde sadece Singapur'u inceleyen çalışmalar, sınırlı sayıda da olsa, vardır. Katircioğlu (2014), 1971-2010 dönemi için turizmin çevresel bozulmayı (karbon emisyonunu) nasıl etkilediğini dinamik sıradan en küçük kareler [DOLS], vektör hata düzeltme modeli [VECM], etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması yöntemlerini kullanarak ele almıştır. Yazar hem kısa hem de uzun dönemlerde turizmin çevresel

bozulmayı azalttığını bulmuştur. Başka bir çalışmasında Katircioğlu (2013), ARDL ve VECM yöntemlerini kullanarak 1960-2011 döneminde Singapur'daki enerji tüketiminin ithalatı uzun dönemde arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Yazar bu bulguya dayanarak, Singapur'daki enerji kullanımındaki artışın Singapur'un enerji kaynaklarındaki dışa bağımlılığını arttırdığını öne sürmüştür. Daha güncel bir çalışmada Khoi, Le & Ngoc (2021), Singapur'a gelen turist sayısının ülkenin ekolojik ayakizini nasıl etkilediğini 1978-2016 dönemi için doğrusal olmayan ARDL [NARDL] yöntemiyle araştırmışlardır. Yazarlar, uzun dönemde, turist sayısında yaşanan pozitif şokların ülkenin ekolojik ayakizini azalttığını gözlemişlerdir.

Turizmin görece gelişmiş olduğu başka ülkeler üzerine yapılmış olan ve turizmin bu ülkelerdeki enerji talebini ve çevresel kirlenmeyi nasıl etkilediğini inceleyen ampirik çalışmalar da vardır. Katircioğlu vd. (2014), 1970-2009 döneminde Kıbrıs'taki turizm sektörünün karbondioksit salımını ve enerji tüketimini nasıl etkilediğini ARDL ve VECM yöntemleriyle incelemişlerdir. Yazarlar, turizmin hem karbon salımını hem de enerji tüketimini uzun dönemde arttırdığını tespit etmişlerdir. Türkiye'nin konu edildiği başka bir çalışmada da Vita, Katircioğlu, Altınay, Fethi & Mercan (2015), yine aynı yöntemleri kullanarak 1960-2009 dönemini ele almışlardır. Yazarlar, Türkiye'deki turizmin çevresel tahribatı uzun dönemde arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Türkiye'ye gelen DYY'lerin çevresel etkilerini inceledikleri çalışmalarında Yıldırım, Destek & Nakipoğlu Özsoy (2017), 1974-2013 dönemini değerlendirmişlerdir. Yazarlar, bu dönemdeki DYY'lerin karbondioksit emisyonu üzerinde önce arttırıcı fakat belirli bir yatırım seviyesinden sonra da azaltıcı bir etkiye, başka bir ifadeyle ters-U biçiminde bir etkiye, sahip olduğunu bulmuşlardır. Araştırmalarında hesaplanmasına DYY'lerin de dahil edildiği bir ekonomik küreselleşme indeksini kullanan Bilgili, Ulucak, Koçak & İlkey (2020), küreselleşmenin Türkiye'deki çevresel etkilerini Markov rejim geçişli modeli ile 1970-2014 dönemi için tahmin etmişlerdir. Yazarlar, araştırmalarının sonucunda iktisadi küreselleşmenin Türkiye'deki çevresel bozulmayı arttırdığını bulmuşlardır.

Literatürde Çin üzerine yapılmış çalışmalar da bulunmaktadır. Razzaq, Sharif, Ahmad & Jermittiparsert (2021) turizm sektörünün Çin'de yarattığı çevresel etkiyi, 1995-2017 dönemi için kantil ARDL ve kantil nedensellik testiyle incelemişlerdir. Yazarlar, turizmin uzun dönemde karbon emisyonunu sınırladığı ve turizm ile karbon emisyonu arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonuçlarını elde etmişlerdir. Bu, Li & Jiang (2019), Çin'in Jiangsu eyaletindeki imalat sanayisinde faaliyet gösteren firmalara ait verileri inceleyerek DYY'lerin enerji yoğunluğuna etkisini araştırmışlardır. Yazarlar, analizlerinin neticesinde DYY firmalarının enerji yoğunluğunun daha az olduğunu tespit etmişlerdir.

Ampirik literatürde birden fazla ülkeyi ya da ülke gruplarını değerlendiren çalışmalar da vardır. Örneğin, turizmin çevresel etkileri incelenirken genellikle en çok ziyaretçi alan ülkeler değerlendirilmiştir. Dönem olarak 1995-2014 periyodunu temel alan Katircioğlu, Gokmenoglu & Eren (2018) ve Satrovic & Muslija (2020) çalışmalarında, en çok ziyaret edilen 10 ülkede turizmin yarattığı çevresel etkileri panel veri analizi yöntemleriyle tahmin etmişlerdir. Her iki çalışmanın sonucunda da yazarlar turizmin çevresel bozulmayı azalttığını bulmuşlardır. Bu çalışmalardan farklı olarak Koçak, Ulucak & Ulucak (2020), uluslararası ziyaretçi sayısının karbon emisyonunu arttırdığı fakat turizm gelirlerinin çevresel bozulmayı azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Destek & Aydın (2022) ise en çok ziyaretçi alan 10 ülkede, turizmin çevresel sürdürülebilirliği olumsuz etkilediğini ve bu olumsuz etkinin turizmin büyüme üzerinde yarattığı olumlu etkiden yüksek olduğunu gözlemişlerdir. Son olarak Yurtkuran (2022) çalışmasında genişletilmiş ortalama grup tahmincisi kullanarak en çok ziyaretçi çeken 10 ülkede 1995-2018 döneminde turizmin karbon emisyonunu nasıl etkilediğini bulmaya çalışmıştır. Yazarın elde ettiği sonuçlar Çin, Fransa, İtalya ve Türkiye'de turizmin uzun dönemde karbon emisyonunu arttırdığını fakat Almanya, İspanya, ABD, Meksika ve Tayland'da turizmin karbondioksit salımını azalttığını göstermektedir.

DYY'lerin enerji tüketimine etkisini incelediği çalışmasında Polat (2018), 85 ülkeyi ele almış ve bu kapsamda 2002-2014 verilerini değerlendirmiştir. Genelleştirilmiş momentler yöntemini kullanan

yazar, gelişmiş ülkelere gelen DYY'lerin yenilenebilir enerji tüketimini arttırdığını fakat gelişmekte olan ülkelerde DYY'lerin enerji kullanımı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını bulmuştur. Han & Uygur (2021), Yükselen-7 [E-7] ülkelerinde 1995-2017 döneminde DYY'ler ile enerji kullanımı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu, panel vektör otoregresyon [VAR] analizleri neticesinde, bulmuşlardır. Son olarak Lee & Brahmarsene (2013) çalışmalarında 27 Avrupa Birliği ülkesinde DYY'lerin ve turizmin, ekonomik büyümeyi ve çevresel bozulmayı nasıl etkilediğini 1988-2009 dönemi için panel sabit etkiler modeliyle tahmin etmişlerdir. Yazarlar hem DYY'lerin hem de turizmin bu ülkelerdeki büyümeyi arttırdığını ve çevresel bozulmayı azalttığını bulmuşlardır.

Yukarıda değinilmiş olan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda bu alandaki literatürde çeşitli boşluklar olduğu öne sürülebilir. Birincisi DYY ve turizmin enerji tüketimine, yoğunluğuna ya da çevresel tahribata etkileri konusunda çalışmalar olsa da bu değişkenlerin enerji güvenliğini nasıl etkilediği konusunda çalışma yoktur. İkincisi Singapur üzerine yapılan çalışma sayısı son derece sınırlıdır.

Bu çalışmanın giriş bölümünde de bahsedildiği üzere Singapur, hem yüksek miktarlarda turist ve DYY çeken hem de ciddi enerji güvenliği sorunlarıyla karşı karşıya olan bir ülkedir. DYY'lerin ve turizmin enerji güvenliği ile olan ilişkisini incelemenin, enerji güvenliği sorunlarıyla mücadele konusunda, Singapur'daki ve benzer durumda olan diğer ülkelerdeki politika yapıcılarına önemli bakış açıları sunacağı söylenebilir. Bu araştırmanın ana amacı da görgül alanyazında yer alan bu boşlukları doldurmaktır.

II. MODEL, VERİ SETİ VE YÖNTEMLER

A. MODEL VE VERİ SETİ

Bu çalışmada kullanılan ekonometrik model, aşağıdaki (1) numaralı denklemde sunulmuştur:

$$LEGR_t = \psi_1 + \psi_2 LTS_t + \psi_3 DYY_t + \psi_4 LSNKD_t + e_t \quad (1)$$

Bu denklemde t alt simgesi zaman indeksidir. ψ_i sembolü, sabit terimi ve tahmin edilecek katsayıları ($i=1, \dots, 4$ için) göstermektedir. EGR, Singapur'un enerji güvenliği riski [EGR] indeksidir ve KEE'den (2022) alınmıştır. İndeks değerinin yüksek olması, EGR'nin (enerji güvenliğinin) yüksek olduğunu gösterirken düşük indeks değeri, ilgili ülkede enerji güvenliğinin nispeten yüksek (enerji güvenliğinin düşük) olduğuna işaret etmektedir. Bu indeksin hangi değişkenlerden oluştuğunu gösteren bir şema, bu çalışmanın ekler bölümünde sunulmuştur.

Modelde kullanılan bağımsız değişkenlerden ilki, Singapur'a giriş yapan uluslararası ziyaretçi (turist) sayısıdır [TS] ve turizmin göstergesi olarak kullanılmıştır. Bu zaman serisi Singapur İstatistik Daire Başkanlığı-Uluslararası Ziyaretçi İstatistikleri (2022) veri tabanından alınmıştır. Aylık olarak sunulan bu veriler toplanarak yıllık frekansa dönüştürülmüştür. DYY, Singapur'a yapılan doğrudan yabancı yatırımlardır ve GSYİH'nin yüzdesi şeklinde ifade edilmiştir. SNKD değişkeni, sanayi sektöründe yaratılan katma değeri (inşaat sektörü de dahil olmak üzere) (2015 baz yıllı ve ABD doları cinsinden) göstermektedir ve Singapur'daki sanayi sektöründe yaratılan çıktı düzeyini değerlendirmek için modele dahil edilmiştir. Hem DYY hem de SNKD için zaman serileri Dünya Bankası (2022a) veri tabanından derlenmiştir.

Ayrıca denklem (1)'de e_t hata terimidir. EGR, TS ve SNKD değişkenlerinin logaritması alınmış ve bu da L harfiyle belirtilmiştir. DYY değişkeni yüzde olarak gösterildiği için logaritması alınmamıştır. Kullanılan zaman serilerine ait tanıtıcı istatistikler, ekler kısmında raporlanmıştır.

B. GECİKMELERİ DAĞITILMIŞ OTOREGRESİF MODEL YAKLAŞIMI

Bu çalışmada Pesaran vd. [PSS] (2001) ve Pesaran & Shin (1995) tarafından geliştirilmiş olan ARDL sınır testleri kullanılmıştır. Bu yaklaşımın seçilmesinin temel nedenleri şunlardır: (i) Bu yaklaşım, düzeyde ya da birinci farkta entegre olan [I(0) ya da I(1) olan] bağımsız

değişkenlerin kullanımına izin vermektedir. (ii) Sınırlı sayıda örneklem içeren çalışmalar için uygundur çünkü bu kapsamda Kripfganz & Schneider'in (2020) geliştirdiği üst ve alt sınır kritik değerleri kullanılabilir.

ARDL yöntemi genel olarak iki basamakta ele alınabilir. Birinci basamakta iki farklı sınır testinin (F-sınır ve t-sınır testleri) uygulanmasıyla öne sürülen modeldeki değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerinin (eş-bütünleşik olduklarının) teyit edilmesi gerekmektedir. İkinci basamakta, öne sürülen ekonometrik denklem (sınırlandırılmış ve sınırlanmamış) hata düzeltme modelleriyle [ECM] simultane olarak tahmin edilmeli ve böylece bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde yarattıkları etkiler tespit edilmelidir (ayrıntılar için bkz. PSS (2001) ve Pesaran & Shin (1995)).

Birinci aşama için denklem (1)'de öne sürülmüş olan model, ARDL yöntemi kapsamında sınırlandırılmamış ECM biçiminde şu şekilde ifade edilebilir:

$$\Delta LEGR_t = \psi_0 + \psi_1 LEGR_{t-1} + \psi_2 LTS_{t-1} + \psi_3 DYY_{t-1} + \psi_4 LSNKD_{t-1} + \sum_{h=1}^q \psi_{5h} \Delta LEGR_{t-h} + \sum_{h=0}^{p-1} \psi_{6h} \Delta LTS_{t-h} + \sum_{h=0}^{m-1} \psi_{7h} \Delta DYY_{t-h} + \sum_{h=0}^{n-1} \psi_{8h} \Delta LSNKD_{t-h} + e_t \quad (2)$$

Denklem (2)'de Δ , fark işlemcisidir. Uzun dönem parametreleri ψ_1, ψ_2, ψ_3 ve ψ_4 'tür. Ayrıca q, p, m ve n sembolleri Akaike bilgi kriterine (AIC) göre belirlenmiş gecikme uzunluklarıdır. Son olarak, kısa dönem parametreleri de $\psi_{5h}, \psi_{6h}, \psi_{7h}$ ve ψ_{8h} ile gösterilmiştir.

Koentegrasyon ilişkisinin tespit edilebilmesi için iki farklı sınır testi uygulanmalıdır. Bunlardan birincisi F-sınır testidir. Bu teste denklem (2)'de yer alan (bağımlı ve bağımsız) değişkenlerin birinci gecikmelerine ait uzun dönem parametreleri dikkate alınmaktadır. F-sınır testinin boş hipotezi $H_0: \psi_1 = \psi_2 = \psi_3 = \psi_4 = 0$ iken alternatif hipotezi $H_1: \psi_1 \neq \psi_2 \neq \psi_3 \neq \psi_4 \neq 0$ şeklindedir. İkincisi ise t-sınır testidir ve bu teste de gecikmeli bağımlı değişkenin uzun dönem parametresi dikkate alınmaktadır. Bu sınır testinin boş hipotezi de $H_0: \psi_1 = 0$ iken alternatif $H_1: \psi_1 \neq 0$ 'dır.

Yukarıda bahsedilmiş olan sınır testlerinden bulunan test istatistikleri, Kripfganz & Schneider (2020) tarafından üretilmiş olan (üst ve alt sınır) kritik değerlerle karşılaştırılacaktır. PSS (2001) ve Narayan (2005) çalışmalarında sunulan kritik değerlerden farklı olarak Kripfganz & Schneider'in (2020: 1456) hesaplamış olduğu kritik değerler, yanıt yüzeyi modelleri kullanılarak elde edilmiştir ve bu kritik değerler ileri sürülen ekonometrik modeldeki örneklem büyüklüğü, gecikme uzunluğu ve uzun dönem katsayılarına göre değişebilmektedir. Sonuç olarak bu karşılaştırma neticesinde eğer elde edilmiş olan F-sınır ve t-sınır test istatistikleri anlamlıysa modeldeki değişkenlerin eş-bütünleşik oldukları teyit edilmiş olacaktır.

İkinci aşamada, (2) numaralı denklem ile birlikte aşağıda gösterilmiş olan sınırlandırılmış ECM tahmin edilecek ve böylece LTS, DYY ve LSNKD'nin LEGR üzerindeki kısa dönem etkileri de tespit edilecektir:

$$\Delta LEGR_t = \psi_0 + \sum_{h=1}^q \psi_{5h} \Delta LEGR_{t-h} + \sum_{h=0}^{p-1} \psi_{6h} \Delta LTS_{t-h} + \sum_{h=0}^{m-1} \psi_{7h} \Delta DYY_{t-h} + \sum_{h=0}^{n-1} \psi_{8h} \Delta LSNKD_{t-h} + \eta \varepsilon_{t-1} + u_t \quad (3)$$

Denklem (3)'te yer alan ε_{t-1} , hata düzeltme terimidir (ECT). ECT parametresinin (η) negatif ve anlamlı olması gerekmektedir.

C. TODA-YAMAMOTO NEDENSELLİK TESTİ

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Toda & Yamamoto [T-Y] (1995) testiyle incelenecektir. T-Y nedensellik testi, esnek yapısı sebebiyle tercih edilmiştir. Bu teste kullanılan değişkenler farklı derecelerden entegre olabilirler ve testin uygulanabilmesi için değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisinin olması şart değildir. T-Y testi Granger nedensellik testinin genişletilmiş versiyonudur. Bu çerçevede T-Y testi, ($k+h_{maks}$) gecikme değeri ile genişletilmiş VAR modeline dayanmaktadır. Burada k , modelin optimum gecikme değerini göstermekteyken h_{maks} ise modeldeki değişkenlerin sahip olduğu en yüksek entegre derecesidir. Bu testin nasıl uygulandığı, iki değişkenli bir model üzerinden özetlenebilir:

$$w_t = \hat{\alpha}_0 + \sum_{i=1}^k \hat{\alpha}_{1i} w_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{h_{maks}} \hat{\alpha}_{2j} w_{t-j} + \sum_{i=1}^k \lambda_{1i} z_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{h_{maks}} \lambda_{2j} z_{t-j} + u_{1t} \quad (4)$$

$$z_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} z_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{h_{maks}} \alpha_{2j} z_{t-j} + \sum_{i=1}^k \theta_{1i} w_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{h_{maks}} \theta_{2j} w_{t-j} + u_{2t} \quad (5)$$

(4) ve (5) numaralı denklemlerde W ile Z değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisi, Wald testleri aracılığıyla elde edilen test istatistikleri temel alınarak incelenecektir. Bu çerçevede (4) numaralı denklemde Z değişkeninden W değişkenine nedensellik vardır varsayımı $i=1, \dots, k$ için $\lambda_{1i}=0$ boş hipotezi reddedilirse kabul edilecektir. Benzer şekilde W'den Z'ye olan nedensellik (5) numaralı denklem üzerinden $i=1, \dots, k$ için $\theta_{1i}=0$ boş hipotezinin reddedilmesiyle teyit edilecektir (ayrıntılar için bkz. Toda & Yamamoto (1995)).

III. AMPİRİK BULGULAR

Modelde kullanılan değişkenlerin eş-bütünleşik olup olmadığı sınanmadan önce bu değişkenlerin kaçınıcı dereceden entegre oldukları durağanlık testleriyle belirlenmelidir. Bu süreç için üç farklı durağanlık testi kullanılmıştır. Bunlar; genişletilmiş Dickey-Fuller [ADF] (Dickey & Fuller, 1979), Phillips-Perron [PP] (Phillips & Perron, 1988) ve genelleştirilmiş en küçük karelerle genişletilmiş Dickey-Fuller [DF-GLS] (Elliott, Rothenberg & Stock, 1996) testleridir. Bu testlere ait sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

TABLO 2 | Durağanlık Testleri

Zaman Serileri	ADF		PP		DF-GLS		Sonuç
	Düzye	1. Fark	Düzye	1. Fark	Düzye	1. Fark	
LEGR	-1.310	-4.759***	-1.358	-4.962***	-0.964	-4.515***	I(1)
LTS	-2.306	-6.322***	-2.393	-6.413***	-2.316	-6.114***	I(1)
DYY	-6.225***	-	-7.533***	-	-6.228***	-	I(0)
LSNKD	-2.185	-5.484***	-2.359	-5.879***	-2.284	-5.161***	I(1)

Notlar: Test denklemleri düzeyde, sabit ve trend terimlerini; 1.farklardaysa sadece sabit terim içermektedir. ***: %1 anlamlılık düzeyi.

Tablo 2'deki sonuçlara göre durağanlık testlerine ait bulgular birbirleriyle uyumludur. Bu sonuçlara göre DYY değişkeni düzeyde durağanken LEGR, LTS ve LSNKD değişkenlerinin birinci farklarında durağan hale geldikleri görülmektedir. Bir başka ifadeyle DYY değişkeni sıfırıncı mertebeden bütünleşik [I(0)] ve diğer değişkenlerin tamamı birinci mertebeden entegredir [I(1)]. Bu verilere göre modeldeki değişkenlerin eş-bütünleşik olup olmadığı ARDL sınır testleriyle incelenebilir çünkü modelde ikinci mertebeden entegre herhangi bir değişken yoktur.

TABLO 3 | ARDL Modeli: Sınır Testleri ve Uzun Dönem Bulguları

(i) Sınır Testleri				
	F-sınır testi:		t-sınır testi:	
	11.027***		-3.997**	
(ii) Kripfganz ve Schneider (2020) Kritik Değerleri				
	5%		1%	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
F-testi	3.553	5.098	5.220	7.265
t-testi	-2.868	-3.832	-3.639	-4.711
(iii) Uzun Dönem Sonuçları				
Değişkenler	Katsayı	Std. hata	p-değeri	
LTS	-2.0247***	0.5694	0.0017	
DYY	0.0349**	0.0147	0.0257	
LSNKD	1.7949***	0.4978	0.0015	

Notlar: ** ve *** %5 ve %1 anlamlılık düzeyleridir. I(0): Alt-sınır kritik değerleridir. I(1): Üst-sınır kritik değerleridir. Tahmin edilmiş model sınırlanmamış sabit terimlidir ve trendsizdir.

ARDL modeline ait sınır testlerinin sonuçları, kritik değerleriyle beraber, Tablo 3'ün (i) ve (ii) numaralı kısımlarında sunulmuştur. Ayrıca uzun dönem sonuçları, aynı tablonun (iii) numaralı bölümünde raporlanmıştır.

Tablo 3'teki sınır testlerine ait istatistikler, Kripfganz ve Schneider (2020) kritik değerleriyle karşılaştırıldığında her iki sınır testinin de anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kısacası modeldeki değişkenlerin eş-bütünleşik olduğu teyit edilmiştir. Aynı tabloda turizmin [LTS], DYY'lerin [DYY] ve sanayileşmenin [LSNKD] uzun dönemde Singapur'un enerji güvenliği riski [LEGR] indeksini nasıl etkilediğine dair tahmin sonuçları da sunulmuştur.

Sonuçlara göre tahmin edilmiş olan bütün katsayılar istatistiksel olarak anlamlıdır. Elde edilen verilere göre turizm -Singapur'un enerji güvenliği riskini azaltarak- enerji güvenliğini uzun dönemde olumlu etkilemektedir. Elde edilen bu sonuca göre uzun dönemde turizmde (uluslararası ziyaretçi sayısında) yaşanacak olan %1'lik bir artış (azalış) Singapur'un enerji güvenliği riskini yaklaşık olarak %2 kadar azaltacaktır (arttıracaktır). Kısacası turizm, uzun dönemde, Singapur'un enerji güvenliğini iyileştirmektedir. Bu bulgunun kısmi de olsa, Katircioğlu (2014) ve Khoi vd. (2021) çalışmalarında ulaşılmış olan sonuçlarla uyumlu olduğu söylenebilir.

Tablo 3'e göre Singapur'a gelen DYY'lerin uzun dönemde ülkenin EGR'sini arttırdığı görülmektedir. Kantitatif olarak DYY'lerde yaşanacak olan %1 birimlik bir artış (azalış), Singapur'un EGR'sini %3.5 kadar arttıracaktır (azaltacaktır). Bu bulgudan yola çıkarak DYY'lerin -kirlilik sığınakları yaratarak- Singapur'un uzun dönem enerji güvenliğini tehlikeye attığı söylenebilir. Bu sonuç kısmi olarak Bilgili vd. (2020) araştırmasındaki bulguyu desteklerken Merican vd. (2007) ve Zhu vd. (2016) çalışmalarındaki sonuçlarla çelişmektedir.

Son olarak Tablo 3'teki veriler, sanayileşmenin uzun dönem etkisinin pozitif olduğunu göstermektedir. Bir başka ifadeyle sanayileşmede yaşanacak olan %1'lik bir artış (azalış), Singapur'un uzun dönemde EGR'sini neredeyse %1.8 kadar arttıracaktır (azaltacaktır). Bu bulgu, sanayileşmenin Singapur'un enerji güvenliğini uzun dönemde azalttığını göstermektedir. Bu sonuç, Merican vd. (2007) çalışmasındaki bulguya kısmi olarak örtüşmektedir. Ayrıca bu bulgu beklentilerle de uyumludur. Varkey'e (1984) göre sanayileşme, çeşitli dolaylı ve doğrudan yollarla fosil yakıt tüketimini ve de çevresel bozulmayı tetikleyecektir. Bu tetiklenme sonucunda da enerji güvenliğinin azalacağı öngörülebilir. Tablo 4'te kısa dönem bulguları ve ARDL modeline ilişkin tanısal testlerin sonuçları sunulmuştur.

TABLO 4 | ARDL Modeli: Kısa Dönem Bulguları ve Tanısal Testler

(i) Kısa Dönem Sonuçları			
Değişkenler	Katsayı	Std. hata	p-değeri
Sabit	-0.7131***	0.1014	0.0000
$\Delta LEGR_{(t-1)}$	-0.4105***	0.1449	0.0094
$\Delta LEGR_{(t-2)}$	-0.3697**	0.1357	0.0121
ΔLTS	-0.0052	0.0623	0.9344
$\Delta LTS_{(t-1)}$	0.2154***	0.0661	0.0035
ΔDYY	0.0008	0.0008	0.2733
$\Delta DYY_{(t-1)}$	-0.0032***	0.0009	0.0028
$\Delta LSNKD$	0.2049**	0.0971	0.0457
$\Delta LSNKD_{(t-1)}$	-0.1305	0.0852	0.1393
$ECT_{(t-1)}$	-0.1572***	0.0223	0.0000
(ii) Tanısal Testler			
Testler	Test istatistiği	p-değeri	
Normal dağılım	0.3473	0.8406	
Oto-korelasyon	13.527	0.7167	
RAMSEY model belirleme	0.8238	0.3739	
Farklı yayılım	58.519	0.1190	
CUSUM ve CUSUM ²	Parametreler stabildir.		

Notlar: ** ve *** %5 ve %1 anlamlılık düzeyleridir. CUSUM ve CUSUM²'nin grafikleri çalışmanın ekler bölümünde raporlanmıştır. Maksimum gecikme uzunluğu 3'tür. Optimum gecikme uzunlukları AIC'e göre belirlenmiştir.

Tablo 4'ün (i) numaralı kısmında verilen kısa dönem sonuçları incelendiğinde, turizmin EGR'yi kısa dönemde arttırdığı fakat DYY'lerin EGR'yi kısa dönemde azalttığı gözlemlenir. Ancak bu kısa dönem katsayıları, uzun dönem katsayılarıyla karşılaştırıldığında etkilerinin son derece sınırlı olduğu görülmektedir. İlaveten sanayileşme kısa dönemde de Singapur'un EGR'sini arttırmaktadır. Bu veriye göre sanayileşmede yaşanacak olan %1'lik bir artış, Singapur'un EGR'sinin %0,2 kadar arttıracaktır. Son olarak ECT'nin katsayısı da beklentilerle uyumlu bir şekilde negatif (-0.157) ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 4'ün (ii) numaralı bölümünde tanınal testlerin sonuçları bulunmaktadır. Bu sonuçlar genel olarak, tahmin edilmiş modelde normal olmayan dağılım, regresyon denklemi belirleme hatası, oto-korelasyon ve farklı yayılım sorunlarının olmadığını göstermektedir. Ayrıca tahmin edilen parametrelerin stabilitesini (kararlılığını) sınavan birikimli toplam (*CUSUM*) ve birikimli kare toplam (*CUSUM*²) testlerinin sonuçları da istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır. Özetle tahmin edilmiş parametreler stabildir. Ekonometrik analizin son aşamasında değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri T-Y testiyle incelenmiştir. Bu teste ilişkin sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur.

TABLO 5 | T-Y Nedensellik Testi Bulguları

Nedenselliğin Yönü	χ^2 test istatistiği	p-değeri	Sonuç
LTS→LEGR	16.0747***	0.0011	✓
DYY→LEGR	36.621	0.3003	X
LSNKD→LEGR	6.8329*	0.0774	✓
LEGR→LTS	23.392	0.5051	X
DYY→LTS	9.2021**	0.0267	✓
LSNKD→LTS	40.747	0.2535	X
LEGR→DYY	0.5539	0.9069	X
LTS→DYY	16.698	0.6437	X
LSNKD→DYY	24.119	0.4914	X
LEGR→LSNKD	25.659	0.4635	X
LTS→LSNKD	49.756	0.1736	X
DYY→LSNKD	11.5133***	0.0093	✓

Tanınal Testler		
Testler	Test İstatistiği	p-değeri
Oto-korelasyon	129.742	0.6847
Normal dağılım	33.322	0.9118
Farklı yayılım	3.304.697	0.3315

Notlar: VAR modelindeki $(k+h_{max})$ değeri $(3+1)$ 'dir. Optimum gecikme uzunluğunun (k) belirlenmesinde kullanılan kriterlere ait sonuçlar çalışmanın ekler bölümünde raporlanmıştır. *, ** ve *** işaretleri %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyleridir.

Tablo 5'teki sonuçlara göre Singapur'da turizmden ve sanayileşmeden enerji güvenliği riskine doğru tek yönlü nedensellikler olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, ARDL yaklaşımıyla elde edilmiş sonuçlarla genel olarak örtüşmektedir. Ayrıca DYY'lerden turizme ve sanayileşmeye doğru tek yönlü nedensellikler olduğu bulunmuştur. DYY'lerin de tıpkı turizm gibi bir küreselleşme göstergesi olduğu varsayılırsa bulunmuş olan bu nedensellik ilişkisi şaşırtıcı değildir. Son olarak DYY'lerin sanayileşmenin nedeni olması, ARDL sonuçlarıyla birlikte değerlendirildiğinde, DYY'lerin hem doğrudan hem de dolaylı olarak sanayileşme üzerinden Singapur'un enerji güvenliğini azalttığına işaret etmektedir. Tablo 5'in devamında VAR modeline ait tanınal testlerin sonuçları sunulmuştur. Bu tanınal testlerin anlamsız oluşu modelde normal olmayan dağılım, oto-korelasyon ve farklı yayılım problemlerinin olmadığını göstermektedir.

SONUÇ

Enerji ve çevre ekonomileri alanında yapılmış olan görgül araştırmalarda, DYY'lerin ve/veya turizmin enerji talebine ve çevresel bozulmaya olan etkileri incelenmiş olsa da bu değişkenlerin enerji güvenliğini nasıl etkilediğini inceleyen çalışma yoktur. Bu araştırmada Singapur örneği üzerinden bu boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Singapur, yüksek miktarlarda DYY ve uluslararası ziyaretçi çekmesinin

yanında devamlı olarak enerji güvenliği sıkıntılılarıyla da yüzleşen bir ülkedir. Bu kapsamda DYY'lerin ve turizmin enerji güvenliğine olan etkilerini incelemenin, enerji güvenliği politikaları konusunda politika yapımcılarına ve akademisyenlere yeni perspektifler sunacağı düşünülmektedir.

Bu düşünceden yola çıkan bu araştırmanın amacı, DYY'lerin ve turizmin Singapur'un enerji güvenliğini 1980-2018 döneminde nasıl etkilediğini tespit etmektir. Bu çerçevede ARDL yöntemi kullanılarak DYY'lerin ve turizmin enerji güvenliğini nasıl etkilediği tahmin edilmiş ve sonrasında T-Y testiyle değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri incelenmiştir.

Araştırmanın bulguları şöyle özetlenebilir: Birincisi, uzun dönemde, DYY'ler Singapur'un EGR'sini artırırken turizm Singapur'un EGR'sini azaltarak enerji güvenliğini iyileştirmektedir. İkincisi, sanayileşme hem kısa hem de uzun dönemlerde Singapur'un enerji güvenliği riskini arttırmaktadır. Üçüncüsü, turizm ve sanayileşmeden enerji güvenliğine doğru tek yönlü nedensellikler vardır. Son olarak DYY'ler hem turizmin hem de sanayileşmenin nedenidir. Elde edilen bu bulgular üzerinden çeşitli politika önerileri sunulabilir.

Turizm, Singapur'un enerji güvenliğini uzun dönemde olumlu etkilemektedir. Bu sonuç, Singapur'un *Turizm Sürdürülebilirlik Programı*'nın (Singapur Turizm Kurulu, 2022) etkili olduğunu ve bu tarz sürdürülebilir turizmi (ekoturizmi) destekleyen programların devam ettirilmesi gerektiğini göstermektedir. Böylece Singapur'da ekoturizm gelişecek ve ülkenin enerji güvenliği de uzun dönemde iyileşecektir.

Singapur'a gelen DYY'ler, enerji güvensizliğini uzun dönemde arttırmaktadır. Bu durumun önüne geçebilmek için politika yapımcıları, yayılma etkileriyle teknolojik inovasyonu tetikleyecek olan DYY'lerin ülkeye gelmesini teşvik etmelidir. Ek olarak politika yapımcıları, katı çevresel standartları DYY'lere empoze ederek bu yatırımların enerji güvenliğine olan olumsuz etkilerini bertaraf edebilirler.

Bunların yanı sıra, ekoturizme yönelik DYY'ler teşvik edilmelidir. Barrowclough, Miroux & Mirza (2007), turizm sektöründeki DYY'lerin ekoturizm gibi nispeten yeni olan turizm türlerine yönelecek olmasının çevresel sürdürülebilirliği uzun dönemde olumlu etkileyeceğini öne sürmüştür. Singapur'da DYY'lerin turizme neden olduğu göz önünde bulundurulursa ekoturizme yönelik DYY'lerin teşvik edilmesinin *-hem turizm üzerinden hem de DYY'lerin olumsuz etkilerini azaltarak-* uzun dönemde enerji güvenliğini arttıracığı söylenebilir.

Son olarak sanayi sektöründe enerji etkinliğini ve alternatif enerji kullanımını teşvik edecek politikalar uygulanarak, sanayileşmenin enerji güvenliği riskini artırıcı etkisi dizginlenebilir. Alternatif enerji üretiminin ve tüketiminin uzun dönemde enerji güvenliği riskini azalttığı çeşitli ampirik çalışmalarda tespit edilmiştir (Karasoy, 2022, 2023). Bu bağlamda, enerji tüketiminde etkinliği ve alternatif enerji üretimini arttıracak çeşitli kantitatif hedefler belirlenmeli ve bu hedeflere sadık kalan sektörler ödüllendirilmelidir. Böylelikle Singapur'un sanayileşme süreci sürdürülebilir bir zemine oturtularak, sanayileşmenin kısa ve uzun dönemlerde enerji güvenliği üzerinde yarattığı olumsuz etkiler azaltılabilir.

Gelecekte yapılacak olan araştırmalar, EGR'si yüksek olan diğer ASEAN ülkelerini ele alarak, bu ülkelerdeki DYY'lerin ve turizmin EGR üzerinde yarattığı etkileri inceleyebilirler. Ayrıca enerji güvenliğinin belirleyicisi olabilecek farklı değişkenler (finansal kalkınma gibi) değerlendirilerek, daha geniş bir model çerçevesinde EGR'nin bu değişkenlerle olan ilişkisi ele alınabilir.

KAYNAKÇA

- Ali, A., Audi, M., Senturk, I. & Roussel, Y. (2022). Do Sectoral Growth Promote CO2 Emissions in Pakistan? Time Series Analysis in Presence of Structural Break. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 12(2), 410-425. <https://doi.org/10.32479/ijeeep.12738>
- Ang, B. W., Choong, W. L. & Ng, T. S. (2015). Energy security: Definitions, dimensions and indexes. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 42, 1077-1093. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.10.064>
- Barrowclough, D., Miroux, A. & Mirza, H. (2007). FDI in Tourism: The Development Dimension. *United Nations Conference on Trade and Development*, 1-168. Geneva: United Nations. Tarihinde adresinden erişildi <https://digitalibrary.un.org/record/618963>

- [4] Bilgili, F., Tülüçe, N. S. H. & Doğan, İ. (2012). The determinants of FDI in Turkey: A Markov Regime-Switching approach. *Economic Modelling*, 29(4), 1161–1169. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.04.009>
- [5] Bilgili, F., Ulucak, R., Koçak, E. & İlkay, S. Ç. (2020). Does globalization matter for environmental sustainability? Empirical investigation for Turkey by Markov regime switching models. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(1), 1087–1100. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-06996-w>
- [6] Bu, M., Li, S. & Jiang, L. (2019). Foreign direct investment and energy intensity in China: Firm-level evidence. *Energy Economics*, 80, 366–376. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2019.01.003>
- [7] de Vita, G., Katircioğlu, S., Altınay, L., Fethi, S. & Mercan, M. (2015). Revisiting the environmental Kuznets curve hypothesis in a tourism development context. *Environmental Science and Pollution Research*, 22(21), 16652–16663. <https://doi.org/10.1007/s11356-015-4861-4>
- [8] Destek, M. A. & Aydın, S. (2022). An empirical note on tourism and sustainable development nexus. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(23), 34515–34527. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-18371-9>
- [9] Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427–431. <https://doi.org/10.2307/2286348>
- [10] Dünya Bankası. (2022a). Dünya Kalkınma Göstergeleri. Tarihinde 06 Haziran 2022, adresinden erişildi <http://databank.worldbank.org/data/home.aspx>
- [11] Dünya Bankası. (2022b). Dünya Kalkınma Göstergeleri - doğrudan yabancı yatırım verisi. Tarihinde 15 Eylül 2022, adresinden erişildi <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD>
- [12] Dünya Bankası. (2022c). Dünya Kalkınma Göstergeleri - uluslararası turizm verisi. Tarihinde 15 Eylül 2022, adresinden erişildi <https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL>
- [13] Dünya Bankası. (2022d). Enerji ithalatı, net (enerji tüketiminin yüzdesi) - Singapur. Tarihinde 19 Eylül 2022, adresinden erişildi <https://data.worldbank.org/indicator/EG.IMP.CON.ZS?locations=SG>
- [14] Dünya Bankası. (2022e). Fosil yakıt tüketimi (toplamların yüzdesi) - Singapur. Tarihinde 19 Eylül 2022, adresinden erişildi <https://data.worldbank.org/indicator/EG.USE.COMM.FO.ZS?locations=SG>
- [15] Elliott, G., Rothenberg, T. J. & Stock, J. H. (1996). Efficient Tests for an Autoregressive Unit Root. *Econometrica*, 64(4), 813–836. <https://doi.org/10.2307/2171846>
- [16] Goh, S. K., Wong, K. N. & Yew, C. L. (2018). Are Merchandise Exports and FDI Inflows an Engine of Growth for ASEAN-10 Countries? New Evidence Using the Pooled Mean Group Estimation Method. *Margin: The Journal of Applied Economic Research*, 12(4), 414–430. <https://doi.org/10.1177/0973801018786156>
- [17] Han, V. & Uygur, K. (2021). Yükselen-7 Ülkelerinde Enerji Tüketimi, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Vektör Otoregresyon Analizi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(3), 1108–1122. Tarihinde adresinden erişildi <https://dergipark.org.tr/tr/pub/nevsosbilen/issue/65184/929130>
- [18] Karasoy, A. (2022). Is innovative technology a solution to Japan's long-run energy insecurity? Dynamic evidence from the linear and nonlinear methods. *Technology in Society*, 70, 102029. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2022.102029>
- [19] Karasoy, A. (2023). Assessing the impacts of industrialization, deindustrialization and financialization on Turkey's energy security: evidence from the augmented NARDL method. *International Journal of Energy Sector Management*. <https://doi.org/10.1108/IJESM-07-2022-0014>
- [20] Katircioğlu, S., Gokmenoglu, K. K. & Eren, B. M. (2018). Testing the role of tourism development in ecological footprint quality: evidence from top 10 tourist destinations. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(33), 33611–33619. <https://doi.org/10.1007/s11356-018-3324-0>
- [21] Katircioğlu, S. T. (2013). Interactions between energy and imports in Singapore: Empirical evidence from conditional error correction models. *Energy Policy*, 63, 514–520. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.08.037>
- [22] Katircioğlu, S. T. (2014). Testing the tourism-induced EKC hypothesis: The case of Singapore. *Economic Modelling*, 41, 383–391. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2014.05.028>
- [23] Katircioğlu, S. T., Feridun, M. & Kilinc, C. (2014). Estimating tourism-induced energy consumption and CO2 emissions: The case of Cyprus. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 29, 634–640. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2013.09.004>
- [24] Khoi, N. H., Le, N. H. & Ngoc, B. H. (2021). The effect of tourism development on the ecological footprint in Singapore: evidence from asymmetric ARDL method. *Current Issues in Tourism*, 1–18. <https://doi.org/10.1080/13683500.2021.1971165>
- [25] Koçak, E., Ulucak, R. & Ulucak, Z. Ş. (2020). The impact of tourism developments on CO2 emissions: An advanced panel data estimation. *Tourism Management Perspectives*, 33, 100611. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2019.100611>
- [26] Kripfganz, S. & Schneider, D. C. (2020). Response Surface Regressions for Critical Value Bounds and Approximate p-values in Equilibrium Correction Models. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 82(6), 1456–1481. <https://doi.org/10.1111/obes.12377>
- [27] Küresel Enerji Enstitüsü. (2020). *International Index of Energy Security Risk - Assessing Risk in a Global Energy Market*. Tarihinde adresinden erişildi https://www.globalenergyinstitute.org/sites/default/files/IESRI-Report_2020_4_20_20.pdf
- [28] Küresel Enerji Enstitüsü. (2022). Enerji Güvenliği Riski İndeksi Verisi. Tarihinde 26 Ocak 2022, adresinden erişildi <https://www.globalenergyinstitute.org/energy-security-risk-index>
- [29] Lee, J. W. & Brahmarsene, T. (2013). Investigating the influence of tourism on economic growth and carbon emissions: Evidence from panel analysis of the European Union. *Tourism Management*, 38, 69–76. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.02.016>
- [30] Liu, A., Kim, Y. R. & Song, H. (2022). Toward an accurate assessment of tourism economic impact: A systematic literature review. *Annals of Tourism Research Empirical Insights*, 3(2), 100054. <https://doi.org/10.1016/j.annale.2022.100054>
- [31] Mabey, N. & McNally, R. (1999). *Foreign Direct Investment and the Environment: From Pollution Havens to Sustainable Development*. Tarihinde adresinden erişildi <http://www.oecd.org/investment/mne/2089912.pdf>
- [32] Mabey, N., McNally, R. & Zarsky, L. (2003). *Foreign Direct Investment and the Environment: From Pollution Havens to Sustainable Development* (2nd Edition) - A WWF-UK Report. İçinde WWF-UK Report. Tarihinde adresinden erişildi <http://d2ouvy59p0dg6k.cloudfront.net/downloads/pollutionhavens2ndeditionfinal.pdf>
- [33] Merican, Y., Yusop, Z., Mohd Noor, Z. & Siong Hook, L. (2007). Foreign direct investment and the pollution in Five ASEAN nations. *International Journal of Economics and Management*, 1(2), 245–261. Tarihinde adresinden erişildi <http://www.ijem.upm.edu.my/vol1no2/4.pdf>
- [34] Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: evidence from cointegration tests. *Applied Economics*, 37(17), 1979–1990. <https://doi.org/10.1080/00036840500278103>
- [35] Pesaran, M. H. & Shin, Y. (1995). An Autoregressive Distributed-Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis. İçinde S. Strom (Ed.), *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century* (ss. 371–413). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CCOL521633230.011>
- [36] Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- [37] Phillips, P. C. B. & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335–346. <https://doi.org/10.2307/2336182>
- [38] Polat, B. (2018). DYY'ların Gelişmekte ve Gelişmiş Ülkelerde'ki Enerji Tüketimi Üzerindeki Etkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. *Journal of Yaşar University*, 13(49), 33–42. <https://doi.org/10.19168/jyasar.340938>
- [39] Razzaq, A., Sharif, A., Ahmad, P. & Jermsittiparsert, K. (2021). Asymmetric role of tourism development and technology innovation on carbon dioxide emission reduction in the Chinese economy: Fresh insights from QARDL approach. *Sustainable Development*, 29(1), 176–193. <https://doi.org/10.1002/sd.2139>
- [40] Satrovic, E. & Muslija, A. (2020). Turizm, Enerji Tüketimi, CO2 Emisyonları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Modellenmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 81–102. <https://doi.org/10.29029/busbed.734869>
- [41] Singapur İstatistik Daire Başkanlığı – Uluslararası Ziyaretçi İstatistikleri. (2022). Tarihinde 16 Temmuz 2022, adresinden erişildi <https://tablebuilder.singstat.gov.sg/table/TS/M550002>
- [42] Singapur Turizm Kurulu. (2022). Tourism Sustainability Programme (TSP). Tarihinde 24 Eylül 2022, adresinden erişildi <https://www.stb.gov.sg/content/stb/en/assistance-and-licensing/tsp.html>
- [43] Toda, H. Y. & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1–2), 225–250. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01616-8](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01616-8)
- [44] Ulucak, R., Yücel, A. G. & İlkay, S. Ç. (2020). Dynamics of tourism demand in Turkey: Panel data analysis using gravity model. *Tourism Economics*, 26(8), 1394–1414. <https://doi.org/10.1177/1354816620901956>
- [45] Varkey, A. M. (1984). Industrialisation and Environmental Problems. *Cochin University Law Review*, 8, 83–93. Tarihinde adresinden erişildi [http://dspace.cusat.ac.in/jspui/bitstream/123456789/10981/1/Industrialisation and Environmental Problems.PDF](http://dspace.cusat.ac.in/jspui/bitstream/123456789/10981/1/Industrialisation%20and%20Environmental%20Problems.PDF)
- [46] von Hippel, D., Suzuki, T., Williams, J. H., Savage, T. & Hayes, P. (2011). Energy security and sustainability in Northeast Asia. *Energy Policy*, 39(11), 6719–6730. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.07.001>
- [47] Yıldırım, M., Destek, M. A. & Nakipoğlu Özsoy, F. (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Kirlilik Sığnağı Hipotezi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(2), 99–111. Tarihinde adresinden erişildi <http://esjournal.cumhuriyet.edu.tr/tr/pub/issue/32189/330140>
- [48] Yurtkuran, S. (2022). Gelen Turist Sayısının En Fazla Olduğu 10 Ülkede Turizm ile CO2 Salımı Arasındaki İlişki: Panel Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 61(1), 281–303. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.988886>
- [49] Zhu, H., Duan, L., Guo, Y. & Yu, K. (2016). The effects of FDI, economic growth and energy consumption on carbon emissions in ASEAN-5: Evidence from panel quantile regression. *Economic Modelling*, 58, 237–248. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2016.05.003>

EKLER

TABLO 1A | Tanısal İstatistikler

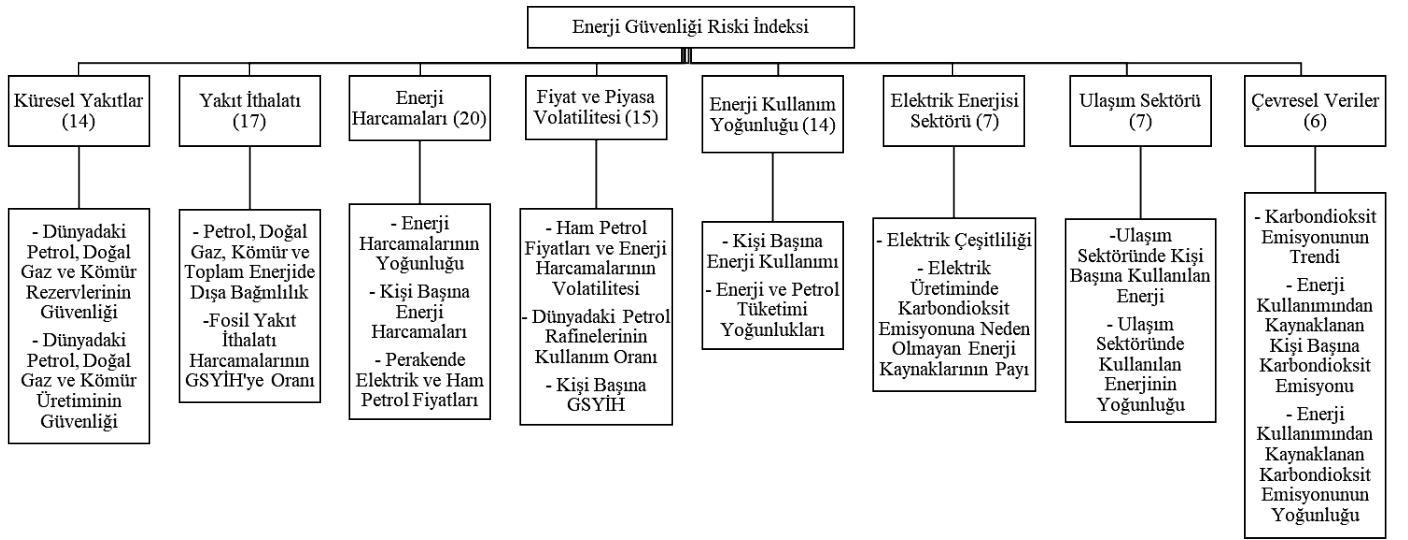
	LEGR	LTS	DYY	LSNKD
Ortalama	7.5437	15.7716	14.8637	24.1847
Medyan	7.5709	15.7893	14.4051	24.2681
Maksimum	7.7289	16.7337	28.9079	25.1876
Minimum	7.3099	14.7563	4.2285	23.0321
Std. Sapma	0.1353	0.5752	6.5506	0.6706
Çarpıklık	-0.2638	-0.1389	0.2565	-0.1410
Basıklık	1.6518	2.0732	2.0648	1.74625
Jarque-Bera İstatistiği	3.4058	1.5214	1.8488	2.6836
Olasılık	0.1822	0.4673	0.3968	0.2614

TABLO 2A | VAR Modeli Gecikme Değeri Belirleme Kriterleri

Gecikme Değeri	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-	0.001696	4.972182	5.148129	5.033592
1	272.4583	6.33e-07	-2.927907	-2.048174*	-2.620857*
2	20.38541	7.51e-07	-2.794034	-1.210515	-2.241343
3	26.56253*	6.32e-07*	-3.060037*	-0.772732	-2.261707

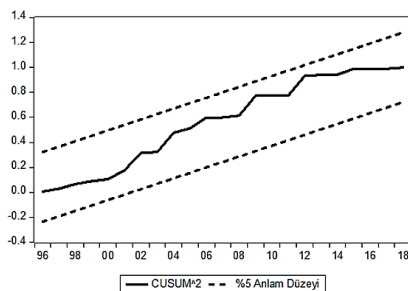
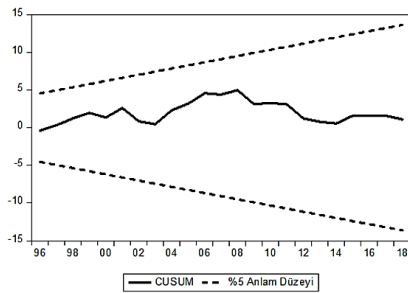
Notlar: LR: Olabilirlik oranı, FPE: Son kestirim hatası, AIC: Akaike bilgi kriteri, SC: Schwarz kriteri, HQ: Hannan-Quinn. * işareti ilgili kriter tarafından seçilmiş olan gecikme değeridir.

ŞEKİL1A | EGR İndeksinin Oluşturulmasında Kullanılmış Göstergeler

Notlar: Yazar tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Parantez içindeki değerler ilgili göstergenin oluşturulan indeksteki ağırlığıdır.

Kaynak: Küresel Enerji Enstitüsü'nün (2020: 80-83) "International index of energy security risk: assessing risk in a global energy market" başlıklı raporundan tercüme edilmiştir.

ŞEKİL2A | CUSUM ve CUSUM² Testlerinin Grafikleri

DÖVİZ KURU, PETROL FİYATLARI VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ: G7 ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

HAKAN BAKKAL^{1*}

¹ Dr., Yalova Üniversitesi, hakan.bakkal@yalova.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0256-7065>.

ÖZ

Bu çalışma döviz kuru, petrol fiyatları ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi inceleme amacını taşımaktadır. Bu amaçla, petrol tüketiminde ve doğrudan yabancı sermaye girişlerinde en büyük paya sahip G7 ülkeleri için 1980-2019 dönemine ait verilerle değişkenler arasında eşbütünlük ve nedensellik ilişkileri araştırılmaktadır. Çalışmada son yıllarda geliştirilen, yapısal kırılmanın formuna ve önceden bilinmesine gerek duyulmayan SOR birim kök testi, Fourier ADL eşbütünlük ve Fourier Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar Almanya, Fransa, İtalya ve Japonya'da değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkiyi göstermektedir. Ayrıca, petrol fiyatları ile döviz kuru ve petrol fiyatları ile doğrudan yabancı yatırım arasında nedensellik ilişkileri mevcuttur. Kanada için reel döviz kuru ile petrol fiyatları arasında çift yönlü nedensellik varken, ABD için reel döviz kurundan petrol fiyatlarına doğru, Almanya için ise petrol fiyatından reel döviz kuruna doğru nedensellik bulunmaktadır. Fransa ve İngiltere'de ise petrol fiyatlarından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmaktadır. Petrol fiyat şoklarının yolaçtığı döviz kurundaki oynaklık ve üretim maliyetleri üzerindeki baskıyı azaltmak için petrole olan bağımlılığın azaltılması gerekmektedir. Petrol fiyat şoklarının olumsuz etkilerini minimize etmede ülkelerin enerji kaynaklarının çeşitliliğini artırıcı stratejileri uygulaması önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Birim Kök Testi, Fourier ADL Eşbütünlük Testi, Fourier Granger Nedensellik Testi.

Editör / Editor:

Fatma ÜNLÜ,
Erciyes Üniversitesi, Türkiye

Hakemler / Referees:

Harun BAL,
Çukurova Üniversitesi, Türkiye
Hatice ERKEKOĞLU,
Kayseri Üniversitesi, Türkiye

*Sorumlu Yazar/ Corresponding Author:

Hakan BAKKAL,
hakan.bakkal@yalova.edu.tr

JEL:

C32, C51, E22, F41

Geliş: 24 Ocak 2023

Received: January 24, 2023

Kabul: 17 Nisan 2023

Accepted: April 17, 2023

Yayın: 31 Ağustos 2023

Published: August 31, 2023

Atıf / Cited as (APA):

Bakkal, H. (2023),

Döviz Kuru, Petrol Fiyatları ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Arasındaki İlişki: G7 Ülkeleri Üzerine Bir Analiz, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 65, 23-29,
doi: 10.18070/erciyesiibd.1209724

THE RELATIONSHIP BETWEEN EXCHANGE RATE, OIL PRICES, AND FOREIGN DIRECT INVESTMENTS: AN ANALYSIS ON G7 COUNTRIES

ABSTRACT

This study aims to examine the relationship between the exchange rate, oil prices and foreign direct investment. To the end, cointegration and causality relations between the variables are investigated with the data for the period of 1980-2019 for the G7 countries, which have the largest share in oil consumption and foreign direct capital inflows. In the study, it is used SOR unit root test, Fourier ADL cointegration and Fourier Granger causality tests developed in recent years and not need to know the form of the structural break beforehand. The findings indicate that there is a long-run relationship for Germany, France, Italy and Japan. Additionally, a causal links exist between oil prices and exchange rates, and between oil prices and foreign direct investment. There is the bidirectional causality between the real exchange rate and oil prices for Canada, the unidirectional causality from real exchange rate to oil prices for USA, and from oil price to real exchange rate for Germany. In France and England, a unidirectional relationship exists between oil prices and foreign direct investment. To relieve pressure on exchange rate volatility and production costs from oil price shocks, the dependence on oil should be reduced. In order to minimize the adverse impacts of oil shocks, it is important that countries implement strategies increasing the diversity of energy resources.

Keywords: Exchange Rate, Foreign Direct Investments, Unit Root Test, Fourier ADL Cointegration Test, Fourier Granger Casualty Test.

GİRİŞ

Petrol fiyatlarının ülke ekonomileri üzerindeki etkisi, 1970'li yıllardan itibaren yaşanan fiyat şoklarından dolayı araştırmacılar ve politika yapıcılar için önemini koruyan araştırma konuları arasında yer almaktadır. Petrol fiyatlarında bir değişim ülke ekonomilerinde başta dış ticaret dengesi olmak üzere istihdam, yatırım ve büyümede çeşitli sonuçlara yol açmaktadır. Makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisi, petrol fiyatlarının döviz kuru ile olan ilişkisiyle yakından bağlantılıdır. Petrol fiyatları döviz kurunu refah kanalı ve ticaret kanalı ile etkileyebilmektedir. Refah kanalında, petrol fiyatları dış ticaret yoluyla döviz kurlarını etkilemekte ve petrol ihraç eden ve ithal eden ülkeler arasında bir refah transferi yaşanmaktadır (Chen ve Chen, 2007; Chen, Liu, Wang ve Zhu, 2016; Golub, 1983; Noura, Amor ve Rault, 2019; Yin ve Ma, 2018). Fiyatların artması petrol ihraç eden ülkelerde cari işlemler hesabında bir iyileşmeye ve para biriminin reel değerinin artmasına yol açarken, petrol ithal eden ülkelerde bu durumun tersi yaşanmaktadır (Beckmann, Berger, Czudaj, 2016). Ticaret kanalı ise, petrol fiyatlarındaki değişimin ticarete konu olan mallar üzerindeki etkisi neticesinde işlemektedir (Amano ve Norden, 1998; Chen ve Chen, 2007). Buna göre, ticarete konu olan ve ticarete konu olmayan iki ürüne sahip iki ülkenin bulunduğu bir ekonomide, petrole bağımlı ülkede reel petrol fiyatında bir artış yurtiçi ve yabancı ülkede ticarete konu olan malların fiyatlarını ticarete konu olmayanlara göre artırabilmektedir. Ülkenin petrol ithalatına olan bağımlılığının yabancı ülkeden daha fazla olması halinde, petrol fiyatındaki bir artış neticesinde yurtiçi ülkede ticarete konu malların fiyatındaki artış yabancı ülkedeki ürünün fiyatındaki artışı aşmakta ve böylelikle yurtiçi ülkenin para birimi dolar karşısında reel olarak değer kaybetmektedir (Chen ve Chen, 2007, s. 392). Öte yandan petrol fiyatları döviz kurunda bir değişime yol açabildiği gibi döviz kurundaki bir değişim de petrol fiyatlarını etkileyebilmektedir. Döviz kurunun petrol fiyatları üzerindeki etkisi iki durumda oluşmaktadır. Fiyatların ABD doları ile belirlenmesinden dolayı, daha düşük dolar seviyesi, dolara bağlı olmayan ekonomilerde petrol talebinde bir artışa yol açarak petrol fiyatlarının artmasına yol açabilmektedir. Ayrıca, petrol geliri ile bütçe dengesini sağlayan petrol ihracatçısı ülkede doların öngörülen seviyesinden düşük olması halinde hedeflenen petrol ihracatı gelirine ulaşmak için petrol arzında azalmaya gidilmekte ve petrol fiyatının belirli bir seviyede tutulması sağlanmaktadır (Chen vd., 2016, s. 1038). Diğer yandan, döviz kuru çok uluslu yatırımcılar açısından önem taşımakta ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemli belirleyicileri arasında yer almaktadır (Cambazoğlu ve Güneş, 2016, s. 285). Yabancı yatırımcılar, yatırım kararları ve varlık tahsislerinde petrol fiyatlarının döviz kuru üzerindeki etkilerini hesaba katmaktadır (Ji, Shahzad, Bouri ve Suleman, 2020, s. 85). Bu durum yatırım maliyetlerinde ve firma kârlılığında döviz kurunun bir baskı unsuru olmasından ileri gelmektedir. Döviz kurundaki dalgalanmalar, ithal edilebilir malların maliyetini ve ihraç edilebilir ürünlerin talebini de etkilemekte, yurtiçi ve yurtdışında üretim maliyeti üzerinde etkiye sahip olmaktadır (Kohlhagen, 1977, s. 46). İthal girdiler kullanılarak yapılan yatırımlarda, yurtiçinde üretip yurtdışında satış yapan bir firma yapılanmasında ve yurtdışında üretip yurtiçinde satış yapılan bir yapılanmada, reel döviz kurunda bir artış daha yüksek doğrudan yabancı sermaye yatırımı anlamına gelmektedir (Cushman, 1985, s. 407). Döviz kurundaki herhangi bir değişime kısa dönemde satın alma gücünü etkilemesi yoluyla da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyebilmektedir (Cushman, 1985; Froot ve Stein, 1991).

Literatürde yer alan çalışmaların büyük bir kısmı döviz kuru ile petrol fiyatları arasındaki ilişkiye odaklanmakta, döviz kuru ya da petrol fiyatları ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları ilişkisi inceleyen çalışmaların sayısının görece olarak az olduğu görülmektedir. Ayrıca bu çalışmalarda, petrol fiyatları ile diğer değişkenler arasındaki ilişki ayrı ayrı ele alınmaktadır. Petrol fiyatlarının döviz kuru ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde bir etkide bulunabilmesi, yurtiçi üretim maliyetleri ve firmaların rekabet güçlerinin yanısıra doğrudan yabancı sermaye yatırım kararları açısından kritik öneme sahiptir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin bütüncül olarak araştırılması, politika yapıcıların petrol fiyatlarının olası olumsuz etkilerini azaltmada alabilecekleri tedbirler açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle diğer çalışmalardan

farklı olarak bu çalışmada değişkenlerin tümü analizde dikkate alınarak eşbütünlük ve nedensellik ilişkileri araştırılmaktadır.

Günümüzde, Almanya, İtalya, Fransa, Kanada, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'den oluşan G7 ülkeleri dünyanın en büyük ekonomileri olarak kabul edilmektedir. Dünya petrol tüketiminde en büyük paya sahip olmalarının yanı sıra en fazla doğrudan yabancı sermaye girişlerinin yaşandığı ülkeler arasında yer almaktadır. 2020 yılı itibarıyla dünyada toplam petrol tüketiminin yaklaşık üçte biri (%31) G7 ülkeleri tarafından gerçekleştirilmiştir (British Petrol [BP], 2021). Bu ülkeler içerisinde Kanada ve İngiltere net petrol ihracatçısı ülke iken, diğerleri net petrol ithalatçısı ülkelerdir. Öte yandan aynı yıla ait dünya bankası verilerine göre ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya son on yıl içerisinde en fazla doğrudan yabancı sermaye girişinin olduğu on ülke içerisinde yer almaktadır (The World Bank [WB], 2022). Bu bağlamda, çalışma ile dünyada en fazla doğrudan yabancı sermaye girişlerinin yaşandığı ve petrol tüketiminde en yüksek paya sahip olduğu G7 ülkeleri için değişkenler arasındaki ilişkiler analiz edilmekte, petrol fiyatlarının döviz kuru ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki rolünün belirlenmesi amaçlanmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişkiler doğrusal ve doğrusal olmayan formların birlikte dikkate alındığı ve son zamanlarda geliştirilen SOR birim kök testi, Fourier yaklaşımına dayanan FADL eşbütünlük testi ve Fourier Granger nedensellik testi ile incelenerek literatüre katkı sağlayacağına inanılmaktadır. Çalışmada; petrol fiyatları ile döviz kuru ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı, varsa bu ilişkinin yönünün ne olduğu; net petrol ihracatçısı ve ithalatçısı ülkelerde eşbütünlük ve nedensellik ilişkilerinin farklılık taşıyıp taşımadığı irdelenmektedir. Çalışma, dört bölüme ayrılmıştır. Giriş bölümünde, değişkenler arasındaki ilişkilere kuramsal olarak kısaca yer verilmektedir. Literatür bölümü, konu hakkında yapılan seçilmiş çalışmaları ve analiz sonuçlarını içermektedir. Ampirik yöntem ve analiz kısmında kullanılan test yöntemleri teorik olarak kısaca açıklanmakta, değişkenlerin birim kök özellikleri, eşbütünlük ve nedensellik ilişkileri nedensellik testleri ile araştırılmaktadır. Sonuç bölümünde ise, analizden elde edilen bulgular ve değerlendirmeler yer almaktadır. Çalışmanın tümü araştırma ve yayım etiğine uygun şekilde oluşturulmuştur.

I. LİTERATÜR

A. PETROL FİYATLARI VE DÖVİZ KURU

Chen (2007), G7 ülkeleri için 1972:1-2005:10 dönemi verileriyle petrol fiyatları ile döviz kurları arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını panel eşbütünlük, panel OLS, FMOLS ve DOLS testleri ile araştırmışlardır. Elde ettikleri sonuca göre, iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmakta olup, petrol fiyatlarında bir artış uzun dönemde reel döviz kurlarının değerine bir azalmaya yol açmaktadır.

Lizardo ve Mollick (2010), Kanada, Danimarka, Avrupa Birliği, Japonya, Meksika, Rusya, İsveç ve UK ülkelerinde farklı dönemler için uzun dönemli ilişkiyi standart OLS, DOLS ve Johansen eşbütünlük testleri ile incelemişlerdir. Analiz sonucuna göre, petrol fiyatlarında bir artış karşısında Kanada, Meksika ve Rusya gibi net petrol ihracatçısı ülkelerin yerel para birimleri Amerikan doları karşısında değer kazanırken, net petrol ithalatçısı Japonya'da yerel para birimi dolar karşısında değer kaybetmektedir.

Adıgüzel, Bayat, Kayhan ve Nazlıoğlu (2013), Türkiye, Hindistan ve Brezilya için, dalgalı döviz kuru rejiminin başladığı tarihten 2011 yılı Temmuz ayına kadarki dönemi kapsayan aylık verilerle doğrusal ve doğrusal olmayan Granger nedensellik testleri, varyans nedensellik testi ve frekans alanında nedensellik testi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, petrol fiyatları ile döviz kurları arasında Hindistan'da çift yönlü, Türkiye ve Brezilya'da ise döviz kurlarından petrol fiyatlarına doğru tek yönlü bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Zhang (2013), Batı Teksas petrol fiyatlarını dikkate alarak, petrol fiyatları ile reel efektif döviz kuru arasındaki ilişkiyi Ocak 1973-Haziran 2010 dönemi için aylık verilerle Johansen eşbütünlük testi ile incelemiştir. Elde ettiği sonuca göre, değişkenler arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

Reboredo, Miguel ve Gilney (2014), döviz kuru ve ham petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi Amerikan Doları, Avustralya Doları, Kanada Doları, Japon Yeni, Meksika Pesosu, Norveç Kronu, İngiltere Sterlini ve Euro'yu dikkate alarak 4 Ocak 2000- 5 Mayıs 2012 dönemi günlük verilerle ve Granger nedensellik testi yöntemiyle araştırmışlardır. Analiz sonuçlarına göre, genel olarak değişkenler arasında zayıf ve negatif yönlü bir ilişki bulunmakta ve bu ilişki özellikle küresel finansal kriz sonrası güçlenmektedir.

Bal vd. (2014), İran ekonomisi üzerine 1967-2001 dönemi yıllık verileri ve Johansen eşbütünleşme testi ve hata düzeltme modeli ile kişi başına GSYH, petrol gelirleri, tüketici fiyat endeksi ve reel döviz kuru arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi varken, kısa dönemde petrol ihracat geliri ile reel döviz kuru arasında karşılıklı ilişki bulunmaktadır.

Chen vd. (2016), 16 OECD ülkesi üzerinde, petrol fiyat şoklarının US döviz kuru üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında, petrol fiyat şoklarının arz ve talep kaynaklı olduğuna bağlı olarak farklılaştığı, döviz kurundaki oynaklığın yaklaşık %10-20'sini açıkladığı görülmüştür.

Volkov ve Yuhn (2016), Rusya, Meksika, Kanada, Brezilya ve Norveç olmak üzere petrol ihracat eden 5 ülke üzerinde 1998 Eylül - 2012 Ağustos dönemi aylık verilerle ve GARCH yöntemiyle çalışma yürütmüşlerdir. Analiz sonuçlarına göre, petrol fiyatlarında bir artışın beş ülkenin tümünde yerel para birimlerinin değer kazanmasına yol açtığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Beckmann, Berger ve Czudaj (2016), petrol fiyatları ve dolar kuru arasındaki ilişkileri petrol ihracatçısı ve ithalatçısı on iki ülke için 2003-2013 dönemi günlük verilerle ve dinamik capula ve GJR-GARCH yöntemleriyle araştırmışlardır. Analiz sonuçlarına göre, döviz kuru ile petrol fiyatları arasında özellikle 2008 krizinin zirve yaptığı dönemlerde artan bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki petrol ihracat eden ve ithal eden ülkeler açısından farklılık taşımakta, artan petrol fiyatları neticesinde petrol ihracat eden ülkelerin para birimleri değer kazanırken, petrol ithal eden ülkelerin para birimleri değer kaybetmektedir.

Yang, Cai ve Hamori (2017), Brezilya, Kanada, Meksika ve Rusya'yı petrol ihracat eden ülkeler olarak ve Avrupa Birliği, Hindistan, Japonya ve Güney Kore'yi petrol ithal eden ülkeler olarak sınıflandırarak günlük verilerle 1 Ocak 1999-31 Aralık 2014 dönemi için dalgacık uygunluk analizine göre araştırma yapmışlardır. Analizden elde ettikleri bulgular neticesinde, iki değişken arasında bir ilişkinin bulunduğunu ve özellikle 2005-2008 dönemi için bütün ülkeler için bu ilişkinin güçlü olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca, ham petrol fiyatının petrol ithal eden ülkelere kıyasla petrol ihracat eden ülkelerin döviz kurunda önemli bir belirleyici faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Rasasi (2017), Körfez işbirliği örgütüne üye ülkeler üzerine 1980:Q1-2014:Q2 dönemi için doğrusal ve doğrusal olmayan VAR modelleri ile yaptığı çalışmada, petrol fiyatlarında bir birimlik şok karşısında GCC döviz kurlarının değerinde bir artışa yol açtığı sonucuna ulaşmıştır.

Kim ve Jung (2018), döviz kurları, petrol fiyatları ve faiz oranlarına ait verilerle ve Granger nedensellik ve asimetric GARCH yöntemiyle dokuz büyük petrol ihracat eden ve ithal eden ülkeler için 1998-2017 dönemini ele almışlardır. Analiz sonuçlarına göre, petrole yüksek bağımlı ülkelerde petrol fiyatları döviz kurlarını önemli ölçüde etkilemektedir.

Yin ve Ma (2018), Bayesian VAR yöntemiyle, Ocak 1994- Temmuz 2017 dönemini kapsayan, Brent petrol ile dolara karşılık dokuz ülkenin ikili döviz kurlarıyla yaptıkları çalışmalarında 2008 finansal kriz öncesi ve sonrasında petrol fiyatlarının döviz kurunun değişime yol açtığı ve iki değişken arasında nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Nouira vd. (2019), Mısır, Ürdün, Fas, Katar, Suudi Arabistan, Tunus ve Birleşik Arap Emirlikleri üzerine Hatemi_J asimetric nedensellik testi ve asimetric etki tepki fonksiyonlarına dayalı olarak 1 Ocak 2001-29 Aralık 2017 dönemi için günlük verilerle analiz gerçekleştirmişlerdir. Yapılan analiz ile yalnızca Tunus ve Suudi Arabistan için petrol fiyatları ile döviz kurları arasında asimetric nedensellik bulunduğu belirlenmiştir. Tunus için yalnızca pozitif nedenselliğin bulunduğu, Suudi Arabistan için ise hem pozitif hem de negatif nedenselliğin bulunduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Şit ve Alancıoğlu (2019), Türkiye için 2008:01-2018:06 dönemi aylık verileri ile Philips-Qualiris, Engle-Granger eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri ile yaptıkları çalışma sonuçlarına göre petrol fiyatı

ile döviz kuru arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğunu ve petrol fiyatlarından döviz kuruna doğru tek yönlü nedenselliğin olduğunu belirlemişlerdir.

Kisswani, Harraf ve Kisswani (2019), ASEAN ülkeleri için NARDL ve doğrusal olmayan Toda-Yamamoto testi 1970-Q1-2016:Q4 dönemini incelemişlerdir. Elde ettikleri sonuçlara göre, yalnızca Endonezya ve Malezya için asimetric bir ilişkinin varlığı söz konusu iken, diğer ülkelerde simetric bir ilişki söz konusudur.

Baghestani ve Toledo (2019), Kanada, Meksika ve ABD'yi kapsayan NAFTA ülkeleri üzerine değişkenler arasındaki ilişkiyi 2008 küresel krizi öncesi ve sonrası 1994:5-2008:6 ve 2008:7-2016:6 dönemleri olmak üzere iki alt dönemde ele almışlardır. Araştırma sonuçlarına göre, 2008 küresel kriz öncesi dönemde petrol fiyatları döviz kurundaki değişimi açıklamazken, kriz sonrası değişkenler arasında simetric bir ilişki bulunmakta ve petrol fiyatları Kanada için iki haftalık gecikmeyle, Meksika ve ABD için ise üç haftalık gecikmeyle döviz kurundaki değişimi açıklamaktadır.

Huang, An ve Lucey (2020), 2000-2018 dönemi için VAR modeliyle yapmış oldukları çalışmalarında özellikle 2009 ve 2015 finansal krizi gibi aşırı piyasa koşulları altında beklenmeyen petrol fiyat şoklarının döviz kurları üzerinde daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Lin ve Su (2020), BRICS ülkeleri için 2005 Ağustos- 2019 Şubat dönemini kapsayan verilerle ve ARDL ve VAR yöntemleriyle gerçekleştirdikleri analize göre Çin hariç, diğer BRICS ülkelerinde petrol fiyat şoklarının döviz kurlarını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Kızılkaya (2021), Türkiye için 1960-2019 dönemi yıllık verileri kullanarak petrol fiyatları ile reel döviz kuru arasındaki asimetric nedensellik ilişkileri Fourier Toda-Yamamoto yöntemini kullanarak incelenmiştir. Çalışma ile pozitif bileşende petrol fiyatından reel döviz kuruna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğunu belirlemiştir.

Yaman (2021), 2 Ocak 2002-12 Ekim 2021 dönemi günlük verilerle Toda Yamamoto ve Hatemi-J Asimetric nedensellik testleri ile petrol fiyatları ile nominal döviz kuru arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Elde ettiği sonuca göre simetric ve asimetric analiz neticesinde değişkenler arasında çift yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

Bagchi ve Paul (2023), petrol fiyatlarının G7 ülkeleri bağlamında yerel para birimi ve hisse senetleri getirisi üzerindeki etkisini 2 Ocak 2017-29 Temmuz 2022 dönemi günlük verileriyle ve kesirli birleşik GARCH yöntemiyle araştırmışlardır. Analiz sonuçlarına göre Kanada, Amerikan NASDAQ piyasası ve dolar hariç, uzun dönemde petrol fiyatlarından hisse senedi piyasasına ve döviz kurlarına doğru bir etki bulunmaktadır.

B. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI VE DÖVİZ KURU

Froot ve Stein (1991), ABD'de 1974-1987 dönemi için sektör düzeyinde yaptıkları çalışmada, kimya sektöründe döviz kurunun doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde güçlü bir etkisinin bulunduğu, diğer sektörlerde ise herhangi bir etkisinin olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Brzozowski (2006), merkezi ve doğu Avrupa ülkeleri üzerine, OLS ve GMM yöntemiyle yaptığı çalışmada döviz kuru belirsizliği ve oynaklığının doğrudan yabancı sermaye yatırım girişlerini negatif etkileyebileceği sonucuna ulaşmıştır.

Schmidt ve Broll (2009), 1983-2004 dönemi için Benchmark modeli ile G7 ülkeleri üzerine yaptıkları çalışmalarında, dolar kurundaki değişikliklerin ABD'den diğer üye ülkelere doğrudan yabancı sermaye yatırım çıkışlarına etkisini incelemişlerdir. Çalışmada, dolar kurundaki değer kaybının, ev sahibi ülke olan ABD'nin diğer ülkelere olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde pozitif etkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Razmi ve Behname (2012), sekiz İslam ülkesine ait 1985-2009 dönemi verileriyle dengeli panel veri yöntemiyle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicileri üzerine yaptıkları çalışmalarında, petrol fiyatlarındaki değişimin sözkonusu ülkelerin ekonomik kırılganlıklarını artırdığı ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Sabina ve Ifeanyi (2017), Nijerya ve Hindistan üzerinde 2006-2015

dönemi için petrol fiyatları ile FDI ve enflasyon nedensellik ilişkisini Granger nedensellik testi ile araştırmışlardır. Petrol fiyatlarında bir düşüş neticesinde doğrudan yabancı sermaye girişlerinin Nijerya'da önemli ölçüde azalmasına karşın, Hindistan'da herhangi bir etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Taşçı ve Düzgün (2017), Türkiye için 1970-2014 dönemi verilerine dayanarak, reel döviz kuru, enflasyon ve kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hâsıladan oluşan değişkenlere yer vererek Gregory-Hansen ve Hatemi-J eşbütünleşme testleri ve DOLS yöntemiyle çalışma yapmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre, 1970-1985 döneminde reel döviz kuru doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde negatif etkiye sahip iken, 1986-1997 döneminde pozitif etkide bulunmaktadır.

Vergil ve Çeştepe (2007), Türkiye için Toda-Yamamoto yöntemiyle 1987-2000 dönemi verilerini kullanarak doğrudan yabancı yatırımlar ile reel döviz kurları arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre, doğrudan yabancı yatırımlarından reel efektif döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Ziyaat ve Mansur (2017), petrole bağımlı Güney Afrika'da döviz kuru, petrol fiyatı, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve gayrisafi yurtiçi hâsıla arasındaki ilişkiyi 1987-2016 dönemi için çeyreklik verilerle ve ARDL yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışmada, uzun dönemde döviz kuru ve petrol fiyatlarından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına doğru nedensellik olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Mahmood ve Alkhatieb (2018), Suudi Arabistan için 1970-2015 dönemi yıllık verilerle ve ARDL yöntemiyle yaptıkları çalışmada petrol fiyatları ile finansal piyasa gelişiminin doğrudan yabancı sermaye yatırımları girişlerini pozitif etkilediğini belirlemişlerdir.

Umar ve Olakada (2020), Nijerya üzerine Ocak 2010- Aralık 2019 dönemi için ham petrol fiyatlarının doğrudan yabancı sermaye yatırımları girişlerine etkisini korelasyon ve regresyon modelleri ile araştırmışlardır. Buna göre, ham petrol fiyatları ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları girişleri arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Bal vd. (2022), Türkiye için 2005-2021 yıllık verileriyle Hatemi-J asimetric test yöntemi yoluyla döviz kuru ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analiz sonuçlarına göre, reel efektif döviz kurundan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.

Yukarıda yer alan literatürdeki seçilmiş çalışmalara göz atıldığında, çalışmaların farklı ülkeler açısından spesifik dönemleri dikkate alarak ampirik analiz gerçekleştirdikleri görülmektedir. Ayrıca petrol ihraç eden ve ithal eden ülke ayrımına, gelişmiş ülke ya da petrol zengini az gelişmiş ülke sınıflandırmasına gidilerek konunun analiz edildiği çalışmalardan anlaşılmaktadır. Yapılan çalışmalarda kullanılan zaman serilerine dayanan yöntemlerde genellikle doğrusal ya da doğrusal olmayan eşbütünleşme ve nedensellik analizleri gerçekleştirilmiştir. Elde edilen ampirik bulgular, ele alınan ülke ve dönemlere göre farklılık taşımakta, bu nedenle çalışmalardan hareketle kanıya varmanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

II. EKONOMETRİK YÖNTEM VE ANALİZ

A. EKONOMETRİK YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde, petrol fiyatları, döviz kuru ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları değişkenleri zaman serileri analizine dayanarak incelenmektedir. Zaman serileri analiz yöntemleri içerisinde, değişkenlerin hangi form ve yapıda olduklarını önceden bilmeye gerek kalmaksızın analiz yapmaya olanak sağlayan SOR birim kök testi, Fourier eşbütünleşme ve nedensellik testleri kullanılmaktadır. Değişkenler arasında öncelikle sahte ilişkinin önüne geçebilmek için birim kök özellikleri belirlenmekte, uygun eşbütünleşme testi ile uzun dönemli ilişkinin varlığı test edilmektedir. Son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri ortaya konulmaktadır.

1.SOR Birim Kök Testi

Mevcut birim kök testleri, yapısal kırılmaları keskin ya da yumuşak biçimde ele almakta ve aynı zamanda doğrusal olmama durumunu göz ardı etmektedir. Shahbaz, Omay ve Robaud (2019), tarafından geliştirilen SOR birim kök testi ise tüm veri yapılarını birlikte dikkate

alarak sağlam ve güçlü sonuçlar üretmektedir. Testte, genetik algoritma ile kısıtlı doğrusal olmayan optimizasyon algoritması kullanılarak tercih edilen modelin deterministik bileşeni tahmin edilmekte ve kalıntıları hesaplanmaktadır (Shahbaz, vd., 2019, s. 12).

$$\text{Model A: } \hat{\varepsilon}_t = y_t - \hat{\alpha}_1 - \hat{\alpha}_2 F_t(\hat{\gamma}, \hat{\tau}) \text{ Sabitte Yapısal Kırılmali} \quad (1)$$

$$\text{Model B: } \hat{\varepsilon}_t = y_t - \hat{\alpha}_1 - \hat{\beta}_t - \hat{\alpha}_2 F_t(\hat{\gamma}, \hat{\tau}) \text{ Sabitte Yapısal Kırılmali, trendli,} \quad (2)$$

$$\text{Model C: } \hat{\varepsilon}_t = y_t - \hat{\alpha}_1 - \hat{\beta}_t - \hat{\alpha}_2 F_t(\hat{\gamma}, \hat{\tau}) - \hat{\beta}_2 F_t(\hat{\gamma}, \hat{\tau}) \text{ Sabitte ve trendde yapısal kırılmali} \quad (3)$$

Sonraki aşamada, sıradan en küçük karelerde $\hat{\phi}$ ye ilişkin t değeri Enders ve Lee (2012) test istatistiğine göre belirlenmektedir.

$$\hat{\varepsilon}_t = d_{(t)} + \hat{\phi}_1 \hat{\varepsilon}_{t-1} + u_t \quad (4)$$

Burada, u_t , durağan bozulmaya sahip varyansı ve $d_{(t)}$ 'nin deterministik fonksiyonunu göstermektedir. $\hat{\varepsilon}_t$ zayıf bağımlı ve sabit değer iken $d_{(t)}$ 'nin fonksiyonel formunun bilinilip bilinmemesine bağlı olarak $\hat{\phi}_1$ 'in birim kök sahibi olup olmadığı belirlenmektedir. Testte durağan dışılık temel hipotezine karşılık yumuşak ve keskin kırılmali doğrusal olmayan durağanlık sınanmaktadır.

2. FADL Eşbütünleşme Testi

Banerjee, Arčabić ve Lee (2017), tarafından yapısal kırılma sayısının bilinmesine gerek duyulmayan Fourier fonksiyonlarına dayalı Fourier ADL eşbütünleşme testi geliştirilmiştir.

Test, EL(Ender-Lee) yi takip ederek, Fourier yaklaşımı kullanılarak bir deterministik terim $d(t)$ olarak gösterildiğinde,

$$d(t) = \gamma_0 + \sum_{k=1}^q \gamma_{1,k} \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^q \gamma_{2,k} \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right), \leq \frac{T}{2} \quad (5)$$

Burada γ_0 sabit ve doğrusal trendi içeren sıradan deterministik terimi, k spesifik tek frekansı, q toplam frekans sayısını ve T gözlem sayısını göstermektedir. Doğrusal olmayan trendin yokluğunda geleneksel ADL testine başvurulmaktadır.

Fourier ADL test prosedürü $\Delta y_{1t} = d(t) + \delta_1 y_{1,t-1} + \gamma' y_{2,t-1} + \phi' \Delta y_{2t} + \hat{\varepsilon}_t$ iken γ , ϕ ve y_{2t} bağımsız değişkenleri, $n \times 1$ parametre vektörlerini ve $\hat{\varepsilon}_t$ hata terimlerini göstermektedir. Deterministik terim $d(t)$, (5) nolu eşitlikteki doğrusal olmayan zaman fonksiyonunu içermekte, bağımlı değişken y_{1t} tek değişkenli süreci ve $\delta 1$ sayı değeri simgelemektedir. Fourier ADL yönteminde, iki bağımsız değişkene kadar modelin tahmin edilebilmesine izin vermektedir. Eşbütünleşme olmadığını belirten yokluk hipotezine karşılık eşbütünleşmenin varlığını ifade eden alternatif hipotez test edilmektedir.

3. Fourier Granger Nedensellik Testi

Enders ve Jones, 2014 yılında yapmış oldukları çalışmalarında Granger nedensellik testinin yapısal kırılmaları dikkate almadığını ve nedenselliğin olmadığı yönündeki yokluk hipotezini reddetme eğiliminin güçlü olduğunu ileri sürerek eleştiride bulunmuşlardır. Söz konusu yazarlar aynı çalışmalarında, Fourier fonksiyonlarını VAR modeline dâhil ederek yapısal kırılmalara sahip Fourier Granger nedensellik testini geliştirmişlerdir (Enders ve Jones, 2014).

Fourier frekanslara sahip VAR modeli (6) nolu eşitlikte gösterilmektedir.

$$z_t = \delta(t) + \sum_{i=1}^{11} A_i z_{t-1} + e_t \quad (6)$$

$\delta(t) = [\delta_1(t), \delta_2(t), \delta_3(t), \delta_4(t)]$. $\delta_i(t)$ deterministik terimi ifade etmekte ve (7) nolu denklemde gösterilmektedir.

$$\delta(t) = a_i + b_i t + \sum_{k=1}^n a_{ik} \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + b_{ik} \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (7)$$

Bu testte, değişkenler arasında bir nedensellik olmadığı yönündeki yokluk hipotezine karşılık değişkenler arasında nedenselliğin varlığını ifade eden alternatif hipotez sınanmaktadır.

B. VERİ SETİ VE ANALİZ SONUÇLARI

Çalışmada 1980-2019 dönemi için G7 ülkelerinde petrol fiyatları (oil), reel efektif döviz kuru (REER) ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları (FDI) değişkenlerine ait yıllık verilerle analiz gerçekleştirilmiştir. Veriler dünya bankası veri tabanından elde edilmiştir. Petrol fiyatları Brent petrol fiyatları dikkate alınarak analize dâhil edilmiştir. Petrol fiyatları ve doğrudan yabancı sermaye girişleri 2010 yılı ABD tüketici fiyat endeksine göre reelleştirilmiştir. Reel efektif döviz kuru endeksi ve petrol fiyatları hariç, doğrudan yabancı sermaye yatırımları değişkeni logaritmik forma dönüştürülmüştür.

Analizde, ilk aşamada değişkenlerin durağanlıkları geleneksel ADF birim kök testi ve Zivot Andrews (ZA) yapısal kırılmalı birim kök testi ile sınanmıştır. ADF birim kök testine göre, İtalya ve ABD hariç diğer ülkeler için reel efektif döviz kuru serisi düzey değerde birim köke sahiptir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında ise Fransa ve İngiltere hariç diğer ülkelere ait serilerin düzey değerde durağan oldukları, “birim kök vardır” yokluk hipotezinin reddedilmediği görülmektedir. Son olarak petrol fiyatları düzeyde birim köke sahiptir. Bununla birlikte bu sonuçlar yapısal kırılmanın varlığında yanıltıcı olabilmektedir. Bu nedenle ADF birim kök testine dayalı tekli yapısal kırılmalı ZA testi ile serilerin durağanlıkları araştırılmıştır. ZA test sonuçlarına göre, yapısal kırılmanın varlığında, reel efektif döviz kuru değişkeninde için Kanada, Almanya, İngiltere ve İtalya'nın, doğrudan yabancı sermaye yatırımları için ise ABD hariç diğer tüm ülkelerin düzeyde durağan oldukları görülmektedir. (Tablo 1).

TABLO 1 | Geleneksel ve Yapısal Kırılmalı Birim Kök Test Sonuçları

Ülke	REER	FDI	Oil_p
ADF İstatistiği (Sabitli ve Trendli)			
Kanada	-2,551 (0,3034)	-4,831* (0,0021)	-2,147 (0,504)
Almanya	-2,260 (0,4448)	-4,259* (0,0089)	
Fransa	-3,083 (0,1243)	-2,714 (0,2367)	
İtalya	-3,685** (0,0372)	-4,887 (0,0017)	
Japonya	-2,452 (0,3485)	-4,699* (0,0028)	
İngiltere	-3,023 (0,1393)	-3,130 (0,1136)	
ABD	-5,021* (0,0017)	-3,250*** (0,0898)	
ZA İstatistiği (Sabitli ve Trendli)			
Kanada	-8138,189	-12044,024	-2,917 (2005)
Almanya	-4,091** (1992)	-5,192** (1999)	
Fransa	-3,839 (1997)	-6,629* (2009)	
İtalya	-5,949* (1993)	-6,483* (2008)	
Japonya	-3,814 (1993)	-6,530* (2011)	
İngiltere	-5,166* (1997)	-5,491* (2009)	
ABD	-4,106 (1996)	-4,067 (1997)	

Not: 1. *, ** ve *** sırasıyla 1%, 5% ve 10% önem düzeylerini, parantez içindeki değerler ise olasılık değerlerini göstermektedir. 2. ZA testinin 1%, 5% ve 10% önem düzeyinde kritik değerleri sırasıyla -5,57, -5,08 ve -4,82'dir. Parantez içindeki değerler kırılma tarihini göstermektedir. 3. Optimal gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriteri ile belirlenmiştir.

ADF ve ZA test sonuçları birlikte dikkate alındığında, sonuçların tutarlı olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, değişkenlere ait her bir serinin birim kök özelliklerinde, daha sağlam ve güçlü sonuçlar elde etmek için SOR birim kök testi kullanılmış ve test sonuçlarına yer verilmiştir. SOR birim kök testi sonuçlarına göre tüm ülkelerde oil, REER ve FDI değişkenleri için yokluk hipotezinin reddedilemediği ve birim köke sahip oldukları anlaşılmaktadır. Model A'ya göre elde edilen birim kök sonuçları, değişkenler için serilerin keskin ve yumuşak kırılmalara sahip birim kök özelliği gösterdiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla tüm ülkeler için değişkenler birinci mertebeden bütünlüklerdir (Tablo 2).

TABLO 2 | SOR Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Ülke	t-stat	$\bar{\alpha}_2$	T	$\bar{\gamma}$	α_k
REER	Kanada	-4,391	97,709	33,541	179,424	6,666
	Almanya	-2,848	109,863	-7,933	27,774	0,501
	Fransa	-2,433	111,532	5,062	0,699	0,268
	İtalya	-1,758	103,436	-5,547	0,973	0,858
	Japonya	-2,740	146,208	-815,900	0,075	0,709
	İngiltere	-4,174	137,437	31,741	2,898	0,447
FDI	ABD	3,504	125,431	16,878	2,100	0,469
	Kanada	-2,448	25,362	23,093	1546,520	46,259
	Almanya	-2,437	25,273	23,013	867,078	26,083
	Fransa	-2,476	25,432	23,131	1244,730	37,324
	İtalya	-2,031	25,334	23,196	1409,550	42,241
	Japonya	-3,103	25,296	35,860	15910,700	465,894
Oil_p	İngiltere	-2,985	25,546	-36,738	-563,600	-14,842
	ABD	-2,799	25,673	22,614	1116,610	33,476
	Kanada	-1,360	62,053	147,458	0,317	0,602
	Almanya					
	Fransa					
	İtalya					

Not: Frekans sayısı k=1 için 50 gözleme kadar kritik değerler %1, %5 ve %10 için sırasıyla -5,415, -4,740 ve -4,408'dir.

SOR birim kök test sonuçları dikkate alındığında, serilerin birinci farklarında durağan oldukları kabul edilmektedir. Dolayısıyla, değişkenlerin I (1) olması durumunda test yapılmasına imkân veren Fourier eşbütünlük testlerinden ADL eşbütünlük testi ile değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı sınanmıştır. Tabloda yer verildiği üzere, Almanya, Fransa, İtalya ve Japonya'da test istatistik değerlerinin kritik değerlerden mutlak değerce büyük oldukları tespit edilmiştir (Tablo 3). Elde edilen sonuçlara göre Almanya, Fransa, İtalya ve Japonya için eşbütünlük ilişkisinin bulunmadığını belirten yokluk hipotezi reddedilmekte ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu kabul edilmektedir.

TABLO 3 | FADL Eşbütünlük Testi Sonuçları (Sabitli ve trendli model)

Ülke	Frekans Sayısı	T İstatistiği	Kritik Değerler		
			1%	5%	10%
Almanya	3	-5,77346	-5,07	-4,39	-4,02
Fransa	1	-5,58268	-5,36	-4,72	-4,40
Kanada	5	-3,51597	-4,86	-4,15	-3,79
İtalya	2	-6,16337	-5,22	-4,57	-4,23
Japonya	4	-6,69788	-4,94	-4,23	-3,87
İngiltere	4	-3,43263	-4,94	-4,23	-3,87
ABD	5	-3,37200	-4,86	-4,15	-3,79

Son olarak, değişkenler arasında nedensellik ilişkilerinin ve nedenselliğin yönünün belirlenebilmesi amacıyla Fourier Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Gözlem sayısı az olduğundan bu çalışmada tek frekansa sahip nedensellik analizinin kullanılması uygun görülmüştür. Reel döviz kurları (REER) ile petrol fiyatları (Oil) ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları (FDI) arasındaki Fourier Granger nedensellik test sonuçlarına Tablo 4'de yer verilmiştir.

TABLO 4 | Fourier Granger Nedensellik Testi Sonuçları

	Ülke	Wald Ist.	Asimtotik p değeri	Bootstrap p değeri	Opt. Frekans	Opt. Gecikme	
REER=>FDI	Almanya	0,161	0,688	0,692	3	1	
	Fransa	0,926	0,336	0,354	3	1	
	İtalya	0,216	0,642	0,621	2	1	
	Japonya	1,647	0,199	0,203	1	1	
	Kanada	0,222	0,638	0,641	2	1	
	İngiltere	0,941	0,332	0,337	3	1	
	ABD	0,793	0,373	0,396	2	1	
	FDI=>REER	Almanya	1,236	0,266	0,264	3	1
		Fransa	0,002	0,968	0,973	3	1
		İtalya	1,383	0,240	0,239	2	1
Japonya		2,255	0,133	0,132	1	1	
Kanada		1,853	0,173	0,178	2	1	
İngiltere		0,645	0,422	0,432	3	1	
ABD		2,080	0,149	0,152	2	1	
REER=>Oil		Almanya	0,640	0,424	0,423	3	1
		Fransa	1,029	0,310	0,300	1	1
		İtalya	1,042	0,307	0,298	2	1
	Japonya	2,760	0,097	0,117	1	1	
	Kanada	10,927	0,001	0,000	1	1	
	İngiltere	0,374	0,541	0,572	1	1	
	ABD	4,157	0,041	0,042	2	1	
	Oil=>REER	Almanya	5,714	0,017	0,024	3	1
		Fransa	0,090	0,765	0,781	1	1
		İtalya	2,407	0,121	0,129	2	1
Japonya		0,015	0,904	0,897	1	1	
Kanada		12,259	0,000	0,002	1	1	
İngiltere		0,028	0,868	0,885	1	1	
ABD		0,795	0,373	0,388	2	1	
FDI=>Oil		Almanya	0,106	0,744	0,734	1	1
		Fransa	1,854	0,173	0,193	1	1
		İtalya	4,194	0,041	0,055	1	1
	Japonya	5,056	0,080	0,103	1	2	
	Kanada	1,112	0,292	0,289	1	1	
	İngiltere	0,087	0,768	0,766	1	1	
	ABD	0,201	0,654	0,672	1	1	
	Oil=>FDI	Almanya	3,133	0,077	0,088	1	1
		Fransa	5,097	0,024	0,026	1	1
		İtalya	1,609	0,205	0,223	1	1
Japonya		1,143	0,565	0,575	1	2	
Kanada		0,470	0,493	0,505	1	1	
İngiltere		8,757	0,003	0,008	1	1	
ABD		0,772	0,380	0,398	1	1	

Tablo 4'de yer alan sonuçlara göre reel döviz kuru ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında, tüm ülkeler için herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmadığı ancak petrol fiyatları ile reel döviz kuru ve petrol fiyatları ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında bazı ülkeler için nedensellik ilişkisinin bulunduğu görülmektedir. Petrol fiyatları ile reel döviz kuru ilişkisinde Kanada, Almanya ve ABD için nedensellik bulunmaktadır. Kanada için reel döviz kuru ile petrol fiyatları arasında çift yönlü nedensellik varken, ABD için reel döviz kurundan petrol fiyatlarına doğru, Almanya için petrol fiyatlarından reel döviz kuruna doğru nedensellik bulunmaktadır. Petrol fiyatları ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında ise Fransa ve İngiltere

için petrol fiyatlarından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmaktadır.

SONUÇ

İktisadi faaliyetlerde petrole olan yüksek bağımlılık devam etmektedir. Petrol fiyatlarında değişim, çeşitli yollarla ülke ekonomilerini etkilemektedir. Bu çalışma, petrol fiyatları ile döviz kuru ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında ilişkileri analiz ederek petrol fiyatlarının bu bağlamda etkisinin olup olmadığını belirleme amacını taşımaktadır. Bu nedenle, G7 ülkelerinde petrol fiyatı, reel döviz kurları ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında bir ilişkinin olup olmadığını tespit edilmesi için ampirik analiz gerçekleştirilmiştir. Literatürde çalışmaların büyük kısmı petrol fiyatları ile döviz kurları arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Petrol fiyatları ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ele alan çalışmalar sayıca azdır. Çalışmalardan elde edilen sonuçlar ele alınan döneme ve ülkenin petrol ihracatçısı ya da ithalatçısı olmasına göre farklılık taşımaktadır. Diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada yumuşak ve keskin kırılmaları dikkate alan ve yapısal kırılmanın önceden bilinmesine gerek bulunmayan Fourier yaklaşımına sahip testler kullanılmıştır. Her bir ülkeye ait 1980-2019 dönemi yıllık verilerle geleneksel, yapısal kırılmalı ve SOR birim kök testi ile değişkenler birim kök sınavına tabi tutulmuş, Fourier ADL eşbütünleşme testi ile eşbütünleşme ilişkileri ve Fourier Granger nedensellik testi ile nedensellik ilişkileri araştırılmıştır. Değişkenlerin birim kök özelliklerinde tüm veri yapılarını dikkate alan ve diğer testlere göre daha sağlam ve güçlü sonuçlar üreten SOR Birim kök test sonuçları dikkate alınmıştır. FADL eşbütünleşme test sonuçlarına göre Almanya, Fransa, İtalya ve Japonya için reel efektif döviz kuru, petrol fiyatı ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Fourier Granger nedensellik testi ile ele alınan değişkenlerden döviz kurları ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında tüm ülkeler için herhangi bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Döviz kurları ile petrol fiyatları arasında ise bazı ülkelerde nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Kanada için reel döviz kuru ile petrol fiyatları arasında çift yönlü nedensellik bulunmaktadır. Buna göre, Kanada için döviz kurundaki değişimler ile petrol fiyatları birbirinin Granger nedenidir. Başka deyişle her iki değişken birbirini etkilemektedir. Net petrol ihracatçısı Kanada için petrol fiyatları ile döviz kurları arasındaki bu ilişki teori ile tutarlılık taşımaktadır. ABD için reel döviz kurundan petrol fiyatlarına doğru, Almanya için petrol fiyatlarından reel döviz kuruna doğru tek yönlü nedensellik söz konusudur. Analiz sonuçlarına dayanarak, gelişmekte olan ülkeler için geçerli olan, doğrudan yabancı sermaye girişleri neticesinde yerel para biriminin değer kazanacağı yönündeki görüşün bu ülkeler için geçerli olmadığı bulgular ışığında değerlendirilmektedir. Ayrıca, eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu ve petrol fiyatlarından döviz kuruna doğru tek yönlü nedenselliğin olduğu Almanya'da petrol fiyatlarının döviz kurunu etkilediği anlaşılmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile petrol fiyatları arasında ise, petrol ihracatçısı İngiltere ile petrol ithalatçısı Fransa için petrol fiyatlarından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına doğru tek yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Sonuçlar değerlendirildiğinde, belirli ülkeler açısından petrol fiyatlarının döviz kuru ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkilediğini söylemek mümkündür. Petrol fiyatları döviz kuru oynaklığının yanı sıra yatırım kararlarında belirsizliğe yol açabilmektedir. Petrol fiyatları ile döviz kuru arasındaki ilişkinin varlığı, ülkenin sürdürülebilir rekabetçi gücünü sağlamak için alınacak politika kararları ve buna ilişkin risk analizlerinde politika yapımcılar tarafından olası petrol şoklarının da dikkate alınmasını zorunlu kılmaktadır. Petrol fiyat şoklarının üretim maliyetleri ve döviz kuru oynaklığına katkısı nedeniyle, üretim ve yatırım kararlarının fiyat şoklarına olan duyarlılığını azaltıcı eylemler geliştirilmelidir. Bu kapsamda, toplam enerji portföyünde enerji kaynaklarının sayısı ve payları artırılmalı, daha fazla enerji çeşitlendirmesine gidilmelidir. Enerji çeşitlendirmesi ile enerji arz güvenliğini geliştirerek petrol fiyat şoklarının firmaların rekabetçi gücünü azaltma noktasında oluşabilecek olumsuzlukları azaltmada da yardımcı bir rol oynayabileceği düşünülmektedir.

Yenilenebilir enerji tüketimini de dikkate alınarak petrol fiyat şoklarının olası etkilerinin incelenmesi ve değişkenler arasındaki

ilişkilerin ülkelerin gelişmişlik seviyesine göre karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi araştırmaya açık konular arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- [1] Adıgüzel, U., Bayat, T., Kayhan, S. ve Nazlıoğlu, Ş. (2013). Oil prices and exchange rates in Brazil, India and Turkey: Time and frequency domain causality analysis, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 49-73.
- [2] Aizenman, J. (1992). Exchange rate flexibility, volatility, and the patterns of domestic and foreign direct investment, *International Monetary Fund*, 39(4), 890-922.
- [3] Bagchi, B. ve Paul, B. (2023). Effects of Crude Oil Price Shocks on Stock Markets and Currency Exchange Rates in the Context of Russia-Ukraine Conflict: Evidence from G7 Countries, *Journal of Risk and Financial Management*, 16(64), 1-18, <https://doi.org/10.3390/jrfm16020064>.
- [4] Baghestani, H. ve Toledo, H. (2019). Oil prices and real Exchange rates in the NAFTA region, *North American Journal of Economics and Finance*, 48, 253-264.
- [5] Bal, H., Algan, N. ve Akça, E.,E. (2014). Petrol üretiminin İran ekonomisi üzerine etkileri, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 50, 17-38.
- [6] Bal, H., Yıldırım, K. ve Palandökenlier, B. (2022). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicileri ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye Örneği, International Conference On Eurasian Economics, 4B: Para ve Finans, Erişim Adresi: <https://www.avekon.org/papers/2644.pdf>
- [7] Banerjee, P.,Arçabić, V. ve Lee, H. (2017). Fourier ADL cointegration test to approximate smooth breaks with new evidence from crude oil market, *Economic Modelling*, 67,114-124.
- [8] Beckmann, J.,Berger, T. ve Czudaj, R. (2016). Oil price and FX rates dependency, *Quantitative Finance*, 16(3), 477-488. <http://dx.doi.org/10.1080/14697688.2015.1045930>
- [9] British Petroleum. (2021, Ağustos, 15). Statistic review. Erişim adresi <http://www.bp.com/statisticalreview>
- [10] Bodenstein, M.,Erceg, C., J. ve Guerrieri, L. (2011). Oil shocks and external adjustment, *Journal of International Economics*, 83, 168-184.
- [11] Brzozowski, M. (2006). Exchange rate variability and foreign direct investment: Consequences of EMU enlargement, *Eastern European Economics*, 44(1), 5-24.
- [12] Chen, S. ve Chen, S. C. (2007). Oil prices and real Exchange rates, *Energy Economics*, 29, 390-404.
- [13] Chen, H.,Liu, L., Wang, Y. ve Zhu, Y. (2016). Oil price shocks and U.S. dollar exchange rates, *Energy*, 112, 1036-1048.
- [14] Click, R. W.(2005). Financial and political risks in US direct foreign investment, *Journal of International Business Studies*, 36(5), 559-575.
- [15] Cushman, D. (1985). Real exchange rate risk: Expectations and the level of direct investment, *Review of Economics and Statistics*, 67, 297-308.
- [16] Enders, W. ve Jones, P. (2014). Grain prices, oil prices, and multiple smooth breaks in a VAR, Erişim adresi <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?sessionid=0BB0B6CAD8A5E25E859529C8D9AD053F?doi=10.1.1.727.1104&rep=rep1&type=pdf>.
- [17] Golub, S. S.(1983). Oil prices and Exchange rates, *The Economic Journal*, 93(371),576-593.
- [18] Huang, S.,An, H. ve Lucey, B. (2020). How do dynamic responses of exchange rates to oil price shocks co move? From a time-varying perspective, *Energy Economics*, 86, 1-14.
- [19] Ji, Q., Shahzad, S.,J., H., Bouri, E. ve Suleman, M., H. (2020). Dynamic structural impacts of oil shocks on exchange rates: Lessons to learn, *Journal of Economic Structures*, 9(20), 1-19.
- [20] Umar, I. A. ve Olakada, N. M. (2020). Evaluating the effect of crude oil prices on foreign direct investment: A Nigerian perspective, *European Journal of Business and Management*, 12(17), 85-92.
- [21] Kisswani, K. M.,Harraf, A. ve Kisswani, A. M. (2019). Revisiting the effects of oil prices on exchange rate: Asymmetric evidence from the ASEAN-5 countries, *Econ Change Restruct*, 52, 279-300. <https://doi.org/10.1007/s10644-018-9229-6>
- [22] Kızılkaya, F. (2021). Türkiye’de petrol fiyatları ve reel döviz kuru ilişkisinin asimetrik Fourier nedensellik analizi ile incelenmesi, *İstanbul İktisat Dergisi*, 71, 549-568. Doi:10.26650/ISTJECON2021-1019608.
- [23] Kim, J. M. ve Jung, A. (2018). Dependence structure between oil prices, Exchange rates, and interest rates, *The Energy Journal*, 39(2), 259-280.
- [24] Kohlhagen, S.,W.(1977). Exchange rate changes, profitability, and direct foreign investment, *Southern Economic Journal*, 44(1), 43-52.
- [25] Lin, B.,S. (2020). Does oil price have similar effects on the exchange rates of BRICS?, *International Review of Financial Analysis*, 69, 1-11.
- [26] Lizardo, R. A., ve Mollick, A. V. (2010). Oil price fluctuations and U.S. dollar exchange rates, *Energy Economics*, 32, 399-408.
- [27] Mahmood, H. ve Alkhateeb, T.,T.,Y. (2018). Foreign direct investment, domestic investment and oil price nexus in Saudi Arabia, *International Journal of Energy Economics and Policy*, 8(4), 1-5.
- [28] Nejati, M. ve Bahmani, M. (2020). The economic impacts of foreign direct investment in oil and gas sector: A CGE analysis for Iranian economy, *Energy Strategy Reviews* 32,1-14. <https://doi.org/10.1016/j.esr.2020.100579>
- [29] Nouira, R., Amor, T.H. ve Rault, C. (2019). Oil price fluctuations and exchange rate dynamics in the MENA region: Evidence from non-causality-in-variance and asymmetric non-causality tests, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 73, 159-171.
- [30] Rasasi,M.,A. (2017). Oil prices and GCC exchange rates, *Economics, Planning, and Policy*, 12(4), 344-350. <http://dx.doi.org/10.1080/15567249.2015.1132284>
- [31] Razmi, M., J. Ve Behname, M. (2012). FDI determinants and oil effects on foreign direct investment: evidence from Islamic countries, *Advances in Management & Applied Economics*, 2(4), 261-270.
- [32] Reboredo, J.,C.,Miguel, A., R. C. ve Gilney F. Z. (2014). Oil and US dollar exchange rate dependence: A detrended cross-correlation approach, *Energy Economics*, 42, 132-139.
- [33] Sabina,E. A. ve Ifeanyi, T. (2017). Causal relationship between drop in oil price, foreign direct investment and inflation: A comparative study of net exporter and net importer of oil, *International Journal of Advanced Research (IJAR)*, 5(7), 1993-1999. <http://dx.doi.org/10.21474/IJAR01/4933>
- [34] Schmidt, C. W. ve Broll, D. (2009). Real exchange-rate uncertainty and US foreign direct investment: An empirical analysis, *Review of World Economics*, 145(3), 513-530.
- [35] Shahbaz, M., Omay, T. ve Roubaud, D. (2019). Sharp and smooth breaks in unit root testing of renewable energy consumption: The way forward, MPRA. Erişim adresi <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/92176/>
- [36] Şit, M. ve Alancioğlu, E. (2019). Türkiye ekonomisinde dünya petrol fiyatları ve döviz kuru ilişkisi: Ampirik analiz, *Econharran*, 3(3), 22-35.
- [37] The World Bank. (2022, Ağustos, 17). World Development Indicators, Erişim adresi <https://data.worldbank.org/indicator>
- [38] Taşçı, H. M. ve Düzgün, R. (2017). Döviz kurundaki dalgalanmanın doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisi: Türkiye üzerinde bir uygulama, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(60), 1-18.
- [39] Vergil, H. ve Çeştepe, H. (2006). Doğrudan yabancı yatırımlar ve reel döviz kuru: Bir nedensellik analizi, *İMKB Dergisi*, 9(34), 38-45.
- [40] Volkov, N. I. ve Yuhn, K.H. (2016). Oil price shocks and exchange rate movements, *Global Finance Journal*, 31,18-30.
- [41] Yaman, D. (2021). Petrol Fiyatları ve Döviz Kuru Arasındaki İlişkiye Asimetrik Bakış Açısı: Türkiye Örneği, *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, VI(2), 155-170.
- [42] Yang, L.,Cai, X., J. ve Hamori, S. (2017). Does the crude oil price influence the Exchange rates of oil importing and oil-exporting countries differently? A wavelet coherence analysis, *International Review of Economics and Finance* 49, 536-547.
- [43] Yin, L. ve Ma, X. (2018). Causality between oil shocks and exchange rate: A Bayesian, graph-based VAR approach, *Physica*, 508, 434-453.
- [44] Ziyaat, I. ve Mansur, M. (2017). Testing the long-run relationship between exchange rate, oil price, FDI and GDP: An ARDL approach, MunichPersonalRePEc Archive, MPRA, Erişim tarihiihtps://mpra.ub.uni-muenchen.de/109279/
- [45] Zhang, L. (2013). The links between the price of oil and the value of US dollar, *International Journal of Energy Economics and Policy*, 3(4), 341-351.

TALEBE DAYALI VIDEO HİZMETLERİNİN KULLANIMINA YÖNELİK NİTEL BİR ARAŞTIRMA

ZUHAL AKGÜN^{1*} & PINAR HACİHASANOĞLU²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Yozgat Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, zuhal.akgun@bozok.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5737-7920>. ² Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Yozgat Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, pinar.hacihasanoglu@bozok.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4595-5156>.

Etik Kurul Kararı: Yozgat Bozok Üniversitesi Etik Kurul Komisyonu Kararı No: 33/26 Tarih: 18.05.2022

ÖZ

Talebe Dayalı Video (TDV) hizmetleri dijitalleşmeye paralel olarak televizyon ve video izleme alışkanlıklarında da önemli bir değişimi beraberinde getirmektedir. Bu araştırmada Yozgat ilinde ikamet eden katılımcıların TDV hizmetleri kullanımına yönelik görüşleri incelenmiştir. Kullanıcıların TDV'ye abone olma nedeni ve söz konusu hizmetlerin tüketicilere sunduğu avantajların/dezavantajların belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak adına nitel araştırma yöntemleri arasında yer alan nitel analiz tekniği kullanılmıştır. Çalışmada örnekleme yöntemi olarak amaçlı örnekleme yönteminin alt yöntemlerinden biri olan kolay ulaşılabılır örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında 42 TDV abonesinden yarı yapılandırılmış görüşme formu vasıtasıyla elde edilen veriler analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, talebe dayalı video hizmetleri ile sunulan içeriklerin zengin ve ilgi çekici olması ile TV içeriklerinin yetersiz olması en yüksek frekansa sahip abone olma nedenleri olarak belirlenmiştir. Pandemi sürecinde kapanma nedeniyle evde geçirilen sürenin fazla olması da abone olma nedenleri arasında yer almıştır. Ayrıca talebe dayalı video hizmetlerinin istenildiği zaman izlenme imkanı sunması ve zengin içeriğinin olması en yüksek frekansa sahip avantajlar olarak tespit edilmiştir. TDV hizmetleri kapsamında sunulan uygun olmayan içerikli programların fazla olması, bağımlılığa neden olması ve fiyat artışlarının fazla olması ise en yüksek frekansa sahip dezavantajlar arasında yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Talebe Dayalı Video Hizmetleri, Betimsel Analiz, Tüketici Davranışı, Dijitalleşme.

Editör / Editor:

Kumru UYAR,
Erciyes Üniversitesi, Türkiye

Hakemler / Referees:

Aysun KAHRAMAN,
Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye
Ebru SÖNMEZ KARAPINAR,
Kayseri Üniversitesi, Türkiye

*Sorumlu Yazar/ Corresponding Author:

Zuhal AKGÜN,
zuhal.akgun@bozok.edu.tr

JEL:

M30, M31, M39

Geliş: 27 Kasım 2022

Received: November 27, 2022

Kabul: 27 Nisan 2023

Accepted: April 27, 2023

Yayın: 31 Ağustos 2023

Published: August 31, 2023

Atıf / Cited as (APA):

Akgün, Z. & Hacıhasanoğlu, P. (2023),
Talebe Dayalı Video Hizmetlerinin Kullanımına
Yönelik Nitel Bir Araştırma, Erciyes Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 65,
31-40,
doi: 10.18070/erciyesiibd.1210669

A QUALITATIVE RESEARCH OF THE USE OF VIDEO ON- DEMAND SERVICES

ABSTRACT

In parallel with digitalization, Video on Demand (VOD) services have significantly changed in TV and video viewing habits. In this study, the opinions of the participants residing in Yozgat on the use of VOD services were examined. It is aimed to determine the reason for users to subscribe to VOD and the advantages/disadvantages of these services to consumers. To achieve this goal, the descriptive analysis technique, which is among the qualitative research methods, was used. In this study, an easily accessible sampling method, one of the sub-methods of the purposeful sampling method, was used as the sampling method. Within the scope of the research, the data obtained from 42 VOD subscribers through a semi-structured interview form were analyzed. As a result of the analysis, the fact that the content offered by demand-based video services is rich and exciting and the TV content is insufficient was determined as the reasons for subscribing with the highest frequency. The increased amount of time spent at home due to the closure during the pandemic was also among the reasons for subscribing. In addition, the fact that demand-based video services offer the opportunity to be watched at any time and that there is rich content has been identified as the advantages with the highest frequency. The fact that the programs with inappropriate content offered within the scope of VOD services are high, cause addiction and increase in prices are among the disadvantages with the highest frequency.

Keywords: Video On-Demand Services, Descriptive Analysis, Consumer Behavior, Digitalization.

GİRİŞ

Tüketim toplumu olma yolunda hızla ilerleyen günümüz dünyasında her şey hızla değişmektedir. Bu değişim yansımalarından biri de televizyon (TV) alışkanlıklarımızda görülmektedir. Televizyon izleme alışkanlığı halen pek çok insanın hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Rubin (1983, s.37), “arkadaşlık, rahatlatma, eğlence, alışkanlık, vakit geçirmek, uyarılma, kaçış, sosyal etkileşim ve bilgi arama” olmak üzere dokuz TV izleme güdüsü olduğunu ifade etmektedir. Zamanı doldurmak için çok yaygın bir aktivite olarak değerlendirilen TV izleme alışkanlığı Türkiye’de pandemi döneminde kişi başı 4 saat 33 dakika olarak belirlenmiştir (Televizyon İzleme Araştırmaları Anonim Şirketi [TİAK], 2021). İki yıllık yoğun tüketimin ardından, Dünya genelinde 2022’de bireysel televizyon izleme süresi günde 3 saat 26 dakika olarak belirlenmiştir (MediaMetric, 2023). Bu rakam Türkiye için dünya ortalamasının üzerinde bir seyir izleyerek kişi başı ortalama TV izleme süresi 3 saat 49 dakika, hane halkı olarak ise 6 saat 33 dakika olarak ölçümlenmiştir (TİAK, 2023). İstatistiklere göre TV izleme süreleri günlük zaman çizelgesinde önemli bir paya sahiptir ancak sürede yaşanan düşüş geleneksel TV izleme alışkanlığında değişiklik olduğunu da ortaya çıkarmaktadır. İzleyicinin tercihiyle dayalı video yayın akışı sunan platformların TV yayıncılığına rakip olarak yükselişi sürmektedir (Karahana, 2022).

Teknolojinin gelişmesiyle beraber dizüstü bilgisayar, telefon, tablet gibi izleme cihazlarına ve dijital platformlara olan ilgi artmakta, piksellerin bir araya gelerek mucizevi görseller oluşturduğu internet ekranları modern hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir (Demirkol, 2021, s.1). Dijitalleşme, mobilizasyon ve çevrim içi akış teknolojisinin mevcut TV izleme kültürünün yeniden şekillendirdiği söylenebilir.

Günümüzde artık geleneksel TV ve video üretme-tüketme hızı yön değiştirmeye başlamakta ve giderek akışkan hale gelmektedir. Pontes, Szab ’o ve Griffiths (2015) yaptıkları araştırmada katılımcıların en çok tercih ettikleri üç çevrim içi aktiviteden birinin video ve film izlemek olduğunu belirlemiştir. Dijitalle evrilen pek çok iş modellerinden biri olarak talebe dayalı video hizmetleri, gelişen teknoloji ve internet ağları sayesinde günümüz TV ve video izleme alışkanlığının yönünü tüketici merkezli hale getiren uygulamalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 2000’li yıllarda internet 2.0 ile etkileşimli platformların varlığının ortaya çıkması ve YouTube ile başlayan bireylere sitede mevcut içeriklerden istediğini, istediği zaman izleme seçeneği sunulması süreç içerisinde önemli yapı taşlarıdır. X ve Y kuşağının geleneksel izleyici profilindeki değişimler ile internetin merkezine doğan Z kuşağı için günümüzde yeni TV izleme normunun, istedikleri içeriği sağlayan akış hizmetlerine abone olma haline dönüştüğü görülmektedir. Giderek büyüyen bir pazar olan talebe dayalı video sektörü, bireyselleştirilmiş medya kullanımından, teknoloji ve internet ekseninde yeni normalin yeni trendi olma yolunda hızla ilerlemektedir.

İnsanların internet ve akış yayın platformları aracılığıyla canı ne isterse onu izlemesinde, içeriklerin indirilmesinin ya da yayınlanmasının ucuz olması, kolay erişilebilir olması, izlemenin belirli bir zamana ve mekâna bağlı olmaksızın zahmetsiz olması, sosyo-ekonomik değişkenlerden bağımsız olması yanında içeriklerin zevkli, eğlenceli, motive edici ve çok çeşitli olmasının katkısı bulunmaktadır (Orosz, Bötke ve Toth-Kiraly, 2016, s.144).

Talebe dayalı video pazar büyüklüğünün 2024 yılına kadar küresel ölçekte 87,1 milyar doları (MarketsandMarkets, 2022), Türkiye ölçeğinde 310 milyonu aşacağı beklentisi (Statista, 2023) ve yapılan araştırmalardan (Pontes vd., 2015; Orosz vd., 2016) yola çıkarak talebe dayalı video hizmetlerinin bilimsel incelemeyi hak ettiğini düşünülmektedir. Bu nedenle nitel araştırma olarak tasarlanan bu çalışma, katılımcıların talebe dayalı video hizmetlerine ilişkin deneyimlerini yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile kendi iradeleri doğrultusunda verdikleri beyanlar üzerinden incelemektedir. Çalışmanın ilk bölümünde çevrim içi akış teknolojisi, talebe dayalı video hizmetleri ve iş modelleri hakkında bilgi verilerek sonraki bölümde literatürde yer alan çalışmalara değinilmiştir. Son bölümde Yozgat ilinde talebe dayalı video hizmeti abonelerinden elde edilen veriler Excel uygulamaları vasıtasıyla oluşturulan uygun algoritmalar ile kategorize edilerek analiz edilmiştir. Analiz sonuçları, talebe dayalı

video hizmetlerinin tercih edilmesinin ardında yatan motivasyonları, izlemenin etkilerini, talebe dayalı video hizmetlerinin negatif algılanan taraflarını ortaya çıkarmaktadır.

I. ÇEVİRİM İÇİ AKIŞ TEKNOLOJİSİ VE TALEBE DAYALI VIDEO HİZMETLERİ

Günümüz teknolojik dünyasında “televizyon” kavramı artık oturma odasına yerleştirilmiş sabit, parlayan bir kutuyu ifade etmekten çok ağ programlama çağından işlevselliğini arttıran bir kavrama dönüşmektedir (Groshek ve Krongard, 2016, s.66). Tüm medya dağıtım yöntemleri gibi televizyon da teknolojik gelişmelere bağlı olarak değişim göstermektedir. Esasen üç temel döneme ayrılan TV tarihi; a) ağ çağı (1950-1980), b) çok kanallı geçiş (1980-1990), ve c) ağ sonrası dönem (1990-...) olmak üzere kategorize edilmektedir (Lotz, 2007). Doğrusal televizyon dağıtım yöntemleri tarihsel ve teknolojik süreçle birlikte reforme edilerek analog yayından kablolu, uyduya, dijital yayına, internet protokol televizyonuna (IPTV) geçiş evrelerini gerçekleştirmiştir (Waldenor, 2013, s.4).

Teknoloji endüstrisindeki değişiklikler ve akıllı telefonların ve tabletlerin ortaya çıkması sadece uydu veya kablolu TV yayıncılığına etki etmekle kalmamış, kişisel bir bilgisayarda içerik izleme fikrinin gelişmesine de neden olmuştur (Kwon, Park, ve Son, 2021, s.562). Özellikle son on yıldır yaşanan teknolojik değişimlerin, internet ve küreselleşme nedeniyle ilerleme hızı eşi benzeri görülmemiş seviyelere erişmiş ve bunun sonucunda şimdiye kadar birbirinden ayrı olan telekomünikasyon, medya ve bilgi teknolojileri sektörlerinin koordinasyonu söz konusu olmuştur. Bu uyum, tüm segmentlerin son kullanıcıya erişim için birbirleriyle rekabet ettiği yeni bir iş ekosistemine yol açmıştır (Davis ve Zboralska, 2017). Ağ sonrası döneme geçilmesi, internet televizyonunun gelişimi ve medya içeriğinin “eski medya” endüstrisinden “yeni” medya içeriğine geçişiyle hız kazanmıştır. İçerikler ekranların kullanıldığı dijital platformlarda dağıtılmaya ve yayınlanmaya başlamıştır. Bu dönemin, 1990’lardan sonra başladığına işaret edilmektedir (Pearson, 2011, s.107).

Dijital teknoloji, medya içeriğinin tamamen yeni dağıtım ve tüketim biçimlerini mümkün kılmaktadır. Tüm bu değişimlerle beraber bugüne gelindiğinde artık “çevrim içi akış sistemleri”nden söz edilmektedir. Bu sistemlerin, bağlantılı ve mobilize olabilmesi, internet özellikli tüm cihazlara nüfuz ediyor olması, televizyona bağımlılık sınırlarının zorlanmasına neden olmaktadır. Basit bir makine ya da araç olmaktan çıkan televizyon “kültürel hikâye anlatımı için bir teknoloji ve bir araç” olma yolunda ilerlemektedir (Groshek ve Krongard, 2016, s.66). Yeni medya teknolojilerinin bir ürünü olan çevrim içi akış teknolojileri, bireylerin yayın medyasını kullanma yönünü dijitalle kaydırarak, TV veya video izleme konusunda sunulandan ziyade seçilen içeriklerden oluşan bir sistemi devreye sokmakta ve bireylerin televizyonu tüketme şeklini değiştirmektedir (Tefertiller, 2020; Camilleri ve Falzon 2020; Kwon vd., 2021, s. 563)

Televizyon endüstrisinin dijital çağa ayak uydurması ve internetli televizyonların yaygınlaşması, sektörü “en üstte (Over-the-top-OTT)” veya akışlı televizyona doğru sürüklemektedir. İnternet üzerinden görsel medya akışı sağlayan bu hizmet türleri, üst düzey (OTT) hizmetler olarak adlandırılmaktadır (Kwon vd., 2021, s.562). OTT akış hizmetleri ve talep üzerine video hizmetleri için artan tüketici tercihi, geleneksel televizyon programlama, derecelendirme, reklam ve kablo abonelikleri üzerinde yıkıcı bir etkiye sahiptir (Matrix, 2014, s.120). OTT televizyon ve “çevrim içi video dağıtım” orijinal olarak sektörün ilk temsilcileri olan Netflix, Hulu ve Amazon tarafından sunulan akışlı televizyon hizmetlerine atıfta bulunan terimler olarak görülmektedir. Televizyon izleyicileri, kablo TV, telefon ve uydu şirketleri tarafından sağlananlar da dâhil olmak üzere, her türlü yüksek hızlı internet bağlantısı vasıtasıyla bu şirketlerin geniş video kitaplıklarına erişim sağlayabilmektedir (Snyman ve Gilliard, 2019, s.94). Tüketilen medyanın baskın biçimi olmaya devam eden yayın televizyonculuğu, gelişmiş seçim, özgürlük ve kişiselleştirme vaadi sunan günümüzün “ağ sonrası” dönemi içinde Netflix, Hulu ve Amazon Prime gibi sağlayıcılar aracılığıyla giderek çevrim içi akış aboneliklerine doğru büyüyen bir eğilim göstermektedir (Groshek ve Krongard, 2016, s.68).

Mütevazı bir gelire sahip DVD kiralama şirketi olan Netflix, 2007

yılında mevcut müşterilerine katma değerli ücretsiz bir hizmet olarak çevrim içi abonelik tabanlı isteğe bağlı video kitaplığını başlattığında yerleşik düzene ilk kez meydan okumuştur. Ana iş modeli eve teslim DVD olan Netflix bu uygulamasını 2010'da Watch Instantly aracılığıyla müşterilerini çevrim içi kitaplığına sınırsız erişim sunmaya dönüştürerek aylık abonelik hizmetine taşımıştır (Jenner, 2014, s. 258). Araştırmalara göre küresel olarak Netflix abone sayısı 2017 yılının ilk çeyreğinde kablolu TV abone sayısını geçmiştir, abone sayısı 2019 yılında 148,86 milyonun üzerinde bir rakama ulaşmıştır. Netflix'e ek olarak, Hulu ve Amazon gibi OTT hizmetlerinin elde ettiği kâr, Apple TV ve Disney'in sırasıyla 2019'da kendi OTT hizmetlerini başlatmalarına neden olmuştur. (Kwon vd., 2021, s.562).

Teknolojik gelişmelerle interneti televizyona, bilgisayara ve farklı mobil cihazlara taşıyan 21. yüzyılın beraberinde getirdiği geleneksel olmayan içerik tüketim biçimlerinden biri de talebe dayalı video (TDV) hizmeti olarak adlandırılmaktadır. Bir OTT medya dağıtım sistemi olan TDV uygulamaları, kullanıcılarına geleneksel video oynatma cihazı ve tipik statik yayın programının kısıtlamaları olmadan videolara erişme izni veren hizmetleri kapsamaktadır (Wikipedia, 2022). Talebe dayalı video (Video On Demand-VOD) teknik olarak "son kullanıcının talep üzerine bir video içeriğini seçip görüntüleyebildiği, görüntülemeyi başlatma, duraklatma, hızlı ileri sarma, geri sarma gibi video içeriğinin görüntülediği zamansal sırayı kontrol edebildiği sistem" şeklinde tanımlanmaktadır (International Telecommunication Union [ITU], 2009).

Abonelerinin sağlayıcının tüm kitaplığına düzenli olarak sabit bir ücret ödeyerek erişebildiği bu sistem talep üzerine abonelik video (Subscription Video on Demand- SVOD) olarak da adlandırılmaktadır (Noh, 2020, s.12). Talep üzerine video hizmetleri, küresel müşterilere doğrudan ulaşılması için yeni fırsatlar sağlamak yanında geleneksel olarak kapalı televizyon ekosisteminin değişmesine neden olmaktadır. Dijitalleşmenin getirdiği medya içeriğinin çok sayıda yeniden kullanımı, medya içeriği üretiminin marjinal maliyetini oldukça düşürmektedir. Bununla beraber tüketici davranışıyla ilgili etkileşime geçmeye ve içerik kitaplığı, kolay görüntüleme tercihleri, kişiselleştirilmiş oynatma listeleri aracılığı ile kapsamlı bir veritabanı oluşturmaya olanak tanınmaktadır (Davis ve Zboralska, 2017, s.4).

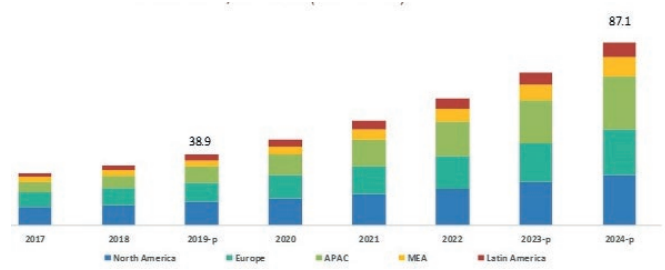
Tüm dünyayı derinden etkileyen pandemi, medya kullanım alışkanlıklarını, çevrim içi akış teknolojisinin gelişimini ve beraberinde talebe dayalı video hizmetleri yaygınlığını arttırmıştır. 2019 yılının sonunda Çin merkezli salgın hastalık olan Coronavirus (COVID-19) pandemisinin patlak vermesiyle beraber gelen sosyal mesafe önlemleri ve zorunlu karantinalar ücretli akış hizmetlerine yani talebe dayalı video aboneliği hizmetlerinde çarpıcı bir artışa neden olmuştur. Çevrim içi kullanıcılar internet ve mobil cihazlar aracılığıyla canlı yayınlara, kayıtlı video içeriğine ve dijital müzik hizmetlerine giderek daha fazla erişim sağlama kolaylığına erişmiştir (Camilleri ve Falzon, 2020, s.1). Dijital ve mobil teknolojiler aracılığıyla erişilebilen, orijinal içeriğe sahip ve yüksek kaliteli video akış hizmetleri sunan medya şirketlerinin sayısı giderek artmaktadır (Kostyrka-Allchorne, Cooper ve Simpson, 2017; Groshek ve Krongard, 2016).

Tüm bu gelişmeler ışığında son birkaç yılda, giderek daha popüler hale gelen TDV iş modelinde, kullanıcıların zaman alan veya cihaz konusunda sınırlama getiren videolara erişmesine olanak tanınmaktadır. Çevrim içi akış teknolojisi, geleneksel televizyonların doğrusal çizgisine zıt olarak, TDV abonelerine içeriğin ne zaman izleneceğine ve hangi cihazlarda izleneceğine ilişkin esneklik gibi önemli bir avantajı deneyimlemelerine olanak tanımaktadır (Jo, Lee ve Cho, 2020, s. 132-133).

Çeşitli analizlere göre, 2019'da küresel ölçekte 38,9 milyar dolar olan isteğe bağlı görsel-işitsel hizmetler kategorisinin ana bileşeni talebe dayalı video pazar büyüklüğünün 2024 yılına kadar 87,1 milyar ABD dolarına ulaşması beklenmektedir. Kuzey Amerika ve Avrupa bölgesi, talep üzerine video pazarının yarısına katkıda bulunmaktadır. Asya Pasifik bölgesi farklı içerik tüketim kalıpları, içerik ve ödeme talepleri olan kültürel ve ekonomik olarak çeşitlendirilmiş kullanıcılara sahip geniş bir pazar konumundadır. Çin ve Japonya, talebe dayalı video pazarına önemli ölçüde katkıda bulunan 2 büyük ülke arasında yer almaktadır. 5G, 4G gibi ileri teknolojilerin ortaya çıkması, gelişmiş ödeme altyapısı ve dinamik bir yerel içerik ekosistemi ile artan akıllı

cihazlar, geniş bant ve internet bağlantısının yaygınlaşması, TDV pazarını ileriye taşımaktadır (MarketsandMarkets, 2022).

ŞEKİL 1 | TDV Pazar Büyüklüğü

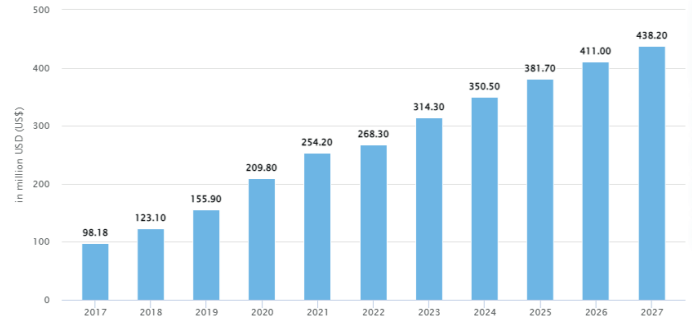

Kaynak: MarketsandMarkets, 2020

Dijital yayıncılık alanında oldukça zengin bir portföye sahip olan Türkiye pazarındaki talebe dayalı video hizmeti sunan Netflix, Amazon Prime, BluTV, Gain, Mubi, beIN Connect, Disney+ ve Exxen gibi dijital platformların 2020'de dört katından fazla büyüdüğü kaydedilmiştir (Ekonomist, 2022).

Video akışı segmentindeki gelirin 2023'te 314,30 milyon dolara ulaşacağı belirtilmektedir. Sektördeki gelirin yıllık %8,66'lık bir büyüme göstereceği ve 2027 yılına kadar öngörülen pazar hacminin 438,20 milyon dolara, kullanıcı sayısının 10 milyona, kullanıcı penetrasyonunun ise %11,4'e ulaşması beklenmektedir (Statista, 2013).

ŞEKİL 2 | Türkiye TDV Pazar Büyüklüğü

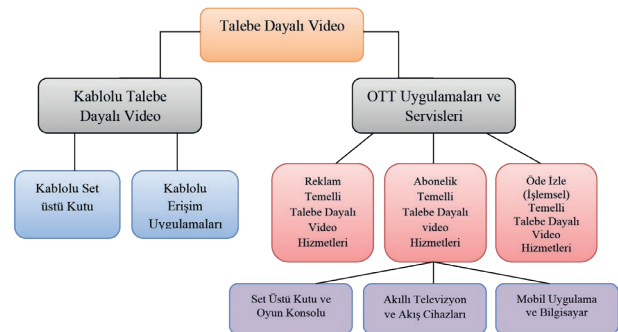

Kaynak: Statista, 2023

II. TALEBE BAĞLI VIDEO HİZMET/İŞ MODELLERİ

Geleneksel ağ operatörlerinin ve yayıncıların saltanatını bozan talep üzerine video hizmetleri genellikle hizmet maliyetlerine dayalı olarak kategorize edilmektedir. Bu ücrete dayalı iş modelleri; talep üzerine ücretsiz video, talep üzerine reklam videosu, aboneliğe dayalı talep üzerine video ve talep üzerine işlemsel video olarak adlandırılmaktadır (Ak, 2019, s.5).

ŞEKİL 3 | Talebe Bağlı Video Hizmet/İş Modelleri

Kaynak: Özel, 2020, s. 128

Talebe dayalı video hizmetleri, OTT uygulamaları ve kablolu talebe bağlı video hizmetleri olmak üzere iki alt kümeye ayrılmaktadır. Kablolu segmentinde erişim bir kutu ya da uygulama ile yapılabilmektedir.

OTT uygulamaları ve servisleri kullanıcıların geleneksel kablolu veya uydu ödemesi TV hizmetine abone olmalarına gerek kalmadan internet üzerinden izleyiciyle buluşan bir sistemdir ve reklam temelli, abonelik temelli, işlemsel temelli olmak üzere üç grupta hizmet sunulmaktadır.

A. REKLAM TEMELLİ TALEBE DAYALI VIDEO HİZMETLERİ (RTTDV)

Kitlesele reklamcılık olarak nitelendirilen geleneksel TV reklam modelinin yanında, RTTDV hizmetleri, “büyük veri” ekosistemi olarak da adlandırılmaktadır. Bu iş modelinde her bir reklamın kesin olarak hedeflenmesini sağlayan teknolojik olanaklar aracılığıyla abonelerin profilleri, ilgi alanları, konumları ve demografik özellikleri hakkında bilgi sahibi olmak hedeflenmektedir. Bu iş modelinde geleneksel ticari televizyon yayıncılarına çok benzer şekilde, ücret karşılığında çevrim içi isteğe bağlı video hizmeti sağlayıcıları (YouTube vb.), ölçek ekonomilerini kullanarak, platformlarına abone olan izleyicilerin reklamlara bağlanmaları sağlanmaktadır. Elde edilen reklam gelirleri, bu platformlarda yer alan içerikleri finanse ederek iki taraflı pazarlar ilkesini ortaya koymaktadır (Ak, 2019, s. 5).

Reklam tabanlı TDV, tüketiciler için ücretsiz olan bir modeldir. Kullanıcılara, reklamları izlemeleri karşılığında sisteme giriş yapmaları ve video akışını düzenlemeleri özgürlüğü tanınmaktadır. Ancak, izleyiciler bir video izlerken reklamlar arasında izlemeye devam etmek durumunda kalmaktadır. Reklam tabanlı TDV'nin en iyi örnekler; YouTube, Dailymotion gibi video paylaşım siteleridir. Premium içerik sahipleri, abonelik temelli, ön ödeme temelli TDV modellerinden daha düşük miktarda gelir akışı sunduğu için RTTDV'yi daha az tercih etmektedir (Clipbucket, 2022).

B. ABONELİK TEMELLİ TALEBE DAYALI VIDEO HİZMETLERİ (ATTDV)

Abonelik temelli talep üzerine video hizmeti, özünde, aylık, haftalık veya yıllık sabit ücret karşılığında, film ve televizyon içeriği kataloğuna erişim verilmesine dayanan, genellikle paketler aracılığıyla reklamı yapılan bir iş modelini temsil etmektedir (Simon, 2012, s.59). Görsel-işitsel endüstrilerin son derece rekabetçi doğası nedeniyle, ATTDV platformlarının abonelerine tavsiye algoritmalarını kullanarak kaliteli kullanıcı deneyimleri ve ilgili içerik sağlamaya çalışılmaktadır. Bu hedeflere ulaşmak için şüphesiz teknoloji, altyapı ve Ar-Ge'ye önemli yatırımlar gerekliliği söz konusu olmaktadır. Netflix ve Amazon Prime Video gibi büyük sektör oyuncularını, içerik almaya, üretmeye ve devreye almaya başladıkça operasyonlarını dikey olarak genişletmektedir. Aboneliğe dayalı talep üzerine video hizmetleri genelde dizi, film, belgesel gibi seçeneklerle içerik sunmakta, haberler, yarışma programları gibi daha geleneksel televizyon türlerini yayınlamamaktadır (Ak, 2019, s.5-6).

Pandemi döneminde altın çağını yaşayan talebe dayalı video akış hizmeti platformları Türkiye özelinde de sayılarını giderek arttırmıştır. Çevrim içi akış hizmetleri alanında boy gösteren yeni oyuncuların iddialı içeriklerle sektöre ivme kazandırdığı söylenebilir. Netflix, BluTV, TV+, Amazon Prime, Tivibu, Puhu TV, Bein Connect, Vodafone TV ve FilmBox'ın rekabetine Exxen ve iddialı yerli yapımlarıyla dikkat çeken Gain dâhil olmuştur. Rekabetin kızıştığı sektörde alternatifler arttıkça kaliteli içerik sunma kriterinin de çıtayı yukarı taşıyacağı beklenmektedir. Kullanıcı tercihlerinin hangi motivasyonlarla şekillendiğini belirlemek amacıyla Xsights Araştırma'nın gerçekleştirdiği “Dijital Yayın Platformları” araştırması zorlu rekabeti gözler önüne sermektedir. İyi içeriklerin olması, esnek saatlerde izleme seçeneği, az reklam, yüksek görüntü kalitesi, kullanım kolaylığı ve dil seçeneklerinin olması gibi kriterlerle TDV aboneleri 500 kullanıcının katılımıyla gerçekleştirilen araştırmada “kaliteli içerik” ve “esnek saatlerde izleyebilme seçeneği” %73 ile ön plana çıkmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, kullanım kolaylığı açısından en çok tercih edilen TDV platformu Netflix olarak belirlenmiştir. İyi içerik ekseninde TDV'nin sunduğu içeriklere göre tüketicilerin tercihlerin kaymalar olma ihtimali olduğu da söylenebilir. Araştırmaya göre izleyiciler üyeliklerini düzenli olarak yenilemektedir, bu açıdan Haftada ortalama 14 saat vakit ayrılan TDV hizmetleri için marka sadakatinin yüksek olduğu da araştırmanın sonuçları arasında yer

almaktadır (Yıldız, 2021).

C. İŞLEMSEL TEMELLİ TALEBE DAYALI VIDEO HİZMETLERİ (İTTDV)

İşlemsel talebe dayalı video, müşterilerin film ve televizyon içeriği gibi her bir isteğe bağlı içerik izlemesi başına ödeme temeline dayalı, bu içerikleri satan veya kiralayan çevrim içi bir dağıtım yöntemini ifade etmektedir. Bu hizmet modelinin iki alt kategorisi bulunmaktadır. Elektronik satış yolu olarak da bilinen bu yöntemlerden ilkinde müşteriler bir içeriği internet üzerinden satın aldıktan sonra ona kalıcı olarak erişim sağlamaktadır. Diğer yöntem ise, müşterilerin içeriği kiraladıktan sonra sınırlı bir süre için erişebilecekleri içeriği indirmesi yoluyla gerçekleşmektedir. İşlemsel talebe dayalı video hizmetleri fiziksel mağazalarda veya e-ticaret mağazalarında perakende olarak satılan DVD ve Blu-ray'in fiziksel kopyalarının yerini almaktadır. İş modelinin en iyi örnekleri arasında Apple iTunes ve Google Play gibi devler yer almaktadır (Ak, 2019, s.5-6).

Öde izle mantığına dayanan işlemsel temelli talebe dayalı video hizmetlerinde görüntüleme başına ödeme söz konusu olmaktadır. Kullanıma bağlı olarak bir seferlik ödeme gerektiren özel video içeriğine sınırlı erişim sağlanmaktadır. Film, dizi veya TV şovlarından oluşan içerikler belirlenen bir süre boyunca izlenebilmektedir (Johny ve Alukal, 2018, s.599). TBu iş modeli müşterilerden belirli sayıda görüntüleme için tek seferlik bir ücret talep etmeyi içermektedir. Talebe dayalı video hizmetinden farklı olarak sunulan hizmetleri seçen kullanıcılar, görüntülemek istedikleri her içerik parçası için ayrı ayrı ücret öderler. Bu iş modeline örnek olarak Apple'ın iTunes ve Amazon'un video mağazası verilebilir. Bu İTTDV hizmetleri, bireysel izleme ücretleriyle müşterilerin istedikleri zaman sonsuza kadar izleyebilecekleri çok çeşitli içeriğin elektronik bir kopyasını kiralamasına veya satın almasına olanak tanımaktadır. İçerikten kar payı aldıktan sonra tüketicilere içeriği kullanma konusunda tam özgürlük vermektedir (Amirtham, 2023).

III. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde talebe dayalı video hizmetlerine yönelik yapılan çalışmaların genellikle nicel araştırmalar olduğu ve özellikle teknoloji kabul modeli aracılığı ile benimsenme düzeyini belirlemeye yönelik olduğu görülmektedir (Cebeci, İnce ve Türkcan, 2019; Leowarin ve Thanasuta, 2021; Amalia, Handayani ve Hapsari 2021; Sharma ve Kakkar, 2022). Yapılan literatür taramasında bu iş modelinin kullanımına yönelik nitel araştırmalara az sayıda (Parmaksız ve Kırçova, 2020) rastlanmamıştır. Nitel araştırmalar nesnellik, genellebilirlik, güvenilirlik ve geçerlilik konularında nicel araştırmalara nazaran bazı eleştirilere maruz kalmaktadır (Yaşar, 2018, s.55). Bu açıdan mevcut çalışmanın özgün nitelikte olduğu düşünülmektedir.

Nicel araştırma yöntemleri ile çalışma yapan araştırmacılar arasında yer alan Inpo (2015), video akış hizmeti üzerine yaptığı araştırmasında 200 online katılımcının verilerini analiz etmiştir. Çalışmada ahlaki yargı, tutumlar, sosyal alışkanlık, öz yeterlilik değişkenleri yer almaktadır. Sonuçlara göre satın alma niyetini etkileyen temel özellikler; içeriğin yeni olması, video ve ses kalitesi yanında fiyat olarak belirlenmiştir.

Ak (2019), İsviçre'de talebe dayalı video endüstrisi için bir çerçeve çizmeye çalıştığı çalışmasında pazar, iç rekabet, giriş engelleri, yedekler ve tamamlayıcılar olarak belirlediği itici güçlerin üzerinden beş kuvvet analizi yapmıştır. Sonuçlar bu sektörün İsviçre'de önemli bir konuma geldiğini ve teknolojik gelişmelerle daha da gelişeceğini göstermektedir.

Cebeci, İnce ve Türkcan (2019), teknoloji kabul modeline dayalı olarak Netflix'i kullanma niyetinin belirlemeye çalıştığı nicel araştırmasında 251 katılımcıya anket uygulanmıştır. Bulgular, özyeterlik ve bilginin algılanan kullanım kolaylığı, bilgi ve algılanan kullanım kolaylığının, algılanan kullanışlılık ile pozitif olarak ilişkili olduğunu göstermektedir. Algılanan kullanışlılığın tutumu öngördüğünü, tutumun kullanım niyetini öngördüğü belirlenmiştir. Algılanan kullanım kolaylığı ve tutum arasındaki var olduğu düşünülen ilişki desteklenmemiştir. Teknoloji kaygısının algılanan kullanışlılık ve tutum arasındaki ilişkiyi olumsuz yönde etkilediği ortaya konmuştur.

Parmaksız ve Kırçova (2020), TDV hizmetlerinin kullanım niyetini

incelediği nitel odak grup görüşmesi yapmıştır. Film ve dizilerin abonelik temelli izleme motivasyonları, algılanan içerik kalitesi, çaba beklentisi, fiyat algısı, haczü güdülenme ve algılanan faydalılık olmak üzere beş ana değişken etrafında incelenmiştir. 16 kişilik odak grup aracılığı ile elde edilen verilerin sonuçlarına göre TDV hizmetlerinin eğlence amaçlı kullanımı, zahmetsiz ve kolay erişimi, elde edilen değerün ödenen fiyata değdiği algısı, boş vakit değerlendirme duygusu, içerik kalitesi, kullanım kolaylığı, elde edilen fayda ve alınan hazla birleştirildiği zaman kullanıcılar makul görmektedir. Haczü güdülenmede kullanıcıların kaliteli vakit geçirdikleri, önceli yakalayabildikleri, keyifli vakit geçirdikleri ve konforlu hissettikleri için TDV servislerinden hoşnut oldukları göze çarpmaktadır.

Prabjit vd. (2021), nicel araştırmasında hizmet kalitesi, algılanan değer, müşteri sadakati, memnuniyet ve marka güveninin TDV'yi nasıl etkilediğini belirlemeyi amaçlamıştır. 200 veriye ait nicel analiz sonuçlarında TDV şirketlerinin müşteri sadakatini artırmak için iyi marka güveni imajını geliştirmeye odaklanması gerektiği belirtilmiştir. Hizmet kalitesinin marka güvenini ve memnuniyeti olumlu yönde etkilediği, TDV'nin yüksek içerik kalitesi, çeşitli ödeme türleri ve marka güvenine yol açabilecek tüm reklamsız içeriğe erişim gibi mükemmel kalitede hizmetler sunduğu belirlenmiştir. Ayrıca marka güveninin algılanan değerden olumlu etkilendiği, müşteri memnuniyetinin marka güveni üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Çalışmanın önemli sonuçlarından bir tanesi incelenen TDV platformunun hizmet kalitesinin, müşteri beklentilerini karşılamadığı için müşteri sadakati ile desteklenmemiş olmasıdır. Müşterilerin daha iyi kalitede gezinme ve içerik tasarımı, içerik miktarı ve mükemmel müşteri hizmeti kalitesi bekleme eğiliminde oldukları tespit edilmiştir.

Leowarin ve Thanasuta (2021), Tayland özelinde yaptıkları nicel çalışmada algılanan fayda, algılanan kullanım kolaylığı, özel normlar, algılanan zevk ve algılanan ücret değişkenlerini kullanarak talebe dayalı video aboneliğine yönelik satın alma niyetini incelemiştir. Yapılan anket çalışmasının verilerinin sonuçlarına göre algılanan ücretin TDV satın alma niyeti üzerinde olumsuz etkileri olduğu, özel normlar, algılanan zevk ve algılanan kullanım kolaylığının pozitif bir ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur.

Amalia, Handayani ve Hapsari (2021), yaptığı nicel çalışmada talep üzerine işlemsel video hizmetlerinin benimsemesini etkileyen faktörleri analiz etmeyi amaçlamıştır. Online anket aracılığıyla 359 katılımcıyı içeren çalışmada elde edilen sonuçlar, algılanan kullanım kolaylığı, algılanan kullanılabilirlik, sosyal değer ve parasal değer, talep üzerine işlemsel video hizmetlerini kullanma niyetini etkileyen faktörler olduğunu ve bu niyetlerin Endonezya'da fiili kullanımı etkilediğini göstermektedir.

Sharma ve Kakkar (2022), 207 kişinin katılımıyla gerçekleştirdiği çalışmada algılanan kullanım kolaylığı ve algılanan faydanın, algılanan eğlencenin ve içeriğin TDV hizmetlerini kullanma niyeti üzerindeki önemli ve olumlu etkisini ortaya koymuştur. Kullanım kolaylığı ve kullanılabilirliğin yeni teknolojilerin kabulünde etkin olduğunu belirtmektedir.

IV. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu bölümde araştırmanın konusu, önemi, amacı, kısıtları, yöntemi, örneklem birimi, veri setinin analizi ve bulgulara yer verilmektedir.

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI

Bu çalışma özellikle pandemi döneminde yıldızı parlayan ve giderek popülaritesi artan talebe dayalı video hizmetlerini konu edinmektedir. TDV hizmetlerinden yaralanan kullanıcıların ürün hakkında olumlu ya da olumsuz kullanıcı deneyimlerinin analiz edilmesi ve satın alma sebeplerinin belirlenmesi hedeflenmektedir. Son dönemlerde hızla yaygınlaşan TDV hizmetleri ile ilgili çalışmaların literatürde çoğunlukla nicel analiz yöntemleri kullanılarak yapıldığı görülmektedir. Nitel araştırma verilerinin analizinde kullanılan analiz türlerinden biri olarak betimsel analiz ile yapılan bu çalışmanın özgünlük değeri olduğu düşünülmektedir ve alan yazına katkı sunması beklenmektedir.

B. ARAŞTIRMANIN KISITLARI

Çalışmanın örneklem birimini Yozgat ilinde yaşayan TDV aboneleri oluşturmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada elde edilen sonuçların genele yayılması mümkün değildir. Ayrıca araştırma kapsamında elde edilen veriler, araştırmaya katılanların görüşlerini kapsadığı için subjektif bir boyut taşımaktadır.

C. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ, ANAKÜTLE VE ÖRNEKLEM

Çalışmada araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemlerinden biri olan görüşme metoduyla yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Form oluşturulurken Tor-Kadioğlu'nun akıllı robot süpürge konulu çalışmasından (2020) yararlanılmıştır. İlgili çalışmada yer alan ifadeler TDV özeline uyarlanarak oluşturulan görüşme formunda katılımcıların demografik özellikler yanında TDV aboneliğine yönelik abonelik süresi, abone olunan TDV hizmetleri, kullanım sıklığı, TDV aboneliği olma sebepleri, bu hizmetin dezavantaj ve avantajlarını belirlemeye yönelik ifadeler yer almıştır. Veri toplama sürecinden önce ifadelerin anlaşılabilirliğini test etmek için uzman görüşlerine başvurulmuştur. Elde edilen sonuçlar ışığında referans alınan çalışmada yer alan bazı ifadelerin bu çalışma için uygun olmadığı tespit edilmiş ve yarı yapılandırılmış görüşme formunun son hali belirlenmiştir. Söz konusu görüşme formu vasıtasıyla 42 TDV abonesinin görüşleri alınmış ve elde edilen veriler analize dâhil edilmiştir. Çalışmaya ait görüşmeler Ağustos 2022 ve Eylül 2022 tarihleri arasında yapılmıştır.

Yıldırım ve Şimşek (2016, s. 296)'inde belirttiği üzere nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik nicel araştırmalardan farklı yapılmaktadır. Bu noktada iç geçerlilik ve dış geçerlilik kavramları gündeme gelmektedir. İç geçerlilikte inandırıcılık olgusu ön plana çıkmaktadır. Araştırmacının ön yargılarından arınma, katılımcı teyidi, etkileşim gibi başlıklar altında sonuçların inandırıcılığına bakılmaktadır (Başkale, 2016, s. 24). Etkileşim halinde olunan katılımcılar ile 20-25 dakikalık sürelerde görüşmeler yapılmış, kendi iradeleri ile görüşme formlarının doldurulması sağlanmıştır.

Dış geçerlilik ise aktarılabirliği yani bir çalışmanın sonuçlarının benzer katılımcı ve ortamlardaki durumlara aktarılabir olmasını ifade etmektedir. Nicel araştırmalarda genelleme olarak adlandırılan bu süreçte nitel araştırmalar için katılımcı deneyimlerinin ön yargısız aktarılması önem kazanmaktadır (Başkale, 2016, s. 24). Buradaki genelleme frekansları sıralamak anlamında istatistiksel bir genelleme değil, teorileri genişletmek ve genelleştirmek anlamında analitik genelleme olmaktadır (Yin, 2018, s. 53). Genellemeyi sağlamak amacıyla çalışmada araştırma çeşitlenmesine gidilmiştir. Yani tek bir araştırmacıdan kaynaklanabilecek hataları ve önyargıları ortadan kaldırmak için birden fazla araştırmacı görüşmeler ve analizler aşamasında yer almıştır. Ayrıca aktarılabirlik örneklem seçiminin nasıl yapıldığı, katılımcıların özellikleri ve ortamın açık olarak belirtilmesiyle kanıtlanabilmektedir (Başkale, 2016, s.24). Bu çalışmada yer alan katılımcılar amaçlı örnekleme birimi olarak çalışma konusu ile uyumlu ve kolay erişilebilir bir kitleyi temsil etmektedir, demografik özelliklerine bulgular bölümünde yer verilmektedir. Araştırmanın dış geçerliliğine katkı sağlamak için araştırmanın yöntemi ve verilerin analizi ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Araştırmanın güvenilirliğini arttırmak amacıyla katılımcılar gönüllülük esasıyla çalışmada yer almıştır. Sürecin tüm aşamaları objektif ve detaylı olarak raporlanmıştır. Çalışma kapsamında analiz yapılırken önem arz eden görüşlerin gerçeği yansıtması ve güvenilirliğe katkı sağlaması için doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Bununla beraber nitel araştırmaların geçerlik ve güvenilirliği konusunda Pawson ve arkadaşlarının (2003) geliştirdiği TAPUPAS (saydamlık (transparency), doğruluk (accuracy), amaçlılık (purposivity), yarar (utility), ulaşılabilirlik (accessibility), özgünlük (specificity) modeli çalışmanın tüm aşamalarında göz önünde bulundurulmuştur.

Nitel araştırmalarda zaman ve kaynak sınırları nedeniyle büyük gruplara ulaşmak mümkün olmadığından ve sabit kurallardan ziyade görüşmenin niteliği, derinliği ve süresi göz önünde bulundurulduğunda görüşme gruplarının sayısının nicel araştırmalardan daha küçük olduğu söylenebilmektedir. Bu çalışmada örnekleme yöntemi olarak amaçlı

örnekleme yönteminin alt yöntemlerinden biri olan kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya hız ve pratiklik kazandıran bu yöntemdeki temel anlayış yakın olan ve erişilmesi kolay olan örneklem grubunun seçilmesidir. Çoğunlukla diğer örnekleme yöntemlerini kullanma olanağının bulunmadığı durumlarda tercih edilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.123).

Nitel olarak tasarlanan ve betimsel analiz yöntemi kullanılan bu çalışmanın evreni TDV hizmetlerine abone olan kullanıcıları kapsamaktadır. Çalışmanın örneklem birimini Yozgat ilinde yaşayan TDV aboneleri oluşturmaktadır. Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğü; kullanılan yöntem, çalışmanın amacı, mevcut zaman ve kaynaklar göz önüne alınarak belirlenmektedir (Al-Busaidi, 2008, s.4). Araştırmada kullanılan yöntem açısından özel gruplarla çalışırken grubu en iyi tanımlayabilecek sınırlı sayıda katılımcıdan veri toplanması kabul edilebilmektedir. Bu açıdan, anahtar bilgi görüşmesi için 5, derinlemesine görüşmeler için yaklaşık 30, odak grup görüşmeleri için ise her grupta ortalama 5-10 kişi olacak şekilde katılımcı sayısı öngörülmektedir (Nastasi, 2015; Başkale, 2016, s.27). Aynı zamanda araştırmacının cevaplarda tekrara düştüğü yanıtlarla karşılaşması araştırmayı sonlandırması için bir gösterge olmaktadır (Tor-Kadioğlu, 2020, s.2522).

Bu çalışmada TDV aboneliği olan katılımcılara yarı yapılandırılmış görüşme formu sunulmuş ve yazılı olarak cevaplandırılmaları talep edilmiştir. Çalışmada gönüllü olarak katılım gösteren 42 katılımcının görüşleri yer almaktadır. Katılımcılar tarafından verilen yanıtların tekrar etmeye başladığı belirlendiğinde görüşmeler sonlandırılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen kullanıcı yorumları Excel uygulamaları vasıtasıyla oluşturulan uygun algoritmalar ile kategorize edilerek analiz edilmiştir.

D. ETİK ONAY

Bu çalışma Yozgat Bozok Üniversitesi Etik Kurul Komisyonu'nun 18.05.2022 tarih 33/26 sayılı onayı alınarak yapılmıştır. Çalışmanın verileri Etik Kurul onayı alınmasını takiben yüz yüze görüşmeler aracılığı ile elde edilmiştir.

E. BULGULAR

Araştırmada 42 katılımcıdan elde edilen veriler analizde kullanılmıştır. Araştırma kapsamında katılımcılara yöneltilen üç temel soru olan "Talebe Dayalı Video Hizmeti Aboneliği Olma Sebebi", "Talebe Dayalı Video Hizmetlerinin Avantajları" ve "Talebe Dayalı Video Hizmetlerinin Dezavantajları" aynı zamanda tematik çerçeveyi oluşturmaktadır. Söz konusu tematik çerçeveye göre veriler bilgisayara işlenmiş, detaylı okuma yapılmış ve Excel uygulamaları ile analiz edilmiştir. Her bir katılımcının vermiş olduğu cevaplara göre ayrı

TABLO 1 | Demografik Faktörler

Cinsiyet	f	%
Kadın	17	40%
Erkek	25	60%
Toplam	42	100%
Yaş	f	%
18-28	13	31%
29-39	22	52%
40-50	7	17%
Toplam	42	100%
Meslek	f	%
Kamu	34	80%
Özel	8	20%
Toplam	42	100%
Gelir	f	%
5.000 TL Altı	1	2%
5.001-10.000 TL	16	38%
10.001-15000 TL	15	36%
15.001 TL Üstü	10	24%
Toplam	42	100%

ayrı kodlar oluşturulmuştur. Söz konusu katılımcılara ait demografik faktörler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılanların %60'ının erkek, %40'ının kadın kullanıcı olduğu görülmektedir. Cevaplayıcıların %31'inin 18-28 yaş arasında, %52'sinin 29-39 yaş grubu arasında ve %17'sinin 40-50 yaş grubu arasında olduğu görülmektedir. Meslek açısından cevaplayıcı grupları %80 kamu çalışanlarından ve %20 özel sektör çalışanlarından oluşmaktadır. Gelir durumu açısından ise %2'sinin 5.000 TL altı, %38'inin 5.001-10.000 TL arasında, %36'sının 10.001-15000 TL arasında ve %24'ünün 15.001 TL üstü olduğu görülmektedir.

TABLO 2 | Talebe Dayalı Video Hizmeti İle İlgili Genel Bulgular

TDV Hizmeti Abonelik Süresi	Frekans
1 Yıla Kadar	3
1-2 Yıl	23
3-4 Yıl	12
5 Yıl ve Üstü	4
Aboneliği Olunan TDV Hizmeti	Frekans
Netflix	36
Exxen	10
Youtube Premium	6
Amazon Prime	5
Disney +	4
Blutv	5
IP TV	2
Smart TV	2
TV +	1
Abone Olunan TDV Sayısı	Frekans
Tek Hizmet Aboneliği	22
İki Hizmet Aboneliği	10
Üç Hizmet Aboneliği	9
Dört Hizmet Aboneliği	1
Ürün Kullanım Sıklığı	Frekans
Her Gün	18
Haftada 1-2 Gün	10
Haftada 3-4 Gün	5
Ayda 1	2
Değişken	5

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların TDV hizmeti abonelik sürelerinden en yüksek frekansa sahip abonelik süresinin 1-2 yıl olduğu görülmektedir. Ayrıca ikinci en yüksek frekansa sahip abonelik süresinin 3-4 yıl olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların aboneliği oldukları TDV hizmetinin en yüksek frekansla Netflix olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Netflix'den sonra en çok talep edilen aboneliğin Exxen olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların birden fazla abonelik sahibi olduğu da Tablo 2'de görülmektedir. İki ve üç hizmet aboneliğinin tek hizmet aboneliğinden sonra yüksek frekanslara sahip olduğu tespit edilmiştir. Ürün kullanım sıklığı olarak katılımcıların büyük çoğunluğunun her gün ya da haftada 1-2 gün kullandıklarını ifade ettikleri belirlenmiştir.

Katılımcılara "Talebe dayalı video hizmeti aboneliği olmaya nasıl karar verdiniz ve abone olma sebebiniz nedir?" sorusu yöneltilerek söz konusu hizmetin satın alınması ile ilgili nedenler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Katılımcılar abone olunma gerekçesi olarak 18 farklı neden belirtmişlerdir. Bu nedenler tablo 3'de sunulmuştur. Tablo incelendiğinde talebe dayalı video hizmetleri ile sunulan içeriklerin zengin ve ilgi çekici olmasının en yüksek frekansa sahip neden olarak ortaya konulduğu görülecektir. Ayrıca TV içeriklerinin yetersiz olması da yüksek frekansa sahip abone olma nedenleri arasında yer almıştır. Arkadaş tavsiyesi, istenilen zamanda izleme imkânının sağlanması, istenilen hizmetlerin belirli bir kısmının sadece bu platformlar kanalıyla sunulması, reklam içermemesi ve reklamların (TV, internet ve sosyal

medya) abone olma nedenleri arasında öne çıktığı tespit edilmiştir. Pandemi döneminde insanların çok fazla evde vakit geçirmek zorunda kalması nedeniyle daha geniş yelpazede ürün sunan bu platformların tercih edildiği belirlenmiştir. Birden fazla katılımcı tarafından dile getirilen diğer nedenler ise sırasıyla güncel programların sunulması, pandemi, çocuklara uygun içerik imkânı sunması, uygun ücret, farklı dil seçeneklerini sunulması, popülerite ve aile bireylerinin talebi olarak tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında yer alan birer katılımcı ise talebe dayalı video hizmeti ile ilgili karar verme ve abone olma nedeni olarak dil öğrenmek için uygun yayınların olması (altyazı imkânı), dijital platform olması, çoklu kullanıcıya imkân tanınması ve istenildiğinde hizmetin durdurulma imkânı olduğunu belirtmişlerdir.

TABLO 3 | Talebe Dayalı Video Hizmeti Abonesi Olma Sebebi

Talebe Dayalı Video Hizmeti Abonesi Olma Sebebi	Frekans
1 İçeriğin zengin ve ilgi çekici olması	25
2 TV içeriklerinin yetersizliği	20
3 Arkadaş tavsiyesi	10
4 İstenilen zamanda izleme imkânı	9
5 Reklamlar	8
6 İstenilen hizmetlerin sadece burada yer alması	8
7 Reklam içermemesi	8
8 Güncel programların sunulması	5
9 Pandemi	5
10 Çocuklara uygun içerik imkânı sunması	4
11 Uygun ücret	3
12 Farklı dil seçeneklerini sunulması	2
13 Popülerite	2
14 Aile bireylerinin talebi	2
15 Dil öğrenmek için uygun yayınların olması (altyazı imkânı)	1
16 Dijital platform olması	1
17 Çoklu kullanıcıya imkân tanınması	1
18 İstenildiğinde hizmetin durdurulması imkânı	1

Katılımcıların “Talebe dayalı video hizmeti abonesi olma sebebiniz nedir?” sorusuna verdikleri yanıtlardan bazıları aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

K₁: “TV de olmayan içeriklere ulaşabilme ve arzu ettiğim zamanda izleyebilmek gibi seçenekleri olması nedeniyle karar verdim”

K₃: “TV kanallarında istediğim içeriğe uygun yayınlar olmamasından dolayı, istediğim zaman istediğim yerde kendi seçmiş olduğum içeriği (dizi, belgesel, talkshow, v.b.) izleme fırsatı sunmasından dolayı.”

K₃: “Güncel film listelerini takip etmek istediğim için abone olmaya karar vermişim. Bazen sosyal yaşamda çevremizdeki arkadaşlarımız sürekli benzer filmlerden ve dizilerden bahsediyorlar. Onlarla iletişim kurmak ve konu dışı kalmamak için video hizmeti abonesi olmak istemişim.”

K₆: “Reklamlar, arkadaş tavsiyesi, ücretlerin makul olması.”

K₄₁: “Çevremde kullananların çok olması, reklamlar ve pandemi dönemindeki zorunlu karantinalar etkili oldu.”

Katılımcılara yöneltilen “Abonesi olduğunuz talebe dayalı video hizmetinin avantajları nelerdir?” sorusu aracılığıyla TDV hizmetinin kullanıcılar açısından ne gibi faydaları olduğu, hangi açıdan avantaj sunduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcılar söz konusu hizmetle ilgili 16 farklı avantaj belirtmişlerdir. Tablo 4’de bu özellik ve avantajlar sunulmuştur. Tablo incelendiğinde talebe dayalı video hizmetlerinin istenildiği zaman izlenme imkânı sunması en yüksek frekansa sahip avantaj olduğu görülecektir. İçeriğin zengin olması da yüksek frekansa sahip avantajlar arasında yer almıştır. Birden fazla cihazda kullanım imkânının olması, içerik tavsiyelerinde bulunulması, dil/altyazı seçeneklerinin fazla olması, tekrar izleme imkânının sunulması ve görüntü kalitesinin yüksek olması video hizmetinin avantajları arasında öne çıktığı belirlenmiştir. Birden fazla katılımcı tarafından dile getirilen avantajlar ise, çocuklara özel bir kategorinin bulunması,

TABLO 4 | Talebe Dayalı Video Hizmetlerinin Avantajlarına İlişkin Görüşler

Talebe Dayalı Video Hizmetlerinin Avantajları	Frekans
1 İstenildiği zaman izlenme imkânı	23
2 İçeriğin zengin olması	20
3 Birden fazla cihazda kullanım imkânının olması	11
4 İçerik tavsiyelerinde bulunulması	7
5 Tekrar izleme imkânının sunulması	6
6 Dil/altyazı seçeneklerinin fazla olması	6
7 Görüntü kalitesi yüksek olması	6
8 Çocuklara özel bir kategorinin bulunması	5
9 Reklam olmaması	4
10 Program seçim kolaylığının olması	2
11 TV’de olmayan içeriklerin olması	1
12 Aboneliğin istenildiği zaman sonlandırılması imkânının bulunması	1
13 Müşteri beğenilerinin ön plana çıkarılması	1
14 Deneme sürecinin olması	1
15 Güvenli yayın imkânı sağlanması	1
16 Yasal olması	1

reklam olmaması ve program seçim kolaylığının olması şeklinde tespit edilmiştir. Bunun yanında TV’de olmayan içeriklerin olması, aboneliğin istenildiği zaman sonlandırılması imkânının bulunması, müşteri beğenilerinin ön plana çıkarılması, deneme sürecinin olması, güvenli yayın imkânı sağlanması ve yasal olduğuna yönelik avantajlar ön plan çıkmaktadır.

Katılımcıların “Abonesi olduğunuz talebe dayalı video hizmetinin avantajları nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplardan bazıları aşağıdaki şekilde sunulmuştur:

K₃: “Beğenilerimi ön plana çıkarması ve benzer içerik sunması, daha kaliteli içeriklerin bulunması, tekrara tekrar izleme olanağı, reklam olmaması.”

K₂₅: “İstediğim zaman istediğim yayınları izlemek, geniş tercih ve alternatif sunması.”

K₃₀: “İstediğim zaman istediğim içeriğe ulaşabilme, çevrim dışı izlenebilmesi.”

K₃₂: “İngilizce izleyebilmek, alt yazı izleyebilmek, herkesin zevklerine göre film seçeneklerinin olması.”

TABLO 5 | Talebe Dayalı Video Hizmetlerinin Dezavantajlarına İlişkin Görüşler

Talebe Dayalı Video Hizmetlerinin Dezavantajları	Frekans
1 Uygun olmayan içerikli programların fazla olması	14
2 Bağımlılığa ve ekran başında fazla zaman geçirmeye neden olması	9
3 Fiyat artışlarının fazla olması	8
4 Türkiye’ye programların güncel bölümlerinin geç gelmesi veya eksik olması	5
5 İçeriğin yeterli olmaması	4
6 Ücretin pahalı olması	3
7 Ücretli olması	2
8 Canlı yayın hizmetinin olmaması	1
9 Kalitesi çok düşük olan yayınların bulunması	1
10 İnternet olmadan kullanılamaması	1
11 Yerli içeriklerin az olması	1

Katılımcılara “Abonesi olduğunuz talebe dayalı video hizmetinin dezavantajları nelerdir?” sorusu yöneltilerek kullanmış oldukları TDV hizmetinin dezavantajlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Katılımcılar 11 farklı dezavantaj belirtmişlerdir (Tablo 5). Sonuçlara göre, uygun olmayan içerikli programların fazla olması en yüksek frekansa sahip dezavantaj olarak ortaya çıkmıştır. Bağımlılığa ve ekran başında fazla zaman geçirmeye neden olması ve fiyat artışlarının fazla olması da yüksek frekansa dezavantajlar arasında yer almıştır. Türkiye’ye

programların güncel bölümlerinin geç gelmesi veya eksik olması, içeriğin yeterli olmaması, ücretin pahalı olması ve ücretli olması birden fazla katılımcı tarafından dile getirilmiştir. Talebe dayalı video hizmetinin dezavantajlarına yönelik olarak birer katılımcı, canlı yayın hizmetinin olmaması, kalitesi çok düşük olan yayınların bulunması, internet olmadan kullanılamaması ve yerli içeriklerin az olmasını belirtmiştir.

Katılımcıların “Abonesi olduğunuz talebe dayalı video hizmetinin dezavantajları nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplardan bazıları aşağıdaki şekilde sunmak mümkündür:

K₄: “Daha fazla içerik olabilir, fiyat daha makul olabilir, canlı yayın hizmeti olmalı.”

K₁₄: “Netflix yapımı dizilerin cinsel öğeleri yoğun kullanması, LGBT ve ensest ilişkiyi özendirici olmasından rahatsız oluyorum. Bazı dizileri ailecek izleyemiyoruz bireysel izlemek durumunda kalıyoruz.”

K₁₉: “Her geçen gün zamlanması, amazon prime da farklı dilleri Türkçeye çeviremiyor.”

K₃₄: “Zaman alması, çocuklara uygun olarak gösterilen içeriklerin aslında uygun olmaması.”

K₄₁: “Çok vaktimi alması, içeriklerin ahlaki yönden sıkıntılı olması.”

SONUÇ

TDV hizmetleri teknoloji ve internetin gelişmesine paralel olarak tüm Dünya’da ve Türkiye’de geniş bir kullanıcı kitlesine ulaşmıştır. Bu hizmetleri satın alan tüketicilerin satın alma nedenleri, bu hizmet ile ilgili avantaj ve dezavantajların ortaya konulması amacıyla bu araştırma gerçekleştirilmiştir.

Nitel araştırma kapsamında yapılan bu çalışmaya 42 TDV abonesi görüşlerini belirterek katkı sağlamıştır. TDV hizmetlerinden uluslararası platformda yayın yapan Netflix’in en yoğun talep edilen platform olduğu belirlenmiştir. Ulusal alanda yayın hayatına başlayan Exxen dijital platformu ise Türkiye 2022 yılı yayın akışı verilerinde ilk üçte yer almamasına (Aslan, 2023) rağmen bu çalışmada Netflix’ten sonra en fazla talep edilen TDV hizmetidir. Katılımcıların birden fazla aboneliğinin olması, katılımcıların gelir düzeyinin orta seviyede olduğu tespitinden hareketle artan fiyatları eleştirmelerine rağmen TDV abonesi olmaktan vazgeçemediklerini göstermektedir. Bu sonuç bağımlılık yaptığı yönündeki eleştiriyi (Sussman ve Moran, 2013; Can, Koçer ve Hekimoğlu Toprak, 2021; Rahman ve Arif, 2021) de desteklemektedir. Sussman ve Moran (2013) yaptığı televizyon bağımlılığı incelemesinde, televizyonda izlenebilen içerik türleri arasında bir ayrım yapmayarak, hem klasik hem de çevrim içi içerik dâhil olmak üzere televizyonda herhangi bir şeyi izlemeyi bağımlılık olarak tanımlamıştır. Ürün kullanım sıklığı olarak katılımcıların büyük çoğunluğunun her gün ya da haftada 1-2 gün kullandıkları belirlenmiştir. Bu durum bedelsiz olmasına rağmen TV tüketme yönünün bedel ödenerek alınan TDV hizmeti özeline kaydığının açık bir göstergesidir.

Araştırmaya katılanlar abone olma gerekçesi olarak 18 farklı neden belirtmişlerdir. Talebe dayalı video hizmetleri ile sunulan içeriklerin zengin ve ilgi çekici olması ile TV içeriklerinin yetersiz olması en yüksek frekansa sahip abone olma nedenleri olarak belirlenmiştir. İçeriğin zengin ve ilgi çekici yenilik olması Inpo (2015), Parmaksız ve Kircova (2020), Prabjit vd. (2021) çalışmaları ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca pandeminin etkisi Rahman ve Arif (2021) çalışmasında olduğu gibi bu çalışmada kendini göstermektedir. Bu dönemde zorunlu karantina uygulamaları ile insanların evde vakit geçirmek zorunda kalması, geniş yelpazede içerik sunan bu platformların tercih edilme sebeplerinden biri olarak belirlenmiştir. Rahman ve Arif (2021), pandemi karantinalarının neden olduğu can sıkıntısı ve stresten kurtulmayı sağlayan tatminin Netflix’te aralıksız izleme ile bağlantılı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Art arda izlemenin rahatlatıcı fonksiyonu yanında aynı zamanda yüksek düzeyde bağımlılığa yol açtığını belirtmiştir.

Araştırma kapsamında yer alan katılımcılar tarafından TDV hizmetinin sunduğu avantajlar sorusuna verilen yanıtlar 16 başlık altında toplanmıştır. Talebe dayalı video hizmetlerinin istenildiği zaman izlenme imkânı sunması ve zengin içeriğin olması en yüksek frekansa sahip avantajlar olarak belirlenmiştir. Bu sonuç Can vd., (2021) Netflix özelinde gerçekleştirdiği çalışma ile benzerlik göstermektedir. Çoklu ortamlardan erişim imkânı, zamana ve mekâna sığmayan izleme

kültürünü ortaya çıkararak aynı zamanda internet trafiğine de katkı sağlamaktadır. Bu açıdan internet altyapı sektörüne yatırım yapılması önem kazanmaktadır.

Çalışmada dil seçeneği önemli bir avantaj olarak görülmektedir. TDV platformlarının ülke dillerine çevrilen yapımları ile dil bariyerlerini ortadan kaldırmakla beraber zengin alt yazı seçeneği sunarak kullanıcıların içerikleri ister ana ülke dilinde isterse kendi ülkesinin dilinde izlemesine olanak tanınması bu avantajı desteklemektedir. İçerik tavsiyelerinde bulunulması TDV hizmetinin diğer önemli avantajı olarak belirlenmiştir. Bu özellikler Can vd. (2021) araştırmasında da olumlu olarak değerlendirilmiştir.

Yapay zekâ ve derin öğrenme algoritmaları aracılığı ile kullanıcılarına geçmiş deneyimlerinden, beğeni ya da yorumlarından hareketle kişiselleştirilmiş içerikler sunan TDV platformları hem “ne izlesen” kararsızlığını ortadan kaldırmakta hem de kullanıcılarına kişisel zevklerine göre içerik aramak zorunda bırakmayarak zaman kazandırmaktadır. Netflix, abonelerine izleme geçmişlerine göre kişiselleştirilmiş öneriler listesi sunarak kullanıcının izleme alışkanlıklarına ve benzer kullanıcıların davranışlarına dayalı bir sistem oluşturmaktadır. Verimli gezinme için düzenlenen bu öneriler, kullanıcıların bir sonraki videoyu keşfedip ek bir külfete katlanmadan keyfini çıkarmasına olanak tanımaktadır (Netflix, 2023). Bu açıdan TDV hizmetinin yakın gelecekte yaygınlaşacağı öngörülen “kitlesel bireyselleşme” kavramının öncülleri arasında yer alacağı düşünülmektedir. Kitlesel bireyselleştirme, Alvin Toffler (1970) tarafından Future Shock adlı kitabında bilgi teknolojisi sayesinde daha az maliyetle daha fazla özelleştirilmiş ürün sunma olarak ifade edilmiştir. Davis (1987), pazarları mikro bölümlere ayırmaya ve müşterilere benzersiz ürün ve hizmetler sunmaya yarayan bir trend olarak tanımlamıştır (Chen, Wang ve Tseng, 2009, s.154).

TDV hizmeti ile ilgili dezavantajlar sorusuna verilen yanıtlar ise 11 başlık altında toplanmıştır. TDV hizmetleri kapsamında sunulan içeriklerin katılımcılarca uygun olmayan öğeler barındırması ve sayıca bu nitelikte programların fazla olması, bağımlılığa neden olması ve fiyat artışlarının fazla olması en yüksek frekansa sahip dezavantajlar arasında yer almıştır. İçeriklerin uygun bulunmaması ve bağımlılığa neden olması Can vd. (2021)’nin Netflix üzerine yaptığı çalışma ile benzerlik göstermektedir. İçeriklerin yerel kültüre uygunluğu konusunda özellikle küresel ölçekte faaliyet gösteren TDV platformlarının kendi yayın politikasında özgürlüğünü devam ettirenken, yayın sahasında bulunan ülkelerin yerel kültürel yapısını da göz önünde bulunduran alternatif yapımlar sunması önem kazanmaktadır. Reklam kampanyaları açısından Black Mirror ve Bright dizilerinin tanıtımlarında “küresel düşün yerel davran” stratejisi ile Netflix, Türkiye özelinde ön plana çıkan öğelere yer vermiştir (Candan, 2020). Güçlü bir denetim ve filtreleme sisteminin bu konuda gelebilecek eleştirilerin önüne geçebileceği düşünülmektedir.

Literatüre “Netflix Etkisi” olarak geçen topyekün, soluksuz, aralıksız, tükürmesine izleme davranışı kullanıcıların bu tüketim biçimine bağımlı olması anlamına gelmektedir. İzleyicileri art arda izlemeye şartlandıran Netflix etkisi, hedef kitlenin tercihlerine, beklentilerine ve “yeni izleyici denetimi normlarına” yanıt olarak çok bölümlü izleme için orijinal içerik üretme ve bir dizinin tüm sezonunu tek seferde yayınlama stratejisi olarak tanımlanmaktadır (Neal, 2013; Matrix, 2014). Çalışmada yer alan sonuçlara göre katılımcılar için bu bir dezavantaj olarak görünmektedir. Kısa süreli bölümler ve sezon biçiminde sunulan içerikler bu durumu tetiklemektedir (Matrix, 2014). Her şeyin hızla tüketildiği günümüz dünyasında tek tıkla abone olunan TDV platformlarının sunduğu reklamsız ve sürükleyici içerikler kullanıcılar için dezavantaj gibi görürse de sektör adına önemli pazarlama avantajları sunmaktadır. Aralıksız ve reklamsız izlemek bir deneyim olarak görülmekte ve “gizli reklam” konusunda endüstriyel kültürün başarılı bir örneğini oluşturmaktadır. Bu strateji ile Netflix pek çok tüketici ürünüyle birlikte tüm sosyal sistemin reklamını yapmaktadır (Kulak, 2020). Özellikle Z ve Y kuşağı gibi genç Netflix izleyicilerine ulaşmak isteyen pazarlamacılar marka sponsorluklarını ve ürün yerleştirmelerini reklamsız bir platformda yabancılaştırmadan ve göze batmayan şekillerde içeriklere entegre etmektedir (Matrix, 2014, s.132). TV sektörüne kafa tutan bu yeni nesil izleme kültürü küresel pazarda hâkimiyetini giderek arttırmaktadır. Mevcut TV paradigmasını dijitale taşıyan bu iş modelinin içerik üretme ve

tüketme açısından önemli yenilikler getirdiği görülmektedir.

Giderek büyüyen pazar payı ile dijital yayıncılık sektörünün en önemli aktörü olan TDV platformlarının kullanıcı deneyimi açısından incelendiği bu araştırma Yozgat ilinde yaşayan 42 TDV abonesini kapsamaktadır. Gelecekteki çalışmalar için Türkiye'nin diğer bölgelerinde yapılacak araştırmalar ile bu araştırmada ortaya konulan sonuçların karşılaştırılması önerilmektedir. Bununla beraber benzer nitelikte hizmet sunan dijital platformlar arasında karşılaştırma yapan çalışmalar ile sektörün rekabet durumu ortaya konabilecektir. Bu çalışmada da belirlendiği gibi TDV hizmetleri bir tür aşırı izleme bağımlılığı yapmaktadır ve bu davranış bir bağımlılık türü olarak değerlendirilirse psikoloji, sosyoloji gibi alanları da içine alan multidisipliner çalışmaların yapılması önerilmektedir. Ayrıca nitel araştırma türünde yapılan bu araştırmanın, ortaya konulan sonuçlardan yola çıkılarak daha geniş kitlelere ulaşma adına ölçek geliştirilerek nicel araştırma yapılmasına katkı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- [1] Ak, Ö. (2019). Framework for Video-On-Demand Industry in Sweden. Erişim adresi https://www.researchgate.net/publication/333682541_Framework_for_Video-On-Demand_industry_in_Sweden
- [2] Al-Busaidi, Z. Q. (2008). Qualitative research and its uses in health care. *Sultan Qaboos Univ Medical Journal*, 8 (1), 11-19.
- [3] Amalia, Y., Handayani, P. W., ve Hapsari, I. C. (2021). Actual use of transactional video on demand: The extended of technology acceptance model. *International Conference on Informatics, Multimedia, Cyber and Information System*, IEEE, 213-219, <http://dx.doi.org/10.1109/ICIMCIS53775.2021.9699327>.
- [4] Amirtham, V. (2023, Mart 29) What is TVOD? Definition of transactional video on demand. Retrieved from <https://www.vplayed.com/blog/what-is-tvod/>
- [5] Aslan, E. (2023, Ocak 31). Türkiye'de hangi online dizi-film platformu daha çok kullanılıyor? (2022). Erişim adresi <https://webmasto.com/turkiyede-hangi-online-dizi-film-platformu-daha-cok-kullaniliyor-2022>
- [6] Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenilirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9 (1), 23-28.
- [7] Camilleri, M. A., ve Falzon, L. (2020). Understanding motivations to use online streaming services: integrating the technology acceptance model (TAM) and the uses and gratifications theory (UGT). *Spanish Journal of Marketing-ESIC*, 1-22.
- [8] Can, E. N., Koçer, M., ve Toprak, H. H. (2021). Tüketicilerin Netflix kullanımları üzerine bir araştırma. *Erciyes Akademi*, 35(1), 323-344.
- [9] Candan, G. (2020). Glokalizasyon bağlamında Netflix reklamları: Göstergibilimsel bir analiz. *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, II (1) , 3-15
- [10] Cebeci, U., Ince, O., ve Turkan, H. (2019). Understanding the intention to use Netflix: An extended technology acceptance model approach. *International Review of Management and Marketing*, 9(6), 152-157, <https://doi.org/10.32479/irmm.8771>
- [11] Chen, S., Wang, Y., ve Tseng, M. M. (2009). Mass customisation as a collaborative engineering effort. *International Journal of Collaborative Engineering*, 1(1-2), 152-167.
- [12] Clipbucket. (2022). Ad based video on demand (avod). Retrieved from <https://clipbucket.com/avod/>
- [13] Davis, C., ve Zboralska, E. (2017). Transnational over-the-top media distribution as a business and policy disruptor: The case of Netflix in Canada. *The Journal of Media Innovations*, 4(1), 4-25, <https://doi.org/10.5617/jmi.v4i1.2423>
- [14] Demirkol, A. (2021). A qualitative investigation of binge-watching among university students: Before and after the Covid-19 pandemic. Master's thesis in Middle East Technical University, Ankara.
- [15] Ekonomist. (2022, Ocak 27). Dijital platformlar pazarlama gündemini belirleyecek. Erişim adresi <https://www.ekonomist.com.tr/makale/dijital-platformlar-pazarlama-gundemini-belirleyecek-28685>
- [16] Groshek, J., ve Krongard, S. (2016). Netflix and engage? Implications for streaming television on political participation during the 2016 US presidential campaign. *Social Sciences*, 5 (4), 65-83.
- [17] Inpo N. (2015). A Study of factors associated with purchase decision of Thai customers in legal video streaming services. Master thesis. Thammasat University, Bangkok.
- [18] International Telecommunication Union. (2009, Ocak 23). Requirements for the support of IPTV services. Retrieved from <https://www.itu.int/rec/T-REC-Y.1901-200901-I>
- [19] Jenner, M. (2014). Is this TVIV? On Netflix, TVIII and binge-watching. *New Media & Society*, 18(2), 257-273.
- [20] Jo, J. H., Lee, J. H., ve Cho, S. (2020). The characteristics of videos on demand for television programs and the determinants of their viewing patterns: Evidence from the Korean IPTV market. *Telecommunications Policy*, 44, 1-16.
- [21] Johny, J., ve Alukal, P. (2018). Video on demand industry: Challenges and opportunities in the Indian Market. *International Journal of Innovative Science and Research Technology*, 3(5), 598-612.
- [22] Karahan, S. (2022, Temmuz 4). TV'de reklam göstermek artık yetmiyor! Erişim adresi <https://sefakarahan.com/tvde-reklam-gostermek-artik-yetmiyor/>
- [23] Kostyrka-Allehome, K., Cooper, N.R., ve Simpson, A. (2017). The relationship between television exposure and children's cognition and behaviour: A systematic review. *Developmental Review*, 44, 19-58.
- [24] Kwon, Y., Park, J., ve Son, J.Y. (2021). Accurately or accidentally? Recommendation agent and search experience in over-the-top (OTT) services. *Internet Research*, 31(2), 562-586.
- [25] Leowarin, T., ve Thanasuta, K. (2021). Consumer purchase intention for subscription video-on-demand service in Thailand. *TNI Journal of Business Administration and Languages*, 9(1), 14-26.
- [26] Lotz, A. (2007). *The television will be revolutionized*. New York: NYU
- [27] MarketsandMarkets. (2020, Ocak). Video on demand market Retrieved from https://www.marketsandmarkets.com/Market-Reports/audio-video-on-demand-avod-market-1046.html?gclid=CjwKCAjw7leUBhBbEiwADhiEMV9SUCDTMv6TLgFaX7CfKXUDAoTQZDwlcbaUg5dqY8YBN8W9piN6hoC9OwQAvD_BwE
- [28] Matrix, S. (2014). The Netflix effect: Teens, binge watching, and on-demand digital media trends. *Jeunesse: Young People, Texts, Cultures*, 6(1), 119-138.
- [29] MediaMetric. (2023, Ocak 19). TV viewing habits in 2022. Retrieved from <https://www.mediametrie.fr/en/tv-viewing-habits-2022>
- [30] Nastasi, B. (2015). Study notes: Qualitative research: Sampling ve sample size considerations. Retrieved from <https://www.scribd.com/document/282765315/QualitySample-Size>
- [31] Neal, D. (2013, Aralık 13). Netflix's binge viewing behavior poses threat to marketers. Retrieved from <https://www.clickz.com/netflixs-binge-viewing-behavior-poses-threat-to-marketers/34505/>
- [32] Netflix. (2023, Mart). Personalization & Search. Retrieved from <https://research.netflix.com/business-area/personalization-and-search>
- [33] Noh, S. (2020). Dual portfolio management strategies of online subscription video on demand (SVOD) companies: a genre perspective. *Journal Of Media Business Studies*, 18(2), 1-22.
- [34] Orosz, G., Bóthe, B., ve Toth-Kiraly, I. (2016). The development of the problematic series WatchingScale (PSWS). *Journal of Behavioral Addictions*, 5(1), 144-150.
- [35] Özel, S. (2020). Talebe bağlı video servisleri çağında Netflix etkisi. *İnsan&İnsan*, 7(26), 115-138.
- [36] Parmaksız, M. Y., ve Kırçova, İ. (2020). Film ve dizilerin abonelik temelli izleme motivasyonları üzerine nitel bir çalışma: Neden SVOD?. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(1), 779-802.
- [37] Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. London: Sage Publications.
- [38] Pawson, R., Boaz, A., Grayson, L., Long, A. & Barnes, C. (2003). Types and quality of social care knowledge. Stage two: towards the quality assessment of social care knowledge. ESRC UK Centre for Evidence Based Policy and Practice: Working Paper 18, 1-31.
- [39] Pearson, R. (2011). Cult television as digital television's cutting edge. (Eds.) Bennett, J.; Strange, N. Television as digital media (console-ign passions), 105-131. London: Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9780822393658-005>
- [40] Pontes, H. M., Szabó, A., ve Griffiths, M. D. (2015). The impact of Internet-based specific activities on the perceptions of Internet addiction, quality of life, and excessive usage: A cross-sectional study. *Addictive Behaviors Reports*, 1, 19-25.
- [41] Prabjit, P., Salim, C. V., Kusumawardhani, A., ve Gunadi, W. (2021). The Influence of Service Quality, Perceived Value, Customer Satisfaction and Brand Trust towards Customer Loyalty in Subscription Video on Demand. *Budapest International Research and Critics: Humanities and Social Sciences*, 4(4), 10868-10882.
- [42] Rahman, K. T., ve Arif, M. Z. U. (2021). Impacts of Binge-Watching on Netflix during the COVID-19 pandemic. *South Asian Journal of Marketing*, 2(1), 97-112.
- [43] Rubin, A. M. (1983). Television uses and gratifications: The interactions of viewing patterns and motivations. *Journal of Broadcasting*, 27(1), 37-51.
- [44] Sharma, R., ve Kakkar, A. (2022). Adoption of VoD services: an investigation of extended technology acceptance model. *International Journal of Internet Marketing and Advertising*, 16(1-2), 62-80.
- [45] Simon, J. P. (2012). The dynamics of the media and content industries: A synthesis. *Luxembourg: JRC Scientific and Policy Reports*, 7471.
- [46] Snyman, J. H., ve Gilliard, D. J. (2019). The streaming television industry: Mature or still growing? *Journal of Marketing Development and Competitiveness*, 13(4), 94-105, <https://doi.org/10.33423/jmde.v13i4.2355>
- [47] Statista. (2023, Mart). Video streaming (SVoD)-Turkey. Retrieved from <https://www.statista.com/outlook/dmo/digital-media/video-on-demand/video-streaming-svod/turkey>
- [48] Sussman, S., ve Moran, M. B. (2013). Hidden addiction: Television. *Journal of Behavioral Addictions*, 2(3), 125-132.
- [49] Tefertiller, A. (2020). Cable cord-cutting and streaming adoption: advertising avoidance and technology acceptance in television innovation, *Telematics and Informatics*, 51, 1-9.
- [50] Televizyon İzleme Araştırmaları Anonim Şirketi. (2021, Ekim). Televizyon izleme ölçümü 2020 yılıllığı. Erişim adresi <https://tiak.com.tr/upload/files/2020yillik.pdf>
- [51] Televizyon İzleme Araştırmaları Anonim Şirketi. (2023, Mart 3). TİAK televizyon izleyici ölçümü / 2022 izleme davranışları. Erişim adresi <https://tiak.com.tr/duyurular/tiak-televizyon-izleyici-olcumu-2022-izleme-davranislari&no=1>

- [52] Tor-Kadioğlu, C. (2020). Tüketicilerin akıllı robot süpürge satın alma motivasyonları üzerine bir araştırma. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(4), 2515-2537
- [53] Waldenor, C. (2013). *Is OTT disrupting television?* , Doctoral dissertation, Master Thesis in Busines and Economics, Stockholm.
- [54] Wikipedia. (2022, Kasım 20). Video on demand. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Video_on_demand#cite_note-3
- [55] Yaşar, M. (2018). Nitel araştırmalarda nitelik sorunu. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 55-73.
- [56] Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- [57] Yıldız, G. (2021, Şubat 14). Kurtlar sofrasında kazanan dijital yayın platformu hangisi?. Erişim adresi <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/dijital-yayin-platformlarinda-rekabet-kizisiyor/>
- [58] Yin, R. K. (2018). *Case study research and applications: Design and methods*. Sage Books. Retrieved from http://online.kottakkalfarookcollege.edu.in:8001/jspui/bitstream/123456789/4025/1/Case%20study%20research%20and%20applications%20_%20design%20and%20methods%20%28%20PDFDrive%20%29.pdf

YEŞİL ÖZ-YETERLİLİK ÖLÇEĞİ: TÜRKÇE'YE UYARLAMA ÇALIŞMASI

MİNE ELAGÖZ^{1*} & CANAN GAMZE BAL²

¹Yüksek Lisans, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, mineelagoz8@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5780-9009>. ²Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, cgbal@ksu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1031-2588>.

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, Chen vd. (2014) tarafından geliştirilen "Yeşil Öz Yeterlilik Ölçeği"nin Türkçeye uyarlanmasıdır. Öncelikle orijinal ölçeği geliştiren yazarlardan elektronik ortamda izin alma işlemleri gerçekleştirilmiştir. Daha sonra ölçek araştırmacı tarafından Türkçeye çevrilmiş ve çeviri hakkında uzman görüşleri alınmıştır. Dil ve anlam bakımından eşdeğerliliği sağlanan ölçek Türkiye genelinde farklı sektörlerde faaliyet gösteren 207 çalışana uygulanmıştır. Hedef kitleden elde edilen veriler için yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda ölçekte bulunan altı maddenin tek faktör altında toplandığı ve açıklanan varyans oranının %57,143 olduğu görülmüştür. Uyarlanan ölçeğin faktör yapısının doğruluğunu test etmek için doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve yapılan analiz sonucunda elde edilen değerler; AGFI=.87 GFI=.94 CFI=.96, NFI=.94 RFI=.91 IFI=.96 şeklindedir. İç tutarlılık ve güvenilirlik analizinde Cronbach Alpha kat sayısı değeri %84'tür. Elde edilen bu sonuçlara göre anketin güvenilir bir ölçme aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öz yeterlilik, yeşil öz yeterlilik, ölçek uyarlama

Editör / Editor:

Gökhan ÇOBANOĞULLARI,
Erciyes Üniversitesi, Türkiye

Hakemler / Referees:

Ergün KARA,
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Türkiye
Adnan ÇELİK,
Selçuk Üniversitesi, Türkiye

*Sorumlu Yazar/ Corresponding Author:

Mine ELAGÖZ,
mineelagoz8@gmail.com

JEL:

M10, O10, Q01, Q50

Geliş: 14 Eylül 2022

Received: September 14, 2022

Kabul: 2 Mayıs 2023

Accepted: May 2, 2023

Yayın: 31 Ağustos 2023

Published: August 31, 2023

Atıf / Cited as (APA):

Elagöz, M. & Bal, C. G. (2023),
Yeşil Öz-Yeterlilik Ölçeği: Türkçe'ye Uyarlama
Çalışması, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi Dergisi, 65, 41-46,
doi: 10.18070/erciyesiibd.1174798

GREEN SELF-EFFICIENCY SCALE: ADAPTATION TO TURKISH

ABSTRACT

The aim of this research adapt to Turkish the "Green Self Efficacy Scale" which is developed by Chen vd.(2014). First of all permission to use the scale was obtained electronically from the author who developed the original scale. After that the scale was translated into Turkish by the researcher and expert opinion was taken about the translated scale. The scale which equivalence in terms of language and meaning was applied to 207 employees operating in different sectors throughout Turkey. As a result of the exploratory factor analysis for the data obtained from the target population, it was seen that six items in the scale were grouped under a single factor and the explained variance rate was 57,143%. In order to test the accuracy of the factor structure of the adapted scale, confirmatory factor analysis was performed and the values obtained as a result of the analysis were AGFI= .87 GFI= .94 CFI= .96, NFI =.94 RFI =.91 IFI = .96. In the analysis, the Cronbach Alpha coefficient is 84% and it has been concluded that the scale is a reliable measurement tool.

Keywords: Adapt to scale, self efficacy, green self efficacy.

GİRİŞ

Öz yeterlilik kavramı Bandura'nın sosyal bilişsel ilkelerinin temelini oluşturmaktadır. Yapılan açıklamalara göre öz yeterlilik; bireyin herhangi bir işi başarabilmesi kendisine olan inancını ifade etmektedir. Bireylerin kendi yeteneklerine dair algıları öz yeterlilik kavramının temelini oluşturmaktadır. Kişinin kendine olan inancı bir işe başlamasında, işi devam ettirmesinde ve kendisine verilen görevi tamamlanmasında etkilidir (Bandura, 1986).

Arseven (2015, s.38) öz yeterlilik kavramının Mahatma Gandhi'nin şu sözleriyle açıkça ifade edildiğini belirtmektedir; "Yapabileceğime inanırsam başlangıçta sahip olmasam bile onu yapabilecek gücü kendimde bulurum." Mahatma Gandhi'nin bu sözünden yola çıkarak öz yeterlilik algısında en önemli noktanın bireyin herhangi bir işi başarılı bir şekilde yapabileceğine olan inancı olduğu görülmektedir.

Günümüzde sürekli değişen ve gelişen çevre koşulları göz önüne alındığında "yeşil" kavramının gelişmesiyle birlikte bireylerin ve kurumların yaşam faaliyetlerinin yön değiştirdiği gözlemlenmektedir. Yeşil anlayışı; kurumların ve bireylerin çevresel sorumluluk duygularıyla birlikte hareket etmelerini, faaliyetlerini bu yönde sürdürmelerinin gerekliliğini ifade eder (Aydın ve Tufan, 2018, s.397)

Son zamanlarda hem örgütlerin hem de bireylerin çevreye yönelik bakış açıları gelişmektedir. Sürdürülebilirlik politikaları ile birlikte çevreyi koruma, kaynakları daha verimli kullanma konusunda kaygılandıkları ve sorumluluk alma düzeylerinin arttığı görülmektedir.

Doğal çevreyi koruma ve bireylerin daha yaşanabilir bir dünya elde edebilmeleri için bu konuda ki sorumlulukları da bireylerin öz yeterlilik algılarında oldukça önemlidir. Gou ve Lu, (2019, s.4976)'a göre öz yeterlilik temelinde oluşan, çevresel faktörleri ve çevre yanlısı davranışları içeren yeşil öz yeterlilik kavramı; bireylerin çevresel hedeflere ulaşma yeteneğinin değerlendirilmesi ve bu konudaki amaçlarını gerçekleştirmelerine yönelik kendilerine olan inançlarını ifade etmektedir

Nordlund (2003, s.339), Jansson (2010)'a göre yeşil öz yeterlilik algısı; bireyleri çevresel konularda eyleme geçirebilecek bir etkiye sahiptir. Bu algıdan kaynaklanan davranışlar çevresel inanç ve tutumlar üzerinde çok önemli bir etki oluşturabilmekte ve bireylerin daha çevreci davranış sergileyebileceğini belirtmektedir.

Bu araştırmanın amacı; kurum çalışanlarının yeşil öz yeterlilik algılarının ölçülmesi için Chen, Chang, Yeh ve Cheng (2014, s.1169) tarafından geliştirilen "Yeşil Öz Yeterlilik" ölçeğinin Türkçeye uyarlanmasıdır. Bu ölçeğin Türkçeye uyarlanması ile birlikte örgüt çalışanlarına yönelik yeşil öz yeterlilik seviyelerinin ölçülebileceği ve bu konuda literatürde bulunan boşluğu doldurabileceği düşünülmektedir.

I. TEORİK ARKA PLAN

A. ÖZ YETERLİLİK KAVRAMI

Öz yeterlilik kavramı Bandura'nın sosyal bilişsel kuramının temel ilkelerinden birini oluşturmaktadır. Bu kurama göre, kişilerin gerçekleştirdikleri eylemlerde en önemli yapının öz yeterlilik algısı olduğu ifade edilmektedir (Morgil, Seçken, Yücel 2014, s.63).

Sosyal öğrenme kavramlarının temelini oluşturan öz yeterlilik algısının; bireylerin düşünce tarzı, motivasyon, eylem ve performanslarının üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır (Arseven, 2016, s.29). Zimmerman (2000, s.82) ise kişilere verilen herhangi bir görevi başarabilme konusundaki inançlarını öz yeterlilik olarak tanımlamaktadır.

Literatürde bulunan diğer tanımlamalara göre öz yeterlilik; bireylerin kendilerinden beklenen zorlu talepleri, başarılı bir şekilde yerine getirme konusunda ki inançlarını ifade etmektedir. Buradaki temel konu kişinin sahip olduğu becerilerin niteliği veya sayısı değil, bir görevi yerine getirme konusunda kendilerine yönelik inançları esas almaktadır (Bandura, 1997, s.307; Luszczynska, Guitierrez, Schwarzer, 2005, s.151).

Öz yeterlilik bireylerin yetenekleri ile başarabilecekleri konular hakkında kendilerine yönelik inançlarını ifade etmektedir (Axboe, Christensen, Kofod, Ammentrop, 2016, s.2). Güney (2020, s.405)'e göre öz yeterlilik; bireylerin görevlerini başarılı bir şekilde yönetebilme ve sonuca ulaştırabilmelerine olan inançlarıdır.

Öz yeterlilik kavramının temel düşüncelerinden bir diğeri;

bireylerin kendilerini yeterli gördükleri durumlarda başarılı olabileme ihtimallerinin yüksek, yetersiz hissettikleri durumlarda ise mevcut durumu başarabilme ihtimallerinin düşük olduğu yönündedir (Gecas, 1989, s.236).

Pajares (2002, s.116)'e göre öz yeterlilik algısı; bireylerin herhangi bir işi başarılı bir şekilde yerine getirebilmeleri, bu görevde daha sonra da başarılı olabileceklerine inanmalarını sağlamaktadır. Bu anlamda bireylerin yeteneklerine yönelik inançları onların başarabilecekleri konuları belirlemede de etkilidir.

Bandura (1997, s.287) çalışmasında öz yeterliliği üç temel faktör üzerinde değerlendirmiştir; ilk faktör öz yeterlilik düzeyidir. Öz yeterlilik düzeyi; belirli bir iş yapıldığında karşılaşılabilecek zorluğun derecesini ifade etmektedir. Bir diğer faktör öz yeterlilik gücüdür; öz yeterlilik gücü bireylerin zor durumlarla karşılaştığında göstermiş oldukları performanslarına yönelik inançlarıdır. Son faktör ise bireylerin beklentilerini farklı durumlarda ne derecede genelleyebileceklerini ifade eder. Yani birey herhangi bir konu hakkında öğrendiklerinin ne derecede işine yarayacağından emin olmak ister.

Sosyal öğrenme kuramına göre, bireylerin öz yeterlilik algılarının geliştirilmesi için dört ana kaynaktan bahsedilmektedir (Güney, 2020, s.406). Bandura (1980, s.289)'ya göre bu dört ana kaynak şu şekilde açıklanmıştır;

Bireylerin Elde Ettiği Başarı ve Deneyimler: Bireylerin güçlü bir öz yeterlilik inancına sahip olması, doğrudan deneyimler yoluyla oluşmaktadır (Bandura, 1980, s.122).

Başkalarının Başarılarını Gözlemleme (Dolaylı Yaşam): Bireyler, kendilerine benzettikleri kişilerin zor durumlarla başa çıkma çabalarını gözlemleyerek, kendilerinin de benzer çabalara sahip olduğuna yönelik inançları dolaylı yaşam olarak adlandırılır (Ulusoy, Güngör, Akyol, Ünver, Erdamar, 2011).

Sosyal İkna: Bireylerin öz yeterlilik algıları, sosyal çevreden gelen teşvik ve nasihatlerden etkilenmektedir. Bu durumda genellikle negatif ikna bireylerin öz yeterlilik inançlarının zayıflamasına, pozitif yönlü ikna ise algılarının güçlenmesine yol açmaktadır (Pajares, 2002, s.119).

Psikolojik Durum: Bireylerin öz yeterlilik algıları, stres ya da kaygı içerisinde oldukları durumlardan etkilenmektedir. Psikolojik olarak olumlu durumda olan kişilerin sorumluluklarına yönelik öz yeterlilik algısı yüksek olacaktır. Bu durumun aksine olumsuz psikolojik durum içerisinde olan bireylerin ise öz yeterlilik algıları düşük olacaktır (Bandura, 1980, s.122).

Genel anlamda öz yeterlilik bireylere sadece cesaret verme konusunda yardımcı olmaz, aynı zamanda kişinin herhangi bir duruma karşı göstereceği çabanın da etkisini belirler. Öz yeterlilik algısı bireylerin kendileri ile ilgili düşünceleri, inançları ve yaptıkları eylemleri şekillendirmektedir. Yüksek öz yeterlilik algısına sahip kişilerin performansları da olumlu yönde etkilenmektedir. Öz yeterliliğinden şüphe duyan kişiler ise, kendi içlerinde başarısızlık durumları yaratıp performanslarının olumsuz yönde etkilenmesine neden olurlar (Bandura, 1994, s.73; Zulkosky, 2009, s.96; Luszczynska, 2005, s.82).

B. YEŞİL ÖZ YETERLİLİK

Yeşil kavramı, bireylerin doğal çevreyle ilgili edindikleri bilinç ile alakalıdır. Yeşil düşünce sistemiyle birlikte, kişilerin doğaya ilişkin eylemlerinin, sürdürülebilir bir çevreyi mümkün ve sürekli kılmasını ifade etmektedir (Aydın ve Tufan, 2018, s.397).

Bireylerin çevre yanlısı davranışları, sürdürülebilirlik girişimlerinin gerçekleştirilmesinde ve doğal çevrenin bozulmasını engellemede önemli bir yer tutar (Ying, Faraz, Ahmed, 2020, s.1792).

Yeşil öz yeterlilik, çevresel konularda yeni bir düşünce olarak ortaya çıkmış ve şu şekilde tanımlanmıştır. Bireylerin çevre ile ilgili hedeflerini başlatma ve uygulama konusunda başarılı olabileceklerine yönelik düşünceleridir (Aeknarajindawat ve Jernsittiparsert, 2019, s.2264).

Chen, Hsiao, Chang, Chou (2015, s.1172) Dünya'da ki yeşil yönelime uyum sağlamak adına Bandura'nın 1997'de yapmış olduğu öz yeterlilik tanımına atıfta bulunarak yeşil öz yeterliliği "bireylerin çevresel hedeflere ulaşabilmeleri için gerekli eylemleri organize edebilme ve yürütebilme yeteneklerine olan inançları şeklinde tanımlamıştır.

Son dönemlerde çevresel sorunlar ve sürdürülebilirlik konularında yeşil öz yeterlilik, aktif bir çözüm yolu olarak kullanılabilmekte ve çevre yanlısı bireylerin olumlu davranışlarını geliştirmede önemli bir rol

oyunmaktadır (Abraham, Panel, Chairiyani, 2015, s.234).

Yeşil öz yeterlilik temelinde, yeşil çevresel faktörleri özellikle de bir bireyin veya kuruluşun çevresel hedeflere ulaşma yeteneğinin değerlendirilmesini içerir. Bireylerin çevrede olumlu değişim yaratma yeteneklerine ilişkin farkındalık oluşturma ve bu konuyla ilgili görevlerinde başarılı olabileceklerine yönelik inançlarını ifade eder (Lin ve Hsu, 2015, s.454).

Farklı bakış açılarına göre; bireylerin sürdürülebilirliği ve çevre kalitesini iyileştirebilme, çevresel hedeflere ulaşabilmek için yeşil planları organize edebilme ve faaliyete geçirebilme konusunda kendilerine yönelik inançları yeşil öz yeterlilik olarak ifade edilmektedir (Huang,2016, s.2206; Chen vd.,2014, s.1169).Bireylerin çevresel sorunlara çözüm üretebilmeleri için, yararlı ve özgün yolları kullanması ve bu konu doğrultusunda gerçekleştirecekleri eylemlerine inanmaları yeşil öz yeterlilik olarak tanımlanmaktadır (Chen, vd.,2015, s.558).

Literatürde yapılan araştırmalara göre, yeşil öz yeterliliğin çevre yanlısı davranışlar üzerinde olumlu etkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Yeşil öz yeterliliğin geliştirilmesi ile birlikte bireylerin çevre yanlısı davranışları devreye girmektedir. Nordlund (2003, s.340)'e göre yeşil öz yeterlilik algısı; bireylerin çevresel inanç ve tutumlarını harekete geçirebilmekte ve bununla birlikte çevre yanlısı davranışları benimsemelerini sağlamaktadır.

Yüksek yeşil öz yeterliliğe sahip olan bireyler; çevresel sorunlarla ilgili tehlikeleri azaltma konusunda kendilerini sorumlu hissetmektedirler. Bu sorunları azaltma faaliyetlerinde kendilerini bu durumun bir parçası olarak görür ve çevre dostu hedefleri benimseme konusunda daha motive hissederler (Carter, Nesbil, Badham, Parker, 2018, s.2483; Kim, Kim ,Han ,Jackson, Ployhart, 2017, s.1340).

Jansson (2010, s.358)' e göre örgütlerde yeşil öz yeterliliğin yönetici ve çalışan davranışlarında olumlu ve önemli bir etkisi bulunmaktadır. Yöneticiler ve çalışanların çevresel inanç ve tutumları konusunda sorumluluklarının güçleneceği ve bununla birlikte çevreyi korumaya yönelik faaliyetleri benimseyecekleri ifade edilmektedir (Ervin, Jones,Khanna ve Wirkkala, 2013, s.392; Gholami,2014, s.431).

Yeşil öz yeterlilik, çevre yanlısı davranışlar üzerinde olumlu etkisi olan bir öz-biliş türüdür. Yeşil öz yeterliliğin geliştirilmesi ile birlikte bireylerde çevre yanlısı davranışlar devreye girmektedir (Meinhold,2005, s.511).Yeşil öz yeterlilik, kişilerin yeşil ve sürdürülebilir davranışları destekleme konusunda fikir ve eylemlerine yönelik inançlarına etki etmektedir. Örgütlerin ve bireylerin çevresel ürünler üretmeleri, sürdürülebilir bir yaşam tarzı benimsemeleri, yeşil etkinlikler düzenlemeleri ve bu konuda motive edilmeleri bireylerin yeşil öz yeterlilik algılarını yükseltecektir (Tölkes, Butzmann, 2018, s. 3731; Liao, Long ve Xiao,2020, s.482).

II. YÖNTEM

A. ARAŞTIRMANIN ETİK İZİNLERİ

Gerçekleştirilen bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği” yörüngesi kapsamında uyulması gereken bütün kurallara uyulmuştur. Etik kurul izin belgesi Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 27.06.2022 tarih ve 2022/28 sayılı 6 no'lu kararı ile alınmıştır.

B. DİLSEL EŞDEĞERLİLİK SÜRECİ

Savaşır (1997)'a göre ölçek uyarlama çalışmalarında en önemli aşama çeviri aşamasıdır. Çeviri aşamasında orijinal ölçeğin maddelerini hedef dile çeviren çevirmenlerin hedef ve kaynak dili iyi bilmeleri ve aynı zamanda ölçek ile ilgili konuya da hâkim olmaları gerekmektedir.

Yeşil öz yeterlilik ölçeğinin çevrilmesi, dil ve anlaşılabilirliğinin sağlanması adına Herrea, Del Campo, Ames, (1993) tarafından öne sürülen “Seri Yaklaşım” metodu uygulanmıştır. Seri yaklaşımın ilk aşamasında ölçeğin kaynak dilden hedef dile çevrilme işlemi uygulanmıştır. Bu işlem her iki dile hâkim araştırmacılar tarafından birbirlerinden bağımsız şekilde gerçekleştirilmiştir. Çeviriler dil bilgisi açısından incelenmiş ve varsa düzeltmeler yapılmıştır.

İkinci aşama; kaynak dilden hedef dile çevrilen ölçeğin açıklık ve ayrıntılılığının test edilme aşamasıdır. Bu aşamada dört Türk Dili

ve Edebiyatı öğretmeni, iki Türkçe öğretmeni ve üç Yönetim ve Organizasyon bölümünde en az yüksek lisans seviyesine sahip uzman kişiler tarafından çevirinin anlaşılabilirliği test edilmiştir. Seri yaklaşımın üçüncü aşaması geri çeviri aşamasıdır. Bu aşamada orijinal dilden hedef dile çevrilen ölçek tekrar kaynak dile çevrilmiştir. Bu işlem her iki dile hâkim fakat konuya hâkim olmayan kişilerden tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu aşamanın amacı orijinal ölçek ile yapılan geri çevirinin benzerlik yönünden karşılaştırılmasıdır.

Dördüncü aşama; hem ölçeğin orijinal dilini konuşan hem de her iki dili konuşan kişiler arasında alan testi yapılmasıdır. Bu aşamada çevirinin uygulanacağı dili konuşan kişilerden seçilen 10 kişiye sorular sözlü olarak aktarılmış ve çevirinin anlaşılabilirliği hakkında fikir edinilmiştir. Görüşülen kişilerden ölçekte bulunan sorular hakkında hiç anlaşılmayan veya zor anlaşılan kelimelerin belirtilmesi istenmiştir. Bu sayede her bir ifadenin ne kadar anlaşılır olduğu belirlenmiş ve yapılan geri bildirimler aracılığıyla ölçekte bulunan ve anlaşılması zor olan ifadelerin yerine, aynı anlamı taşıyan farklı kelimeler kullanılarak ölçek güncellenmiştir. Bu aşamadaki amaç ölçekteki anlaşılması zor kelimelerin çıkarılması ve farklı demografik özelliklere sahip olan hedef kitle tarafından ölçeğin anlaşılabilirliği konusunda fikir birliğine varılmasıdır.

Beşinci aşama güvenilirlik ve geçerlilik testinin gerçekleştirilmesidir. Güvenilirlik ve geçerlilik aşamasında elde edilen değer ile ölçeğin uyarlanacak kültüre yönelik olup olmadığı araştırılmaktadır. Elde edilen verilere göre güvenilirlik kat sayısı ,84 şeklindedir. Bu değer doğrultusunda ölçek uyarlamasında güvenilirlik değerinin uygun olduğu görülmüştür. Seri yaklaşımın son aşaması ise elde edilen ve toplanılan verilerin gözden geçirilmesi ve analizlerinin yapılmasıdır. Elde edilen verilerin analiz sonuçlarına bulgular kısmında yer verilmiştir.

C. ARAŞTIRMANIN ÇALIŞMA GRUBU

Bu araştırmanın amacı “Yeşil Öz Yeterlilik Ölçeği”nin Türkçeye uyarlanmasıdır. Anket elektronik bir araştırma formu olan Google Forms aracılığı ile hazırlanmıştır. Hedef kitle kolayca örneklem yoluyla belirlenmiş ve Türkiye genelinde farklı sektörlerde faaliyet gösteren 207 çalışana uygulanmıştır. Elde edilen verilere göre hedef kitlenin %39,1'ini (81 kişi) erkek, %60,9'unu (126 kişi) kadın katılımcılar oluşturmaktadır. Hedef kitlenin %52,7'si bekâr kişilerden oluşurken, evli bireylerin yüzdesel oranı ise %47,3'tür. Katılımcıların demografik özelliklerine dayalı verileri Tablo 1'de detaylı bir şekilde verilmiştir.

TABLO 1 | Katılımcıların Demografik Özellikleri

	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Cinsiyet	Kadın	126	60,9	60,9
	Erkek	81	39,1	100
	Toplam	207	100	100
Medeni Durum	Bekâr	109	52,7	52,7
	Evli	98	47,3	100
	Toplam	207	100	100
Çalışılan Süre	0-1 Yıl	36	17,4	17,4
	1-3 Yıl	41	19,8	37,2
	3-5 Yıl	45	21,7	58,9
	5 Yıl ve Üzeri	85	41,1	100
	Total	207	100	100
Yaşınız	19-29	101	48,8	48,8
	30-39	69	33,3	82,1
	39-49	27	13	95,2
	50+	10	4,8	100
	Toplam	207	100	100
Eğitim Durumu	Lise ve Altı	21	10,1	10,1
	Ön Lisans	37	17,9	28
	Lisans	122	58,9	87
	Yüksek Lisans	25	12,1	99
	Doktora	2	1	100
	Total	207	100	100

D. ORJİNAL ÖLÇEK

Bu çalışmanın orijinal ölçeği Chen vd. (2014) tarafından geliştirilmiştir. Tayvan'da bulunan bir elektronik şirketinin 10 bayisinde faaliyet gösteren çevre yönetimi, insan kaynakları ve Ar-Ge departmanındaki yöneticilere ve ön sahalarda bulunan çalışanlara uygulanmıştır. Tayvan'ın 10 elektronik şirketine uygulanmak üzere gönderilen anket sayısı 600'dür fakat 212 anket geçerli kılınmış ve etkin yanıtlanma oranının %35,33 olduğu görülmüştür. Orijinal ölçekte "Kesinlikle Katılmıyorum ve Kesinlikle Katılıyorum aralığında 5'li Likert Ölçeği uygulanmakta ve altı soru ifadesi bulunmaktadır. Ölçekte bulunan sorular; "Çevreyi koruma adına fikir geliştirebilirim, Çevreyi korumayı kendime amaç edinirim, Çevre ile ilgili görevleri etkili bir şekilde yerine getirebilirim, Çevreyi korumak için sorumluluk alabilirim, Çevre problemlerinin üstesinden gelebilirim, Çevre problemlerine yaratıcı çözümler bulabilirim" şeklindedir. Güvenilirlik kat sayısı ,91'dir ve tek faktörlü bir yapıya sahiptir. "Yeşil Öz Yeterlilik Ölçeği"nin açıklanan varyans oranının ise %60.06 olduğu görülmüştür.

III. BULGULAR

Yeşil öz yeterlilik ölçeğinin uyarlama çalışmasına yönelik analizlerde öncelikle verilere yönelik normallik analizi yapılmıştır. Analiz aşamasında ölçek için çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri dikkate alınmıştır. Tabachnick ve Fidell (2013) basıklık ve çarpıklık indeks değerlerinin +1.5 ile -1.5 aralığında olması durumunda verilerin normal dağılıma uygun olduğunu belirtmektedirler.

Hedef kitleden elde edilen veriler doğrultusunda yapılan analizde çarpıklık değerinin 0,209, basıklık değerinin ise -0,563 olduğu gözlemlenmektedir. Bu değerler doğrultusunda verilerin normal dağılım şartlarını sağladığı görülmüştür. Normallik testine yönelik değerler Tablo 2'de verilmiştir.

TABLO 2 | Ölçeğe Yönelik Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Ortalama	Minimum Değer	Maksimum Değer	Standart Hata	Skewness (Çarpıklık)	Kurtosis (Basıklık)
4,1167	5,00	3	,48403	0,209	-,563

A. AÇIMLAYICI FAKTÖR ANALİZİ SONUÇLARI

"Yeşil Öz Yeterlilik Ölçeği"nin yapı geçerliliğini tespit etmek ve faktör yapısını ortaya koymak amacıyla açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizinde temel amaç birbirleriyle ilişkili x tane değişkeni bir araya getirerek, değişkenler arasında az sayıda ve kavramsal olarak anlamlı yeni faktörler elde etmektir (Büyüköztürk,2002; Field, 2005; Erkuş,2003). Ölçek uyarlama çalışmaları için ise açımlayıcı faktör analizinin temel amacı; ölçeğin uyarlanan kültürdeki boyutlarını ve ölçülen niteliğin yapısını ortaya koymaktır (BüyükÖztürk,2010).

Açımlayıcı faktör analizinde dikkat edilmesi gereken değerler; Kaiser Meyer Olkin (KMO) kat sayısı ve Barlett küresellik testi değerleridir (Büyüköztürk 2010). Jeong (2004)'a göre KMO ve Barlett küresellik testi değerleri elde edilen örneklemin açımlayıcı faktör analizine uygun olup olmadığını belirlemektedir ve KMO değer aralıkları şu şekilde yorumlanmaktadır; 0,5 ile 0,7 arasındaki KMO değerleri orta 0,7 ile 0,8 arasındaki değerler iyi, 0,8 ile 0,9 arasındaki değerler çok iyi ve 0,9 ile 1 arasındaki değerler ise mükemmel uyumu belirtir. Barlett küresellik testi değerinin anlamlı olabilmesi için ise ,05'den düşük bir değer olması gerekmektedir.Yapılan analiz sonucunda KMO = ,82'dir ve bu değer çok iyi uyumu belirttiği, aynı zamanda örneklem büyüklüğünün açımlayıcı faktör analizi yapabilmek için yeterli olduğunu göstermiştir. Ayrıca Barlett küresellik testi sonucunda ($\chi^2= 484,112$ $df= 15$ $p= ,000$) anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Scherer vd. (1988) ve Tavşancıl (2002, s.66)'a göre sosyal bilimlerde yapılan açımlayıcı faktör analizinde, açıklanan varyans oranlarının%40 ile %60 arasındaki değerlerin yeterli kabul edildiği görülmektedir ve her bir maddenin faktör yük değerinin ise 0,30'dan yüksek olması gerektiği ifade edilmektedir.

Bu çalışma için yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam açıklanan varyans oranı %57'dir ve orijinal ölçekte olduğu gibi tek faktörlü bir yapı oluşturduğu görülmüştür. Ölçekte bulunan maddelerin

faktör yük değerlerinin ise ,68 ile ,48 arasında olduğu izlenmektedir. Yapılan açımlayıcı faktör analizine ilişkin veriler Tablo 3'de detaylı bir şekilde verilmiştir.

TABLO 3 | Açımlayıcı Faktör Analizi ve Ölçek Maddelerine Yönelik Faktör Yükleri

Madde	F.Y
Doğal çevreyi koruma adına fikir geliştirebilirim	0,485
Doğal çevreyi korumayı kendime amaç edinirim	0,583
Çevre ile ilgili görevleri etkili bir şekilde yerine getirebilirim	0,681
Doğal çevreyi korumak için sorumluluk alabilirim	0,653
Çevre problemlerinin üstesinden gelebilirim	0,516
Çevre problemlerine yaratıcı çözümler bulabilirim	0,510
KMO:0,82	df:15
X² : 484,112	p: ,000
Açıklanan Varyans:%57	

Açımlayıcı faktör analizinde ölçek maddelerinin veri setinin yeterli olup olmadığına ve toplam çözüme katkı sağlayıp sağlamadığına ilişkin olarak anti imaj korelasyon katsayıları incelenmiştir. Ölçekte bulunan maddelere ait anti imaj korelasyon katsayılarının iyi bir modelde 0.50'den büyük olması beklenmektedir (Tavşancıl, 2002, s.66).Bu çalışmadaki ölçeğin maddelerine ait anti imaj korelasyon kat sayılarının ,871 ve ,795 arasında olduğu görülmüştür. Tüm maddelerin anti imaj korelasyon kat sayısı ayrıntılı bir şekilde Tablo 4'de verilmiştir.

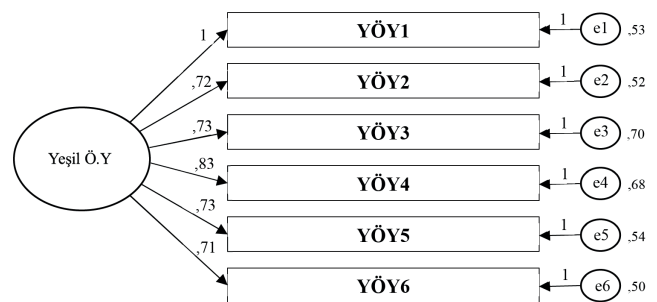
TABLO 4 | Ölçek Maddelerine İlişkin Anti Korelasyon Kat Sayıları

Ölçek Maddeleri	Anti İmaj Korelasyon Kat Sayıları
Doğal çevreyi koruma adına fikir geliştirebilirim,	0,871
Doğal çevreyi korumayı kendime amaç edinirim,	0,837
Çevre ile ilgili görevleri etkili bir şekilde yerine getirebilirim,	0,795
Doğal çevreyi korumak için sorumluluk alabilirim,	0,828
Çevre problemlerinin üstesinden gelebilirim,	0,833
Çevre problemlerine yaratıcı çözümler bulabilirim.	0,815

Çokluk ve Şerbetçioğlu (2012)'doğrulayıcı faktör analizinin, ölçek uyarlama çalışmalarında orijinal ölçek tarafından kendi kültüründe belirlenmiş ve sınırlandırılmış bir yapının model olarak doğrulanıp doğrulanamayacağını test etmek amacıyla yapılması gereken bir analiz olduğu belirtmiştir. Uyarlanmaya çalışılan ölçeğin yapısal modeli incelendiğinde tek faktörlü bir yapı oluşturduğu ve elde edilen faktör yüklerinin ise ,84 ile ,71 arasında olduğu görülmüştür.

Ölçek uyarlama çalışmasında açımlayıcı faktör analizinde elde edilen tek faktörlü yapı AMOS programı ile test edilmiş ve ortaya çıkan tek faktörlü yapısal model Şekil 1'de verilmiştir.

ŞEKİL 1 | Yeşil Öz Yeterlilik Ölçeğine Yönelik Doğrulayıcı Faktör Analizinin Yapısal Modeli

Doğrulayıcı faktör analizinde yer alan uyum indekslerinin kabul

edilebilmesi için temel alınan değer aralıkları şunlardır: Uyum iyiliği indeksi (GFI), Normlaştırılmış uyum indeksi (NFI), Göreli uyum indeksi (RFI), Karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI) ve Fazlalık uyum İndeksleri'nin (IFI) 0.90'dan büyük değerde olması, iyi düzeyde uyumu, Uyarlanmış iyilik uyum indeksinin (AGFI) ise ,80'den büyük olması yeterli düzeyde uyumun olduğunu belirtir. Değerlerin 0'a yaklaşması kötü, 1'e yaklaşması ise mükemmel uyumu ifade eder. Ki-kare değerinin serbestlik derecesine oranının (CMIN/DF) ise 3'ün altında olması iyi uyumu belirtir (Schumackerve Lomax, 2004, Kline, 2005). Standartlaştırılmış ortalama hataların karekökünün (SRMR) 0.05'ten küçük olması iyi uyumu, Yaklaşık ortalamaların karekökü (RMSEA) değerinin 0,05- 0,1 aralığında olması ise kabul edilebilir uyumu ifade eder (Şimşek, 2007,70). Doğrulayıcı faktör analizini ilişkin veriler Tablo 5'de verilmiştir.

TABLO 5 | Doğrulayıcı Faktör Analizi Verileri

UYUM İNDEKSİLERİ	CMIN/DF	RMSEA	GFI	AGFI	CFI	NFI	RFI	IFI	SRMR
Ölçekten Elde Edilen Değerler	2,782	0,1	0,94	0,87	0,96	0,94	0,91	0,96	0,02
Referans Değerler	< 3	≤,10	>90	>80	>90	>90	>90	>90	<,05

*Tabloda bulunan Referans değerler: Shumacker ve Lomax,(2004), Kline (2005)'e göre ele alınmıştır.

Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda uyum indekslerinin tabloda da görüldüğü gibi GFI, CFI, RFI, NFI değerleri ,90'dan büyük ve 1'e oldukça yakın olduğu için iyi seviyede uyumu işaret ettiği görülmektedir. Ayrıca SRMR ve RMSEA değerlerinin 0,05 ≤0.10 ve CMIN/DF < 3 şartını sağladığı görülmüştür.

C. GÜVENİRLİK ANALİZİ BULGULARI

Türkçe ölçek formlarında iç tutarlılık katsayısının belirlenmesi için Cronbach'ın α korelasyon katsayısı hesaplanmaktadır. Bunun nedeni; birleşik ölçmelerde α katsayısı birleşik ölçmeye ait gözlenen puanların gerçek puanlarla korelasyonunu vermektedir. Bu nedenle α bir güvenilirlik katsayısı olarak kullanılmaktadır (Baykul, 2000). Keşif çalışmalarında yapılan formlar için hesaplanan güvenilirlik katsayısının 0,70 veya bu değerden yüksek bir değer olması ölçeğin güvenilir ve geçerli olduğunu ifade etmektedir. Kayış (2006), Green ve Salkind (2005)'e göre ise güvenilirlik katsayısının 0.50 ve üzerinde olması kabul edilebilmektedir. "Yeşil Öz Yeterlilik Ölçeği"nin güvenilirlik kat sayısını belirleyebilmek için Cronbach Alpha kat sayısı değerlendirilmiş ve ,84 oranına ulaşılmıştır. Uyarlanmaya çalışılan Ölçeğe ilişkin güvenilirlik analizinde elde edilen değer Tablo 6'da verilmiştir.

TABLO 6 | Cronbach Alpha Güvenilirlik Analizi Bulguları

Alfa Kat Sayısı	Madde Sayısı
,844	6

Güvenirlilik analizi sonucunda geçerli değerlere ulaşılan veri seti için son olarak madde analizi yapılmıştır. Madde analizinde temel amaç; ölçek tarafından ölçülmek istenen niteliğe ilişkin olumlu yönde tutuma sahip olanlar ile olumsuz tutuma sahip olanları birbirinden ayırt edilebilir gücünün belirlenmesidir (Tezbaşaran, 1996; Erkuş, 2010). 27'lik alt ve üst grupların aldıkları puanlar bağımsız grup T testi ile karşılaştırılarak farkın anlamlılığı test edilmiştir. Analizde elde edilen değer kabul edilebilir seviyede olması ve alt ve üst %27'lik gruplar için T testi sonuçlarının anlamlı çıkması, ölçekteki tüm maddelerin güvenilir olduğunu ve aynı davranışları ölçtüğünü belirtmektedir (Büyüköztürk,2010).

T testi değerlerinin 1,96'dan büyük olması 0,05 düzeyinde, 2,58'den büyük olması ise 0,01 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir. (Jöreskog ve Sörborn,1993;Kline, 2011).Yapılan analiz sonucunda elde edilen T değerlerinin 0,01 düzeyinde anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgulara göre %27'lik alt ve üst gruplardaki madde puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olduğu belirlenmiştir (p=0.000). Bu sonuç ile birlikte ölçekte bulunan her bir maddenin güvenilir olduğuna ve ayırt edicilik özelliğinin yüksek olduğuna işaret edilmektedir. Yapılan analiz sonucunda elde edilen veriler Tablo 7'de verilmiştir.

TABLO 7 | Alt ve Üst Gruplar Madde Analizi

Maddeler	Gruplar	Ort.	SS	SH	T	df	p
Madde 1	alt	4,68	0,508	0,091	68,869	55	0,000
	üst	3,66	0,549	0,125	49,934		
Madde 2	alt	4,86	0,353	0,087	102,94	55	0,000
	üst	3,68	0,575	0,137	47,835		
Madde 3	alt	4,86	0,353	0,096	102,94	55	0,000
	üst	3,64	0,554	0,137	49,241		
Madde 4	alt	4,96	0,187	0,092	198,387	55	0,000
	üst	3,82	0,543	0,144	52,669		
Madde 5	alt	4,71	0,624	0,098	56,519	55	0,000
	üst	3,23	0,687	0,119	35,191		
Madde 6	alt	4,54	0,538	0,074	63,071	55	0,000
	üst	3,34	0,581	0,137	43,024		

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, Chen vd. (2104) tarafından geliştirilen "Yeşil Öz Yeterlilik Ölçeği"nin Türkçeye uyarlanmasıdır. Ölçek uyarlama aşamasının ilk adımında ölçeği geliştiren yazarlardan elektronik ortamda izin alma işlemleri gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın ikinci aşamasında orijinal ölçekteki soruların kaynak dilden hedef dile çeviri işlemi gerçekleştirilmiştir. Araştırmada çeviri süreci gerçekleştirilirken Herrera vd. (1993) tarafından geliştirilen ve altı aşamadan oluşan seri yaklaşım tekniği uygulanmıştır. Seri yaklaşımda gerçekleştirilen aşamalar şu şekildedir; ilk aşama ölçeğin araştırmacılar veya bir kurul tarafından çevirisinin yapılması, ikinci aşama ölçeğin anlaşılabilirlik ve açıklık ölçümünün yapılması, üçüncü aşama geri çeviri işlemleri, dördüncü aşama alan testi, beşinci aşama güvenilirlik testi ve son aşama ise sonuçların incelenmesidir.

Dil ve anlam bakımından geçerliliği sağlanan ölçeğin örneklemini Türkiye genelinde farklı sektörlerde faaliyet gösteren, sürdürülebilirlik hakkında bilgi sahibi olan 207 çalışandan oluşturulmuştur. Gerçekleştirilen bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği" yürürlüğe girdiğinde uyulması gereken bütün kurallara uyulmuştur.

Hedef kitleden elde edilen veri setinin normal dağılım sağlayıp sağlamadığını test etmek amacıyla frekans analizlerinden yararlanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda çarpıklık değerinin 0,209 basıklık değerinin ise -0,563 olduğu görülmüştür. Bu değerler sonucunda veri setinin normal dağılım şartlarını sağladığı görülmüştür.

Verilerin faktör analizine uygun olup olmadığını test etmek amacıyla açılımlayıcı faktör analizinden yararlanılmıştır. Açılımlayıcı faktör analizinde elde edilen KMO değerinin ,82 ve Barlett küresellik testi değerinin ise ,000 olduğu görülmüştür. Açılımlayıcı faktör analizinde elde edilen değerler orijinal ölçek ile karşılaştırıldığında her iki ölçeğinde tek boyutlu bir faktör oluşturduğu ve aralarında yapısal bir farklılığın olmadığı görülmüştür. Açılımlayıcı faktör analizinde toplam açıklanan varyans oranı ise %57'dir.

Araştırmanın dördüncü aşamasında elde edilen "Yeşil Öz Yeterlilik Ölçeği"nin uyarlanan kültürdeki faktör yapısının doğruluğunu test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde elde edilen uyum indeksi değerleri şu şekildedir; $\chi^2/SD=2,782$ RMSEA=,10 GFI=,94 CFI=,96 NFI=,94 RFI=,91 AGFI=,87 IFI=,96 SRMR=,02. Elde edilen bu değerler Shumacker ve Lomax, (2004), Kline (2005)'e göre RMSEA ≤,10 kabul edilebilir düzeyde uyumu ve GFI, NFI, RFI, IFI, CFI uyum indekslerinin ,90'dan büyük olmasının yeterli düzeyde uyumun olduğunu göstermektedir. Değerlerin 0'a yaklaşması kötü, 1'e yaklaşması ise mükemmel uyumu ifade eder. Standartlaştırılmış ortalama hataların karekökü (SRMR) ve yaklaşık hataların ortalama karekökünün (RMSEA) 0.05'ten küçük olmasının iyi uyumu, 0.10'un altında olması ise kabul edilebilir bir uyum iyiliğini ifade eder.

Araştırmanın beşinci ve son aşamasında ise uyarlanması yapılan ölçeğin güvenilirlik ve madde analizleri yapılmıştır. Güvenilirlik katsayısı için Cronbach Alpha testi gerçekleştirilmiştir. Bu analiz sonucunda elde edilen Alpha kat sayısının ,84 olduğu sonucuna

ulaşmıştır. Ölçekte yer alan maddelerin ayırt ediciliğine yönelik madde analizinden edilen değerler sonucunda maddelere ait T değerlerinin 0,001 düzeyinde anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra alt ve üst %27'lik gruplara ait aritmetik ortalama değerleri arasındaki fark değerlendirildiğinde bu farkın da anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır P = (0,000)

Yapılan analizler sonucunda elde edilen bu verilere göre orijinal Chen vd. (2014) tarafından geliştirilen “Yeşil Öz Yeterlilik Ölçeği” nin Türkçeye uyarlanması çalışmasında, ölçekte bulunan maddelerin orijinal ölçekte olduğu gibi tek faktörlü bir yapı oluşturduğu görülmüştür, toplam açıklanan varyans oranı ise %57'dir orijinal ölçekte toplam açıklanan varyans oranı %60,06'dır. Yapılan Cronbach Alpha analizi sonucunda güvenilirlik kat sayısının ,84 olduğu ve sonucuna ulaşılmıştır, orijinal ölçekte güvenilirlik kat sayısının ,90 olduğu gözlemlenmektedir. Çalışmanın sonucunda Türk kültürüne uygun, geçerli ve güvenilir bir ölçek elde edilmiştir. Ayrıca “Yeşil Öz Yeterlilik Ölçeği” ile firma çalışanlarının veya bireylerin yeşil öz yeterlilik algılarının ölçülebilmesi ve bu alanda yapılacak çalışmalarda kullanılması ile literatürde bulunan boşluğu doldurması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- [1] Abraham, J., Pane, M., & Chairiyani, R. (2015). An investigation on cynicism and environmental self-efficacy as predictors of pro-environmental behavior. *Psychology*, 6, 234-242. doi:10.4236/psych.2015.63023
- [2] Aeknarajindawat., & Jermstittiparsert, K. (2019). The mediating impact of green self-efficacy and green mindfulness in the relationship between green shared vision and green creativity among the manufacturing firms in Thai Sports Industry. *J. Hum. Sport Exerc.* 44, 2262–2275. doi:10.14198/jhse.2019.14.Proc.5.43
- [3] Arseven, A., Arseven, İ., & Tepehan, T. (2015). “Sınıf Öğretmeni Adaylarının Matematik Öğretimine Yönelik Öz-Yeterlilik İncelenmesi.” *Cumhuriyet International Journal of Education* -4(2),29-40 doi:10.30703/cije.321367
- [4] Axboe, M., K., Christensen, K., S., Kofoed, P. E. & Ammentorp, J. (2016). Development and validation of a self-efficacy questionnaire measuring the clinical communication skills of health care professionals *BMC Medical Education*, 16 (272), 1-10. doi :10.1186/s12909-016-0798-7
- [5] Aydın, S. & Tufan, F. (2018). Sürdürülebilirlik ve yeşil kavramları bağlamında y kuşağının satın alma davranışları. *Selçuk İletişim*, 11(2),397-420.
- [6] Bandura, A. (1982) “Self-efficacy mechanism in human agency”, *Reprinted from American Psychologist*, 37 (2). 122-147. doi:10.1037/0003-066X.37.2.1
- [7] Bandura, A. (1986). Fearful expectations and avoidant actions as coefficients of perceived self-inefficacy.
- [8] Bandura, A. (1994). Self efficacy: The exercise of control, New York: W. H. Freeman and Company.
- [9] Bandura, A., & Adams, N. E. (1997) Analysis of self-efficacy theory of behavioral change, *Cognitive Therapy and Research*, 14(4),287-310.
- [10] Baykul, Y. (2000). Eğitimde ve psikolojide ölçme: Klasik test teorisi ve uygulaması. Ankara: ÖSYM Yayınları.
- [11] Büyüktürk, Ş. (2002). *Araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum, Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik*. Ankara: Pegem Yayıncılık
- [12] Büyüktürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Yayıncılık
- [13] Carter, W. R., Nesbit, P. L., Badham, R. J., & Parker, S. K. (2018). The effects of employee engagement and self-efficacy on job performance: A longitudinal field study. *The International Journal of Human Resource Management*, 29(17), 2483-2502
- [14] Chen, Y., Chang, C., Yeh, S., & Cheng, H. (2014). Green shared vision and green creativity: The mediation roles of green mindfulness and green self-efficacy. *Qual. Quant.* 49, 1169–1184
- [15] Chen, S., Hsiao, C., Chang, H. C. & Chou, C. (2015) Can the entrepreneurship course improve the entrepreneurial intentions of students? *Int. Entrep. Manag. Journal* 11,557–569.
- [16] Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüktürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Pegem Akademi.
- [17] Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüktürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik : SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Pegem Akademi.
- [18] Erkuş, A. (2010). Psikometrik terimlerin Türkçe karşılıklarının anlamları ile yapılan işlemlerin uyumsuzluğu, *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 1(2),72-77.
- [19] Ervin, D., Wu, J., Khanna, M., Jones., & Wirkkala, T. (2013). Motivations and barriers to corporate environmental management”. *Bus. Strategy Environ.* 22, 390–409.
- [20] Field, A. P. (2005). *Discovering statistics Using SPSS*, London: Sage.
- [21] Gecas, V. (1989). The social psychology of self-efficacy. *Annual Review of Sociology* 291-236
- [22] Gholami, R. (2014). Senior managers perception on green information systems (IS) adoption and environmental performance: Results from a field survey. *Inf. Manag.* 50,431-438.
- [23] Green, S., & Salkind, N. (2005). Factor analysis using spss for windows and macintosh: analyzing and understanding data.
- [24] Guo, L., Xu, Y., Liu, G., & Wang, T. (2019). Understanding firm performance on green sustainable practices through managers ascribed responsibility and waste management: Green self-efficacy as moderator. *Sustainability* 11, 4976
- [25] Güney, S. (2020). “*Yönetim ve organizasyon el kitabı*”. Nobel Yayın Dağıtım.
- [26] Hsu, C., Yang, Y. L., & C., Lin, C. F. (2015). Development of a cloud-based service framework for energy conservation in a sustainable intelligent transportation system. *International Journal of Production Economics*, 164, 454-461
- [27] Herrera, R. S., Del Campo, L., & Ames, M. H. (1993). A Serial approach for translating family science instrumentation. *Family Relations, Jstore Database*. 42, 357- 360.
- [28] Huang, H. (2016). Media use, environmental beliefs, self-efficacy, and pro-environmental behavior. *Journal of Business Research*, 69(6), 2206-2212.
- [29] Jansson, J. (2010). Green consumer behavior: Determinants of curtailment and eco-innovation adoption. *J. Consum. Mark.* 27, 358–370.
- [30] Jeong, J. (2004). Analysis of the factor sand the roles of hard in organizational learning styles as identified by key informants at selected corporations in the republic of Korea”. (Unpublished Doctoral Dissertation) Texas A&M University, USA.
- [31] Jöreskog, K. G., & Sörbom, D. (1999). Lisrel 8.30 and Prelis 2.30. In: Scientific Software International.
- [32] Kayış, A. (2006) *Güvenilirlik analizi, SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ş. Kalaycı (ed) Ankara: Asil Yayın Dağıtım
- [33] Kim, A., Kim, Y., Han, K., Jackson, S., & Ployhart, R. E. (2017). Multi level influences on voluntary workplace green behavior: Individual differences, leader behavior, and coworker advocacy. *Journal of Management*, 43(5), 1335–1358
- [34] Kline, R. B. (1998). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: Guilford Press.
- [35] Liao, Z., Weng, C., Long, S., & Xiao, Z. (2020) Do social ties foster firms' environmental innovation? The moderating effect of resource bricolage. *Technol. Anal. Strateg. Manag.* 33, 476–490
- [36] Luszczyńska, A., Gutierrez D. B., & Schwarzer, R. (2005). General self efficacy in various domains of human functioning: evidence from five countries”, *International Journal of Psychology*, 40, (2), 80-89.
- [37] Luszczyńska, A., Schwarzer, R., Lippke, S., & Mazurkiewicz, M. (2011). Self-efficacy as a moderator of the planning-behaviour relationship in interventions designed to promote physical activity. *Psychology and Health*, 26(2), 151-166.
- [38] Meinhold, J., & Malkus, A. J. (2005). “Adolescent environmental behaviors: Can knowledge, attitudes, and self-efficacy make a difference. *Environ. Behav.* 37, 511–532.
- [39] Meydan, C., & Şeşen, H. (2011). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*, Detay Yayıncılık
- [40] Morgil İ., Seçken N., & Yücel N. (2014). “Kimya öğretmen adaylarının öz-yeterlilik inançlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi, *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 62-72.
- [41] Nordlund, A. (2003) “Effects of values, problem awareness, and personal norm on willingness to reduce personal car use”. *J. Environ. Psychol.* 23,339–347
- [42] Pajares, F. (2002). Gender and perceived self-efficacy in self-regulated learning. *Theory into practice*, 41(2), 116-125.
- [43] Savaşır, I. (1994). Ölçek uyarlamasındaki bazı sorunlar ve çözüm yolları. *Türk Psikoloji Dergisi*, 33 (9), 27-32.
- [44] Scherer, R. F., Wiebe, F. A., Luther, D. C., & Adams, J. S. (1988). Dimensionality of coping: Factor stability using the ways of coping questionnaire. *Psychological Reports*, 62(3), 763-770
- [45] Schumacker, R. E., & Lomax, R. G. (2004). *A beginner's guide to structural equation modeling*. Psychology Press.
- [46] Tabachnick, B. G., & Linda S. Fidell (2013), *Using multivariate statistics (Sixth Edition)*, Pearson Education Limited
- [47] Tavşancıl E. (2002). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Nobel Akademi
- [48] Tezbaşaran, A. A. (2004). Likert tipi ölçeklere madde seçmede geleneksel madde analizi tekniklerinin karşılaştırılması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 19(54), 77-89.
- [49] Tölkes, C., & Butzmann, E., (2018) Motivating Pro-sustainable behavior: The potential of green events—A Case-Study from the Munich Street life Festival. *Sustainability*, 10, 3731
- [50] Ulusoy, A., Güngör, A., Akyol, K., Subaşı, G., Ünver, G., & Erdamar, G. (2011). *Eğitim Psikolojisi*. Anı Yayıncılık.
- [51] Ying, M., Faraz, N. A., Ahmed, F., & Raza, A. (2020). How does servant leadership Foster Employees' voluntary green behavior? A sequential mediation model. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(5), 1792.
- [52] Zimmerman, B. J. (2000). Self-efficacy: An essential motive to learn”, *Contemporary Educational Psychology*, 25, 82-91
- [53] Zulkosky, K. (2009). Self-efficacy: A concept analysis, *Journal Compilation*, Vol. 44, (2), 93-102

BANKALARDA KÂRLILIK YAKINSAMASININ MODELLENMESİ VE TAHMİNİ: TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNE YÖNELİK BİR ANALİZ

ADNAN GÜZEL^{1*}

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, adnanguzel@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0055-712X>.

ÖZ

Türkiye ekonomisini küreselleşme ve dışa açılma sürecinde en fazla destekleyen güç bankacılık sektörü olmuştur. Türk bankaları son kırk yıllık dönemde teknolojik altyapısını, iş görme şeklini ve ürünlerini oldukça geliştirmiş, sermaye yapısını güçlendirmiş, yurt dışında finansal iştirak edinme yoluyla büyümesini sürdürmüştür. Bankaların sağlam finansal yapıları ve kârlılık performansındaki belirgin iyileşme, büyüme sürecini destekleyen en önemli belirleyici unsur olarak görülmektedir. Kârlılık, bankacılık faaliyetlerinde verimliliğin birincil göstergesi olduğu gibi piyasa değerinin artırılması, rekabette başarı sağlanması ve varlığının devamında da en önemli belirleyici unsur niteliğindedir. Bankalarda kârlılık performansının incelenmesine yönelik çok sayıda çalışma yapılmış, bankaların kârlılık performansının banka yönetimlerinin etkileyebileceği bankalara özgü içsel faktörlerden mi, yoksa banka yönetimlerinin etkileyemediği makroekonomik gelişmelerden mi etkilendiği konusu farklı ülke, banka grupları ve dönemler itibarıyla araştırılmıştır.

Bu çalışmada, özgün bir yaklaşımla Türk bankacılık sisteminde faaliyet gösteren piyasa payı en yüksek on beş bankanın kârlılıklarının sektör ortalaması ile yakınsayıp yakınsamadığı stokastik yakınsama yöntemi ve 2003:Q1-2021:Q4 dönemi çeyrek frekanslı veriler kullanılarak ve doğrusal olmayan birim kök testlerinden faydalanılarak analiz edilmiştir. Banka kârlılıklarının sektör ortalamaları ile uyumlu olduğu, kârlılık oranlarında endüstri içi farklılıkların küçük ve piyasa yapısıyla ilişkiz olduğu kabul edilmektedir. Birim kök testleri sonucunda ise durağan olduğu tespit edilen bankalar için seçilen dönem ve kârlılık yapısının yakınsadığı ve bankalar arasında yoğun bir rekabetin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Editör / Editor:

Ayşe CİNGÖZ,
Erciyes Üniversitesi, Türkiye

Hakemler / Referees:

Fatih GÜZEL,
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye
Abdullah ALTUN,
Gebze Teknik Üniversitesi, Türkiye
Fatih EKİNCİ,
Atılım Üniversitesi, Türkiye

*Sorumlu Yazar/ Corresponding Author:

Adnan GÜZEL,
adnanguzel@gmail.com

JEL:

G10, G21, G32

Geliş: 19 Mart 2023

Received: March 19, 2023

Kabul: 11 Mayıs 2023

Accepted: May 11, 2023

Yayın: 31 Ağustos 2023

Published: August 31, 2023

Atıf / Cited as (APA):

Güzel A. (2023),
Bankalarda Kârlılık Yakınsamasının
Modellenmesi ve Tahmini: Türk Bankacılık
Sektörüne Yönelik Bir Analiz, Erciyes
Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Dergisi, 65, 47-56,
doi: 10.18070/erciyesiibd.1267712

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Yakınsama, Kârlılık Yakınsaması, Stokastik Yakınsama Yöntemi.

MODELLING AND ESTIMATION OF PROFITABILITY CONVERGENCE IN BANKS: AN ANALYSIS FOR THE TURKISH BANKING SECTOR

ABSTRACT

In the process of globalization of the Turkish economy, the banking sector has been the most supporters the economy. Last forty years, Turkish banks have rapidly developed their technological infrastructure, performance standards, products, capital structure, and continued to grow by branching and acquiring financial subsidiaries. The most important factor supporting this growth process is the sound financial structures of the banks and the improvement in their profitability performance. While profitability is an indicator of efficiency in banking activities, it has been the most important determinant in increasing the market value, achieving success in competition and maintaining its existence. Numerous studies have been conducted on the determinants of profitability performance in banks.

In this study, with a unique approach, it was analyzed whether the profitability of the fifteen banks with the highest market share operating in the Turkish Banking System converged with the sector average, using the stochastic convergence method and quarter-frequency data for the period 2003Q1-2021Q4 and using nonlinear unit root tests. As a result of the unit root tests, it was concluded that the banks that were found to be stationary converged on the basis of the selected period and profitability, and there was competition among the banks.

Keywords: Banking, Convergence, Profitability Convergence, Stochastic Convergence Method

GİRİŞ

Dünyada olduğu gibi ülkemizde de gerek ekonomi ve gerekse finansal sistemin sürdürülebilirliği açısından bankalar en önemli finansal kurumlardan biridir. Türk bankacılık sektörü finansal küreselleşme ile liberalleşme ve dijitalleşmenin desteklediği rekabet ortamına hızla uyum sağlamış, güçlendirdiği sermaye yapısı, örgütlenme biçimi ve geliştirdiği teknolojik altyapısı ile piyasa gücünü ve dünya bankacılığı ile rekabet edebilme kapasitesini oldukça geliştirmiştir. Özellikle 2001 yılında Türkiye’de yaşanan finans ve bankacılık krizi sonrasında bankaların mali yapılarının güçlendirilmesine yönelik uygulanan yeniden yapılan programları ve düzenlemeler bankaların hızlı bir büyüme performansı göstermesine neden olmuştur. Türkiye’de bankacılık sistemi bu yönüyle Avrupa bankalarından ayrışırken, 2008 yılında Avrupa ve Amerika’yı etkisi altına alan finansal krizler Avrupa ve dünya bankacılığında özellikle de kârlılık alanında en az beş yıl süren büyük bir durgunluk döneminin yaşanmasına neden olmuştur. Global finansal kriz sonrasında Avrupa ve Amerika’da faiz artırımı süreci ile birlikte banka portföylerinde bulunan menkul kıymetlerin değer kaybetmesi, kredi alacaklarının tahsil edilememesi sonucu banka kârlılıkları hızla gerilemiş, bu olumsuzluklara likidite sorunlarının da eklenmesiyle birçok finansal kurum iflas etmiştir.

Bankalar tasarruf sahiplerinden topladıkları fonları kaynak ihtiyacı olan ekonomik birimlere kredi olarak kullanılmakta, böylece ülke kaynaklarının etkin dağılımına katkı sağlamaktadır. Küreselleşme, finansal liberalleşme ve serbestleşme ile toplumsal, ekonomik ve finansal yapının gelişmesine paralel olarak bankacılık sisteminin; ulusal ve uluslararası alandaki zorlu koşullarda rekabet edebilmesi, büyüebilmesi, varlığını sürdürebilmesi ve piyasa değerini artırabilmesi için öncelikle kendi sorunlarını çözmüş, sağlam bir finansal yapıya sahip, risklerini doğru öngörebilen ve yönetebilen bir konumda olması gerekmektedir. Bu bağlamda, en önemli performans ve finansal sağlık göstergesinin kârlık olduğu kabul edildiğinden, bankaların kârlılık durumlarının iyi planlanması, yönetilmesi, ulusal ve küresel düzeyde sektörün kârlılık seviyesine yakın bir kârlılık performansına sahip olması gerekmektedir.

Bankacılık sektöründe, farklı ölçekte birçok banka faaliyet göstermektedir. Bu bankaların tamamı özkaynaklarının yanı sıra, tasarruf sahiplerinden mevduat veya kredi, bono ya da tahvil gibi menkul kıymet ihracı yoluyla borç şeklinde topladığı kaynakları fon ihtiyacı olan bireylere, firmalara veya kamu tüzel kişiliklerine kredi olarak kullanılmakta, finansal piyasalarda menkul kıymet alım satım ve ödünç işlemleri yapmakta, geliştirdiği ürünler ve teknolojik altyapısı ile faiz, ücret, komisyon ve bankacılık hizmet gelirleri elde etmeye yönelik faaliyetleri yürütmektedirler. Kredi ve menkul kıymetler portföylerinin oluşturulması, bu portföylerin finanse edilme şekli ve risk yönetimi ilkeleri kapsamında etkin yönetimi banka yönetimlerinin en fazla önem verdikleri konulardandır. Bunların yanı sıra, bankacılık ürün ve hizmetlerinin tüm tüketici ve firmalara yüksek kalitede, aynı ve eşit fiyatlama ile sunulması, teknolojik yapısının günün gereklerine uygun olarak geliştirilmesi, finansal sağlamlığı ve kârlılık yapısının sektör ile uyumlu olması, rekabet gücünün geliştirilmesi ve piyasa payının korunması bankaların birincil amaçlarını oluşturmaktadır.

Finansal piyasaların istikrarından sorumlu düzenleme ve denetleme otoriteleri de tüm finansal kurumların sektörle entegrasyonun sağlanmasını amaçlamaktadır. Finansal piyasalarda tam rekabet piyasasına yakın bir piyasa yapısının oluşturulabilmesi, tüm bankaların benzer ürünler için aynı fiyatı talep etmesi, diğer bir ifadeyle tek fiyat yasasına yakınlştırılması, finansal yapılarının güçlendirilmesi ve birbirine yakınsaması, finans sisteminin istikrarı ve ekonomiye katkısı açısından da önemli görülmektedir. Banka entegrasyonunun temel amacı, artan nüfusun önemli bölümünü kapsayacak şekilde, tüketicilere, yatırımcılara ve diğer ekonomik birimlere finansal ürünlere daha düşük maliyetle ve daha kolay erişimlerinin sağlanması olmakla birlikte, bu ekonomik birimler için son derece önemli olan finansal kurumların ve bankaların finansal yapılarının, iş modellerinin, ürün yapılarının, fiyatlama politikalarının, rekabet, piyasa payı ve kârlılık yapılarının birbirine yakınsamasını da kapsamaktadır. Diğer yandan, bankaların gerek finansal yapı ve gerekse diğer bankacılık faaliyetleri bazında birbirine yakınsaması düzenleyici ve denetleyici otoritelerin yasal

ve idari düzenlemelerinin etkilerini ve sonuçlarını kolaylıkla analiz edebilmelerine ve karar süreçlerine katkı sağlayabilecektir.

Finansal küreselleşme ve liberalleşme sürecinde; teknolojik gelişmeler, finansal piyasalar arasındaki rekabetin yoğunlaşması, artan ürün ve işlem çeşitliliği, ekonomilerde etkin kaynak dağılımının yapılmasının gerekliliği bankacılık sektörünü; gerek yerel, gerekse uluslararası piyasalarda bir yandan büyük ve zorlu bir rekabete zorunlu kılmakta, diğer yandan ekonomik ve finansal istikrara katkısı ve önemi nedeniyle giderek artan düzenlemelere tabi kılmaktadır. Bu bağlamda; uygulanan ekonomik politikaların sektöre etkisinin, iş modellerinin etkinliğinin, bankaların finansal performanslarının olası krizlere dayanıklı olup olmadığının veya yaşanan finansal kriz sonrasında bankaların finansal yapılarının güçlenip güçlenmediğinin anlaşılmasında yakınsama analizleri yardımcı olacaktır. Kriz dönemlerinde bazı bankaların, kârlılıkları azalmakla birlikte varlığını zor da olsa sürdürebilirken, bazı bankalar ancak sigorta fonlarının desteği veya kamunun uygulamaya aldığı yeniden yapılandırma veya sermaye destekleri ile varlıklarını sürdürebilmektedirler. Dolayısıyla yeniden yapılandırma programı uygulanan bankaların finansal açıdan güçlü olan bankaların seviyesine yaklaşıp yaklaşmadıklarının, uygulanan kurtarma programlarının etkisinin ve finansal piyasalardaki rekabet ortamının yeniden sağlanıp sağlanmadığının belirlenmesinde yakınsama analizlerinden yararlanılması uygun olacaktır.

Yakınsama analizleri, düzenleyici ve denetleyici otoritelerin yanı sıra merkez bankalarının da önemsedikleri ve dikkatle izledikleri bir konudur. Bilindiği üzere; merkez bankalarının geleneksel fonksiyonlarının yanı sıra esas olarak iki ana amacı bulunmaktadır: Parasal ve finansal istikrarı sağlamak. Parasal ve finansal istikrar, bankacılığa ve hatta genel olarak finansal sisteme olan güveni etkileyebilecek riskleri ve tehditleri belirlemek ve bunlara karşı önlem almakla olanaklı hale gelebilecektir. Bu nedenle; yakınsama analizi merkez bankalarının uyguladıkları geleneksel veya geleneksel olmayan para politikalarının finans sektörü üzerine etkisinin analizinde uygun bir model olarak değerlendirilebilir.

Yakınsama analizleri sürdürülebilir bankacılık yönüyle de özel bir öneme sahip olduğundan bu yönüyle de değerlendirilmesi gerekir. Giderek daha heterojen hale gelen sürdürülebilir bankacılık faaliyet ve amaçlarının “etik ilkeler, sürdürülebilir ürünler ve iş örnekleri” olmak üzere üç alanda yoğunlaştığı görülmektedir. Sürdürülebilir bankacılık literatürü incelendiğinde sürdürülebilir bankacılığa araçsal ve etik yaklaşımların giderek yakınsadığı anlaşılmaktadır. Bu yakınsama, bankaların sürdürülebilirliğe katkısı, rolü ve bankaların sürdürülebilir stratejilere sahip olması yönünden benzer iş modellerine ve etik ilkelerine sahip olmalarının önemini vurgulamaktadır (Aracil, Nájera-Sánchez ve Forcadell, 2021).

Aşağıda detaylı olarak bankacılık sektörü ile ilişkili yakınsama analizlerinin yapıldığı çalışmalara yer verileceği üzere, Amerika, Avrupa ve Asya’da (Çin, Hindistan) farklı bankacılık sektörleri için rekabet, etkinlik, finansal entegrasyon vb bazı alanlarda yakınsama olup olmadığını inceleyen önemli (Fung, 2006; Casu ve Girardone, 2010; Evans, Hasan ve Lozano-Vivas, 2008; Fernandez de Guevara; Mamatzakis, Staikouras ve Koutsomanoli-Filippaki, 2008; Weil, 2009; Matthews & Zhang, 2010) birkaç çalışma olmakla birlikte, bu çalışmalar, genel olarak piyasa faiz oranları, banka etkinliği veya rekabet yapısı olmak üzere farklı alanlarda yakınsama olup olmadığına odaklanmaktadır. Yaptığımız araştırmaya göre; Fung (2006), bankacılıkta kârlılık performansında yakınsama olup olmadığını belirlemek amacıyla yakınsama testi yapan tek çalışmadır. Ancak, bu çalışma da ABD bankaları için bir tür ölçek etkinliğindeki yakınsama üzerine bir araştırma olduğundan uygulama, model ve hedef yönünden mevcut çalışmadan farklıdır. Bu yönüyle mevcut çalışmanın Türkiye’de bankacılık sektöründe rekabet, verimlilik, kârlılık, faiz oranları vb bazında bankalararasında bir yakınsama olup olmadığına yönelik ilk kapsamlı çalışma olma özelliğine sahip olduğu ifade edilebilir.

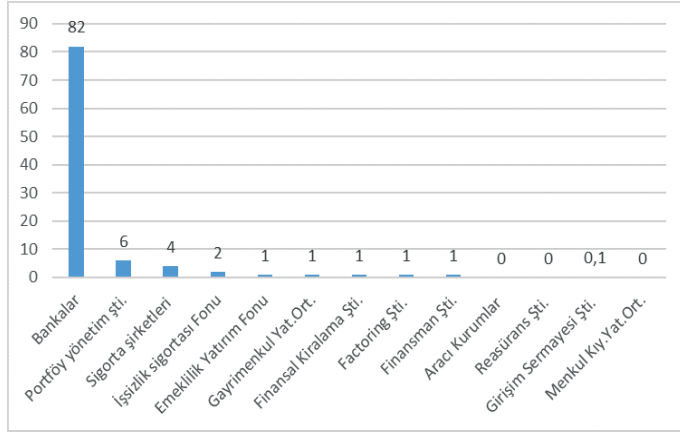
Bu çalışmada, Türk bankacılık sisteminde faaliyet gösteren on beş bankanın özsermaye kârlılıklarının yakınsayıp yakınsamadığı incelenmektedir. Bu nedenle birinci bölümde Türk bankacılık sektörünün genel yapısı hakkında bilgi verilmekte, ikinci bölümde ise bankalarda kârlılık yakınsamasının belirlenmesine yönelik ulusal ve uluslararası literatürde önemli bulunan çalışmalar incelenmektedir. Araştırmanın başlangıcında, seçilen bankaların ve bankacılık sektörü ile

bankacılık sektörünün faaliyet gösterdiği finansal piyasaların yapısının kârlılık yakınsaması analizi için uygun olup olmadığı değerlendirilmiş, bu nedenle dinamik ve uygun bir modelin seçimine özen gösterilmiştir. Kârlılık ve yakınsama kavramları da açıklandıktan sonra bankaların özsermaye kârlılıklarının sektör ortalamasına yakınsayıp yakınsamadıkları, stokastik yakınsama hipotezinin sınanması amacıyla Kapetanios, Shin ve Snell (2003) ile Sollis (2009) doğrusal olmayan birim kök testlerinden faydalanılarak analiz gerçekleştirilmiştir.

I. TÜRKİYE'DE BANKACILIK SEKTÖRÜ

Finansal sistem; bir ekonominin işlemesi için gereken para, kredi gibi ödeme ve değişim araçlarının akışını sağlayan piyasaların ve kurumların oluşturduğu kurumsal bir yapıdır. Diğer bir ifadeyle, finansal sistem, sermayenin fon fazlası olan birimlerden fon ihtiyacı olan birimlere aktarılması, kaynak verimliliğinin sağlanması ve olası risklerin yönetilmesi amacıyla birlikte çalışan banka, sigorta şirketleri, borsalar, aracı kurumlar vb oluşan bir finansal kurumlar ağıdır. Küresel ölçekte finansal sistem, ulusal ve uluslararası piyasalarda faaliyet gösteren her türlü finansal kurumlar, yatırımcılar, merkez bankaları, ilgili hükümet yetkilileri, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi parasal kurumları ve diğer uluslararası finansal düzenleyici veya denetleyici kurumları, finansal piyasaları, finansal araçları, bunlar arasındaki etkileşimi düzenleyen hukuki ve idari düzeni içermektedir. Finansal sistem, düzeyine bağlı olarak banka ve banka dışı birçok bileşenden oluşmaktadır. Bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de finansal sistemin en önemli kısmını bankacılık sistemi oluşturmaktadır. Aşağıdaki grafikte de görüldüğü üzere Türk finans sisteminin toplam aktif büyüklüğünün % 82'sini bankalar oluşturmaktadır

GRAFİK 1 | Finansal Sektörün Bilanço Büyüklüğünün Dağılımı (%)

Kaynak: TBB (2021)

Türk bankacılık sektörü, mevduat bankaları, kalkınma ve yatırım bankaları ile faize dayalı olmayan, kâr payı esasına göre katılım bankacılığı alanında faaliyet gösteren katılım bankalarından oluşmaktadır. Sektörde 2022 yıl sonunda Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) bünyesi ve yönetiminde bulunan Türk Ticaret Bankası, Birleşik Fon Bankası ve Adabank dahil 57 banka faaliyet göstermektedir. Bankaların 32'si mevduat, 16'sı kalkınma ve yatırım bankası, 6'sı katılım bankalarından oluşmaktadır. Mevduat bankalarının 3'ü kamusal sermayeli, 8'i özel sermayeli olup, 21'i ise yabancı sermaye kontrolünde olan bankalardır. Bankaların yurtiçinde toplam 10.967 yurtiçi, 76 adette yurtdışı şubesi bulunmakta olup, yurt içinde faaliyet gösteren bankalarda 207.667, yurt dışında faaliyette bulunan bankalarda ise 832 personel istihdam edilmektedir (BDDK 2022; TBB 2022).

Bankaların son on yılda şube (2012 yılında 10.954) ve personel (2012 yılında 200.745) sayılarında neredeyse hiç değişme olmamıştır. Gerek Türkiye'de ve gerekse dünyada teknolojik gelişme ve dijitalleşmenin de etkisiyle şubeleşme faaliyetlerinin azaldığına, şube dışı dağıtım kanallarının ve teknolojinin etkin kullanılarak personel verimliliğinin artırılmasına yönelik bir trendin olduğu gözlemlenmektedir. Yalnızca dijital kanallar üzerinden hizmet vermek üzere BDDK'dan izin almış olan dijital bankaların da sektöre girmesi, öncelikle KOBİ ve bireysel bankacılık alanında faaliyet göstermesi ile birlikte şube ve personel

TABLO 1 | Türkiye'de Bankacılık Sektörünün Gelişimi

(Milyar TL)	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Nakit Rezervler	111	124	151	222	262	412	450	576	1.229	1.661
Menkul Değ.Port	287	302	330	352	402	478	661	1.023	2.130	2.370
Krediler	1.047	1.241	1.485	1.734	2.098	2.394	2.656	3.576	4.901	7.581
Tahsili Gec.Alcak.	30	36	48	58	64	97	151	153	160	163
Diğer Aktifler	257	291	345	365	432	486	573	779	1.448	2.569
Toplam Varlık	1.732	1.994	2.357	2.731	3.258	3.867	4.491	6.106	9.215	14.347
Mevduat	946	1.053	1.245	1.454	1.711	2.036	2.567	3.455	5.303	8.862
Mevduat Dışı Kayn.	593	709	850	977	1.188	1.410	1.432	2.051	3.198	4.075
Özkaynaklar	194	232	262	300	359	422	492	600	714	1.406
Toplam Kaynak	1.732	1.994	2.357	2.731	3.257	3.867	4.491	6.106	9.215	14.347
Dönem Net Kâr	25	25	26	38	49	54	59	59	93	432

Kaynak: BDDK (2022), (TBB 2022), Vakıfbank (2023)

bankacılığının gelecekte de bugünkü düzeyini koruması beklenmektedir.

Türk Bankacılık sektörünün son 10 yıllık finansal gelişimi aşağıda Tablo 1'de yer almaktadır. Sektörün aktif büyüklüğü pandemi döneminin sona ermesi ve son yıllarda yaşanan hızlı kur artışının da etkisiyle 2022 yılsonunda 14.344 milyar TL olarak gerçekleşmiş olup, 2022 yılında sektörün aktif büyüklüğünün %52.9'unu krediler, %16.5'ini menkul değerler, %11.6'sını nakit rezervler ve %19.1'ini diğer aktifler oluşturmuştur. Krediler döviz kurundaki yükseliş ve yüksek enflasyon ortamının borçlanma talebini artırmasına bağlı olarak özel bankaların öncülüğünde hızla büyümüş ve 7.581 milyar TL'na ulaşmıştır (BDDK 2022, TBB 2022). Menkul değerler portföyü de Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'nin tahvillerin zorunlu karşılık olarak kabul edileceğine yönelik karar alması ve kamu bankalarının kredilendirmede tutucu davranmaları, enflasyon ve kurdaki yükselişe paralel olarak artmıştır. Deprem nedeniyle yürütülecek yeniden inşa çalışmalarının neden olabileceği borçlanma talebindeki artış, yaygın olarak kullanılmakta olan Kredi Garanti Fonu (KGF) uygulamalarının kredi büyümesini gelecekte de destekleyeceği, Türk Lirası mevduatın güçlendirilmesi ve mevduat tabanının geliştirilmesine yönelik düzenlemelerin de etkisiyle bankacılık sektörü hızlı büyümesini sürdürebilecektir.

Mevduat, sektörde toplam kaynaklar içerisinde önemli bir yere sahiptir. Günümüzde ise kur korumalı mevduat uygulamasının yaygınlaşması ve yüksek enflasyon süreci mevduat kaynaklarını artırmakta, bu durumun mevduat maliyetlerini düşürmesi sonucu, kârlılığın yükselmesi ile birlikte banka özkaynaklarında da hızlı bir büyüme gerçekleşmektedir. Toplam kaynaklar içinde mevduat dışı kaynakların artış hızı son yıl düşmüş olmakla birlikte önemini koruduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde yaşanan enflasyonist baskının yarattığı faiz artırımları

TABLO 2 | Türk Bankacılık Sektörü Önemli Rasyolar

(%)	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Toplam Kredi/Toplam Mevduat	119,23	119,31	122,64	117,61	103,47	103,5	92,41	85,54
Takipteki Kredi/Toplam Kredi	3,2	3,35	3,05	4,04	5,68	4,27	3,27	2,16
Özel Karşılık/Takipteki Kredi	74,59	77,39	79,31	108,54	95,21	130,22	161,22	226,41
Menkul Değ.Portföyü/Mevduat	26,47	24,18	23,48	23,47	25,75	29,6	27,84	26,74
Likit Aktifler/Toplam Aktifler	16,8	17,29	16,71	17,69	18,81	19,79	23,64	21
Aktif Kârlılığı	1,11	1,37	1,51	1,4	1,09	0,96	1,01	3,02
Özkaynak Kârlılığı	9,93	12,5	13,67	12,82	9,96	9,76	13,02	30,81
Net Faiz Marjı	3,93	3,95	4,12	4,5	4,3	4,22	3,57	6,73
Ücr+Kom+Hiz,Gel/Top,Gel	13,61	12,59	12,03	10,96	12,46	11,15	10,83	10,18
Sermaye Yeterliliği Rasyosu	15,57	15,57	16,85	17,3	18,4	18,74	18,39	19,46
Özkaynaklar/Toplam Varlıklar	11,12	10,99	11,02	10,91	10,96	9,82	7,75	9,81
Toplam Varlıklar/GSYH*	100,28	103,97	103,96	102,9	103,95	120,99	127,83	114,57

Kaynak: BDDK (2022), Vakıfbank (2023). (*2022 yılı 3. Çeyrek GSYH verileri kullanılmıştır.

TABLO 3 | Bazı Bankaların Aktif ve Özkaynak Büyümesi ve Kârlılık Gelişimi

Banka	Toplam Aktif	Toplam Özkaynak	Net Kâr	Aktif Büyümesi (5yıl.%)	Özkaynak Büyümesi (5yıl.%)	ROA (%)	ROE (%)
Ziraat Bankası	1.068.187	91.439	3.020	246	195	0,28	3,3
Vakıfbank	768.726	48.502	2.178	284	209	0,28	4,49
Halk Bankası	724.242	42.227	215	237	166	0,03	0,51
İş Bankası	700.237	74.772	7.049	193	174	1,01	9,43
Garanti Bankası	573.538	70.861	9.098	176	171	1,59	12,84
QNB Finansbank	272.934	21.744	2.366	217	179	0,87	10,88
Denizbank	237.276	25.982	3.131	196	203	1,32	12,05
TEB	149.685	12.668	1.044	175	140	0,7	8,24
Fibabanka	31.342	2.098	250	156	143	0,8	11,92
Anadolubank	27.729	3.564	315	186	201	1,14	8,84

Kaynak: TBB (2022)

sonucu uluslararası piyasalarda faiz oranlarının yükselmesi yabancı para borçlanmanın maliyetini yükseltmiş, bankaların vadesi gelen sendikasyon kredilerini ödemeleri ile birlikte mevduat dışı kaynakların büyümesi sınırlı kalmıştır (Vakıfbank 2023).

Bankacılık sektörü kârlılığı son iki yılda gerek faiz ve gerekse faiz dışı gelirlerdeki artışa bağlı olarak olağanüstü ölçüde artmıştır. Pandemi sürecinin sona ermesi sonrasında banka kredilerine olan yüksek talep, TCMB'nin düşük faizle bankalara kaynak sağlaması, yüksek enflasyon nedeniyle kredi kartı başta olmak üzere ücret ve komisyon gelirlerindeki artış, düşük döviz kuru ve düşük faiz oranı politikasının kaynak maliyetlerini oldukça düşürmüş olması sektörün kârlılık performansının hızlı gelişimini açıklamaktadır.

Türk Bankacılık Sektörüne ilişkin seçilmiş bazı önemli rasyolar aşağıda Tablo 2'de gösterilmektedir.

Sektörde son iki yılda artan kârlılığa bağlı olarak, özkaynakları da hızla artırmış olup, özkaynakların toplam kaynaklar içindeki payı % 10'a yaklaşmıştır. Gerek sektörün kârlılık performansındaki artış gerekse özkaynaklardaki hızlı yükseliş sermaye yeterlik rasyosu üzerinde olumlu bir etki yapmış ve sermaye yeterlilik rasyosu son 10 yılın en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

Türk bankacılık sektörünün bilanço büyüklüğünün GSYH'ya oranı yönünden Avrupa Birliğindeki gelişmekte olan ülkelerden yüksek, ancak gelişmiş ülke ortalamasından (% 297) düşüktür (TBB 2021). Bu nedenle bankacılık sektörü büyüme potansiyelini sürdürmektedir.

II. KÂRLILIK VE YAKINSAMA

Çalışmanın bu kısmında bankalar için kârlılık kavramı, çeşitleri, hesaplanma şekli ve bankalar özelinde gelişimi açıklanacaktır. Kârlılık kavramını takiben yakınsama yaklaşımı hakkında bilgi verilecektir.

A.KÂRLILIK

Kârlılık ölçüsü olarak bankalarda özkaynak kârlılığı veya aktif kârlılığı esas alınabilir. Tüm işletmelerde olduğu gibi bankacılık sektöründe de kârlılık ve piyasa değerinin maksimize edilmesi sermayedarlar açısından en önemli performans göstergesi olarak kabul edilebilir. Bir hisse senedinin fiyatı veya firmanın toplam piyasa değeri, teorik olarak, piyasanın o firmaya ilişkin değerlendirmesini yansıttığı için bir bankanın performansının en önemli göstergesi olmaktadır. Ancak, birçok bankanın hisse senetlerinin yalnızca ulusal piyasalarda kote olması ve uluslararası piyasalarda aktif olarak işlem görmemesi sonucu bazen gerçek banka değerini tam olarak yansıtmayabilir. Bu nedenle, bankalarda en önemli performans göstergesi olarak banka vergi öncesi net kârın varlıklara oranı, yani varlıkların getirisi (Return on Assets-ROA) veya vergi öncesi net kârın özkaynaklara oranı, yani özkaynak getirisi (Return on Equity-ROE) veya faiz gelirleri ile faiz giderleri arasındaki farkın gelir getiren varlıklara oranı olarak ölçülen Net Faiz Marjı (Net Interest Margin-NIM) olmak üzere üç alternatif kârlılık oranı olarak kullanılmaktadır (Selçuk ve Tunay 2014).

Ortalama Özkaynak Kârlılığı = (Net Kâr) / (Ortalama Toplam Özkaynaklar)

Ortalama Aktif Kârlılığı = (Net Kâr) / (Ortalama Toplam Varlıklar)
Net Faiz Marjı = (Faiz Gelirleri - Faiz Giderleri) / (Toplam Gelir Getiren Varlıklar)

Aktif kârlılığı oranı (ROA), bir banka yönetiminin bankanın varlıklarından kâr elde etme gücünü göstermektedir. ROA, bankanın kâr elde etmek için varlıklarını ne kadar verimli yönetebileceğini ölçer. Ancak, bankacılık sektöründe ROA oranları diğer sanayi, ticaret veya hizmet şirketlerine göre önemli farklılıklar göstermektedir. Banka özkaynak kârlılığı ise (ROE), banka pay sahiplerinin bankaya koydukları sermaye için ne kadar getiri elde ettiklerini göstermektedir. Yatırımcılar bankaların öz sermaye getirisi ile daha fazla ilgilenirler. Aşağıdaki tabloda beş büyük ölçekli ticari banka ile beş orta ve küçük ölçekli ticari bankanın ROA ve ROE oranları verilmektedir.

Sonuç olarak; büyük bankaların ROA oranları daha düşüktür. ROE ise hem bir performans hem de bir risk göstergesidir. Bu nedenle bankalarda ana performans ölçüsü olarak çalışmamızda ROE oranı (özkaynak kârlılığı) kullanılacaktır.

B.YAKINSAMA

Yakınsama, “convergence” kavramı ekonomi, finans, matematik vb birçok alanda kullanılmakta olup, genel olarak farklı birimlerin birbirine yaklaşması veya entegre olması” anlamındadır. Baumol (1986) ile başlayan ve Barro (1991) ile devam eden çok sayıda klasik makroekonomik literatür, ülkeler arasında kişi başına düşen reel gelirin yakınsamasını test etmişlerdir. Bu nedenle, ekonomik anlamda yakınsama; benzer tasarruf, yatırım, üretim yapısına sahip olan iki farklı ülkeden, başlangıç ekonomisi düşük olan yoksul ülkenin veya bölgenin daha hızlı büyüyebileceğini ve bir süre sonra zengin ve yoksul ülkelerin gelir yapılarının birbirine yakınsayacağını ifade eden bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Yoloğlu 2019).

Yakınsama hipotezi, işgücü arzının yetersiz, sermaye arzının güçlü olduğu bir ekonomide, dolaşımdaki para arzının fazla olmasının ceteris paribus (teknoloji, vergi vb diğer değişkenler sabit kabul edildiğinde) faiz oranlarının gerilemesine neden olacağı, faiz oranlarındaki gerilemenin toplam yatırımları ve buna bağlı olarak toplam üretimi ve toplam geliri artıracığı teorisine dayanmaktadır. Neo-klasik büyüme modelinin temel varsayımı olan ekonomik büyümenin üretim için gerekli olan girdilerin miktarına ve marjinal verimliliğine bağlı olduğu görüşü yakınsama hipotezinin de temelini oluşturmaktadır (Çatık ve Güçlü, 2006).

Yukarıda belirtilen örnekten hareketle teoride; yoksul ülkenin, zengin ülkeye oranla daha hızlı büyüyeceği veya en azından az gelişmiş ülke ekonomisinin kişi başına gelir veya toplam GSYH tutarı olarak gelişmiş ülke ekonomisine yaklaşılabileceği durum “beta (β) yakınsaması” olarak ifade edilmektedir. Ülkelerin gelir düzeylerinin dönem başlangıcında geçerli olan koşullardan bağımsız olarak zaman içinde birbirine yakınsaması “mutlak beta (β) yakınsaması”, dönem başında farklı ekonomik veya sosyal koşullara (teknolojik yapı, nüfus ve işgücü büyüklüğü, dış ticaret hacmi, eğitim ve sağlık harcamaları yönünden gelişmişlik düzeyi vb) sahip ülkelerin bu yapısal farklılıkları

dikkate alınarak yapılan analiz ise “koşullu Beta (β) yakınsaması” olarak tanımlanmaktadır. Yoksul ülke ile zengin ülkenin büyüme performansının birbirine yakınsamasında kullanılan bir diğer varsayım ise “yatay-kesit dağılımı” veya “sigma (σ) yakınsaması” olup, bu analiz kapsama alınan iki ülkenin milli gelirinin standart sapmasının dönem içerisinde azalmasını ifade etmektedir. Standart sapmadaki bu azalış yoksul ve zengin olan iki farklı yapıdaki ülke ekonomisinde yakınsamanın olduğunu veya olmadığını göstermektedir (Kalyoncu 2001, Barro ve Sala-i-Martin 2003).

Yakınsama analizinde geliştirilen ve uzun yıllar boyunca kullanılan β ve σ yakınsama yöntemleri zaman içinde birçok yönden özellikle de zaman serilerinin dinamik davranışlarını göz ardı etmesi ve incelediği birimlerin tümü için bir yakınsamanın gerçekleşip gerçekleşmediğini analiz etmesi yönüyle eleştirilmiştir. Ancak, bankacılık yönünden verilerin dinamik olması nedeniyle çalışmamızda β ve σ yakınsama yöntemleri yerine Carlino ve Mills (1993) tarafından geliştirilmiş olan stokastik yakınsama analizinin kullanılmasının daha uygun olacağı değerlendirilmiştir.

III. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Bankacılıkta kârlılık, etkinlik, verimlilik ve bunların belirleyicileri, bankacılık riskleri ile piyasa rekabeti etkileşimi hakkında çok sayıda çalışma yapılmış ve bu konudaki literatür oldukça genişlemiş olmakla birlikte bankacılık sektöründe faaliyet yapısı, finansal ürünler, kredi veya menkul kıymet portföyü ya da kârlılık yönünden ölçek bazında veya bir bütün olarak yakınsama olup olmadığı yönünden çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Bankacılık literatüründe özellikle kârlılık performansının sektör kârlılık oranlarına yakınsayıp yakınsamadığına yönelik yurt dışında yapılan bazı çalışmalardan önemlileri aşağıda belirtilmiş ve ilgili çalışmalara ilişkin araştırma yöntemleri, içeriği ve sonuçlarına yönelik kısaca bilgi verilmiştir. Bankalarda kârlılık performansı ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde; bu çalışmaların büyük çoğunluğunun bankalarda kârlılık performansının belirleyicileri üzerine yoğunlaştığı, ancak az sayıda çalışmanın kârlılık yakınsaması üzerine yapılmış olduğu görülmektedir.

Ulusal ve Uluslararası alanda bankacılıkta yakınsama olgusunu inceleyen bazı önemli çalışmalar aşağıda belirtilmiştir:

Bu alanda Porter’ın (1979) endüstri içi kâr değişimlerinin küçük olduğu ve piyasa yapısıyla ilişkisiz olduğu varsayımı altında yaptığı ve “kâr belirleme teorisi” olarak adlandırdığı endüstri yoğunlaşma seviyesindeki değişimlerle endüstriler arasındaki ortalama kârlılık seviyelerini karşılaştırmış olduğu çalışma ilk önemli çalışma olarak kabul edilebilir. Porter, işletmelerin pazar payı eşit olmadığından, çalışmasında liderler (büyük firmalar) ve takipçiler (küçük firmalar) arasında kârlılık yakınsaması veya kâr yoğunlaşmasını modellemiş ve iki grup arasındaki farklılıkları incelemiştir.

Cubbin ve Geroski (1987) tarafından yapılan çalışmada; İngiltere’de aynı sektörde faaliyet gösteren 217 büyük firmadan oluşan bir örnekleme, firmalar arasında kısa vadeli dinamik ve uzun vadeli denge kârlılık düzeylerinin ne ölçüde farklılık gösterdiği incelenmiş, çoğu endüstride önemli ölçüde heterojenliğin mevcut olduğu, firmaların önemli bir kısmının kârlılık seviyesinin en yakın rakiplerinkinden önemli ölçüde farklı olduğu belirlenmiştir.

Sander ve Kleimeier’in çalışmasında (2004), 1993-2002 döneminde 10 Euro bölgesi ülkesinde farklı kredi ve mevduat faiz oranı için “para politikası” ve “fon maliyeti” asimetrik ve eşik ayarlamasına izin veren VAR ve eşbütünleşme metodolojileri birleştirici bir yaklaşım ile modellenmiş, Euro bölgesinde rekabet, bankacılık sektörü piyasası entegrasyonu, istikrarlı bir para politikası rejimi ve büyüme performansının parasal aktarımın homojenleştirilmesinde önemli değişkenler olduğu, bununla birlikte, yasal ve kültürel farklılıkların tam bir yakınsamayı engellediği sonucuna ulaşılmıştır.

Fung (2006), ABD’de daha düşük kârlılığa sahip bankaların verimliliği yüksek olan bankalara yakınsayıp yakınsamadığını, yakınsama varsa bunun ne kadar sürede ve ne şekilde gerçekleştiğini araştırmıştır. Bu çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirildiğinde; başlangıçta daha küçük olan bankaların zaman içinde hızlı büyüyerek, başlangıçta daha büyük olanlara yetişeceği şeklindeki “mutlak yakınsama” hipotezinin desteklenmediği, bankalar arasındaki faktör verimliliğindeki farklılıklar nedeniyle “koşullu yakınsama” hipotezinin

güçlü bir şekilde desteklendiğini açıklamaktadır.

Fernandez vd (2007), Avrupa’daki finansal bütünleşmenin, piyasalar ve araçlar arasındaki rekabeti etkilediği görüşü ile farklı ülkeler arasında hem faiz oranlarında hem de marjlarda yakınsama olması gerektiğine ilişkin görüşlerini 1993-2001 dönemi için bir eşitsizlik endeksi olan “Theil endeksi” ile analiz etmişler, farklı ülkeler arasında hem faiz oranlarında hem de faiz marjlarında düşük derecede bir yakınsamanın olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Dahl, Shrieves ve Spivey (2008) tarafından 1994-2002 yılları arasında Almanya, Fransa, İsviçre, Danimarka, İspanya, İtalya ve İngiltere olmak üzere yedi Avrupa ülkesindeki bankaların faaliyetlerinin, farklı ülkelerdeki bankaların ürün karması ve finansal yapılarında ortak hedefleri paylaşıp paylaşmadığı ve faiz oranlarının aynı seviyede oluşup oluşmadığını belirlemek için zaman serisi analizi kullanılarak incelenmiş, farklı ülkelerdeki bankaların ortak faaliyetlere sahip olduğu hipotezi reddedilmiş, büyük bankaların aksine küçük bankalar arasında farklı portföy seçeneklerinin daha belirgin olduğu, finansal piyasa entegrasyonundaki başarı ne ölçüde olursa olsun, banka aktif ve pasif yapılarındaki ülkeler arası farklılıkların ortadan kaldırılamamış olduğu, Avrupa’daki finansal piyasaların entegrasyonunun, Avrupa bankalarına tek tip bir faaliyet karşısını dayatmadığı yani bir yakınsamanın olmadığı sonucuna varılmıştır.

Weill (2008), AB bankacılık sektörlerinde maliyet etkinliğinin ve verimliliğinin yakınsaması 1994-2005 yılları verileri ile analiz edilmiş, Avrupa ülkelerinde bankaların maliyet verimliliğinde bir yakınsama olduğu, AB ülkeleri için bankacılık verimliliğinde genel bir iyileşme görüldüğü, AB’de bankacılık entegrasyonunun son yıllarda hızlandığına ilişkin bulguların güçlü olduğu değerlendirilmiştir.

Evans vd (2008), Avrupa Birliği bankacılık düzenlemelerinde 1980’ler ve 1990’lar boyunca büyük değişiklikler gerçekleştirildiğini, düzenlemelerin serbestleştirildiği bu değişikliklerin bankacılık sektörleri ve ülke ekonomileri üzerinde derin etkileri olduğunu, bu tür deregülasyon süreci sonunda Avrupa Birliği’ne üye ülkelerin bankacılık sektörlerinin birbirine yakınsayıp yakınsamadığını, regresyon analizi yardımıyla araştırmışlar bu deregülasyonların ve bankacılık piyasalarının uluslararası rekabete açılmasının, bankacılık sektörlerinin bilanço ve gelir tablolarının yakınsamasına yol açtığını ancak bu yakınsamanın banka aktif-pasif uygulamalarında görülmediği saptanmıştır.

Mamatzakis vd (2008), Avrupa Birliği üye devletinin bankacılık sistemlerinde maliyet ve kâr etkinliğini incelemek için 1998-2003 dönemi verileri ve stokastik sınır yaklaşımı kullanılarak tahmin edilmiş, yabancı bankaların, kâr verimliliği açısından hem devlet hem de yerli özel sermayeli bankalardan daha iyi performans gösterdiği, maliyet etkinliği durumunda β - ve σ - yakınsama kriterlerine göre yeni üye devletler arasında maliyet etkinliğinde bir miktar yakınsama olduğu, ancak kâr etkinliği açısından herhangi bir yakınsama sağlanmadığı açıklanmıştır.

Matthews ve Zhang (2010) tarafından Çin’de 2007’ye kadar olan on yıllık dönem için kamu ve özel ticari bankaların verimlilik artışı, girdi/çıkıtı modeli ile karşılaştırmalı olarak incelenmiş, maliyet düşürme yoluyla verimlilik kazanımları elde edildiği, bankacılık piyasasının açılmasının, banka verimlilik artışında fark edilebilir bir iyileşmeye yol açmadığı saptanmıştır.

Casu ve Girardone (2010), çalışmalarında 1997-2003 döneminde AB-15 bankacılık sektörlerinde, finansal hizmetlerde Avrupa entegrasyonundan elde edilen kazanımların hesaplanmasında, farklı ülkelerdeki bankaların sınır ötesi kısıtlamaların kaldırılmasıyla eşit hale gelecekleri varsayımı altında, etkinlik ve verimlilik durumu, veri zarflama modeli ile analiz edilmiş, bankacılık piyasalarının entegrasyonunda yönünü ve hızını değerlendirmek için, β -yakınsama ve δ -yakınsama kavramlarına dinamik panel veri modelleri uygulanarak, etkinlik ve verimlilik seviyelerinin AB ortalamasına yakınsadığı, bununla birlikte, en iyi uygulamaya yönelik verimlilik seviyelerinde genel bir iyileşme olduğuna ilişkin bir bulgu olmadığı belirlenmiştir.

Goddard vd. (2013) Avrupa Birliği üyesi sekiz ülkede faaliyet gösteren 1992 ile 2007 yılları verileri ile dinamik bir panel modeli kullanarak, banka kârlılığının belirleyicilerini ve yakınsamasını incelemişler, ortalama kârlılığın düşük sermayeli bankalarda yüksek, büyük sermayeli bankalar için düşük olduğunu, banka kârlılığının bir

yıldan diğerine önemli ölçüde kalıcı olduğunu, bankalararası rekabetin yoğunlaşmasının fazla kârı emdiğini, yüksek kredi-varlık oranına sahip bankaların daha iyi kârlılık performansı gösterdiğini, yüksek düzeyde sermaye tutmanın fırsat maliyetinin hissedar getirilerini düşürme eğiliminde olduğundan sermaye oranı ile kârlılık arasındaki negatif ilişki olduğunu belirlemişlerdir.

Bahadır ve Valev (2015) tarafından geniş bir ülke örneklemleri kullanılarak GSYH'ya göre kredi seviyeleri, finansal kurumların etkinliği ve bazı makroekonomik veriler dikkate alınarak ülkeler arasında zaman içinde finansal gelişmeye yönelik yakınsama olup olmadığı incelenmiş, düşük gelir seviyesinde ülkeler arasında yakınsama görüldüğünü, ülkeler orta düzey finansal gelişme seviyesine ulaştığında yakınsamanın azaldığını, yüksek finansal gelişmişlik düzeyinde ise yakınsamanın olmadığı veya ihmal edilebilir seviyede olduğu belirlenmiştir.

Muntean, R. (2015) tarafından Romanya'da 2007-2013 döneminde ekonometrik yakınsama modellerinden elde edilen sonuçlarla kredi varyasyonlarının sektörel gelişmelere ve ekonomik büyümeye bağlı olduğu, kredi yakınsamasının makroekonomik politika yapıcılar için önemli olduğu ve makro ihtiyati düzenlemelere olanak tanıdığı negatif bir ekonomik ortamın banka kredilerini yavaşlattığı, kredi yakınsamasını artırdığı, ekonomik büyümenin kredi hacmini hızlandırdığı, aynı zamanda düşük kredi yakınsamasına yol açtığı, banka kredilerinin hem iyi hem de kötü zamanlarda, döngüsel olarak, ekonomik büyümeye doğrudan duyarlı olduğu vurgulanmıştır.

Caprau ve Ihatov (2015) tarafından 15 Avrupa Birliği üyesi ülkede banka kârlılığının belirleyicileri incelenmiş, maliyet-gelir oranı, kredi riski ve piyasa konsantrasyonunun tüm kârlılık ölçütleri üzerinde olumsuz, banka likiditesi ve banka büyüklüğünün olumlu etkisi olduğu, makroekonomik değişkenlerin etkisinin ise pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür.

Olson ve Zoubi (2017) Orta Doğu, Afrika ve Güneydoğu Asya bölgesindeki İslami ve ticari bankalar arasında kârlılık performansında bir yakınsama olup olmadığını incelemiş, islami bankaların yakınsama hızının daha yavaş olmasına rağmen, Güneydoğu Asya'da kriz sonrası dönemde tüm bankaların benzer kârlılık seviyelerine yakınsadığını ancak islami ve geleneksel bankacılık sistemlerinin risk açısından değil, kârlılık açısından yakınsadığını belirlemişlerdir.

Carvalho ve Kasman (2017); tarafından 1999-2013 döneminde 19 Latin Amerika ve Karayip ülkesindeki geniş bir banka grubu için maliyet ve kârlılık etkinliğinin belirleyicileri ve bu yönde aralarında bir yakınsama olup olmadığı incelenmiş, kârlılığın makroekonomik değişkenlerden daha fazla etkilendiği, maliyetler ile banka büyüklüğü arasında negatif, risklilik ve likidite yapısı ile pozitif ilişki belirlenmiş, bankalararasında kârlılık performansına yönelik yakınsama olup olmadığına ilişkin yeterli veri elde edilememiştir.

Karakaya ve Atukalp (2018) tarafından yapılan çalışmada; Türk bankacılık sisteminde banka grupları bazında yani, kalkınma ve yatırım bankaları, katılım bankaları ve mevduat bankalarının 2006-2017 dönemi aylık reel net dönem kârı verilerini esas alarak banka grupları arasında; kârlılıklarında yakınsama olup olmadığı ve yapısal kırılmanın olup olmadığı varsayan iki farklı birim kök testi ile analiz edilmiş, Türkiye'de kalkınma ve yatırım bankalarının kârlılığının mevduat bankaları kârına yakınsadığını ancak katılım bankalarının kârının mevduat bankaları kârına yakınsamadığını belirlemişlerdir.

Johnes, Ongena, Papas, Tsionas ve Izzeldin (2018), İslami ve geleneksel bankaların etkinliğini 23 ülkeden islami ve geleneksel bankalardan oluşan bir paneli parametrik (stokastik sınır modeli) ve parametrik olmayan (sınıflandırma ağacı) yöntemlerini kullanarak hem durağan durum verimliliğini hem de yakınsama hızını belirlemişler, sonuçta iki bankacılık modeli arasında değişen derecelerde uyum olduğunu, bu uyumun ülkenin finansal derinliği, şeffaflığı, ekonomik istikrarı ve bankacılık yoğunluğu ile pozitif ilişkili olduğunu göstermişlerdir.

Chen vd (2019), Luenberger üretkenlik göstergesi (profit metafrontier Luenberger productivity indicator) modeli ile, 2010-2014 yılları arasındaki verilerle 31 Tayvan ve 50 Çin bankası üzerine bir çalışma yürütmüşler; Çin bankalarının kârlılıkta Tayvan bankalarından daha iyi performans gösterdiğini, bununla birlikte Tayvan bankaları ile Çin bankaları arasında kısmi bir yakınsama olduğu görüşüne varmışlardır.

Thota ve Subrahmanyam (2020), Hindistan'da ticari bankaların sahiplik kategorisine bakılmaksızın, kârlılıklarının beklenen düzeyine ulaşip ulaşmadığının anlaşılabilmesi amacıyla 1992-2018 dönemi verileri yakınsama (beta ve sigma) hipotezi yani dönemin başında düşük verimlilik düzeyine sahip bankaların, farklı mülkiyet kategorilerinde (kamu, özel ve yabancı) yüksek verimliliğe sahip bankalardan daha hızlı büyüyüp büyümediği test edilmiş, verimlilik yakınsama hızının kamu bankalarında daha yüksek olduğu, kamu bankalarını yabancı ve özel bankaların izlediği belirlenmiştir.

Issa, Girardone ve Snaith (2020), Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki (MENA) banka rekabetinin yakınsamasını ve banka pazar gücünün büyüme üzerindeki etkisini 2005-2014 yılları arasında 16 ülkeden bir örneklem kullanarak ve bölge içi ülke farklılıklarını gidermek için petrol ihracatı rakamlarına dayalı makro bölgeler oluşturularak incelemiş ve incelenen dönemde bankacılık rekabetinin arttığını, MENA'da bankacılık rekabetinde yakınsama olduğunu, bankaların piyasa gücünün MENA'da ve tüm makro bölgelerde ekonomik büyüme üzerinde olumlu ve önemli bir etkisinin görüldüğünü belirlemişlerdir.

Uğur ve Bingöl (2021) tarafından Türkiye ile G7 ülkeleri arasında finansal yakınsamanın olup olmadığına yönelik Finansal Gelişme Endeksi ilişkini 1980-2017 yılı verileri ve Christopheles ve Leon Ledesma (2011) Birim Kök Testi kullanılarak bir analiz gerçekleştirilmiş, Türkiye Finansal Gelişme Endeksi ile Almanya, ABD, Kanada, İtalya, Japonya ve G7 Finansal Gelişme Endeksi arasında finansal yakınsama olduğu, ancak İngiltere ve Fransa ile yakınsama olmadığına ilişkin bulgular elde edilmiştir.

Lamers, Present ve Vennet (2022) tarafından Euro Bölgesi bankalarının kriz sonrası dönemde toparlanıp toparlanamayacağı veya bazı bankaların kârlılık performansının düşük olup olmadığını belirlemek amacıyla, 2009-2020 döneminde Euro Bölgesi bankaları için kârlılık yakınsamasını β ve σ yakınsama teorileri kapsamında araştırılmış, zayıf ve güçlü bankaların yavaş yavaş veya düşük düzeyde yakınsadığı, orta ölçekli bankaların 'ise büyük bir yakınsama' gösterdiği belirlenmiştir.

IV. VERİ SETİ ve MODEL

Bu çalışma 2003:Q1-2021:Q4 dönemi Türk Bankacılık Sisteminde faaliyet gösteren on beş (Akbank T.A.Ş., Alternatifbank A.Ş., Anadolubank A.Ş., Citibank A.Ş., Denizbank A.Ş., Türkiye Garanti Bankası A.Ş., ING Bank A.Ş., QNB Finansbank A.Ş., Türkiye Halk Bankası A.Ş., Türkiye İş Bankası A.Ş., Türkiye Ekonomi Bankası A.Ş., Turkish Bank A.Ş., Türkiye Vakıflar Bankası T. A. O., Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. ve T.C. Ziraat Bankası A.Ş.) bankayı kapsamaktadır. Sektörde yer alan bankalara ilişkin finansal veriler üçer aylık dönemler halinde Türkiye Bankalar Birliği ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu resmi internet sitesinden elde edilmiştir (TBB 2022, BDDK 2022).

Çalışmada 2003:Q1-2021:Q4 dönemi için bankaların özsermaye kârlılıklarının (ROE) sektör ortalamalarına yakınsayıp yakınsamadığı araştırılmıştır. Bankalar özelinde özsermaye kârlılığı aşağıdaki

TABLO 4 | Analizlerde Kullanılan Değişken ve Tanımı

Kod	Değişken	Açıklama	Dönem
ROE	Özkaynak Kârlılığı	Net Kâr / Özkaynak Toplamı	2003:Q1-2021:Q4

tablodaki gibi hesaplanmıştır

Bankacılıkta kârlılık yakınsaması, stokastik yakınsama hipotezinin sınanacağı doğrusal olmayan birim kök testleri, stokastik sınır analizi gibi bir parametrik sınır tahmini veya veri zarflama analizi gibi parametrik olmayan yöntemler kullanılarak ölçülebilmektedir.

Çalışmada seçilmiş on beş bankanın 2003-2021 yıllarını kapsayan çeyrek dönemlik verileri kullanılarak yakınsama hipotezi doğrusal olmayan birim kök testleri ile analiz edilmektedir. Bu yaklaşım bankacılık bağlamında en uygun analiz yöntemi olarak kabul edilmektedir. Çalışmada Stokastik yakınsama hipotezi sınanacağı için bankaların kârlılıkları sektörün kârlılık ortalamalarına bölünüp doğal logaritması alınarak yeni bir değişken elde edilmiştir. Elde edilen yeni seriye, Kapetanios vd. (2003) ve Sollis (2009) birim kök testleri uygulanmıştır.

EKONOMETRİK METODOLOJİ

Çalışmanın bu kısmında Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren piyasa payı en yüksek 15 bankanın kârlılıklarının sektör ortalaması ile yakınsayıp yakınsamadığını belirlemek amacıyla faydalanılacak stokastik yakınsama yönteminden bahsedilecektir.

YAKINSAMA MODELİNİN SEÇİMİ

Yakınsama analizi, ilk yıllarda büyüme iktisadi alanında kullanılmış olsa da zaman içinde pek çok farklı disiplin ve alanda kullanılmaya başlanmıştır. Yakınsamanın olup olmadığını incelemek için geliştirilen ve uzun yıllar boyunca kullanılan β ve σ yakınsama yöntemleri pek çok yönden eleştirilmektedir. Buna göre, bu yöntemler zaman serilerinin dinamik davranışlarını göz ardı etmekte ve incelediği birimlerin tümü için bir yakınsamanın gerçekleşip gerçekleşmediğini analiz etmektedir. Bununla beraber, veriler dinamik bir davranış sergilemekte olduğundan örneklemedeki bazı birimler için yakınsama söz konusu olabileceken bazı birimler için yakınsama gerçekleşmeyebilir. Bu nedenle, β ve σ yakınsama yöntemlerine alternatif olarak geliştirilen ve Carlino ve Mills (1993) tarafından ortaya atılan stokastik yakınsama analizi son dönemde ampirik analizlerde sıkça kullanılmaktadır.

Stokastik yakınsama analizine göre birimler arasındaki kârlılık farklılığı zaman içinde durağan bir süreç izleyebilir. Diğer bir ifadeyle, bu analize göre eğer yakınsama varsa birimler arasındaki kârlılık farkına verilen şoklar geçici olacaktır. Bu çerçevede, stokastik yakınsama analizinde oluşturulan Eşitlik (1) durağanlık testlerine tabi tutulmaktadır. Burada \ln doğal logaritmayı, $y_{i,t}$ örneklemdeki i 'inci yatay kesit birimi için t dönemdeki kârlılığı ve \bar{y}_t ise t dönemdeki ortalama kârlılığı ifade etmektedir.

$$X_t = \ln \left(\frac{y_{i,t}}{\bar{y}_t} \right) \quad (1)$$

Eğer X_t serisi durağan bulunursa, yakınsamanın var olduğu sonucuna ulaşılabılır.

B. DOĞRUSAL OLMAYAN BİRİM KÖK TESTLERİ

1. Kapetanios, Shin ve Snell (2003) Testi

Kapetanios, Shin ve Snell (2003) tarafından literatüre kazandırılan KSS birim kök testi, geleneksel ADF birim kök testinin doğrusal olmayan formunu ifade etmektedir. Geleneksel birim kök testlerinde birim kök probleminin önüne geçmek için seriye uygulanan fark alma işlemi veri kaybına neden olmaktadır. KSS birim kök testinde seriye ilişkin fark alma gibi durumların önüne geçilerek bilgi kaybı problemi ortadan kaldırılmıştır. KSS birim kök testinde, bir zaman serisinin birim kök süreci izlemesine karşılık doğrusal olmayan, durağan üssel yumuşak geçişli otoregresif süreç (ESTAR) izlediği varsayılmaktadır (Hepsağ ve Akçalı, 2015, s. 78). KSS testinde temel hipotez olan sıfır hipotezi, serinin birim köke sahip olduğunu ifade etmekte, alternatif hipotez ise doğrusal olmayan durağan ESTAR sürecini ifade etmektedir. Tek değişkenli üssel yumuşak geçişli derece otoregresif süreç (ESTAR) eşitlik (2)'deki gibi tanımlanmaktadır (Kapetanios vd., 2003, s. 361-363).

$$y_t = \beta y_{t-1} + \gamma y_{t-1} \Theta(\theta; y_{t-d}) + \varepsilon_t, \quad t = 1, \dots, T, \quad (2)$$

Burada, β ile γ bilinmeyen parametreleri temsil ederken, y_t sıfır ortalamalı stokastik süreci temsil etmektedir. KSS birim kök testinde üssel yumuşak geçişli otoregresif (ESTAR) modeli uygun parametreler kullanılarak aşağıdaki gibi formüle edilebilir.

$$y_t = \beta y_{t-1} + \gamma y_{t-1} \left[1 - \exp \left(-\theta \left(y_{t-1}^2 - c \right) \right) \right] + \varepsilon_t \quad (3)$$

Eşitlik (3)'te, θ geçiş parametresi olarak tanımlanmakta ve θ pozitif işaretli olup ortalamaya dönme hızını göstermektedir. Eşitlik (3), $\phi = \beta - 1$ dönüşümü uygulanarak yeniden formüle edildiğinde aşağıdaki test regresyonu elde edilmektedir.

$$\Delta y_t = \phi y_{t-1} + \gamma y_{t-1} \left[1 - \exp \left(-\theta y_{t-1}^2 \right) \right] + \varepsilon_t \quad (4)$$

Yazarlar Eşitlik (4)'e $\phi = 0$ kısıtı getirerek aşağıdaki nihai test regresyonunu önermişlerdir.

$$\Delta y_t = \gamma y_{t-1} \left[1 - \exp \left(-\theta y_{t-1}^2 \right) \right] + \varepsilon_t \quad (5)$$

Eşitlik (3)'te birim kökün varlığının sınanması için sıfır hipotezi $H_0: \theta = 0$ ve alternatif hipotez $H_1: \theta < 0$ şeklinde oluşturulmuştur.

2. Sollis (2009) Testi

Kapetanios, Shin ve Snell (2003) KSS birim kök testi her noktada ortalamaya dönmenin simetrik olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu varsayımın sonucu olarak negatif ve pozitif şapmaların aynı etkiye sahip olduğu söylenebilir. Sollis (2009) bu varsayımı esneterek, simetrik veya asimetrik doğrusal olmayan düzeltmelere izin veren birim kök testini literatüre kazandırmıştır. Bu testte, ortalamaya dönme hızı şokun boyutuna v işaretine göre farklılık gösterecektir (Güriş, 2020, s. 129). Sollis (2009) tarafından geliştirilen asimetrik etkili üstel fonksiyonlu yumuşak geçişli otoregresif (AESTAR) modeline dayanan test için kullanılacak model aşağıdaki eşitlikteki gibidir (Sollis, 2009, s. 119):

$$\Delta y_t = G_t(\gamma_1, \gamma_{t-1}) \{ S_t(\gamma_2, \gamma_{t-1}) \rho_1 + (1 - S_t(\gamma_2, \gamma_{t-1})) \rho_2 \} y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (6)$$

Bu denklemde,

$$G_t(\gamma_1, \gamma_{t-1}) = 1 - \exp(-\gamma_1(\gamma_{t-1}^2)), \quad \gamma_1 \geq 0 \quad (7)$$

$$S_t(\gamma_2, \gamma_{t-1}) = [1 + \exp(-\gamma_2 \gamma_{t-1})]^{-1}, \quad \gamma_2 \geq 0 \quad (8)$$

olarak ifade edilebilir. Eşitlikte hata terimi sıfır ortalama ve sabit varyansa sahiptir. Kapetanios, Shin ve Snell (2003) testinde olduğu gibi Sollis (2009) testinde Taylor açılımı kullanılarak tahmin edilecek model Eşitlik (9)'daki gibi olacaktır (Sollis, 2009, s. 121).

$$\Delta y_t = \alpha(\rho_2^* - \rho_1^*) \gamma_1 \gamma_2 y_{t-1}^4 + \rho_2^* \gamma_1 y_{t-1}^3 + \eta_t \quad (9)$$

Eşitlikte yer alan ρ_1^* ve ρ_2^* , ρ_1 ve ρ_2 'nin doğrusal fonksiyonudur. Burada $\alpha = 1/4$, olacaktır. Birim kök sınamasında kullanılacak olan modelin son hali aşağıdaki gibi formüle edilebilir.

$$\Delta y_t = \phi_1 y_{t-1}^3 + \phi_2 y_{t-1}^4 + \eta_t \quad (10)$$

Burada $\phi_1 = \rho_2^* \gamma_1$ ve $\phi_2 = \alpha(\rho_1^* - \rho_2^*) \gamma_1 \gamma_2$ 'dir. Otokorelasyon probleminde kurtulmak için modele eklenecek düzeltmeler sonrası model aşağıdaki gibi olacaktır.

$$\Delta y_t = \phi_1 y_{t-1}^3 + \phi_2 y_{t-1}^4 + \sum_{i=1}^k k_i \Delta y_{t-i} + \eta_t \quad (11)$$

Testin temel hipotezi durağan olmamayı sınamakta ve aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$H_0 : \phi_1 = \phi_2 = 0, \quad (12)$$

Sollis testinde temel hipotez alternatif hipoteze karşı sınanmaktadır. Hesaplamalar sonucunda elde edilen F test istatistiği Sollis (2009) tablo kritik değerlerinden küçük olması durumunda birim kökün varlığını ifade eden temel hipotez reddedilememektedir. Diğer taraftan F test istatistiği tablo kritik değerlerinden büyükse temel hipotez reddedilmekte ve seri için simetrik veya asimetrik ESTAR durağanlık hipotezinin geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

VI. AMPİRİK BULGULAR

Yakınsama hipotezinin sınamasında birim kök testleri kullanılmaktadır ve birim kök testi sonucunda, birim kök temel hipotezinin reddedilmesi yakınsamayı ortaya koyarken, temel hipotezin reddedilememesi iraksamayı ortaya koymaktadır. Daha basit bir anlatımla birim kök sınaması sonucunda serilerin durağan olduğu tespit edilirse; durağan seriler uzun dönemde ortalamalarına ya da

TABLO 5 | Doğrusallık Testi Sonuçları

Bankalar	Harvey vd. (2008) Test İstatistikleri	Harvey ve Leybourne (2007) Test İstatistikleri		
		1%	5%	10%
Akbank	136,08*	173,97	172,79	172,13
Alternatifbank	24,51*	43,11	42,79	42,6
Anadolubank	30,59*	46,86	46,67	46,57
Citibank	35,9*	27,25	26,68	26,37
Denizbank	13,03*	19,41	19,25	19,16
Garanti Bankası	80,35*	110,5	109,38	108,75
ING Bank	9,38*	11,13	11,05	11
QNB Finansbank	58,82*	58,39	57,68	57,29
T. Halk Bankası	17,05*	72,48	67,5	64,85
T. İş Bankası	117,43*	257,67	255,28	253,94
T. Ekonomi Bankası	12,4*	34,45	34,09	33,89
Turkishbank	8,46**	8,82	8,76	8,72
Vakıfbank	99,95*	90,93	89,84	89,24
Yapı Kredi Bankası	68*	67,77	67,36	67,14
T.C Ziraat Bankası	81,89*	133,49	131,62	130,58

Not: Harvey vd. (2008) testi için kritik değerler %1, %5 ve %10 için sırasıyla 9.21, 5.99 ve 4.60'tür. Harvey ve Leybourne (2007) testi için kritik değerler için sırasıyla 13.27, 9.48 ve 7.77 olarak hesaplanmıştır. *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeyinde doğrusallık temel hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

trendlerine geri dönerken, durağan olmayan seriler şoklardan kalıcı olarak etkilenmekte ve yakınsamadan sapabilmektedirler. Ampirik çalışmalarda iktisadi zaman serilerinin ekonometrik analizine geçmeden önce serilerin doğrusal dışı davranış sergileyip sergilemediğinin belirlenmesi gerekmektedir. Zira doğrusallık testlerinin sonuçlarına göre serilerin birim kök testi, eşbütünlüşme testi ve nedensellik testi yapılacaktır. Son dönemde yapılan çalışmalar bir zaman serisi değişkeninin yapısal kırılmalardan ve doğrusal olmamadan etkilendiğini ortaya koymaktadır. Çalışmada bahsedilen bu temel noktadan hareketle öncelikle serilerin doğrusal olup olmadıkları Harvey, Leybourne ve Xiao (2008) ve Harvey ve Leybourne (2007) doğrusallık testleri ile araştırılmış ve ilgili testlerin sonuçları Tablo 5'de raporlanmıştır.

Tabloda yer alan Harvey vd. (2008) ve Harvey ve Leybourne (2007) testi sonuçlarına göre, bütün banka serileri için hesaplanan test istatistiklerinin her iki testte de kritik değerlerden büyük olduğu

TABLO 6 | Kapetanios vd. (2003) ve Sollis (2009) Birim Kök Testi Sonuçları

Bankalar	Kapetanios vd. (2003) ^a			Sollis (2009) ^b		
	Test İstatistikleri	Karar	Sonuç	Test İstatistikleri	Karar	Sonuç
Akbank	-6,809 (12)*	I(0)	Yakınsama Var	141,573 (10)*	I(0)	Yakınsama Var
Alternatifbank	-5,324 (12)*	I(0)	Yakınsama Var	6,975 (10)*	I(0)	Yakınsama Var
Anadolubank	-0,399 (12)	I(1)	Yakınsama Yok	0,452 (10)	I(1)	Yakınsama Yok
Citibank	-2,224 (12)**	I(0)	Yakınsama Var	9,247 (10)*	I(0)	Yakınsama Var
Denizbank	-4,996 (10)*	I(0)	Yakınsama Var	13,522 (10)*	I(0)	Yakınsama Var
Garanti	-7,572 (12)*	I(0)	Yakınsama Var	77,231 (10)*	I(0)	Yakınsama Var
ING Bank	-2,112 (12)***	I(0)	Yakınsama Var	4,827 (10)**	I(0)	Yakınsama Var
QnbFinans	-3,708 (12)*	I(0)	Yakınsama Var	18,090 (10)*	I(0)	Yakınsama Var
T.Halkbank	-4,696 (12)*	I(0)	Yakınsama Var	12,568 (10)*	I(0)	Yakınsama Var
T.İş Bankası	-15,904 (10)*	I(0)	Yakınsama Var	125,308 (10)*	I(0)	Yakınsama Var
TEB	-6,149 (12)*	I(0)	Yakınsama Var	18,637 (10)*	I(0)	Yakınsama Var
Turkishbank	-1,058 (12)	I(1)	Yakınsama Yok	2,057 (10)	I(1)	Yakınsama Yok
Vakıfbank	-9,584 (12)*	I(0)	Yakınsama Var	109,638 (10)*	I(0)	Yakınsama Var
Yapı Kredi	-2,114 (8)***	I(0)	Yakınsama Var	4,001 (10)*	I(1)	Yakınsama Var
Ziraat Bank	-6,505 (12)*	I(0)	Yakınsama Var	65,027 (10)*	I(0)	Yakınsama Var

Açıklamalar: ^a, ham veri (Case I-Raw Data) seçilmiştir. Kritik değerler Kapetanios vd.'nin (2003) çalışmalarından elde edilmiştir. Kritik değerler **-2,82(%1)**, **-2,22(%5)** ve **-1,92(%10)**'dir. ^b, ham veri (FAE) seçilmiştir. Kritik değerler Sollis (2009) çalışmasındaki Tablo 1'den elde edilmiştir. Kritik değerler **6,781(%1)**, **4,464(%5)** ve **3,577(%10)**'dir. Hesaplanan test istatistikleri hem Kapetanios vd. (2003) hem de Sollis (2009) çalışmalarındaki yer alan kritik değerler ile kıyaslanmıştır. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık seviyeleri için birim kök temel hipotezinin reddedildiğini ifade etmektedir.

saptanmıştır. Elde edilen bu sonuca göre test istatistiği kritik değerden büyük olduğu için sıfır hipotezi reddedilmekte ve serilerin doğrusal dışı davranış sergilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Doğrusallık testleri sonucunda değişkenlerin doğrusal olmama durumu belirlendiği için çalışmanın ilerleyen aşamalarında doğrusal dışılığı dikkate alacak birim kök testleri kullanılacaktır.

Çalışmada yakınsama hipotezinin sınanmasında farklı birim kök testlerinden faydalanılmıştır. Doğrusal olmadığı belirlenen her bir bankanın ROE serilerinin durağanlık düzeyleri Kapetanios, Shin ve Snell (2003) testi ve Sollis (2009) doğrusal olmayan birim kök testleri ile sınanmıştır. Kapetanios vd. (2003) KSS ve Sollis (2009) doğrusal olmayan birim kök test sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır.

Gerek Kapetanios vd. (2003) testi gerekse Sollis (2009) testi için hesaplanan test istatistiklerinin tablo kritik değerlerinden büyük olması durumunda temel hipotez reddedilecek ve ilgili banka serisinin durağan olduğunu söylemek mümkün olacaktır.

Yukarıdaki tabloda raporlanan Kapetanios vd. (2003) ve Sollis (2009) birim kök testi sonuçları benzerlik göstermekte olup, analiz kapsamına alınan Türk bankacılık sisteminde faaliyet gösteren piyasa payı en yüksek 15 ticari bankadan Anadolubank ve Turkishbank bankaları hariç banka kârlılıklarının (ROE) yakınsadığını işaret etmektedir. Çalışmada uygulanan doğrusal olmayan birim kök testlerinin sonuçları birbirleriyle tutarlı çıkmış olduğundan ROE kârlılık serisinin durağan olduğu dolayısıyla da yakınsamanın gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Birim kök testi sonuçlarına dayanarak kâr yakınsamasının tespit edildiği bankalar arasında yoğun bir rekabetin varlığından söz edilebilir.

SONUÇ

Bu çalışmada Türk bankacılık sisteminde faaliyet gösteren on beş bankanın 2003:Q1-2021:Q4 dönemi için çeyrek frekanslı verileri kullanılarak, bu bankaların Türk bankacılık sektörüne kârlılık yönünden yakınsamasının olup olmadığı araştırılmıştır. Bankaların kârlılık yapısında yakınsamanın olması, sektörde maliyet ve fiyatlamada etkinliğin bir göstergesi olarak kabul edilebileceğinden bu konu bankacılık sektörünün yapısını ve sektördeki gelişimi anlamak açısından önemlidir. Bu amaç doğrultusunda bankaların özsermaye kârlılıklarının sektör ortalamalarına yakınsayıp yakınsamadığının sınanmasında "stokastik yakınsama yöntemi" kullanılmıştır.

Ekonometrik analizlerde ilk olarak bankaların ROE serisinin doğrusal dışı davranış sergileyip sergilemediği Harvey, Leybourne ve Xiao (2008) ve Harvey ve Leybourne (2007) doğrusallık testleri ile sınanmıştır. Harvey vd. (2008) ve Harvey ve Leybourne (2007) testi sonuçlarına göre bankaların ROE serisinin doğrusal dışı davranış sergilediği sonucu tespit edilmiştir. Doğrusallık testleri sonucunda bankaların ROE serisinin doğrusal olmama durumu belirlendiği için Stokastik yakınsama hipotezinin sınanmasında doğrusal olmayan birim kök testlerinden Kapetanios vd. (2003) ve Sollis (2009) birim kök testleri kullanılmıştır. Birim kök testi sınaması sonucunda, birim kök sıfır hipotezinin reddedilmesi yakınsamayı ortaya koyarken, sıfır hipotezinin reddedilememesi iraksamayı ortaya koymaktadır.

Birim kök testleri sonucunda durağan olduğu tespit edilen bankalar için yakınsamanın var olduğunu ve bankalar arasında rekabetin olduğunu söylemek mümkündür. Kapetanios vd. (2003) ve Sollis (2009) birim kök testi sonuçları tutarlı çıkmış olup, Anadolubank ve Turkishbank için iraksama diğer bankalar için ise yakınsama olduğu sonucu tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgular doğrultusunda bankaların seçilen dönem ve kârlılık bazında yakınsadığı ve bankalar arasında rekabetin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Genel olarak, 2000'li yıllardan sonra, mali yapısı zayıf bankaların fon bünyesine alınması, sistemdeki bankaların yeniden sermayelendirilmesi, Basel düzenlemeleri ile bankaların benzer sermaye ve likidite kurallarına tabi olması, finansal yapılarının güçlendirilmesi, bankacılık sektöründe yabancı payının artmasına bağlı olarak yabancı bankalarla rekabetin güçlenmesi, bankaların faaliyetlerinde benzer ürün ve stratejileri takip etmeleri kârlılıktaki bu hızlı yakınsamanın nedeni olarak değerlendirilmektedir.

Bankaların gerek Basel düzenlemeleri ve gerekse bankacılık düzenleme ve denetleme otoriteleri tarafından konulan ve sıkı bir şekilde uygulanan sermaye veya likidite zorunlulukları gibi mali yapıya

ilişkin kapsamlı düzenleme ve etkin denetim süreci, ürün yapısındaki benzerlikler, faiz oranlarında önemli farklılıkların olmaması nedeniyle uygun maliyet yapısı da bankacılık sisteminde kârlılık yakınsamasının sağlanmasında diğer önemli etkenler olmuştur. Nitekim, Basel 3 düzenlemeleri de bankaların daha yüksek sermaye tamponlarına sahip olmalarını, daha fazla likit varlık bulundurmalarını ve mevduat tabanını genişletmelerini zorunlu tutmakta veya teşvik etmektedir. Bu durum bankaların benzer stratejiler belirlemelerine neden olduğundan kârlılıkları arasındaki yakınsamayı da desteklemiştir.

Analiz sonucu elde edilen bulguların oldukça açık ve literatür bölümünde belirtilen uluslararası çalışmalarla da büyük ölçüde tutarlı olduğu görülmektedir. Küçük veya orta ölçekli iki banka hariç inceleme kapsamına alınan bankaların tamamının sektör çapında ortak bir kârlılık gelişimi gösterdiği belirlenmiştir. Bu araştırma, aslında bankacılık sektörü ve sektörün piyasa dinamiklerinin anlaşılmasına yönelik benzersiz bir teknik çalışma olup, sektörde piyasa yapısı ve dinamiklerinin homojen olduğu, bankaların uzun vadede kârlılık performansının benzer olduğu sonucunu da vermektedir. Bunun yanı sıra çalışmanın literatürde mevcut çalışmalar ile kıyaslandığında hem veri setinin güncel olması hem de güncel ekonometrik tekniklerin kullanılması yönüyle de literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Türkiye’de bankaların kârlılık performansının yakınsayıp yakınsamadığına yönelik yapılan bu analizin gelecekte, banka faaliyetlerinin, finansal ürünlerin, kredi veya menkul kıymetler portföy yapılarının, finansal hedeflerinin yakınsayıp yakınsamadığı yönünden yapılacak çalışmalar için de öncü ve destekleyici olabileceği görüşüdeyiz. Bu çalışma gelecekte banka ölçekleri bazında (küçük ve orta ölçekli bankaların büyük bankalar ile karşılaştırmalı olarak) yapılabileceği gibi aynı grup bankalar veya Avrupa Birliği ülkeleri ile entegrasyon sürecinin anlaşılabilmesi açısından Avrupa Birliği bankaları ile karşılaştırmalı olarak da yapılabilir.

Ancak, bu tür yakınsama analizleri ile ulusal ve uluslararası düzeyde tüm bankaların aktif ve pasif yapılarının aynı olmasının amaçlanmadığı da özellikle belirtilmelidir. Yakınsama analizleri, ulusal ve uluslararası bankacılık yapılarının anlaşılabilmesi, ortak politikalar ve stratejiler oluşturulabilmesi, yasal düzenlemelerin, bankaların ortaklık yapılarının, mevduat ve kredi faiz oranlarının, mevduat ve kredi portföy yapılarının, şubeleşme faaliyetlerinin, bankaların teknolojik altyapıları ile dağıtım kanallarının çeşitliliğinin, ürün yapıları ile fiyatlama davranışlarının, sermayelendirme ve yeniden yapılanma programlarının vb farklı ölçekteki bankalar üzerine etkisinin ne yönde olabileceğinin anlaşılması, etkin bir düzenleyici ve denetleyici mekanizmaların kurulması ve uygulanabilmesi, farklı ülke finansal piyasalarının birbiri ile entegrasyonunun desteklenmesi ve finansal istikrarın sağlanması ve sürdürülebilmesi yönünden yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aracil, E., Nájera-Sánchez, J.J. ve Forcadell, F.J. (2021). Sustainable Banking: A Literature Review And Integrative Framework, *Finance Research Letters, Elsevier*, vol. 42(C).
- Bahadır, B. ve Valev, N. (2015). Financial Development Convergence, *Journal of Banking ve Finance*, vol. 56, issue C, 61-71.
- Barro, R.J., 1991. Economic Growth in a Cross Section of Countries, *Quarterly Journal of Economics*, 106, 407-443.
- Barro, J.R. ve Sala-i Martin, X.I. (2003), *Economic Growth*, The MIT Press, Second Edition, Cambridge, London, İngiltere, s.386.
- Baumol, W.J., 1986. Productivity Growth, Convergence, and Welfare: What The Long-Run Data Show. *American Economic Review*, 76, 1072-1085.
- BDDK (2022). Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Bankacılık Verileri, E.T:25.02.2023.
- Capraru B., ve Ihatov I., (2015). Determinants of Bank Profitability in EU15. Scientific Annals of the “Alexandru Loan Cuza”. *University of Iasi Economic Sciences*, 62 (1), P. 93-101.
- Carlino, G. A. ve Mills, L. O. (1993). Are U.S. Regional Incomes Converging? A Time Series Analysis. *Journal of Monetary Economics*, 32(2), 335-346.
- Carvalho, O. ve Kasman, A. (2017). Convergence In Bank Performance: Evidence From Latin American Banking, *The North American Journal of Eco.and Finance*, vl. 39, issue C, 127-142.
- Casu, B ve Girardone, C. (2010). Integration and Efficiency Convergence in EU Banking Markets, *Omega, Elsevier*, vol. 38(5), pp. 260-267, October.
- Chen, X., F, T.T., Juo, J.C., Yu, M.M. (2019), A Comparative Analysis of Profit Inefficiency and Productivity Convergence Between Taiwanese and Chinese Banks, *BRQ Bus. Res. Q.* 2019,
- Christopoulos, D. K., Leon-Ledesma, M. A. (2011). International Output Convergence, Breaks, and Asymmetric Adjustment, *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 15(3), 1- 31.
- Cubbin, J. ve Geroski, P. (1987). The Convergence of Profits in the Long Run: Inter-Firm and Inter-Industry Comparisons. *The Journal of Industrial Economics*, Jun., 1987, Vol. 35, No. 4, pp. 427-442 Yayıncı: Wiley, <http://www.jstor.com/stable/2098581>.
- Çatık, N. A. ve Güçlü, M. (2006), Mekansal Etkiler Altında Ampirik Büyüme Modelleri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama, Ege Üniversitesi in Economics Working Paper No: 06, s.1-14.
- Dahl, D., Shrieves, R.E. ve Spivey, M.F., (2008). Convergence in The Activities of EUROPEAN Banks, *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money, Elsevier*, vol. 18(2), pages 161-175, April.
- Evans, P., Hasan, I., & Lozano-Vivas, A. (2008). Deregulation and Convergence of Banking: The EU Experience, *Finnish Economic Papers*, 21(2), 104-117.
- Fernandez de Guevara, J., Maudos, J., & Perez, F. (2007). Integration and Competition in The European Financial Markets, *Journal of International Money and Finance*, 26, 26-45
- Fung, M. K. (2006). Scale economies, X-efficiency, and Convergence of Productivity Among Bank Holding Companies, *Journal of Banking & Finance*, 30, 2857-2874.
- Goddard, J., Liu, H., Molyneux, P., ve Wilson, J. O. (2013), Do Bank Profits Converge? *European Financial Management*, 19(2), 345-365.
- Güriş, B. (2020). *R Uygulamalı Doğrusal Olmayan Zaman Serileri Analizi*. İstanbul: DER Yayınları.
- Harvey, D. I. ve Leybourne, S. J. (2007). Testing for Time Series Linearity. *Econometrics Journal*, 10, 149-165.
- Harvey, D.I., Leybourne, S.J., Xiao, B. (2008). A Powerful Test for Linearity When the Order of Integration is Unknown. *Studies in Nonlinear Dynamics ve Econometrics*, 12(3), 1-24.
- Hepsağ, A. ve Yaşar Akçalı, B. (2015). Zayıf Formda Piyasa Etkinliğinin Asimetrik Doğrusal Olmayan Birim Kök Testi ile Analizi: G-7 ve E-7 Ülkeleri Örneği. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 9(2), 73-90.
- Issa, S., Girardone, C. ve Snaith, S. (2020) Banking Competition, Convergence and Growth Across Macro-Regions of MENA, October 2020, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 84(3).
- Johnes, J., Ongena, S., Pappas, V., Tsionas, M. ve Izzeldin, M. (2018). “Efficiency Convergence in Islamic and Conventional Banks.” *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money, Elsevier*, vol. 70(C).
- Kalyoncu, H. (2001) Yakınsama Analizine Neoklasik Yaklaşım: Türkiye'nin 67 İlinin Gelir Yakınsaması Üzerine Bir Uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 8, s.122.
- Kapetanios, G., Shin, Y. ve Snell, A. (2003). Testing for a Unit Root in the Nonlinear STAR Framework, *Journal of Econometrics*, 112(2), 359-379.
- Karakaya, A. ve Atukalp, M.E. (2018). Türkiye’de Banka Grupları Kârlarının Yakınsaması, 19.UA EYİ Sempozyumu, Tam Metin Bildiri Kitabı, (17-20 Ekim), s.381.
- Lamers, M., Present, T.ve Vennet, R.V. (2022). “European bank profitability: the Great Convergence?,” Working Papers of Faculty of Economics and Business Administration, Ghent University, Belgium 22/1039.
- Mamatzakis, E., Staikouras, C., & Koutsomanoli-Filippaki, A. (2008). Bank Efficiency in The New European Union Member States: Is There Convergence? *International Review of Financial Analysis*, 17, 1156-1172
- Matthews, K., Zhang, N. (2010). Bank Productivity In China 1997-2007: Measurement and Convergence, *China Economic Review*, Volume 21, Issue 4, Pages 617-628.
- Muntean, R., (2015), Lending Convergence in the Romanian Banking Sector, *Procedia Economics and Finance*, 32 (2015) 558 - 565.
- Olson, D., ve Zoubi, T. (2017), The Quarterly Review of Economics and Finance, 2017, vol. 65, issue C, 71-87
- Porter, M., (1979), The Structure Within Industries and Companies Performance, *Review of Economics and Statistics*, 61 (May), pp. 214-228.
- Sander, H. ve Kleimeier, S., (2004), Convergence in Eurozone Retail Banking? What Interest Rate Pass-Through Tells Us About Monetary Policy Transmission, Competition and Integration, Maastricht University LIFE Working Paper No. 03-009,
- Selçuk, H. ve Tunay, Batu., (2014), *Ticari Banka Yönetiminin Temelleri*, Nobel Yayıncılık, 1. Basım. S.121-125.
- Sollis, R. (2009). A Simple Unit Root Test Against Asymmetric STAR Nonlinearity With An Application To Real Exchange Rates In Nordic Countries. *Economic Modelling*, 26(1), pp.118.
- Thota, N. ve Subrahmanyam, A.C.V.,(2020). Bank Total Factor Productivity Convergence: Evidence From India, *Finance Research Letters, Elsevier*, vol. 37(C).
- TBB (2021) Türkiye Bankalar Birliği, Bankalarımız 2021, Yayın No: 346, Mayıs 2022.
- TBB (2022), Türkiye Bankalar Birliği, Veri Sistemi, <https://verisistemi.tbb.org.tr/>
- Uğur, A. ve Bingöl, N. (2021). Finansal Yakınsama Olgusu: Türkiye ile G7 Ülkeleri Arasında Finansal Yakınsamanın Analizi, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Yıl:14, Sayı 37*.
- Vakıfbak (2023). T.Vakıflar Bankası, Ekonomik Araştırmalar, Bankacılık Sektör Raporları, <https://www.vakifbank.com.tr/bankacilik-sektor-raporu.aspx?pageID=1017,E.T:01.03.2023>.
- Weill, L., (2009). Convergence in Banking Efficiency across European Countries, *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, Volume 19, Issue 5, Pages 818.

- [44] Yoloğlu, N. (2019), Yakınsama, (Convergence) ve apraz Medya Stratejisinin Medya Sektörüne Yansımaları, Gümüşhane Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Elektronik Dergisi, Uluslararası Türk Dünyası Basın Sempozyumu Özel Sayısı, Aralık, Cilt: 7, s.1452.

TAMİRDE DIŞKAYNAĞIN VE ÖDEMEDE GECİKMENİN KUSURLU ÜRÜNLER ÜRETEBİR ÜRETİM SİSTEMİNİN PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

HARUN ÖZTÜRK*

*Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ozt.harun@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-0193-6663.

ÖZ

Ödemede belirli bir süre gecikmeye izin verilmesi varsayımının toplam maliyet üzerindeki etkisi birçok üretim stok kontrol modelinde ele alınmıştır. Bu modellerde, ödemede izin verilen gecikme süresinin alıcının satın alma kararını etkilediği bu durumun da stok maliyetlerini önemli ölçüde azalttığı sonucuna varılmıştır. Stok maliyetlerini azaltmanın bir diğer yolu da üretim sırasında üretilen kusurlu ürünlerin tamir edilmesidir. Bu çalışmada, kusurlu ürünlerin dışkaynak kullanılarak tamiri ve ödemede gecikmeye izin verilmesi varsayımları altında bir ekonomik üretim miktarı modeli geliştirilmiştir. Birim zamandaki toplam maliyeti en düşükleyecek optimum üretim miktarı önerilen bir algoritma yardımıyla elde edilmiştir. Sonuçları göstermek amacıyla duyarlılık analizine sahip iki sayısal örnek verilmiştir. Sayısal analizler, kusurlu ürünlerin dışkaynak tamirinin aynı üretim sisteminde tamirine göre kısmen daha avantajlı olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Stok, ekonomik üretim miktarı, kusurlu ürün, tamir, dışkaynak, ödemede gecikmeye izin verilmesi.

Editör / Editor:

Banu BİTGEN SUNGUR,
Erciyes Üniversitesi, Türkiye

Hakemler / Referees:

Mustafa YÜCEL,
İnönü Üniversitesi, Türkiye
Aylin ALKAYA,
Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi, Türkiye

*Sorumlu Yazar/ Corresponding Author:

Harun ÖZTÜRK,
ozt.harun@gmail.com

JEL:

C02, C61, M11

Geliş: 9 Mart 2023

Received: March 9, 2023

Kabul: 12 Mayıs 2023

Accepted: May 12, 2023

Yayın: 31 Ağustos 2023

Published: August 31, 2023

Atıf / Cited as (APA):

Öztürk, H. (2023),
Tamirde Dışkaynağın ve Ödemede
Gecikmenin Kusurlu Ürünler Üreten Bir Üretim
Sisteminin Performansı Üzerindeki Etkisi,
Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dergisi, 65, 57-66,
doi: 10.18070/erciyesiibd.1262528

THE JOINT EFFECT OF OUTSOURCED REPAIR AND PERMISSIBLE DELAY IN PAYMENT ON THE PERFORMANCE OF AN IMPERFECT PRODUCTION INVENTORY SYSTEM

ABSTRACT

There have been many production inventory control problems addressing the effect of permissible delay in payment on total cost. These models concluded that permissible delay in payment affects buyers' purchasing decisions, leading to a significant reduction in inventory costs. Another way to reduce inventory costs is to repair sub-standard items produced during production. This study develops a mathematical model for the economic production quantity, assuming outsourcing of repairs to sub-standard items and permissible delay in payment. An algorithm is proposed to obtain the optimum production quantity, designed to minimise the total cost per unit time. The results are illustrated through two numerical examples, accompanied by severity analyses. These numerical analysis show that outsourcing of repairs to sub-standard items is partially more cost-effective than repairing them in the original production system.

Keywords: Inventory, economic production quantity, sub-standard items, repair, outsourcing, permissible delay in payment

GİRİŞ ve LİTERATÜR

Stok yönetimi, endüstride faaliyet gösteren her işletme için hem önemli hem de zorlayıcı faaliyetlerden biridir. Günümüzün zorlu rekabet ortamında ayakta kalmak ve başarı elde etmek için stok yönetiminin verimli bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Stok yönetiminde farklı maliyetlerle karşılaşıldığından işletmeler hammaddede, yarı mamul, mamul, yedek parça ve ekipman stoklarının yönetimi ile ilgili her türlü eylemi önemsemektedir. Bu nedenle, stok yöneticilerinin müşteri taleplerine hızlı ve istenilen düzeyde cevap vermelerini sağlayan esnek ve sağlıklı modeller oluşturmaları oldukça önemlidir (Cárdenas-Barrón vd., 2014). Stok kontrol modellerinden ilki klasik ekonomik sipariş miktarı modelidir. Bu model, 1913 yılında F. W. Harris tarafından stok literatürüne kazandırılmıştır ve endüstride oldukça fazla uygulama alanı bulmuştur (Axsäter, 2006). Bir diğer stok kontrol modeli, Taft (1918) tarafından geliştirilen klasik ekonomik üretim miktarı modelidir. Bu modeller, çoğu gerçek yaşamda karşılaşılmayan birçok varsayım altında elde edilmiştir. Bu varsayımlardan biri üretilen her partideki ürünlerin sadece kusursuz ürünlerden oluştuğudur. Gerçek yaşamdaki üretim süreçlerinde, üretim süreçlerinin kontrol dışına çıkması, yetersiz bakım ve tamir gibi sebeplerden dolayı kusurlu ürün üretilmesi durumu kaçınılmaz olmaktadır. Kusurlu ürünlerin daha az maliyetlere katlanılarak tamir edilmesi ya da yeniden işlenmesiyle geri kazanımından dolayı çevreye verilen zarar azaltılırken toplam maliyette de önemli ölçüde iyileştirme sağlanmaktadır (Hayek ve Salameh, 2001). Porteus (1986), çevrim başına üretim miktarının azaltılmasıyla daha az tamir maliyetinin ortaya çıkacağını savunmuştur. Ayrıca, üretim sürecinin kalitesinin iyileştirilmesiyle optimum üretim miktarının artması ve daha fazla stokta tutma maliyetine katlanıldığını, ancak kusurlu ürün üretim miktarının ve üretim hazırlık maliyetinin azaldığını göstermiştir. Cheng (1991), klasik ekonomik sipariş miktarı modelini teslim alınan her siparişte kusurlu ürünler bulunması ve birim üretim maliyetinin talep miktarına bağlı olması varsayımlarını ekleyerek genişletmiştir. Salameh ve Jaber (2000), teslim alınan her partide belirli bir oranda kusurlu ürün bulunması ve kusurlu ürün oranının tekdüze dağılıma uyan rassal bir değişken olması varsayımları altında bir ekonomik sipariş miktarı modeli önermişlerdir. Her parti teslim alınıp alınmaz tamamen kalite kontrolden geçmektedir ve belirlenen kusurlu ürünler ikincil pazarda kullanılmak üzere tek parti halinde indirimli fiyattan satılmaktadır. Jamal vd. (2004), kusurlu ürünler üreten tek dönemli üretim sistemi için toplam maliyeti minimum yapacak optimum üretim miktarını kusurlu ürünlerin aynı üretim sisteminde tamir edilmesi varsayımı altında elde etmişlerdir. Bu çalışma, Cárdenas-Barrón (2009) tarafından stoksuzluk varsayımının dikkate alınmasıyla genişletilmiştir.

Tamir işlemi, üretici işletme tarafından gerçekleştirilerek dışkaynak kullanılarak da gerçekleştirilmektedir. Bu durum işletmelerin kendi temel faaliyetlerine odaklanmalarını sağlarken işbirliği, dayanışma ve esneklik içeren bir üretim sistemi oluşturarak yeni bir iş ağı (tedarikçi → üretici ⇒ tamir merkezi) kurulmasına da yardımcı olmaktadır. Jaber vd. (2014), teslim alınan her partide kusurlu ürünlerin bulunduğunu ve tedarikçi (üretici) ile perakendecinin farklı ülkelerde bulunmasından dolayı talebin istenilen düzeyde karşılanması için kusurlu ürünlerin ya dışkaynak kullanılarak tamirini ya da eldeki kusurlu ürünlerin indirimli fiyattan satılması ve kusurlu ürün miktarı kadar kusursuz ürünün yerel bir firmadan satın alınmasını dikkate alan matematiksel modeller geliştirmiştir. Taleizadeh vd. (2019), üretim sırasında üretilen kusurlu ürünlerin tamir işleminin dışkaynak kullanılarak yapıldığı bir üretim probleminde, tamir edilen ürünlerin tekrar eldeki stoğa eklenmesi zamanı ile ilgili olarak üç ayrı durum için optimum üretim miktarı ve maksimum stoksuzluk miktarını veren eşitlikleri elde etmişlerdir. Sayısal analiz sonucunda, tamir edilen ürünlerin eldeki kusursuz ürünlerin tüketilmesinden hemen sonra teslim alınmasının daha avantajlı olduğu elde edilmiştir. Mokhtari (2019), bir üretim probleminde sipariş üzere teslim alınan hammaddelerden bir kısmının kusurlu olduğunu, bu kusurlu hammaddelerin tarama süresi sonunda satıldığını diğerlerinin ise nihai ürünü elde etmek için üretim sürecine dahil edildiğini düşünmüştür. Üretim sırasında rassal olarak kusurlu ürünler de üretilmektedir ve kusurlu ürünler yeniden işlenebilir özelliktedir. Yeniden işlenen ürünlerden bir kısmı hurda olarak ayrılırken diğerleri kusursuz ürün olarak değerlendirilmektedir.

Klasik stok kontrol modellerinin bir diğer varsayımı ödemenin siparişin tedarikçiden teslim alınmasından hemen sonra yapıldığıdır. Ancak, pazar koşullarının değişmesi ve rekabetin artması nedeniyle işletmelerin satışlarını artırmak, pazar payını yükseltmek ve eldeki stok miktarını azaltmak istemeleri ticari krediyi yoluyla finansman sağlamalarını yaygınlaştırmıştır. Ticari kredi finansmanı, bankalar ve diğer finans kuruluşlarından sağlanan krediler ile birlikte ticari işlemlerde önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle mikro ve küçük işletmeler gibi finansman imkânları kısıtlı işletmeler finansman kurumları yerine tedarikçileri tarafından ödemelerin belli bir süre ertelenmesi yoluyla finanse edilebilmektedirler. Bu durumda, perakendeci daha fazla ürün satın alma yoluna giderken, tedarikçi (üretici) eldeki stok seviyesini azaltmakta ve böylece her iki tarafta fayda sağlamış olmaktadır. Bu problem ilk olarak Goyal (1985) tarafından ele alınmış ve optimum sipariş miktarını elde etmek için matematiksel bir model geliştirilmiştir. Bu çalışma sonucunda, optimum sipariş çevrim süresi ve optimum sipariş miktarının arttığı, ancak yıllık toplam maliyette önemli ölçüde azalma olduğu görülmüştür. Jamal vd. (1997), teslim alınan siparişlerdeki ürünlerin hemen bozulabilir ürünlerden oluşması ve ödemede bir süre gecikmeye izin verilmesi varsayımları altında bir ekonomik sipariş miktarı modeli geliştirmişlerdir. Bu modelde stoksuzluk ve ödeme süresi ile ilgili olarak iki durumun (eldeki stok tükenmeden önce ve eldeki stok tükendikten sonra) toplam maliyet üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Sayısal analiz sonucunda, stoksuzluğa izin veren modeldeki toplam maliyetin stoksuzluğa izin vermeyen modeldeki toplam maliyetten daha az olduğu elde edilmiştir. Huang (2003), tedarikçinin perakendeciye ödemede bir süre gecikmeye izin vermesi varsayımına perakendecinin de müşterilerine belirli bir süre ödemede gecikme sağlayabileceği varsayımını eklemiş ve bu varsayımlar altında bir ekonomik sipariş miktarı modeli önermiştir. Chung ve Liao (2004), ödemede izin verilen gecikme süresinin sipariş miktarına bağlı olduğunu düşünmüşler ve ödeme süresinin sipariş miktarının bir fonksiyonu olması varsayımı altında bir ekonomik sipariş miktarı modeli önermişlerdir. Bu model, Chang (2004) tarafından enflasyon ve sınırlı planlama dönemi varsayımlarının eklenmesiyle genişletilmiştir. Ouyang vd. (2006), ödemede gecikmeye izin verilmesi varsayımı altında teslim alındıktan belirli bir süre sonra bozulabilen ürünler için bir ekonomik sipariş miktarı modeli önermişlerdir. Bu model, Goyal (1985) tarafından geliştirilen modelin genişletilmesi bir halini sunmaktadır. Huang (2007), ödemenin tamamının gecikme süresinin sonunda yapılması varsayımını, sipariş miktarının istenilen düzeyde verilmemesi durumunda ödemenin bir kısmının teslim sırasında geri kalanının ise izin verilen gecikme süresi sonunda yapılması gerektiği koşulunu ekleyerek genişletmiştir. Tsao vd. (2011), üretim sırasında kusurlu ürünlerin üretilmesi, kusurlu ürünlerin tamir edilebilir özellikte olması ve ödemede gecikmeye izin verilmesi varsayımları altında bir ekonomik üretim miktarı modeli geliştirmişlerdir. Geliştirilen modelde, kusurlu ürünlerin tamir işleminin bu çalışmada olduğunun tersine yine üretici işletme tarafından yapıldığı ve bu ürünlerin tamamının tamir edilerek kusursuz ürün haline getirildiği kabul edilmektedir. Sarkar (2012), üretim sürecinin kusurlu ürünler üretmesi, talep miktarının stok seviyesine bağlı olması ve ödemede gecikmeye izin verilmesi varsayımları ile bir ekonomik üretim miktarı modeli önermiştir. Ouyang ve Chang (2013), üretim sırasında kusurlu ürünler üretilmesi ve bu kusurlu ürünlerin aynı üretim sisteminde tamiri, stoksuzluk ve tedarikçinin üreticiye ödemede gecikmeye izin vermesi varsayımları altında bir ekonomik üretim miktarı modeli geliştirmişlerdir. Optimum üretim miktarı ve maksimum stoksuzluk miktarını veren eşitlikleri diferansiyel hesaplama yöntemi kullanmadan cebirsel bir yaklaşım kullanarak elde etmişlerdir. Ouyang (2015), ödemede izin verilen gecikme süresinin sipariş miktarına bağlı olduğu bir bütünleşik stok kontrol modelinde depolama alanının sınırlı olması varsayımını dikkate almış ve bütünleşik sistemin toplam kârını enbüyüklemeyi amaçlamıştır. Tiwari vd. (2018), kısmi stoksuzluk, kusurlu üretim, ödemede gecikmeye izin verilmesi ve tamir edilen ürünler içerisinde iskarta (hurda) ürün bulunması varsayımları altında çok ürünlü üretim stok problemini ele almışlar ve toplam maliyeti enküçükleyecek şekilde her bir üründen üretilecek optimum üretim miktarı ve maksimum stoksuzluk miktarını belirlemeyi amaçlamışlardır.

Literatürde ödemede belirli bir süre gecikmeye izin verilmesi ve kusurlu

ürünlerin tamiri varsayımlarını birlikte ele alan üretim problemi üzerine birçok çalışma bulunmasına rağmen bu çalışmaların hiçbirinde kusurlu ürünlerin tamir işleminin dışkaynak kullanılarak yapılması varsayımı altında optimum üretim politikası belirlenmemiştir. Diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada, ödemede gecikmeye izin verilmesi ve kusurlu ürünlerin dışkaynak tamirinin birlikte düşünülmesiyle toplam stok maliyetinin enküçülenmeye çalışıldığı bir üretim problemi ilk olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmanın amacı iki yönlüdür: (1) Kusurlu ürünlerin dışkaynak kullanılarak tamiri ve ödemede gecikmeye izin verilmesi varsayımları altında yeni bir ekonomik üretim miktarı modeli geliştirmek. (2) Tsao vd. (2011)'nin çalışmasındaki kusurlu ürünlerin aynı üretim sisteminde tamiri varsayımını dikkate alan model ile bu çalışmada önerilen model arasında karşılaştırılmalı bir analiz yaparak üretici için hangi modelin maliyet açısından fayda sağladığı ve daha avantajlı olduğunun belirlenmesidir. Çalışma aşağıdaki gibi organize edilmiştir. Birinci bölümde, kusurlu ürünler içeren üretim stok kontrol problemi tanımlanmaktadır ve varsayımlar verilmektedir. İkinci bölümde, kusurlu ürünlerin dışkaynak kullanılarak tamiri ve ödemede gecikmeye izin verilmesi varsayımları altında bir matematiksel model geliştirilmektedir. İki sayısal örnek ve duyarlılık analizinin yer aldığı bir sonraki bölümde, önerilen modellerin geçerliliği ve uygulanabilirliği gösterilmektedir. Sonuç bölümünde çalışmada elde edilen sonuçlara ve gelecek çalışmalara yer verilmektedir.

I. PROBLEMİN TANIMI VE VARSAYIMLAR

Bu çalışmada ele alınan üretim stok kontrol probleminin bir tanımı aşağıdaki gibidir. Tek kalem ürünün tek bir makinede partiler halinde üretildiği bir üretim sisteminde, üretici bu üründen her çevrimde Q birim üretmek üzere tedarikçisinden hammadde satın almaktadır. Birim hammadde satın alma maliyeti c_p ve hammadde satın alma maliyeti $c_p Q$ 'dir. Tedarikçi, üreticiye satın aldığı ürünler ile ilgili ödemede belirli bir süre gecikmeye izin vermektedir. Ödemede izin verilen gecikme süresi M ile gösterilmektedir. Üretici bu süre sonunda satın aldığı hammadde tutarını ($c_p Q$) tedarikçiye ödemektedir. Bu ürüne olan talep miktarı birim zamanda D birim ve üretim miktarı sabit olup birim zamanda P ($P > D$) birimdir. Üretim sırasında kusursuz ürünlerin yanı sıra kusurlu ürünler de üretilmektedir. Kusurlu ürün üretim miktarı birim zamanda d birim ve üretilen her partide ρ oranında kusurlu ürün bulunmaktadır. Bu durumda, $d = \rho P$ eşitliği yazılabilir. Üretim sırasında üretilen kusurlu ürünler, indirimli fiyattan satılamayacak ya da iskarta (hurda) ürünler olarak ayrılamayacak kadar değerlidir ve bu kusurlu ürünlerin tamamı tamir edilebilir/yeniden işlenebilir özelliktedir. Üretim programındaki kesintilerin önlenmesi sebebiyle bu kusurlu ürünlerin tamir işlemleri aynı üretim sisteminde yapılmamaktadır. Kusurlu ürünlerin tamir işlemi farklı bir üretim işletmesi (dışkaynak) tarafından gerçekleştirilmektedir ve tamir işleminin ardından tüm ürünler kusursuz ürün haline gelmektedir. Her üretim çevrim süresi, üç periyottan oluşmaktadır. Birinci periyotta, hem üretimin yapıldığı hem de ilgili ürüne karşı oluşan talebin karşılandığı varsayılmaktadır. Talep, sadece kusursuz ürünlerden karşılanmaktadır. Bu durumda kusursuz ve kusurlu ürünleri belirlemek için üretilen her partideki ürünlerin tamamı (%100) taranmaktadır. Tarama işlemi tamamen güvenilirdir, dolayısıyla Tip 1 ve Tip 2 tarama hataları gözükmemektedir. Tarama işlemi, üretim sürecinin başladığı andan itibaren yapılmaktadır ve üretim süresi tamamlandığında sona ermektedir. Bu tarama işlemi, "üretim sırasında tarama" olarak bilinmektedir ve literatürde yaygın olarak kullanılan tarama stratejilerinden biridir. Tarama işlemi sırasında belirlenen kusurlu ürünler, üretim süreci tamamlanmaya kadar stokta bekletilmektedir ve üretim tamamlandığında tamir edilmek üzere eldeki stoktan çıkarılmaktadır. İkinci periyotta, bir taraftan talep karşılanırken diğer taraftan kusurlu ürünlerin tamir işlemi gerçekleştirilmektedir. Bu zaman aralığı, kusurlu ürünlerin tamir işlemi için elden çıkarılması anından yine bu ürünlerin tamir işleminden sonra eldeki stoğa eklenmesi anına kadar sürmektedir. Kusurlu ürünlerin tamir işleminden ortaya çıkan tamir ve stokta tutma maliyetleri üretim sisteminin toplam maliyetine dahil edilmektedir. Tamir edilerek kusursuz ürün haline getirilen ürünler için birim stokta tutma maliyeti, üretim sırasında kusursuz olarak üretilen ürünler için birim stokta tutma maliyetinden daha büyüktür. Bu varsayım, Jaber vd. (2014) tarafından ele alınan problemdeki varsayımına dayanmaktadır. Üçüncü periyotta,

eldeki kusursuz ürünlerin tüketimi gerçekleşmektedir. Tamir işlemini gerçekleştiren firma kusurlu ürünlerin tamir edilmesiyle ilişkili olarak, sabit ve değişken maliyetler ile karşılaşmaktadır. Hazırlık ve taşıma maliyetleri sabit maliyetler iken, birim malzeme, işçilik, taşıma ve stokta tutma maliyetleri değişken maliyetlerdir. Tamir edilerek kusursuz ürün haline getirilen ürünler eldeki kusursuz ürünler tükenmeden önce stoğa eklenmektedir. Matematiksel modeli geliştirmek için yapılan varsayımlar aşağıdaki gibidir:

- (1) Talep ve üretim hızları sabit ve süreklidirler.
- (2) Kusurlu ürün oranı (ρ), bilinmektedir ve sabittir.
- (3) Stoksuz kalmaya izin verilmemektedir.
- (4) Tedarikçi ödemede belirli bir süre gecikmeye izin vermektedir ve bu gecikme için fazladan bir ödeme talep etmemektedir. Üretici ödemede izin verilen gecikme süresinin (M) sonuna kadar satışını gerçekleştirdiği ürünlerden belirli bir faiz oranında (I_c) getiri elde edebilmektedir. Bu süre sonunda tedarikçiye ödemenin tamamı yapılmaktadır. Eğer ödeme bu süre sonunda gerçekleşmez ise, tedarikçiden satın alınan hammaddelerin tutarı için belirli bir faiz oranında (I_c) fazladan bir maliyet ortaya çıkmaktadır.

II. MATEMATİKSEL MODEL

Üretim sisteminde talep sadece kusursuz ürünlerden karşılanacağından, üretim süresi tamamlanmaya kadar stoksuz kalma durumu ile karşılaşmamak için birim zamandaki üretim miktarı (P), birim zamandaki talep miktarı (D) ve birim zamandaki kusurlu ürünler üretim miktarı (d) toplamından büyük ya da eşit olmalıdır. Yani,

$$P - (d + D) \geq 0 \quad \text{ya da} \quad D / [P(1 - \rho)] \leq 1 \quad (1)$$

koşulu sağlanmalıdır. Tamir işlemi için gerekli süre (t_R), kusurlu ürünlerin tamiri için gerekli süre ile bu ürünlerin işletmenin eldeki stoğundan çıkarılıp tekrar işletmenin eldeki stoğuna eklenmesine kadar geçen taşıma süresi (t_T) toplamından oluşmaktadır. Bu durumda, $t_R = \rho Q / R + t_T$ yazılabilir. Diğer taraftan, tamir işlemini yapacak işletme, tamir için hazırlık maliyeti (k) ve sabit taşıma maliyeti (A) toplamından oluşan sabit maliyet ($k + 2A$) ve birim malzeme ve işçilik (c_i), taşıma (c_t) ve stokta tutma (h) maliyetleri toplamından oluşan değişken maliyet ($c_i + 2c_t + ht_R$) ile karşılaşmaktadır. Yani, ρQ miktar kusurlu ürünün tamir edilmesinin tamir işlemini gerçekleştirecek firmaya olan toplam maliyeti, $k + 2A + \rho Q(c_i + 2c_t + ht_R)$ ile hesaplanmaktadır. m , tamir işlemi yapan firma tarafından belirlenen kâr oranı olmak üzere, üretici işletme kusurlu ürünlerin bir biriminin tamiri için aşağıda verilen birim tamir maliyeti (c_R) ile karşılaşmaktadır.

$$c_R = (1 + m) \left(\frac{k + 2A}{\rho Q} + c_i + 2c_t + h't_R \right) \quad (2)$$

Kusursuz, kusurlu ve tüm ürünler için stok seviyesinin zamanla değişimi Şekil 1 ile gösterilmektedir. Bir çevrimdeki üretim süresi (t_1), çevrim başına üretim miktarının (Q) birim zamandaki üretim miktarına (P) oranlanmasıyla elde edilir ve $t_1 = Q/P$ ile gösterilir. Kusursuz ürünler stok seviyesi, t_1 süresinin sonuna kadar $P - d - D$ hızı ile artmaktadır. Üretim süresi tamamlandığında eldeki maksimum kusursuz ürün stok miktarı I_{max} 'dir. Üretim tamamlandığında kusursuz ürünler maksimum stok seviyesine ulaşmak için geçen süre (t_1), kusursuz ürünler maksimum stok miktarının (I_{max}) kusursuz ürün üretim miktarına (hızına) ($P - d - D$) oranlanmasıyla elde edilir ve $t_1 = I_{max} / (P - d - D)$ ile gösterilir. Buradan, üretim tamamlandığında eldeki kusursuz ürünler için maksimum stok seviyesi (I_{max}) aşağıdaki gibidir.

$$I_{max} = (P - d - D)t_1 = (1 - \rho - D/P)Q \quad (3)$$

$[t_1, t_1 + t_R]$ zaman aralığında kusurlu ürünlerin tamir işlemi gerçekleşmektedir. Yine bu zaman aralığında kusursuz ürünler stok miktarı, talep hızı (D) ile azalmaktadır ve H_1 seviyesine inmektedir. $[t_1, t_1 + t_R]$ süresi sonunda tamir edilen kusurlu ürünler eldeki stoğa eklenmektedir ve kusursuz ürün stok seviyesi H_2 'dir. Tamir edilen kusurlu ürünlerin teslim alınmasından üretim çevrim süresinin

sonuna kadar geçen süre t_2 ile gösterilmektedir. $[t_1+t_R, t_1+t_R+t_2]$ zaman aralığında sadece ilgili ürüne karşı olan talep karşılanmaktadır ve kusursuz ürünler stok seviyesi talep hızı (D) ile azalmaktadır. Bu süre sonunda tüm kusursuz ürünler tüketilmektedir ve kusursuz ürünler stok seviyesi sıfırdır. $[0, t_1]$ zaman aralığında kusurlu ürün stok seviyesi d hızı ile artmaktadır. Bu süre sonunda tüm kusurlu ürünler stoktan çıkarılmaktadır ve kusurlu ürünler stok seviyesi sıfırdır. $[0, t_1]$ zaman aralığında kusursuz ürünler ile kusurlu ürünler stok seviyesinin toplamı tüm ürünler için stok seviyesini vermektedir ve Şekil 1'den tüm ürünler için stok seviyesi $P-D$ hızıyla artmaktadır. Tüm ürünler stok seviyesi üretim çevrim süresinin sonuna kadar talep hızı (D) ile azalmaktadır ve sıfıra inmektedir. Dolayısıyla, üretim sırasında üretilen tüm kusurlu ürünler tamir işleminden sonra tekrar eldeki stoğa eklendiğinden çevrim başına üretim miktarı (Q) değişmemektedir. Bu durumda üretim çevrim süresi (T) aşağıdaki gibi elde edilir.

$$T = \frac{Q}{D} \quad (4)$$

Kusurlu ürünlerin tamir edilip tekrar üretici işletmeye ulaştığı andaki kusursuz ürün stok seviyesi H_1 'dir ve aşağıdaki gibi ifade edilir.

$$H_1 = I_{max} - Dt_R = (1 - \rho - D/P)Q - Dt_R \quad (5)$$

Benzer şekilde kusurlu ürünlerin tamir edilip tekrar eldeki stoğa eklenmesi sonrasında kusursuz ürün stok seviyesi H_2 'dir ve aşağıdaki gibi ifade edilir.

$$H_2 = H_1 + \rho Q = (1 - \rho - D/P)Q - Dt_R + \rho Q \quad (6)$$

Ayrıca, Şekil 1'den tamir edilen kusurlu ürünlerin teslim alınması anından üretim çevrim süresinin tamamlanması anına kadar olan süre t_2 ile gösterilmektedir ve aşağıdaki gibi ifade edilir.

$$t_2 = \frac{H_2}{D} = \frac{(1 - \rho - D/P)Q + \rho Q}{D} - t_R \quad (7)$$

Yukarıdaki eşitliklerden aşağıdaki ifadeler yazılabilir.

$$t_a = t_1 = \frac{Q}{P} \quad (8)$$

$$t_b = t_1 + t_R = \frac{Q}{P} + \left(\frac{\rho Q}{R} + t_r \right) = \left(\frac{1}{P} + \frac{\rho}{R} \right) Q + t_r \quad (9)$$

$$t_c = t_1 + t_R + t_2 = T = \frac{Q}{D} \quad (10)$$

$I(t)$, t anındaki stok seviyesi olmak üzere kusursuz ürünler stok seviyesi için aşağıdaki ifade yazılabilir.

$$I(t) = \begin{cases} \frac{dI_1(t)}{dt} = P - d - D, & 0 \leq t \leq t_a \\ \frac{dI_2(t)}{dt} = -D, & t_a \leq t \leq t_b \\ \frac{dI_3(t)}{dt} = -D, & t_b \leq t \leq t_c \end{cases} \quad (11)$$

$I_1(0)=0$, $I_2(t_a)=I_2(t_a)=I_{max}$, $I_2(t_b)=H_1$, $I_3(t_b)=H_2=I_2(t_b)+\rho Q$ ve $I_3(t_c)=0$ olmak üzere Eş. 11 aşağıdaki gibi yazılır.

$$I(t) = \begin{cases} I_1(t) = (P - d - D)t, & 0 \leq t \leq t_a \\ I_2(t) = I_{max} - D(t - t_a), & t_a \leq t \leq t_b \\ I_3(t) = H_2 - D(t - t_b), & t_b \leq t \leq t_c \end{cases} \quad (12)$$

$$I_1(t_a) = I_2(t_a) = I_{max} \text{ koşulundan } I_{max} \text{ için aşağıdaki ifade elde edilir.} \\ I_{max} = (P - d - D)t_a \quad (13)$$

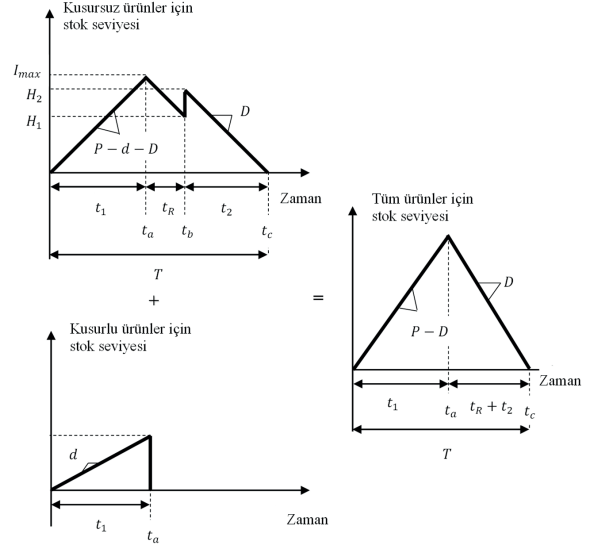
Eş. 13, Eş. 12'de yerine yazılırsa $I_2(t)$ için aşağıdaki ifade elde edilir.

$$I_2(t) = (P - d - D)t_a - D(t - t_a) \quad (14)$$

$I_2(t_b)=H_1$ ve $I_3(t_b)=H_2$ koşullarından $H_1=(P-d-D)t_a-D(t_b-t_a)$ ve $H_2=(P-d-D)t_a-D(t_b-t_a)+\rho Q$ elde edilir. H_2 ifadesi Eş. 12'de yerine yazılırsa $I_3(t)$ için aşağıdaki ifade elde edilir.

$$I_3(t) = (P - d - D)t_a - D(t_b - t_a) + \rho Q - D(t - t_b) \quad (15)$$

ŞEKİL 1 | Kusursuz, Kusurlu ve Tüm Ürünler için Stok Seviyesinin Zamanla Değişimi

Benzer şekilde, kusurlu ürünler için stok seviyesi aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$I(t) = \frac{dI_4(t)}{dt} = d, \quad 0 \leq t \leq t_a \quad (16)$$

$I_4(0)=0$ olmak üzere Eş. 16 aşağıdaki gibi yazılır.

$$I(t) = I_4(t) = dt, \quad 0 \leq t \leq t_a \quad (17)$$

Toplam maliyet, üretime hazırlık, üretim, tamir, stokta tutma ve ödemede gecikme faiz maliyetleri toplamından oluşmaktadır.

$$\begin{aligned} \text{Toplam maliyet} &= \text{üretim hazırlık maliyeti} + \text{üretim maliyeti} \\ &+ \text{tamir maliyeti} + \text{stokta tutma maliyeti} + \\ &\text{ödemede gecikme faiz maliyeti} \\ &= SM + PM + RM + HM + IM \end{aligned} \quad (18)$$

Toplam maliyet fonksiyonunun her bir bileşeni aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

Birim zamandaki üretime hazırlık maliyeti: $PM = s/T = sD/Q$,

Birim zamandaki üretim maliyeti: $SM = cQ/T = cD$,

Birim zamandaki tamir maliyeti: $RM = (c_R \rho Q)/T = c_R D \rho$,

Birim zamandaki stokta tutma maliyeti: Kusursuz, kusurlu ve tamir edilen ürünlerin bir biriminin birim zaman başına elde bulundurma maliyetleri sırasıyla c_h , c_{hd} ve c_{hr} 'dir. Burada, $c_h \leq c_{hd}$ ve $c_h < c_{hr}$ olduğu varsayılmaktadır. Şekil 1'den birim zamandaki stokta tutma maliyeti Eşitlik (19) ile ifade edilir.

$$\begin{aligned} HM &= \frac{c_h}{T} \left(\frac{I_{max}(t_1)}{2} + \frac{I_{max}(I_{max}/D)}{2} \right) + \frac{c_{hr}}{T} \left(\rho Q(t_2) - \frac{\rho Q(\rho Q/D)}{2} \right) \\ &+ \frac{c_{hd}}{T} \left(\frac{(dt_1)(t_1)}{2} \right) \end{aligned} \quad (19)$$

$t_1=Q/P, t_2=((1-\rho-D/P)Q+\rho Q)/D-t_{R^*}, I_{max}=(1-\rho-D/P)Q$ ve $d=P\rho$ ifadeleri Eşitlik (19)'da yerlerine yazılırsa ve biraz düzenleme yapılırsa birim zamandaki stokta tutma maliyeti aşağıdaki eşitliğe indirgenir.

$$HM = \frac{c_h D(1-\rho-D/P)Q}{2P} + c_{ir} \rho \left[\left(1 - \frac{D}{P}\right)Q - \frac{\rho Q}{2} - D \left(\frac{\rho Q}{R} + t_r\right) \right] + \frac{c_{hd} D \rho Q}{2P} \quad (20)$$

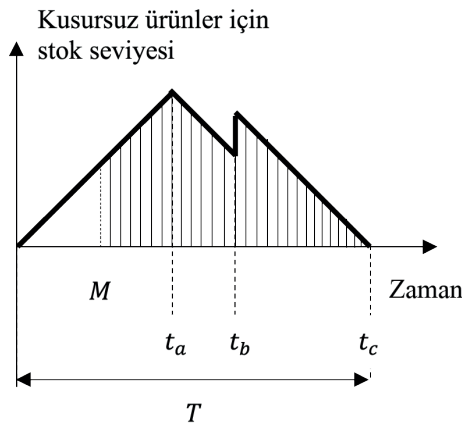
Birim zamandaki ödemede gecikme faiz maliyeti (IM): bu modelde, optimal sonuçların karşılaştırılması amacıyla Tsao vd. (2011) tarafından geliştirilen modelde olduğu gibi ödemede izin verilen gecikme süresi ile ilgili dört durum ele alınmaktadır. Ödemede izin verilen gecikme süresi (M) sonrasında stokta bulundurulana her birim için I_p oranında gecikme faizi ortaya çıkarken, bu süre içerisinde satışı gerçekleşen her birim için I_e oranında faiz geliri ortaya çıkmaktadır. M'nin farklı değerleri için ortaya çıkan durumlar aşağıda özetlenmektedir.

- Durum 1: $0 \leq M \leq t_a$
- Durum 2: $t_a \leq M \leq t_b$
- Durum 3: $t_b \leq M \leq t_c$
- Durum 4: $T \leq M$

Herbir durum için ödemede gecikme faiz maliyeti aşağıda ayrıntılı olarak elde edilmektedir.

Durum 1 ($0 \leq M \leq t_a$): Şekil 2 dikkate alındığında, birim zamandaki ödemede gecikme faiz maliyeti (IM_1), (M, t_a), (t_a, t_b) ve (t_b, t_c) zaman aralıkları içerisinde eldeki kusursuz ürünler ile (M, t_a) zaman aralığı içerisinde eldeki kusurlu ürünlerden kaynaklanan gecikme faizleri toplamından oluşmaktadır ve aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

ŞEKİL 2 | Durum 1 ($0 \leq M \leq t_a$) için Faiz Maliyeti Toplamının Grafıksel Gösterimi

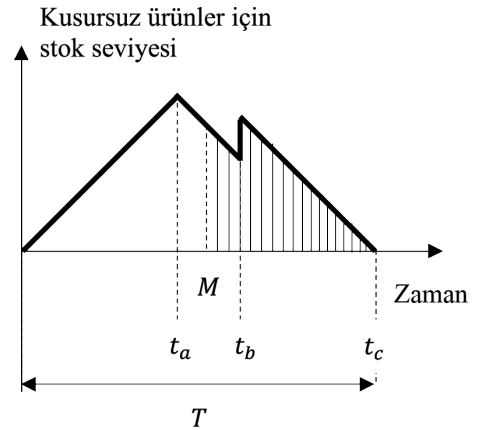

$$IM_1 = \frac{c_p I_p}{T} \left(\int_M^{t_a} I_1(t) dt + \int_{t_a}^{t_b} I_2(t) dt + \int_{t_b}^{t_c} I_3(t) dt + \int_{t_c}^T I_4(t) dt \right) \\ = \frac{c_p I_p}{T} \left(\int_M^{t_a} ((P-d-D)t) dt + \int_{t_a}^{t_b} ((P-d-D)t_a - D(t-t_a)) dt + \int_{t_b}^{t_c} ((P-d-D)t_a - D(t_b-t_a) + \rho Q - D(t-t_b)) dt + \int_M^{t_c} (dt) dt \right) \\ = \frac{c_p I_p (P-D)(Q^2 - DPM^2)}{2PQ} - \frac{c_p I_p D \rho^2 Q}{R} - c_p I_p D t_r \rho \quad (21)$$

Durum 2 ($t_a \leq M \leq t_b$): Şekil 3 dikkate alındığında, birim zamandaki ödemede gecikme faiz maliyeti (IM_2), (M, t_b) ve (t_b, t_c) zaman aralıkları içerisinde sadece eldeki kusursuz ürünlerden kaynaklanan gecikme faizi toplamından oluşmaktadır ve aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

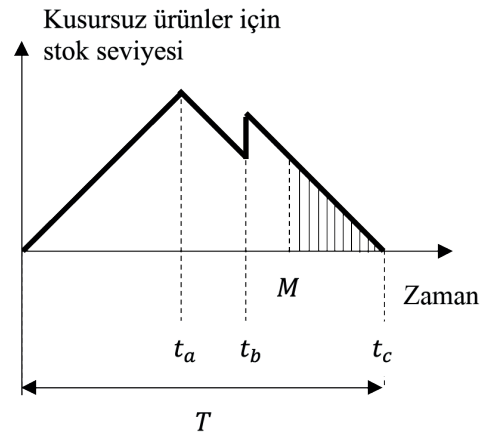
$$IM_2 = \frac{c_p I_p}{T} \left(\int_M^{t_b} I_2(t) dt + \int_{t_b}^{t_c} I_3(t) dt \right) \\ = \frac{c_p I_p}{T} \left(\int_M^{t_b} ((P-d-D)t_a - D(t-t_a)) dt + \int_{t_b}^{t_c} ((P-d-D)t_a - D(t_b-t_a) + \rho Q - D(t-t_b)) dt \right) \\ = \frac{c_p I_p (Q-DM)^2}{2Q} + c_p I_p DM \rho - \frac{c_p I_p D \rho Q}{P} - \frac{c_p I_p D \rho^2 Q}{R} - c_p I_p D t_r \rho \quad (22)$$

ŞEKİL 3 | Durum 2 ($t_a \leq M \leq t_b$) için Faiz Maliyeti Toplamının Grafıksel Gösterimi

Durum 3 ($t_b \leq M \leq t_c$): Şekil 4 dikkate alındığında, birim zamandaki ödemede gecikme faiz maliyeti (IM_3), (M, t_c) zaman aralığı içerisinde sadece eldeki kusursuz ürünlerden kaynaklanan gecikme faizinden oluşmaktadır ve aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

ŞEKİL 4 | Durum 3 ($t_b \leq M \leq t_c$) için Faiz Maliyeti Toplamının Grafıksel Gösterimi

$$IM_3 = \frac{c_p I_p}{T} \left(\int_M^{t_c} I_3(t) dt \right) \\ = \frac{c_p I_p}{T} \left(\int_M^{t_c} ((P-d-D)t_a - D(t_b-t_a) + \rho Q - D(t-t_b)) dt \right) \\ = \frac{c_p I_p (Q-DM)^2}{2Q} \quad (23)$$

Durum 4 ($T \leq M$): Bu durumda, eldeki tüm ürünlerin satışı, ödemede izin verilen gecikme süresinden önce gerçekleştiğinden herhangi bir gecikme faizi ortaya çıkmamaktadır. Dolayısıyla birim zamandaki ödemede gecikme faiz maliyeti (IM_4) sıfırdır, yani $IM_4=0$.

Herbir durum için faiz geliri aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

Durum 1 ($0 \leq M \leq t_a$): Ödemede izin verilen gecikme süresi sonuna kadar satış işlemi gerçekleşen ürünlerden elde edilen birim zamandaki faiz geliri (IG_1) aşağıdaki gibidir.

$$IG_1 = \frac{S_p I_e}{T} \left(\int_0^M (Dt) dt \right) = \frac{S_p I_e M^2 D^2}{2Q} \quad (24)$$

Durum 2 ($t_a \leq M \leq t_b$): Satış işleminin ödemede izin verilen gecikme süresinin sonuna kadar gerçekleştiği ürünlerden elde edilen birim zamandaki faiz geliri (IG_2) aşağıdaki gibidir.

$$IG_2 = \frac{S_p I_e}{T} \left(\int_0^M (Dt) dt \right) = \frac{S_p I_e M^2 D^2}{2Q} \quad (24)$$

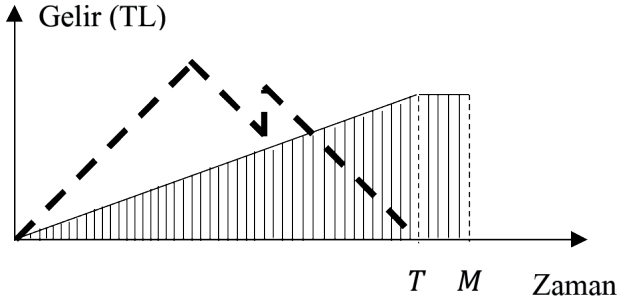
Durum 3 ($t_b \leq M \leq t_c$): Ödemede izin verilen gecikme süresi sonuna kadar satışı yapılan ürünlerden elde edilen birim zamandaki faiz geliri (IG_3) aşağıdaki gibidir.

$$IG_3 = \frac{s_p I_e}{T} \left(\int_0^M (Dt) dt \right) = \frac{s_p I_e M^2 D^2}{2Q} \quad (26)$$

Durum 4 ($T \leq M$): Şekil 5 dikkate alındığında, ödeme süresi sonuna kadar satış işlemi gerçekleşen ürünlerden elde edilen birim zamandaki faiz geliri (IG_4) aşağıdaki gibidir.

$$IG_4 = \frac{s_p I_e}{T} \left(\int_0^T (Dt) dt + DT(M-T) \right) = \frac{s_p I_e (2DM - Q)}{2} \quad (27)$$

ŞEKİL 5 | Durum 4 ($T \leq M$) için Faiz Maliyeti Toplamının Grafiksiz Gösterimi

Yukarıda verilen tüm maliyetler incelendiğinde, ödemede izin verilen gecikme süresi ile ilgili dört durumun dikkate alınması sonucunda birim zamandaki toplam maliyet ($TMB_i(Q)$, $i=1,2,3,4$) aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

Durum 1: $0 \leq M \leq t_a$

$$TMB_1(Q) = cD + \frac{sD}{Q} + D\rho(1+m) \left(\frac{k+2A}{\rho Q} + c_i + 2c_c + h't_r \right) + \frac{c_h D(1-\rho-D/P)Q}{2P} + c_{hr}\rho \left[\left(1 - \frac{D}{P} \right) Q - \frac{\rho Q}{2} - D \left(\frac{\rho Q}{R} + t_r \right) \right] + \frac{c_{hd} D \rho Q}{2P} + \frac{c_p I_p (P-D)(Q^2 - DPM^2)}{2PQ} - \frac{c_p I_p D \rho^2 Q}{R} - c_p I_p D t_r \rho - \frac{s_p I_e M^2 D^2}{2Q} \quad (28)$$

Durum 2: $t_a \leq M \leq t_b$

$$TMB_2(Q) = cD + \frac{sD}{Q} + D\rho(1+m) \left(\frac{k+2A}{\rho Q} + c_i + 2c_c + h't_r \right) + \frac{c_h D(1-\rho-D/P)Q}{2P} + c_{hr}\rho \left[\left(1 - \frac{D}{P} \right) Q - \frac{\rho Q}{2} - D \left(\frac{\rho Q}{R} + t_r \right) \right] + \frac{c_{hd} D \rho Q}{2P} + \frac{c_p I_p (Q - DM)^2}{2Q} + c_p I_p DM \rho - \frac{c_p I_p D \rho Q}{P} - \frac{c_p I_p D \rho^2 Q}{R} - c_p I_p D t_r \rho - \frac{s_p I_e M^2 D^2}{2Q} \quad (29)$$

Durum 3: $t_b \leq M \leq t_c$

$$TMB_3(Q) = cD + \frac{sD}{Q} + D\rho(1+m) \left(\frac{k+2A}{\rho Q} + c_i + 2c_c + h't_r \right) + \frac{c_h D(1-\rho-D/P)Q}{2P} + c_{hr}\rho \left[\left(1 - \frac{D}{P} \right) Q - \frac{\rho Q}{2} - D \left(\frac{\rho Q}{R} + t_r \right) \right] + \frac{c_{hd} D \rho Q}{2P} + \frac{c_p I_p (Q - DM)^2}{2Q} - \frac{s_p I_e M^2 D^2}{2Q} \quad (30)$$

Durum 4: $T \leq M$

$$TMB_4(Q) = cD + \frac{sD}{Q} + D\rho(1+m) \left(\frac{k+2A}{\rho Q} + c_i + 2c_c + h't_r \right) + \frac{c_h D(1-\rho-D/P)Q}{2P} + c_{hr}\rho \left[\left(1 - \frac{D}{P} \right) Q - \frac{\rho Q}{2} - D \left(\frac{\rho Q}{R} + t_r \right) \right] + \frac{c_{hd} D \rho Q}{2P} - \frac{s_p I_e (2DM - Q)}{2} \quad (31)$$

A. OPTİMUM ÇÖZÜM

Optimum üretim miktarı, birim zamandaki toplam maliyet fonksiyonunun ($TMB_i(Q)$, $i=1,2,3,4$), Q değişkenine göre birinci mertebeden türevinin sıfıra eşitlenmesiyle ($dETMB_i(Q)/dQ=0$) analitik olarak elde edilebilir. Bunun için öncelikle her bir duruma ilişkin olarak $TMB_i(Q)$, $i=1,2,3,4$, fonksiyonunun (dışbukey) konveks olduğu gösterilmelidir.

Durum 1 ($0 \leq M \leq t_a$): $TMB_1(Q)$ fonksiyonunun Q değişkenine göre birinci ve ikinci mertebeden türevleri alınır sırasıyla

$$\frac{dTMB_1(Q)}{dQ} = -\frac{sD}{Q^2} + D\rho(1+m) \left(-\frac{(k+2A)}{Q^2 \rho} + \frac{h'\rho}{R} \right) + \frac{c_h D(1-\rho-D/P)}{2P} + c_{hr}\rho \left[\left(1 - \frac{D}{P} \right) - \frac{\rho}{2} - \frac{D\rho}{R} \right] + \frac{c_{hd} D \rho}{2P} + \frac{c_p I_p (P-D)}{2P} \left(1 + \frac{DPM^2}{Q^2} \right) - \frac{c_p I_p D \rho}{P} - \frac{c_p I_p D \rho^2}{R} + \frac{s_p I_e M^2 D^2}{2Q^2} \quad (32)$$

ve

$$\frac{d^2 TMB_1(Q)}{dQ^2} = \frac{2sD}{Q^3} + \frac{2D(1+m)(k+2A)}{Q^3} - \frac{c_p I_p DM^2 (P-D)}{Q^3} - \frac{s_p I_e M^2 D^2}{Q^3} = \frac{2D(s+(1+m)(k+2A) - c_p I_p DM^2 (P-D) - s_p I_e M^2 D^2)}{Q^3} \quad (33)$$

elde edilir. Eğer $2D(s+(1+m)(k+2A) - c_p I_p DM^2 (P-D) - s_p I_e M^2 D^2) > 0$ ise $Q > 0$ için $d^2 TMB_1(Q)/dQ^2 > 0$ 'dır. O halde, $TMB_1(Q)$ fonksiyonu konvektir. Bu durumda, $TMB_1(Q)$ fonksiyonunun minimum değer aldığı tek bir $Q=Q_1^*$ noktası vardır. $TMB_1(Q)$ fonksiyonunun minimum yapan optimal üretim miktarı (Q_1^*), birinci mertebeden türevin sıfıra eşitlenmesiyle aşağıdaki gibi elde edilir.

$$\frac{dETMB_1(Q)}{dQ} = -\frac{sD}{Q^2} + D\rho(1+m) \left(-\frac{(k+2A)}{Q^2 \rho} + \frac{h'\rho}{R} \right) + \frac{c_h D(1-\rho-D/P)}{2P} + c_{hr}\rho \left[\left(1 - \frac{D}{P} \right) - \frac{\rho}{2} - \frac{D\rho}{R} \right] + \frac{c_{hd} D \rho}{2P} + \frac{c_p I_p (P-D)}{2P} \left(1 + \frac{DPM^2}{Q^2} \right) - \frac{c_p I_p D \rho}{P} - \frac{c_p I_p D \rho^2}{R} + \frac{s_p I_e M^2 D^2}{2Q^2} = 0 \quad (34)$$

Buradan, optimal üretim miktarı (Q_1^*) denklemden çekilirse

$$Q_1^* = \sqrt{\frac{2D(s+E(\rho)E(1/\rho)(1+m)(k+2A) - c_p I_p (P-D)DM^2 - s_p I_e M^2 D^2)}{\left[\frac{2h'D(1+m)\rho^2}{R} + \frac{c_h D(1-\rho-D/P)}{P} + 2c_{hr}\rho \left[\left(1 - \frac{D}{P} \right) - \frac{\rho}{2} - \frac{D\rho}{R} \right] + \frac{c_{hd} D \rho}{P} + \frac{c_p I_p (P-D)}{P} - \frac{2c_p I_p D \rho}{P} - \frac{2c_p I_p D \rho^2}{R} \right]}} \quad (35)$$

elde edilir.

Durum 2 ($t_a \leq M \leq t_b$): $TMB_2(Q)$ fonksiyonunun Q değişkenine göre ikinci mertebeden türevi alınırsa

$$\begin{aligned} \frac{dETMB_2(Q)}{dQ} = & -\frac{sD}{Q^2} + D\rho(1+m) \left(-\frac{(k+2A)}{Q^2\rho} + \frac{h'\rho}{R} \right) \\ & + \frac{c_h D(1-\rho-D/P)}{2P} + c_{hr}\rho \left[\left(1-\frac{D}{P}\right) - \frac{\rho}{2} - \frac{D\rho}{R} \right] + \frac{c_{hd}D\rho}{2P} \\ & + \frac{c_p I_p (P-D)}{2P} \left(1-\frac{DPM^2}{Q^2}\right) - \frac{c_p I_p D\rho}{P} - \frac{c_p I_p D\rho^2}{R} \\ & + \frac{s_p I_e M^2 D^2}{2Q^2} \end{aligned} \quad (36)$$

ve

$$\begin{aligned} \frac{d^2TMB_2(Q)}{dQ^2} = & \frac{2sD}{Q^3} + \frac{2D(1+m)(k+2A)}{Q^3} - \frac{c_p I_p D^2 M^2}{Q^3} - \frac{s_p I_e M^2 D^2}{Q^3} \\ = & \frac{2D(s+(1+m)(k+2A)) - c_p I_p D^2 M^2 - s_p I_e M^2 D^2}{Q^3} \end{aligned} \quad (37)$$

elde edilir. Eğer $2D(s+(1+m)(k+2A)) + c_p I_p D^2 M^2 - s_p I_e M^2 D^2 > 0$ ise $Q > 0$ için $d^2TMB_2(Q)/dQ^2 > 0$ 'dır. O halde, $TMB_2(Q)$ fonksiyonu konveks bir fonksiyondur. Bu durumda, $TMB_2(Q)$ fonksiyonunun minimum değer aldığı tek bir $Q=Q_2^*$ noktası vardır. $TMB_2(Q)$ fonksiyonunu minimum yapan optimal üretim miktarı (Q_2^*), birinci mertebeden türevin sıfıra eşitlenmesiyle aşağıdaki gibi elde edilir.

$$\begin{aligned} \frac{dETMB_2(Q)}{dQ} = & -\frac{sD}{Q^2} + D\rho(1+m) \left(-\frac{(k+2A)}{Q^2\rho} + \frac{h'\rho}{R} \right) \\ & + \frac{c_h D(1-\rho-D/P)}{2P} + c_{hr}\rho \left[\left(1-\frac{D}{P}\right) - \frac{\rho}{2} - \frac{D\rho}{R} \right] + \frac{c_{hd}D\rho}{2P} \\ & + \frac{c_p I_p (P-D)}{2P} \left(1-\frac{D^2 M^2}{Q^2}\right) - \frac{c_p I_p D\rho}{P} - \frac{c_p I_p D\rho^2}{R} + \frac{s_p I_e M^2 D^2}{2Q^2} = 0 \end{aligned} \quad (38)$$

Buradan, optimal üretim miktarı (Q_2^*) denklemden çekilirse

$$Q_2^* = \sqrt[3]{\frac{2D(s+(1+m)(k+2A)) - c_p I_p D^2 M^2 - s_p I_e M^2 D^2}{\frac{2h'D(1+m)\rho^2}{R} + \frac{c_h D(1-\rho-D/P)}{P} + 2c_{hr}\rho \left[\left(1-\frac{D}{P}\right) - \frac{\rho}{2} - \frac{D\rho}{R} \right] + \frac{c_{hd}D\rho}{P} + c_p I_p - \frac{2c_p I_p D\rho}{P} - \frac{2c_p I_p D\rho^2}{R}}} \quad (39)$$

Durum 3 ($t_b \leq M \leq t_c$): $TMB_3(Q)$ fonksiyonunun Q değişkenine göre ikinci mertebeden türevi alınırsa

$$\begin{aligned} \frac{dETMB_3(Q)}{dQ} = & -\frac{sD}{Q^2} + D\rho(1+m) \left(-\frac{(k+2A)}{Q^2\rho} + \frac{h'\rho}{R} \right) \\ & + \frac{c_h D(1-\rho-D/P)}{2P} + c_{hr}\rho \left[\left(1-\frac{D}{P}\right) - \frac{\rho}{2} - \frac{D\rho}{R} \right] + \frac{c_{hd}D\rho}{2P} \\ & + \frac{c_p I_p (P-D)}{2} \left(1-\frac{D^2 M^2}{Q^2}\right) + \frac{s_p I_e M^2 D^2}{2Q^2} \end{aligned} \quad (40)$$

ve

$$\frac{d^2TMB_3(Q)}{dQ^2} = \frac{2D(s+(1+m)(k+2A)) - c_p I_p D^2 M^2 - s_p I_e M^2 D^2}{Q^3} \quad (41)$$

elde edilir. Eğer $2D(s+(1+m)(k+2A)) + c_p I_p D^2 M^2 - s_p I_e M^2 D^2 > 0$ ise $Q > 0$ için $d^2TMB_3(Q)/dQ^2 > 0$ 'dır. O halde, $TMB_3(Q)$ fonksiyonu konveksdir. Bu durumda, $TMB_3(Q)$ fonksiyonunun minimum değer aldığı tek bir $Q=Q_3^*$ noktası vardır. $TMB_3(Q)$ fonksiyonunu minimum yapan optimal üretim miktarı (Q_3^*), birinci mertebeden türevin sıfıra eşitlenmesiyle

aşağıdaki gibi elde edilir.

$$\begin{aligned} \frac{dETMB_3(Q)}{dQ} = & -\frac{sD}{Q^2} + D\rho(1+m) \left(-\frac{(k+2A)}{Q^2\rho} + \frac{h'\rho}{R} \right) \\ & + \frac{c_h D(1-\rho-D/P)}{2P} + c_{hr}\rho \left[\left(1-\frac{D}{P}\right) - \frac{\rho}{2} - \frac{D\rho}{R} \right] + \frac{c_{hd}D\rho}{2P} \\ & + \frac{c_p I_p (P-D)}{2P} \left(1-\frac{D^2 M^2}{Q^2}\right) + \frac{s_p I_e M^2 D^2}{2Q^2} = 0 \end{aligned} \quad (42)$$

Buradan, optimal üretim miktarı (Q_3^*) denklemden çekilirse

$$Q_3^* = \sqrt[3]{\frac{2D(s+(1+m)(k+2A)) - c_p I_p D^2 M^2 - s_p I_e M^2 D^2}{\frac{2h'D(1+m)\rho^2}{R} + \frac{c_h D(1-\rho-D/P)}{P} + 2c_{hr}\rho \left[\left(1-\frac{D}{P}\right) - \frac{\rho}{2} - \frac{D\rho}{R} \right] + \frac{c_{hd}D\rho}{P} + c_p I_p}} \quad (43)$$

elde edilir.

Durum 4 ($T \leq M$): $TMB_4(Q)$ fonksiyonunun Q değişkenine göre birinci ve ikinci mertebeden türevi alınırsa sırasıyla

$$\begin{aligned} \frac{dETMB_4(Q)}{dQ} = & -\frac{sD}{Q^2} + D\rho(1+m) \left(-\frac{(k+2A)}{Q^2\rho} + \frac{h'\rho}{R} \right) \\ & + \frac{c_h D(1-\rho-D/P)}{2P} + c_{hr}\rho \left[\left(1-\frac{D}{P}\right) - \frac{\rho}{2} - \frac{D\rho}{R} \right] + \frac{c_{hd}D\rho}{2P} + \frac{s_p I_e}{2} \end{aligned} \quad (44)$$

ve

$$\frac{d^2TMB_4(Q)}{dQ^2} = \frac{2sD}{Q^3} + \frac{2D(1+m)(k+2A)}{Q^3} \quad (45)$$

elde edilir. Burada, tüm sabit parametreler pozitif olduklarından $d^2TMB_4(Q)/dQ^2 > 0$ 'dır. O halde, $TMB_4(Q)$ fonksiyonu konveks bir fonksiyondur. Bu durumda, $TMB_4(Q)$ fonksiyonunun minimum değer aldığı tek bir $Q=Q_4^*$ noktası vardır. $TMB_4(Q)$ fonksiyonunu minimum yapan optimal üretim miktarı (Q_4^*), birinci mertebeden türevin sıfıra eşitlenmesiyle aşağıdaki gibi elde edilir.

$$\begin{aligned} \frac{dETMB_4(Q)}{dQ} = & -\frac{sD}{Q^2} + D\rho(1+m) \left(-\frac{(k+2A)}{Q^2\rho} + \frac{h'\rho}{R} \right) \\ & + \frac{c_h D(1-\rho-D/P)}{2P} + c_{hr}\rho \left[\left(1-\frac{D}{P}\right) - \frac{\rho}{2} - \frac{D\rho}{R} \right] + \frac{c_{hd}D\rho}{2P} + \frac{s_p I_e}{2} = 0 \end{aligned} \quad (46)$$

Buradan, optimal üretim miktarı (Q_4^*) denklemden çekilirse

$$Q_4^* = \sqrt[3]{\frac{2D(s+(1+m)(k+2A))}{\frac{2h'D(1+m)\rho^2}{R} + \frac{c_h D(1-\rho-D/P)}{P} + 2c_{hr}\rho \left[\left(1-\frac{D}{P}\right) - \frac{\rho}{2} - \frac{D\rho}{R} \right] + \frac{c_{hd}D\rho}{P} + s_p I_e}} \quad (47)$$

elde edilir.

Üretim sistemi için birim zamandaki toplam maliyeti enküçükleyecek optimum üretim miktarını bulmak ve ödeme süresi ile ilgili dört farklı durumun birlikte sağlandığını göstermek amacıyla aşağıdaki algoritma önerilmektedir. Bu algoritmanın bir kısmı Tsao vd. (2017) tarafından yapılan çalışmadan uyarlanmıştır.

Algoritma

Adım 1: Eşitlik (35)'ten Q_1^* 'i hesapla. Q_1^* 'i Eşitlik (8)'de yerine yaz ve t_a 'yı hesapla. Eğer, $0 \leq M \leq t_a$ ise Eşitlik (28)'den birim

zamandaki toplam maliyeti hesapla. Değilse, sınır değeri ($Q_1^*=PM$) için Eşitlik (28)'den birim zamandaki toplam maliyeti hesapla.

Adım 2: Eşitlik (39)'dan Q_2^* 'ı hesapla. Q_2^* 'ı sırasıyla Eşitlik (8) ve (9)'da yerine yaz ve t_a ve t_b 'yi hesapla. Eğer $t_a \leq M \leq t_b$ ise Eşitlik (29)'dan birim zamandaki toplam maliyeti hesapla. Değilse sınır değerleri ($Q_2^*=PM$ ve $Q_2^*=(M-t_a)/(1/P+\rho/R)$) için Eşitlik (29)'dan birim zamandaki toplam maliyeti hesapla ve minimum olanı belirle.

Adım 3: Eşitlik (43)'den Q_3^* 'ı hesapla. Q_3^* 'ı sırasıyla Eşitlik (9) ve (10)'da yerine yaz ve t_b ve t_c 'yi hesapla. Eğer $t_b \leq M \leq t_c$ ise Eşitlik (30)'dan birim zamandaki toplam maliyeti hesapla. Değilse sınır değerleri ($Q_3^*=(M-t_b)/(1/P+\rho/R)$ ve $Q_3^*=DM$) için Eşitlik (30)'dan birim zamandaki toplam maliyeti hesapla ve minimum olanı belirle.

Adım 4: Eşitlik (47)'den Q_4^* 'ı hesapla. Q_4^* 'ı Eşitlik (10)'da yerine yaz ve T 'yi hesapla. Eğer $T \leq M$ ise Eşitlik (31)'den birim zamandaki toplam maliyeti hesapla. Değilse sınır değeri ($Q_4^*=DM$) için Eşitlik (31)'den birim zamandaki toplam maliyeti hesapla.

Adım 5: Hesaplanan birim zamandaki toplam maliyetleri karşılaştır ve minimum maliyet değerini üretim sistemi için birim zamandaki toplam maliyet olarak belirle.

$$TMB = \text{Min} \{ TMB_1(Q), TMB_2(Q), TMB_3(Q), TMB_4(Q) \}$$

III. SAYISAL ANALİZ

Bu bölümde, çalışmada önerilen üretim stok kontrol modelinin uygulanabilir ve geçerli olduğunu göstermek amacıyla iki sayısal örnek verilmektedir. Yine bu bölümde, çeşitli model parametrelerinin optimum çözüm üzerindeki etkisini göstermek amacıyla duyarlılık analizine yer verilmektedir.

A. SAYISAL ÖRNEK 1

Bu örnek, kusurlu ürünlerin dışkaynak tamiri varsayımını dikkate alarak bu çalışmada geliştirilen model (Model 1) ile kusurlu ürünlerin aynı üretim sisteminde tamiri varsayımını dikkate alan Tsao vd. (2011) tarafından yapılan çalışmadaki model (Model 2) için elde edilen optimum çözüm sonuçlarının karşılaştırılması bir analizini sunmaktadır. Bu amaçla, örnekte kullanılan parametrelere ilişkin değerler Tsao vd. (2011) ve Jaber vd. (2014) tarafından yapılan çalışmalardan alınmıştır. Parametrelere ilişkin değerler aşağıdaki gibidir: yıllık talep miktarı $D=1200$ birim, yıllık üretim miktarı $P=1600$ birim, birim malzeme satın alma maliyeti $c_p=80$ \$, kusursuz ürünler için birim satış fiyatı $s_p=200$ \$, birim üretim maliyeti $c=50$ \$, üretime hazırlık maliyeti $s=1500$ \$, kusursuz ve kusurlu ürünler için birim stokta tutma maliyeti sırasıyla $h=20$ \$ ve $h_1=22$ \$, tamir maliyeti $c_r=8$ \$, yıllık tamir edilebilecek ürün miktarı $P_1=1300$ birim, kusurlu ürün oranı $\rho=0.05$, yıllık kusurlu ürün üretim miktarı $d=80$ birim, tedarikçi tarafından sağlanan ödemede gecikme süresi $M=0.1$ yıl, yıllık faiz getiri oranı $I_c=0.1$, yıllık faiz maliyet oranı $I_p=0.15$. Kusurlu ürünlerin dışkaynak tamiri için parametre değerleri şu şekildedir: tamir edilen ürünler için birim stokta tutma maliyeti $c_{hr}=24$ \$, toplam taşıma süresi $t_T=2/220$ yıl, yıllık tamir etme miktarı $R=1300$ birim, tamir işletmesindeki birim stokta tutma maliyeti

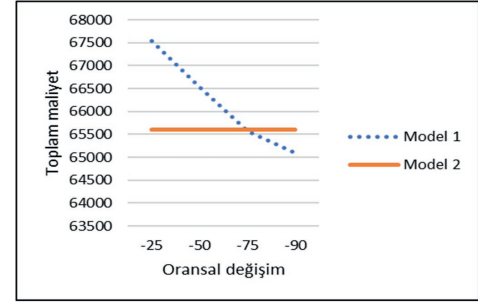
TABLO 1 | Algoritma Prosedürünün Uygulanması Sonucunda Her İki Model için Elde Edilen Optimum Sonuçlar

		Model 1	Model 2
Durum 1	Q_1	883.192	634.659
	$TMB_1(Q_1)$	68621.63	65607.80
Durum 2	Q_2	160	160
	$TMB_2(Q_2)$	78735.83	71296.37
Durum 3	Q_3	137.02	150.725
	$TMB_3(Q_3)$	81290.76	71887.31
Durum 4	Q_4	120	120
	$TMB_4(Q_4)$	83849.95	74584.78
Optimum çözüm	Q^*	883.192	634.659
	$TMB(Q^*)$	68621.63	65607.80

$h'=16$ \$, birim malzeme maliyeti $c_1=20$ \$, birim taşıma maliyeti $c_t=8$ \$, sabit taşıma maliyeti $A=150$ \$, tamir için hazırlık maliyeti $k=300$ \$, kar oranı $m=0.2$.

Optimum çözüm sonuçlarının hesaplanmasından önce model geçerliliği ile ilgili $D/(P(1-\rho)) \leq 1$ koşulunun sağlandığı gösterilmektedir. $D/((P(1-\rho)))=1200/((1600 \times (1-0.05)))=0.789474 < 1$ koşulu sağlandığından, problemin olurlu bir çözümü bulunmaktadır. Algoritma prosedürünün uygulanması sonucunda ödemede gecikme süresinin dört farklı durumu dikkate alındığında her iki model için elde edilen sonuçlar ve üretim sistemi için elde edilen optimum çözüm Tablo 1'de verilmiştir.

ŞEKİL 6 | Dışkaynak Tamir Maliyetlerindeki Oransal Değişimlerin Toplam Maliyet Üzerindeki Etkisi

Tablo 1'den, her iki model için de optimum çözümün ödeme süresinin (M) üretim süresinden (t_a) küçük ya da eşit olduğu durumda (Durum 1: $M \leq t_a$) elde edildiği ve üretim sistemi için kusurlu ürünlerin yine üretici tarafından tamir edilmesinin (Model 2) daha fazla maliyet tasarrufu sağlayarak daha avantajlı olduğu görülmektedir.

TABLO 2 | Dışkaynak Tamir Parametrelerindeki (c_{hr} , h' , c_p , c_t , A , k , m) Birlikte Değişimlerin Yıllık Toplam Maliyet ($TMB(Q^*)$) Üzerindeki Etkisi

		% değişim			
		-25	-50	-75	-90
Model 1	Q^*	848	813	778	761
	$TMB(Q^*)$	67539.09	66523.78	65576.72	65099.61

Kusurlu ürünlerin tamirinin dışkaynak kullanılarak yapılması durumunda katlanılacak maliyet parametrelerinin birlikte oransal değişimlerinin yıllık toplam maliyet üzerindeki etkisi Tablo 2'de verilmektedir. Parametre değerlerinde %25 oranında azalma olduğunda toplam maliyet 67539.09 \$ (>65607.80 \$) olmaktadır. Bu sonuç, tamir işleminin halen aynı üretim sisteminde yapılmasının avantajlı olduğunu göstermektedir. Ancak, parametrelerde %75 ve %90 oranında azalmalar olduğunda toplam maliyet oldukça azalmakta ve sırasıyla 65576.72 \$ (<65607.80 \$) ve 65099.61 \$ (<65607.80) seviyelerine düşmektedir. Bu sonuçlar, uygun maliyet değerinde tamir işleminin dışkaynak kullanılarak yapılmasının üretici için daha avantajlı olabileceğini göstermektedir. Bu durum Şekil 6'da gösterilmektedir.

B. SAYISAL ÖRNEK 2

Bu örnekte kullanılan parametre değerlerinin bir kısmı Taleizadeh vd. (2019) tarafından yapılan çalışmadan alınmıştır. Parametre değerleri aşağıdaki gibidir: yıllık talep miktarı $D=1000$ birim, yıllık üretim miktarı $P=3000$ birim, birim malzeme satın alma maliyeti $c_p=80$ \$, kusursuz ürünler için birim satış fiyatı $s_p=300$ \$, birim üretim maliyeti $c=100$ \$, üretime hazırlık maliyeti $s=400$ \$, birim stokta tutma maliyeti sırasıyla $h=5$ \$, tamir maliyeti $c_r=8$ \$, yıllık tamir edilebilecek ürün miktarı $P_1=50000$ birim, kusurlu ürün oranı $\rho=0.02$, yıllık kusurlu ürün üretim miktarı $d=60$ birim, tedarikçi tarafından sağlanan ödemede gecikme süresi $M=0.05$ yıl, yıllık faiz getiri oranı $I_c=0.05$, yıllık faiz maliyet oranı $I_p=0.05$. Kusurlu ürünlerin dışkaynak tamiri için parametre değerleri şu şekildedir: tamir edilen ürünler için birim stokta tutma maliyeti $c_{hr}=6$ \$, toplam taşıma süresi $t_T=2/220$ yıl, yıllık tamir etme miktarı $R=50000$ birim, tamir işletmesindeki birim stokta tutma maliyeti $h'=4$ \$, birim malzeme maliyeti $c_1=5$ \$, birim taşıma maliyeti

$c_r=2$ \$, sabit taşıma maliyeti $A=50$ \$, tamir için hazırlık maliyeti $k=25$ \$, kar oranı $m=0.1$. Model geçerliliği ile ilgili $D/((P(1-\rho)))=1000/((3000 \times (1-0.00)))=0.340136 < 1$ koşulu sağlandığından, problemin olurlu bir çözümü vardır. Algoritma prosedürü uygulandığında her iki model için elde edilen sonuçlar ve üretim sistemi için elde edilen optimum çözüm Tablo 3'te verilmiştir. Tablo 3'ten, kusurlu ürünlerin aynı üretim sisteminde tamiri varsayımı yerine dışkaynak tamiri varsayımı dikkate alındığında yıllık toplam maliyette 102270.69-102198.10=72.59 \$ (%0.07) bir azalma (iyileşme) ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç, dışkaynak tamirin üretici için daha fazla maliyet tasarrufu sağlayarak daha avantajlı olabileceğini göstermektedir.

TABLO 3 | Algoritma Prosedürünün Uygulanması Sonucunda Her İki Model için Elde Edilen Optimum Sonuçlar

		Model 1	Model 2
Durum 1	Q_1	511.967	351.781
	$TMB_1(Q_1)$	102198.10	102270.69
Durum 2	Q_2	150	150
	$TMB_2(Q_2)$	103883.80	103085.00
Durum 3	Q_3	122.580	149.820
	$TMB_3(Q_3)$	104593.30	103087.40
Durum 4	Q_4	50	50
	$TMB_4(Q_4)$	110604.40	107863.30
Optimum çözüm	Q^*	511.967	351.781
	$TMB(Q^*)$	102198.10	102270.69

1. Duyarlılık analizi

Bu alt bölümde model parametrelerinden kusurlu ürün oranı (ρ), ödemede izin verilen gecikme süresi (M), yıllık faiz maliyet oranı (I_p) ve yıllık faiz getiri oranındaki (I_e) değişimlerin, optimum üretim miktarı (Q^*) ve yıllık toplam maliyet ($TMB(Q^*)$) üzerindeki etkileri incelenmektedir. Tablo 4'te kusurlu ürün oranındaki değişimlerin yıllık toplam maliyet üzerindeki etkisi gösterilmektedir.

TABLO 4 | A Kusurlu Ürün Oranının (ρ) Yıllık Toplam Maliyet ($TMB(Q^*)$) Üzerindeki Etkisi

		ρ					
		0.02	0.03	0.04	0.05	0.1	0.2
Model 1		102198	102316	102434	102551	103129	104258
Model 2		1022701	102350.90	102431	102511	102913	103716

Kusurlu ürün oranı arttığında yıllık toplam maliyet de artmaktadır. Kusurlu ürün oranının daha küçük (bu örnekte $[\rho] < 0,04$) değerleri için tamir işleminin dışkaynak yardımıyla yapıldığı varsayımını dikkate alan Model 1 daha avantajlı olurken, büyük değerleri için tamir işleminin yine üretici işletme tarafından yapıldığı varsayımını dikkate alan Model 2 daha avantajlı olmaktadır. Ödemede izin verilen gecikme süresinin (M) her iki model için optimum üretim miktarı (Q^*) ve yıllık toplam maliyet ($TMB(Q^*)$) üzerindeki etkileri Tablo 5'de özetlenmektedir. Tablo 5'den, M arttığında, Q^* , Model 1 için azalırken Model 2 için artma ve azalma göstermektedir. M arttığında her iki model içinde birim zamandaki toplam maliyet azalmaktadır. Ayrıca, gecikme süresinin 0.1 yıl (≈ 37 gün) ve daha fazla olduğu ($M \geq 0.1$) durumlarda tamir işleminin aynı üretim sisteminde yapıldığı varsayımını dikkate alan Model 2, üretici için daha fazla maliyet tasarrufu sağlamaktadır.

TABLO 5 | Ödemede İzin Verilen Gecikme Süresinin (M) Optimum Çözümler Üzerindeki Etkisi

		M			
		0.05	0.10	0.15	0.20
Model 1	Q^*	512	467	396	347
	$TMB(Q^*)$	102198.10	102020.60	101685.70	101226.80
Model 2	Q^*	352	308	449	200
	$TMB(Q^*)$	102270.70	102009.30	101822.60	100993.30

Tablo 6'da yıllık faiz maliyet oranının (I_p) birim zamandaki toplam maliyet üzerindeki etkisi gösterilmektedir. Tablo 6'dan şu çıkarımda bulunulabilir: yıllık faiz maliyet oranı arttığında, üreticinin yıllık toplam maliyeti her iki model için de artmaktadır. Kusurlu ürünlerin tamir işleminin dışkaynak tarafından yapıldığı varsayımını dikkate alan Model 1, yıllık faiz maliyet oranının %10'dan daha düşük olduğu durumlarda üretici için daha fazla maliyet tasarrufu sağlamaktadır.

TABLO 6 | Yıllık Faiz Maliyet Oranının (I_p) Yıllık Toplam Maliyet ($TMB(Q^*)$) Üzerindeki Etkisi

		I_p				
		0.05	0.10	0.15	0.20	0.30
Model 1		102198.10	102762.50	103205.6	103575.40	104173.9
Model 2		102270.70	102662.30	102981.60	103251.10	103684.40

Tablo 7'de yıllık faiz getiri oranının (I_e) yıllık toplam maliyet üzerindeki etkisi gösterilmektedir. Tablo 7'den, yıllık faiz getiri oranı arttığında, her iki modelde de yıllık toplam maliyet azalmaktadır. Ancak, yıllık toplam maliyetteki azalma Model 2 için daha fazladır. Örneğin, yıllık faiz getiri oranı 0.05'ten 0.20'ye çıktığında, Model 1 için toplam maliyet 102198.10 \$'dan 102084.20 \$ (%0.11 azalma) gerilerken, Model 2 için toplam maliyet 102270.70 \$'dan 102104.20 \$'a (%0.16 azalma) gerilemektedir. Kusurlu ürünlerin dışkaynak tamiri varsayımını dikkate alan Model 1'in, yıllık faiz getiri oranının %20 ve daha düşük olduğu durumlarda üretici için daha avantajlı olduğu görülmektedir.

TABLO 7 | Yıllık Faiz Getiri Oranının (I_e) Yıllık Toplam Maliyet ($TMB(Q^*)$) Üzerindeki Etkisi

		I_e				
		0.05	0.10	0.15	0.20	0.30
Model 1		102198.10	102160.80	102122.90	102084.20	102004.30
Model 2		102270.70	102216.70	102161.20	102104.20	101984.80

SONUÇ

Bu çalışmada, ödemede belirli bir süre gecikmeye izin verilmesi ve kusurlu ürünlerin dışkaynak tamiri varsayımları altında bir ekonomik üretim miktarı modeli geliştirilmiştir. Bu çalışmadaki temel amaç, ödemenin siparişin teslim alınmasından belirli bir süre sonra yapılması ve dışkaynak tamir varsayımlarıyla yıllık toplam maliyeti enküçükleyecek optimum üretim miktarının belirlenmesidir. Sayısal örnekler yardımıyla geliştirilen modelin geçerliliği ve uygulanabilirliği gösterilirken, kusurlu ürünlerin aynı üretim sisteminde tamirine ve ödemede gecikmeye izin veren Tsao vd. (2011)'nin çalışmasındaki modele göre optimum çözüm üzerindeki etkisi gösterilmiştir. Duyarlılık analizi yardımıyla model parametrelerinin optimum sonuçlar üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Sayısal örnek sonuçları, her iki modelde de minimum maliyetin gecikme süresinin üretim süresinden küçük ya da eşit olduğu durumda elde edildiğini ve üretici için kusurlu ürünlerin aynı üretim sisteminde tamirinin daha tasarruflu olduğunu göstermiştir. Duyarlılık analizi sonuçları, optimum üretim miktarının ödemede izin verilen gecikme süresine bağlı olduğunu, ödemede izin verilen gecikme süresinin artmasıyla üretim miktarının her iki model için de azaldığını göstermiştir. Bu sonuçlar, tedarikçinin üreticiye sağladığı ödeme süresinin gecikmesi politikasının hem toplam maliyeti minimum yapmayı sağladığını hem de çevrim başına üretilecek ürün miktarını belirlemeye yardımcı olduğunu göstermektedir. Yine duyarlılık analizi sonuçları, yıllık faiz maliyeti ve getiri oranlarının kusurlu ürünlerin tamirinin dışkaynak mı aynı üretim sisteminde mi yapılması gerektiğinin üzerinde büyük etkisinin olduğunu ve ilgili oranların büyük değerleri için tamirin aynı üretim sisteminde yapılmasının daha avantajlı olduğunu göstermiştir. Kusurlu ürün oranının artmasıyla maliyetin arttığını ve üretim sistemi için minimum maliyetin kusurlu ürünlerin aynı üretim sisteminde tamirini dikkate alan Tsao vd. (2011)'nin çalışmasındaki model için elde edildiğini, daha az sayıda kusurlu ürün üretimi durumunda ise minimum maliyetin kusurlu ürünlerin dışkaynak tamirini dikkate alan bu çalışmada geliştirilen model için elde edildiğini göstermiştir. Tüm bu sonuçlar, geliştirilen modelin işletmelerin kendi

esas faaliyetlerini aksatmadan yürütebileceklerini ve üretim miktarını ve ödeme zamanını birlikte optimum yaparak rekabet avantajı elde edebileceklerini göstermektedir.

Bu çalışmada geliştirilen model, stoksuzluk, kısmi stoksuzluk, üretimde ve tamir işlemi sonucunda hurda ürün elde edilmesi, ödemede şartlı gecikmeye izin verilmesi, ödemede izin verilen gecikme süresinin sipariş/üretim miktarına bağlı olması ve tedarikçinin üreticiye üreticinin de müşterilerine ödemede belirli bir süre gecikmeye izin vermesi varsayımlarının dahil edilmesiyle genişletilebilecektir.

KAYNAKÇA

- [1] Axsäter, S. (2006). *Inventory control*. New York: Springer Science + Business Media.
- [2] Cárdenas-Barrón, L. E. (2009). Economic production quantity with rework process at a single-stage manufacturing system with planned backorders. *Computers & Industrial Engineering*, 57, 1105-1113.
- [3] Cárdenas-Barrón, L. E., Chung, K. J., ve Treviño-Garza, G. (2014). Celebrating a century of the economic order quantity model in honor of Ford Whitman Harris. *International Journal of Production Economics*, 155, 1-7.
- [4] Chang, C. T. (2004). An EOQ model with deteriorating items under inflation when supplier credits linked to order quantity. *International Journal of Production Economics*, 88(3), 307-316.
- [5] Cheng, T. C. E. (1991). An economic order quantity model with demand-dependent unit production cost and imperfect production processes. *IIE Transactions*, 23(1), 23-28.
- [6] Chung, K. J. ve Liao, J. J. (2004). Lot-sizing decisions under trade credit depending on the ordering quantity. *Computers & Operations Research*, 31(6), 909-928.
- [7] Goyal, S. K. (1985). Economic order quantity under conditions of permissible delay in payments. *Journal of the Operational Research Society*, 36(4), 335-338.
- [8] Hayek, P. A. ve Salameh, M. K. (2001). Production lot sizing with the reworking of imperfect quality items produced. *Production Planning & Control*, 12(6), 584-590.
- [9] Huang, Y. F. (2003). Optimal retailer's ordering policies in the EOQ model under trade credit financing. *Journal of the Operational Research Society*, 54(9), 1011-1015.
- [10] Huang, Y. F. (2007). Economic order quantity under conditionally permissible delay in payments. *European Journal of Operational Research*, 176(2), 911-924.
- [11] Jamal, A. M. M., Sarker, B. R., ve Mondal, S. (2004). Optimal manufacturing batch size with rework process at a single-stage production system. *Computers & Industrial Engineering*, 47(1), 77-89.
- [12] Jamal, A. M. M., Sarker, B. R., ve Wang, S. (1997). An ordering policy for deteriorating items with allowable shortage and permissible delay in payment. *Journal of the Operational Research Society*, 48(8), 826-833.
- [13] Jaber, M. Y., Zaroni, S., ve Zavanella, L. E. (2014). "Economic order quantity models for imperfect items with buy and repair options", *International Journal of Production Economics*, 155, 126-131.
- [14] Mokhtari, H. (2019). Optimal lot size in a manufacturing system with imperfect raw materials and defective finished products. *Scientia Iranica (Transactions E: Industrial Engineering)*, 26(4), 2561-2578.
- [15] Ouyang, L. Y. (2015). An integrated inventory model with capacity constraint and order-size dependent trade credit. *Computers & Industrial Engineering*, 84, 133-143.
- [16] Ouyang, L. Y. ve Chang, C. T. (2013). Optimal production lot with imperfect production process under permissible delay in payments and complete backlogging. *International Journal of Production Economics*, 144(2), 610-617.
- [17] Ouyang, L. Y., Wu, K. S., ve Yang, C. T. (2006). A study on an inventory model for non-instantaneous deteriorating items with permissible delay in payments. *Computers & Industrial Engineering*, 51(4), 637-651.
- [18] Porteus, E. L. (1986). Optimal lot sizing, process quality improvement and setup cost reduction. *Operations Research*, 34, 137-144.
- [19] Salameh, M. K. ve Jaber, M. Y. (2000). Economic production quantity model for items with imperfect quality. *International Journal of Production Economics*, 64 (1-3), 59-64.
- [20] Sarkar, B. (2012). An EOQ model with delay in payments and stock dependent demand in the presence of imperfect production. *Applied Mathematics and Computation*, 218(17), 8295-8308.
- [21] Sarkar, B., Cárdenas-Barrón, L. E., Sarkar, M. ve Singgih, M. L. (2014). An economic production quantity model with random defective rate, rework process and backorders for a single stage production system. *Journal of Manufacturing Systems*, 33(3), 423-435.
- [22] Taft, E. W. (1918). The most economical production lot. *Iran Age*, 1410-1412.
- [23] Taleizadeh, A. A., Sari-Khanbaglo, M. P., ve Cárdenas-Barrón, L. E. (2019). Outsourcing rework of imperfect items in the economic production quantity (EPQ) inventory model with backordered demand", *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics: Systems*, 49(12), 2688-2699.
- [24] Tiwari, S., Ahmed, W., ve Sarkar, B. (2018). Multi-item sustainable green production system under trade-credit and partial backordering. *Journal of Cleaner Production*, 204, 82-95.
- [25] Tsao, Y. C., Chen, T. H., ve Huang, S. M. (2011). A production policy considering reworking of imperfect items and trade credit. *Flexible Services and Manufacturing Journal*, 23(1), 48-63.
- [26] Tsao, Y. C., Zhang, Q., Chang, F. C., ve Vu-Thuy, L. (2017). An imperfect production model under Radio Frequency Identification adoption and trade credit. *Applied Mathematical Modelling*, 42, 493-508.

RELIGIOUS FREEDOM IN THE USA: SEPARATION BETWEEN CHURCH AND STATE

ÜSTÜN YÜKSEL^{1*} & HAKKI BÜYÜKBAŞ²

¹ Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, uyukse00@citymail.cuny.edu, <https://orcid.org/0000-0003-1653-7526>. ² Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hakkibuyukbas@erciyes.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4648-3557>.

ABSTRACT

Religious freedom has been established as a fundamental right in the United States of America (U.S.A.). Thomas Jefferson's famous 'wall of separation' metaphor has taken religious freedom under protection against possible oppression by the state, by building a high wall between church and state. Jefferson's metaphor established the legal basis of religious freedom as a fundamental human right by defining the boundaries of church and state relations. James Madison also, the author of the U.S. Constitution, attributes a special importance to religious freedom. The U.S. Constitution guaranteed freedom of religion in the First Amendment. American style of church and state separation might be an intriguing topic for Turkish citizens' constitutional debate. Turkey has been in search of a new and civil constitution recently. In this regard, Former Speaker of the Grand National Assembly İsmail Kahraman proposed in 2021 that Türkiye's new constitution should 'guarantee religious freedom for Turkish citizens'. Therefore, we are interested in examining the American style of church and state relations for freedom of religion.

Anahtar Kelimeler: The United States of America, Church and State Separation Wall of Separation, the First Amendment, Religious freedom

Editör / Editor:

Hatun KORKMAZ,
Erciyes Üniversitesi, Türkiye

Hakemler / Referees:

Nafiz TOK,
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türkiye
Halis ÇETİN,
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye

*Sorumlu Yazar/ Corresponding Author:

Üstün YÜKSEL,
uyukse00@citymail.cuny.edu

JEL:

K190, K490, Y8, Z000

Geliş: 5 Aralık 2022

Received: December 5, 2022

Kabul: 16 Mayıs 2023

Accepted: May 16, 2023

Yayın: 31 Ağustos 2023

Published: August 31, 2023

Atıf / Cited as (APA):

Yüksel, Ü. & Büyükbaş, H. (2023),
Religious Freedom in The USA: Separation
Between Church and State, Erciyes Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 65,
67-72,

doi: 10.18070/erciyesiibd.1213140

ABD'DE DİN ÖZGÜRLÜĞÜ: KİLİSE VE DEVLET ARASINDAKİ AYRIM

ÖZ

Din özgürlüğü, Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) temel bir hak olarak kurulmuştur. Thomas Jefferson'un ünlü 'ayrılık duvarı' metaforu ile 'kilise ve devlet arasında bir duvar' inşa etmek suretiyle din özgürlüğünü devletin muhtemel baskısına karşı güvence altına almıştır. Bu metaphor, kilise ve devlet ilişkilerinin sınırlarını belirleyerek din özgürlüğünü temel insani hak olarak hukuki temel çerçevesini oluşturmuştur. ABD Anayasası'nın yazarı James Madison, da din özgürlüğü için kilise ve devlet ilişkilerinin ayrılmasına özel bir önem vermektedir. ABD Anayasası birinci maddesi din özgürlüğünü garanti altına almıştır. Amerikan tarzı kilise ve devlet ayrılığı, Türk vatandaşlarının anayasa tartışmaları için ilgi çekici bir konu olabilir. Türkiye son zamanlarda yeni ve sivil bir anayasa arayışındadır. Bu bağlamda TBMM önceki Başkanı İsmail Kahraman, 2021'de Türkiye'nin yeni anayasasının 'Türk vatandaşlarının din özgürlüğünü garanti altına alması' gerektiğini öne sürdü. Bu nedenle, Amerikan kilise ve devlet ilişkilerinde din özgürlüğü tarzını incelemekle ilgileniyoruz.

Keywords: Amerika Birleşik Devletleri, Kilise ve Devlet ayrımı, Duvar Ayrımı, Birinci Madde, Din özgürlüğü.

INTRODUCTION

“Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the Government for a redress of grievances” (Library of the U.S. Congress).

First Amendment, the U.S. Constitution (1791)

Religious liberty and ‘separation of church-state relations’, based on the Constitution, play very important role, both in politics and social life, in the United States of America (the U.S.A.) from the beginning of colonial period until the present time. The First Amendment¹ of the United States (the U.S.) Constitution has “two provisions concerning religious freedom: ‘the Establishment Clause’ and ‘the Free Exercise Clause’” (The Administrative Office of United States Courts). The Establishment clause: “Congress shall make no law respecting an establishment of religion” (Library of the U.S. Congress), which prohibits the U.S. government from establishing or creating an official church and religion (American Civil Liberties Union, 2022). Therefore, there are not any official religions in the United States. However, there is an official Church in England, a national church, the Church of England. The Free Exercise Clause: “...or prohibiting the free exercise thereof” (Library of the U.S. Congress), which “gives American citizens the right to worship God, or not, as they choose, according to their beliefs” (American Civil Liberties Union, 2022). This means that, any government cannot punish citizens because of whatever their religious beliefs or believe in God. Religious liberty secures people’s right to live, act, and speak according to their faiths and core values peacefully and publicly. Furthermore, religious liberty provides equal treatment to all people. These two freedoms, together, make up the foundation for American people’s freedom of conscience for the First Amendment (Amendment I) of the U.S. Constitution. Hence, the First Amendment constitutionally protects freedom of religion for American citizens and provides the right to practice their own religion according to their beliefs, or believing *no any* religion at all. Therefore, the First Amendment is the cornerstone for guaranteeing religious liberty by separating church and state to keep the government out of religion and religious related issues.

In this article, we searched for answers about the following questions: how was the birth of religious freedom formed in the United States of America? How has the religious freedom protected since the foundation of the U.S.A? The focus of this article is going to be Thomas Jefferson’s ‘wall of separation’ metaphor, which provided strict constitutional separation between church and state relations. In addition to that, Jefferson’s bill for ‘Establishing Religious Freedom’ is going to be another concentration. Moreover, we are going to explain James Madison’s ‘Memorial and Remonstrance Against Religious Assessments’ document and its undeniable contribution for the religious freedom as well. In the first part of the article, we explained how ‘America’s Founding Fathers’ set the religious liberty in America, in general. In the second part, we explained ‘separation of church and state’ relations in the U.S.A. For this reason, we analyzed Jefferson’s ‘Wall of Separation’ metaphor in order to articulate for further explanation of autonomy of church and state relations. Moreover, we analyzed James Madison’s document, ‘A Memorial and Remonstrance on the Religious Rights of Man (1785)’, for better understanding its validity from the founding era of the U.S.A. until today. In the final, we reached

the conclusion that both Thomas Jefferson and James Madison played leading role on both separating relations between church and state and religious liberty. They emphasized that religion was an individual’s choice and government cannot compel anyone about their choice of church or religion. Religious liberty is very important for social life in the U.S. and the Constitution protects the religious freedom by law.

This article proposes a greater understanding of the principle ‘separation between church and state’ relations, which has a deep-rooted democratic tradition in the U.S.A. Thus, we have made an attempt to clarify the approach of the American Constitution to the freedom of religion and the relations between religion and the state. In the U.S.A, religion is guaranteed by a constitutional guarantee that it is an autonomous authority despite the state. American style of religious freedom may offer an alternative to the today’s worldviews and policies where people of different faiths can peacefully live together. This article will provide a better understanding of the concept of separation between church and state relations in the U.S.A. for both Turkish academia and Turkish public. We examined the separation of church and state relations in the U.S.A. from the point of view of political science. In this study, we complied with the research and publications ethics.

I. ROLE OF THE FOUNDING FATHERS FOR RELIGIOUS LIBERTY IN THE USA

Europe has had experienced religious wars and “that issue was at the hearth of Europe’s religious wars of the sixteenth and seventeenth centuries” (Putnam and Campbell, 2010, p. 467). These religious wars in Europe encouraged people to search for religious freedom in America. Contrary to Europe, “the United States has never involved with any religious wars in its history, like those in Europe, because of the moral inheritance in American liberal society” (Christenson, 2012, p. 722-761). In this regard, America was a religious refuge during sixteenth and seventeenth centuries. Therefore, there has been a religious diversity in the background of the United States since the colonial time.

As a historical background, Founding Fathers of the United States were heavily influenced by English philosopher John Locke’s philosophy on the natural individual rights, equality and law. Therefore, John Locke’s conception of religious toleration, the social contract, rights of man and liberty of conscience were roots to the Americans (Bailyn, 1992, p. 247). John Lock explained the ‘necessity and advantage’ of religious toleration to keep the civil peace (Putnam and Campbell, 2010, p. 549).

The colonial period, essentially, laid the foundation for the religious freedom in America. Therefore, Americans had anti-establishment church sentiment from the pre-revolutionary years (Bailyn, 1992, p. 250). People from different countries, such as England, France, Spain and the Netherlands, immigrated to America. They settled in America from different cultures and religions (Jews and different sects from Christianity such as Anglicans, Evangelicals Presbyterians, Methodist and Baptists etc.) and it has become a religious melting pot with different religions. This atmosphere provided religious tolerance for every religious sect in America. Consensus among people had paved the way among people to be agreed not to had an official church. For this reason, variety of Christian denominations inspired the new model government (the U.S.A) on ‘equitable and liberal foundations’ for equal privilege to everybody about religion as in civil affair (Bailyn, 1992, p. 261). In this context, “every denomination wanted for no ecclesiastical establishments and they explained their absolute opposition to establishment of permitting any other colonies or denominations to enjoy exclusive or separate privileges” (Bailyn, 1992, p. 261). The anti-establishment principle was very important for all churches. Therefore, Americans commonly accepted the anti-establishment principle in the colonies before the Revolution.

The American Revolution had the leading role about church and government separation. It created separate realms for political power and religious salvation by delinking of church and state relationship (Wolfe and Katznelson, 2010, p. 28-31). For this reason, Americans raised their hope to have equality for religious liberty in the new government model with the United States of America. The famous “Virginia Declaration of Rights” was adopted by the Virginia Constitutional Convention on

¹ What is an Amendment? “It is a law or modification that has been added to the Constitution of the United States of America (the U.S.A.). In another words, Amendments are the set of political principles by which the United States of America is governed. The authority to amend the Constitution of the United States is derived from Article V of the Constitution” (<https://www.archives.gov/federal-register/constitution/article-v.html>). “The Constitution provides that an amendment may be proposed either by the Congress with a two-third majority vote in both the House of Representatives and the Senate or by a constitutional convention. The Congress proposes an amendment in the form of a joint resolution. Since the President does not have a constitutional role in the amendment process, the joint resolution does not go to the White House for signature or approval. A proposed amendment becomes part of the Constitution as soon as it is ratified by three-fourths of the States (38 of 50 States).” (<https://www.archives.gov/federal-register/constitution/>). “Constitution of the United States had been written in 1787 and ratified in 1788 and in operation since 1789. The United States Constitution is the world’s longest surviving written charter of government. For over two centuries the Constitution has remain in force. The Constitution has evolved to meet the changing needs of a modern society profoundly different from the eighteenth-century world in which its creators lived. To date, the Constitution has been amended 27 times, most recently in 1992. The First ten Amendments constitute (and also known as) the Bill of Rights.” (https://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm) “On June 8, 1789, James Madison proposed 12 amendments to the First Congress. Ten of these ratified and became the ‘Bill of Rights.’” <https://www.whitehouse.gov/about-the-white-house/our-government/the-constitution/>

June 12, 1776, and for the first time, it provided protection for religious liberty. This declaration of Rights was drafted by George Mason. John Locke's liberal ideas guided George Mason along with the Founding Fathers to establish freedom of religion in the new America. Therefore, Virginia Declaration became the basis of the Bill of Rights" (The U.S. National Archives). Article XVI of Virginia's Declaration of Rights declared the importance of equality for religious liberty: "that religion, or duty which we owe to our Creator, and the manner of discharging it, can be directed only by reason and conviction, not by force of violence; and therefore, all men are equally entitled to the free exercise of religion, according to the dictates of conscience...." (Munoz, 2016, p. 370).

The separation between church and government was shaped by 'the Founding Fathers'² after 'the American Revolutionary war'³ of the United States of America. Founding fathers were well aware of the importance of religious liberty for the American nation and freedom of conscience since the colonial era. For this reason, Founding Fathers paid special attention to the religious liberty for individuals from governmental authority. To this day, the American statemen and the Supreme Court have been following the Founding Father's footsteps to maintain the church and state separation. Founding Fathers' notions are still active and remain important in shaping and creation of modern American church and state relationship.

The United States is the first example of a secular modern republic, in which religion and the state were separated from the very beginning with the Constitution of 1787 (Tok, 2022). The Founding Fathers, or Founders, "generally held that religious freedom is a natural right that belongs to all individuals" (Munoz, 2016, p. 369). According to George Washington's- the first President of the U.S.A and also one of the Founding Fathers- understanding of natural right, "religious freedom is not created by the state or by the mutual consent of citizens. But religious freedom is in man's created nature and his pre-political obligations to his creator" (Munoz, 2016, p. 370). Founding Fathers initially set the religious freedom as a natural right for American citizens in the U.S. Constitution. Therefore, it is up to an individual to worship God according to his or her conscience and religion. The U.S. Constitution provides both religious freedom and church-state separation since 1789 (Official Website of the United States Senate). The U.S. Constitution's first sentence begins with words of 'We the People' and it is a brief explanation of Constitution's fundamental purposes. Basically, this means that people who live in the U.S. is governed by the Constitution. Therefore, "these three words refer to the supremacy of the people through their elected representatives and 'We the People' affirm that the government of the United States exist to serve its citizens" (Official Website of the United States Senate).

The founding fathers played important roles about developing religious freedom in the American history, politics and culture. Thus, strict separation between church and American government, essentially, has been a leading principle since *America government's* foundation. "Based on multi-religious background of America, the Founding Fathers surely did not want the government to regulate any religious practices during the founding-era of the U.S.A. Founding Fathers' views and practices are still valid up to the present (Founders Online National Archives a). The Founding Fathers, along with Thomas Jefferson and James Madison, were aware of the dangerous relationship between church and state that it had interacted in Europe (Wolfe and Katznelson, 2010, p. 28-31). Founding Fathers did not want the new government (the U.S.A.) to show favoritism for any religion after the independence from England. President George Washington, who is a Founding Father and served as the first President of the United States

² "The Founding Fathers of the United States, also known as the Founding Fathers or Founders were a group of American revolutionary leaders who united the Thirteen Colonies and led the War of Independence from Great Britain. They redeemed colonial America from the British Empire (Great Britain). Abraham Lincoln used the term of 'fathers' first time in his 1860 Cooper Union Speech and then 1863 Gettysburg Address. In 1916, Senator Warren G. Harding used the phrase of 'Founding Fathers.' According to historian Professor Richard B. Morris, seven key figures are the Founding Fathers based on their critical and special roles they played in the formation of the new American government. These are: John Adams, Benjamin Franklin, Alexander Hamilton, John Jay, Thomas Jefferson, James Madison, and George Washington. For further readings about the Founding Fathers, please refer to the book by Richard B. Morris, Seven who Shaped Our Destiny: The Founding Fathers as Revolutionaries." <https://constitutionus.com/presidents/important-roles-of-the-founding-fathers/>

³ "The American Revolutionary war, also known as the American Revolution or United States War of Independence. Americans fought for their independence with British in North America (1775-1783) and the Thirteen Colonies defeated the British in the American Revolutionary War. As a result of this victory, the Thirteen Colonies gained independence from British Crown and formed independent states." <https://www.americanrevolutioninstitute.org/the-american-revolution-in-one-lesson/>

(from 1789 to 1797), "visited the Hebrew Congregation of Newport in Rhode Island in 1790 about giving thanks to God for the freedom of conscience they enjoyed in the new nation. The president replied immediately with one of the most important affirmations of religious liberty in American history" as his explanation follows below (Haynes, 1990, p. 31):

"A Letter from President George Washington to the Hebrew Congregation in Newport, Rhode Island, August 21, 1790. The Citizens of the United States of America have a right to applaud themselves for having given to mankind examples of an enlarged and liberal policy: a policy worthy of limitation. All possess alike liberty of conscience and immunities of citizenship. It is now no more that toleration is spoken of, as if it was by the indulgence of one class of people, that another enjoyed the exercise of their inherent natural rights. For happily the Government of the United States, which gives bigotry no sanction, to persecution no assistance, requires only that they who live under its protection should demean themselves as good citizens, in giving it on all occasions their effectual support."

President George Washington's letter was the first and very important step to provide religious freedom for the American citizens. "Washington offered a new vision to the nation that would for the first time in history that protects religious freedom and liberty of conscience for people of every religion in the U.S.A." (Haynes, 1990, p. 31). This was a strong and clear step towards to religious liberty in the U.S.A. "A year later, this vision of liberty shared by so many of the founding fathers would be added to the Constitution with the adoption of the Bill of Rights" (Haynes, 1990, p. 31).

The Bill of Rights⁴ defends people's certain fundamental rights against government. In other words, the U.S. government must protect those rights. According to the political theorist John Rawls, the United States has a deep liberal tradition. Professor Rawls describes "a society of free citizens which hold equal basic rights in his theory of justice as fairness" (Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2021). Rawls explores that civic unity might endure despite the diversity of worldviews (Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2021). The Bill of Rights provides the civic unity and religious freedom for religious diversity in the nation. When Alexis Tocqueville visited to the United States in the early 1830s, he wrote in his famous book 'Democracy in America' that religion has great influence in the United States (Nolla, 2010, p. 473). In this regard, Tocqueville said that "America is the country in the world where the Christian religion has most retained true power over souls; ...the country is at the same time the most enlightened and most free" (Nolla, 2010, p. 473).

Religious freedom is under the legal protection by the Constitution for the multi-religious American nation. The U.S. Constitution established the religious liberty (Beal, 2008, p. 130) and the First Amendment of the U.S. Constitution has maintained the religious freedom. "Freedom of conscience, in the U.S. Constitution, was the foundation and one of the most important characteristics of both American constitutional separation of church – state relations and American democracy" (Waldman, 2008, p. 8). "The United State has had religious toleration encoded in its national DNA since its founding" (Putnam and Campbell, 2010, p. 518). Americans have been following this tradition until to the present. American statemen and judges have always referred to this metaphor and the Constitution's First Amendment to explain the separation. For example the United States Supreme Court Justice Robert H. Jackson stated in *Everson v Board of Education of Ewing Tp. (1947)*, *330 the U.S.* that religious freedom "was set forth in absolute terms, and its strength is its rigidity. It was intended not only to keep the state's hand out of religion, but to keep religion's hands off the state" (Skelton, 1947). The U. S. Senator Sam J. Ervin, Jr. wrote a letter to President Ronald Reagan in 1984. In his letter, Senator Ervin explained both obedience the First Amendment is essential for the preservation of religious freedom and the First Amendment's importance to secure to

⁴ "The Bill of Rights: It is the first 10 Amendments to the Constitution. James Madison wrote the amendments. It explains American's rights in relation to their government. It guarantees civil rights and liberties to the individual- like freedom of speech, press, and religion. The Bill of Rights were ratified on December 15, 1791. For further information, please see the link." <https://www.archives.gov/founding-docs/bill-of-rights/what-does-it-say>

all Americans of all faiths (Autry, 1985, p. 1245-1255). Senator Ervin said that “the government must keep its hands off religion if our people are to enjoy religious freedom – our most precious freedom” (Autry, 1985, p. 1245-1255). In a similar vein, James Lankford, U.S. Senator from Oklahoma, explained that “don’t mix religion and politics. When religion is used for political purpose, it empties religion of its eternal meaning and becomes just one more cynical method of acquiring power” (Lankford and Moore, 2018). In the following part, we are going to study Jefferson and Madison’s contributions as two of the Founding Fathers for the religious freedom in America which formed the U.S. Constitution.

II. THOMAS JEFFERSON AND MADISON’S ROLE ON THE SEPARATION OF CHURCH AND STATE

There have been always continued conflicts between church and state’s relationships in some countries. The main reason is primarily by conflict of interests between church and government, such as both sought legitimacy and authority. Both religion and politics struggle for power. They like to maintain and control their influence. Their attempts were to occupy the same power by departing from different sources and going to different directions. If religion holds political power, it follows a holy mission which is under spiritual guidance. Religion derives its authority from divinity. On the contrary, politics uses diplomacy as a main tool to gain public support. Political parties and politicians need to get public on their side for political power. In this study, as a cornerstone for church and state separation and religious freedom, we will focus on Thomas Jefferson’s ‘wall of separation’ metaphor, which explains the separation of church and state relations for religious freedom in America. In the same vein, James Madison’s famous ‘Memorial and Remonstrance Against Religious Assessments’ for the religious freedom (Founders Online National Archives b). The United States of America is the first nation for keeping church and state relations separate.

Thomas Jefferson and James Madison are two major contributors to both separation of church from state and freedom of religion (Perry, 2006, p. 181-198). Thomas Jefferson was generally inspired from the writing of John Lock . Jefferson’s approach for establishing religious liberty and separation between church and state is very similar to John Lock’s view. Jefferson paid special attention to “Locke’s ‘A Letter on Toleration’ (1689) and ‘The Reasonableness of Christianity’ (1695)” (Kessler, 1983, p. 231-252). Based on Sanford Kessler’s argument, “there can be little doubt that Jefferson derived the principle of religious freedom and separation between church and state from John Lock’s works” (Kessler, 1983, p. 231-252.)

“For Jefferson as for Lock, political powers come from the people rather than from God, and the purpose of government is to protect certain rights that men are unable to enjoy fully in their pre-political condition. These rights include ‘life, liberty and the pursuit of happiness (For Lock, the triad was ‘life, liberty and estate.’). Since the powers of government ‘extend to such acts only as are injuries to others’ the state must not attempt to enforce religious orthodoxy or to interfere with religion in any way.”

Thomas Jefferson made two very important contributions to the American government and nation: first, he wrote a bill for ‘Establishing Religious Freedom (1779).’ Second, his famous ‘Wall of Separation’ metaphor (1802), which is about separation of church and state relations. The Danbury Baptist Association of Connecticut sent a letter to Thomas Jefferson, when he became the President, expressing their worries about both constitutional protection of religious freedom and also against Connecticut’s continued state sponsorship of some church, such as the Congregational Church. The Congregational Church was a government established church and they were religiously different from the Danbury Baptist Association. President Jefferson sent a letter to the Danbury Baptist Association of Connecticut about their concern, dealing with exclusively the issue of religious liberty, on January 1, 1802. Thomas Jefferson used a metaphor of ‘wall of separation’ in his letter, for the first time, to address the relationship between church and government in the United States of America. This metaphor illustrates American style of democratic and constitutional separation between

church and government (Haynes, 1990, p. 55). President Jefferson wrote in his historically important letter to the Danbury Baptist Association of Connecticut (Haynes, 1990, p. 55):

“Believing with you that religion is a matter which lies solely between man & his God, that he owes account to none other for his faith or his worship, that the legitimate powers of government reach actions only, & not opinions, I contemplate with sovereign reverence that act of the whole American people which declared that their legislature should ‘make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof,’ this building a wall of separation between church & state.”

Jefferson’s “wall of separation” metaphor means that neither government nor religion dominate to each other. Thus, government and religion designate a border for their role, which they don’t intervene to each other. Wall of separation metaphor envisions religion and the government functions as operating in separate spheres. Philip Kurland argued in his book -Religion and the Law- that “the government should be religious blind” (Evans, 1997, p. 22). Governments must maintain neutrality among religions and draw a clear line between religion and state relations. Thus, Jefferson’s metaphor has become an essential and enduring element of the First Amendment in the American Constitution. Indeed, Supreme Court judges and scholars have relied on wall of separation so much that this metaphor has become not just a symbol but also basis for opinions and analysis; it became core for religious freedom for the rule of law (Dreisbach, 2002, p. 3). Jefferson, Madison, and other Founding Fathers were staunch advocate of church and state separation. They strengthened the idea that government and religion must be totally separate to have religious freedom.

During the formation of the U.S.A. as a new government, many Americans worried about establishing a very powerful central government (a federal government) that it would be similar to tyrant Kings in England (Hamburger, 2004, p. 14). Both Jefferson and Madison’s views played central role in formation of the new government. They believed that religion was a personal conscience and equated religious liberty with freedom of thought. Jefferson defended the principle that people, specifically office-holders, should not be judged based on their religious opinions. He supported the view that “our civil rights have no dependence on our religious opinions, any more than our opinions in physics or geometry” (Founders Online National Archives c).

Thomas Jefferson’s second contribution is that he introduced a bill for “Establishing Religious Freedom” into the House of Delegates in 1779. This bill is a version of “the Virginia Statute for Establishing Religious Freedom” which was drafted in 1777 (some spelling has been modernized). This bill would end the government’s sponsorship for the Anglican Church and allowed Virginia to practice any faith they chose (Bill of Rights Institute). Jefferson wanted to prohibit federal government’s support for any sects of religion. He explained with the ‘Virginia Statute for Establishing Religious Freedom’ that governments have no business telling their citizens what to believe (Bill of Rights Institute). Thus, “the Virginia Statute for Religious Establishing Freedom” has become a benchmark of religious liberty and it has been cited in American states, federal courts and Supreme Court decisions. Jefferson wrote for ‘the Virginia Statute for Religious Freedom’, as follows (Founders Online National Archives c):

“We the General Assembly of Virginia do enact that no man shall be compelled to frequent or support any religious worship, place, or ministry whatsoever, nor shall be enforced, restrained, molested, or burthened in his body or goods, nor shall otherwise suffer, on account to maintain, their opinions in matters of religion, and that the same shall in no wise diminish, enlarge, or affect their capacities.”

Jefferson reintroduced the “Establishing Religious Freedom” bill to the Virginia General Assembly in 1785 and it was approved in 1786 (Founders Online National Archives c). “Establishing Religious Freedom” bill was the first and the most important source of the U.S. Constitution for the First Amendment, which secures freedom of religion (Amendment I. was adopted in 1791.) Jefferson explained religious freedom in the bill as “Almighty God hath created the mind

free" (Kessler, 1983, p. 231-252). Furthermore, Jefferson stated that "no person can be compelled to attend to any church or support it with his taxes. An individual is free to worship as he pleases with no discrimination" (Kessler, 1983, p. 231-252). Consequently, Jefferson's statement about both for 'Establishing Religious Freedom' and 'Wall of Separation' metaphor were the driving force behind the religious freedom, equality and the First Amendment of the Constitution, which are the religious clauses for separation between church and state.

James Madison is another major contributor to the religious liberty. Madison is a Founding Father of the United States and he served as the fourth President of the U.S.A. from 1809 to 1817. Madison has been known as the architect of the Constitution. He had made great contribution to the religious liberty with his well-known document: known as 'A Memorial and Remonstrance on the Religious Rights of Man (1785)' (Founders Online National Archives b). "This document argued for both complete religious liberty and against government support of religion in any form" (Read, 2009). Madison, composed the first draft of the U.S. Constitution and recognized as the "Father of the U.S. Constitution" (Official Website of The White House a). Moreover, Madison is the author the first ten amendments of the U.S. Constitution, also known as the Bill of Rights (Official Website of The White House b). Madison was a staunch advocate of religious freedom. He believed that religious freedom is a natural right to people and government should not get involved with church. Therefore, Madison required the law for Americans that government must remain blind to the religious affiliation of citizens (Munoz, 2003, p. 27-29). "Madison advocated a 'religion-blind' constitution, which prohibits the state recognizing any religion as official" (Evans, 1997, p. 22). Thus, the state cannot and must not classify citizens on the basis of religious beliefs. According to Madison's concept of religion-blind, "the state may neither privilege nor penalize religious institutions, religious citizens, or religiously motivated conduct as such" (Munoz, 2003, p. 27-29). He did not want the government to promote any religions, because this would be the outside the scope of a limited government model. Madison's view about religious freedom is still valid and effective for both in modern American politics and the U.S. Constitution. Madison's principle of religious freedom is the backbone of the strict-separation between church and state as of to this day.

James Madison is the author of the "Memorial and Remonstrance Against Religious Assessments" and he presented it to the Virginia General Assembly in 1785 (Founders Online National Archives b). In this document, Madison defended complete religious liberty, while he was against government support of any religion. "To this day, the Memorial and Remonstrance Against Religious Assessments remains one of the most powerful arguments against government-supported religion ever penned" (Americans United for Separation of Church and State). Madison "strongly argued for freedom of religion and the equal right of every citizen to the free exercise of his religion..." in this document (Americans United for Separation of Church and State). Furthermore, Madison explained that "the religion of then of every man must be left to the conviction and conscience of every man; and it is the right of man to exercise it as these may dictate. This right is in its nature and unalienable right...it is the duty of every man to the render to the Creator..." (Americans United for Separation of Church and State). Madison clearly expressed that religious liberty is necessary as a fundamental right in the U.S.A. which the colonial era of America was based on the multi-cultural and multi-religious backgrounds. Madison's defense of religious freedom in his 'Memorial and Remonstrance' as follows (Evans, 1997, p. 22-23):

"Because we hold it for a 'fundamental and undeniable truth' that religion, or the duty which we owe to our Creator, and the manner of discharging it, can be directed only by reason and conviction and not by force or violence. That religion, the of every man; and it is the right of every man to exercise it as these may dictate. This right is, in its nature, an unalienable right. It is unalienable, because the opinions of men, depending on the evidence contemplated in their own minds, cannot follow the dictates of other men; it is unalienable also, because what is here a right toward men, is a duty towards the creator. It is the duty of every man to

render the creator such homage, and such only, as he believes to be acceptable to him, his duty is precedent, both in order of time and degree of obligation, to the claims of civil society. Before any man can be considered as a member of civil society, he must be considered as a subject of the governor of the universe, and if a member of civil society, who enters into any subordinate association, must also do it with a reservation of his duty to the general authority, much more must every man who becomes a member of any particular civil society do it with the saving his allegiance to the universal sovereign."

James Madison advocated that the state should not favor any religion and must be remain non-cognizant of religion (Munoz, 2003, p. 29). Based on Madison's view and purpose about church and state relations, the First Amendment does not support any religion or take a side, according to the Constitution. Their objective is to prevent any national religious establishment. Therefore the U.S. does not have any official church or religion. The First Amendment aims to restraint the action of government, in terms of separation of powers in the government. The reason is that, government must remain blind to religion to be neutral. "Government may not privilege or penalize any religion" (Munoz, 2003, p. 29). Government must maintain its neutrality towards to religions or churches by not taking sides among them. According to Vincent Philip Munoz (2003: 29), Madison's religious freedom principle defends that "the First Amendment would prohibit the government from making laws that single out a religion or isolate religion for unfavorable treatment." (Munoz, 2003, p. 29). Prior to the establishment of a sovereign American nation, generally people worried that creating a strong federal (central) government over the states would be tyranny. For this reason, separation of powers in the American government was very important to provide equal distance to churches since the U.S. government was established. "During the colonial times, all citizens were forced to attend to religious worship" (Zollman, 1919, p. 364). Based on the colonial experiences and multi religious background, the Founding Fathers believed that freedom of religious exercise is a natural right to all individuals, which must be given to them naturally. Therefore, the First Amendment provides the right to choose worship God, or not. Additionally, the First Amendment guarantees religious liberty by preventing government from interfering with religion. That means that government cannot punish citizens because of individual's religious belief. Religious liberty means for individuals, as follows (Zollman, 1919, p. 364):

"...to allow everyone under the jurisdiction of the United States to entertain such notions respecting his relations to his maker and duties they impose, as may be approved by his judgement and conscience, and to exhibit his sentiments in such form worship, as he may think proper, not injurious to the equal rights of others, and to prohibit legislation for the support of any religious tenets or the modes of worship of any sect."

CONCLUSION

Freedom of religion is a hallmark of American style of life. The United States Constitution's First Amendment became the corner stone to establish the religious freedom in the U.S. Thomas Jefferson and James Madison's views paved the way on separating church-state relations for religious liberty. Essentially, Jefferson and Madison played leading roles about providing constitutional protections against governmental intrusion on religious liberty. They advocated that civil government should tolerate all kinds of religion. Therefore, Jefferson and Madison decisively shaped the relationship of church and state for religious freedom in the U.S. government. The Founding Fathers ensured that the First Amendment removed the influence of American government on churches. Thus, the church-state relationships were limited by the Constitution. The principle of separation between church and state is primarily to protect religious institutions and religious believers' natural rights for religious liberty. Jefferson's 'wall of separation' metaphor has tremendous influence on both the Supreme Court's religion Clause jurisprudence and American nation. "The U.S. Constitution guarantees freedom of religion and included further guarantees such as pluralism, equality, separationism and disestablishment" (Witte, 1999, p. 405).

The First Amendment is against the establishment of any religion by law and it has intended to ‘erect a big wall’ between church and state to keep their relationship independent (Dreisbach and Whaley, 1999, p.627). The Supreme Court Justices have been using this metaphor in their decisions for decades. Wall of separation has been embraced by American citizens and therefore, it has achieved high popularity. Wall of separation metaphor has left a clear mark in the minds of Americans as a mental image in their daily life.

James Madison has written the American Constitution and he has earned the reputation of ‘Father of the Constitution’. Madison has been a symbol for religious freedom with his “Memorial and Remonstrance Against Religious Assessments and Bill of Rights” document (Munoz, 2009, p. 11). The First Amendment, together with the Establishment Clause and the Free Exercise Clauses, ensures strict separation between church and state. Specifically, the First Amendment applies to Congress and it prohibits to establish a national church by erecting a high wall between church and government. In the context of religious liberty, governmental affiliations were prohibited with churches by the Constitution. This means that “government actors may neither privilege nor penalize religious institutions, religious citizens, or religiously motivated conduct” (Munoz, 2009, p. 12). “Jefferson and Madison, along with the Founding fathers, advocated for a ‘religion blind’ constitution, which prohibits the state from cognizance of religion” (Munoz, 2009, p. 12). They strongly opposed to government’s interference with church relations. They prevented American government from doing favoritism for any religion by the Constitution.

In this article, we explained that both Jefferson and Madison have had significant influence on the Supreme Court’s decisions, referring to separation of church and state relationships. United States has religious diversity heritage since colonial era of America. Therefore, the Supreme Court ensures that the government does not show preference to any church. American government provides equality among churches and it does not take away any citizens’ ability to exercise their religion. For this reason, the First Amendment provides constitutional safeguard to American citizens to freely practice their religions. Consequently, the First Amendment forms the cornerstone of religious freedom, and free exercise of religion without fear of governmental sanctions. Both Jefferson and Madison were the architects the separation of church and state that American government cannot meddle in religious matters. Nafiz Tok explained that modern (secular) states have two aims in terms of separation between religion and state relations. 1-) It is equal treatment and freedom of religion. 2-) Conscience for those who have different beliefs and convictions (Tok, 2022). Based on USA’s multicultural and multi religious historical background, the Constitution kept the line clearly separated between church and state relationships. The constitution explicitly guarantees religious freedom among its citizens and it has been maintaining the separation of church and state relations.

REFERENCES

- [1] American Civil Liberties Union (ACLU). (2022). *Your right to religious freedom*. Retrieved from <https://www.aclu.org/other/your-right-religious-freedom>
- [2] Americans United for Separation of Church and State. (n.d.). *James Madison’s 1785 Memorial and Remonstrance Against Religious Assessments*. Retrieved from https://www.au.org/wp-content/uploads/migration/pdf_documents/madisons-memorial.pdf
- [3] Autry, G. B. (1985). Sam Ervin: The Book by and about Him. *Duke Law Journal*, 1985(6), pp. 1245–1255. Retrieved November 22, 2021, from <https://www.jstor.org/stable/1372410>.
- [4] Aydoğan, M. (2022). *Turkish president reaffirms aim to introduce new Constitution*. Anadolu Agency. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/en/turkey/turkish-president-reaffirms-aim-to-introduce-new-constitution/2583948>
- [5] Bailyn, B. (1992). *The Ideological Origins of The American Revolution*. The Belknap Press of Harvard University Press, Massachusetts, U.S.A.
- [6] Beal, T. (2008). *Religion in America: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, New York.
- [7] Bill of Rights Institute. (n.d.). *Virginia Statute for Religious Freedom*. Retrieved from <https://billofrightsinstitute.org/essays/virginia-statute-for-religious-freedom>
- [8] Christenson, G. A. (2012). Liberty of the Exercise of Religion in the Peace of Westphalia. *University of Cincinnati College of Law Scholarship and Publications*, 21, pp. 722–761.
- [9] Dreisbach, D. L. (2002). *Thomas Jefferson and the Wall of Separation between Church and State*. New York University Press, New York.
- [10] Dreisbach, D. L., & Whaley, J. D. (1999). What the Wall Separates: A Debate on Thomas Jefferson’s “Wall of Separation” Metaphor. *University of Minnesota Law School*, 16(627), pp. 627–674.
- [11] Encyclopedia Virginia. (n.d.). *Virginia Declaration of Rights*. Retrieved from <https://encyclopediavirginia.org/172hpr-9e4a91d323871e6/>
- [12] Evans, B. N. (1997). *Interpreting the Free Exercise of Religion: The Constitution and American Pluralism*. University of North Carolina Press.
- [13] Founders Online National Archives a. *From George Washington to the Hebrew Congregation in Newport, Rhode Island, 18 August 1790*. Retrieved from <https://founders.archives.gov/documents/Washington/05-06-02-0135>
- [14] Founders Online National Archives b. “Memorial and Remonstrance against Religious Assessments, [Ca. 20 June] 1785”. Retrieved from <https://founders.archives.gov/documents/Madison/01-08-02-0163>
- [15] Founders Online National Archives c. “A Bill for Establishing Religious Freedom, 18 June 1779”. Retrieved from <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/01-02-02-0132-0004-0082>
- [16] Hamburger, P. (2004). *Separation of Church and State*. Harvard University Press, Massachusetts.
- [17] Haynes, C. C. (1990). *Religion in American History: What to Teach and how*. the University of Michigan.
- [18] Kessler, S. (1983). Locke’s Influence on Jefferson’s “Bill for Establishing Religious Freedom”. *Oxford Journals*, 25(2), pp. 231–252. Retrieved May 11, 2022, from <https://www.jstor.org/stable/23916205>.
- [19] Lankford, J., & Moore, R. (2018). *The Real Meaning of the Separation of Church and State*. TIME U.S.A. Retrieved from <https://time.com/5103677/church-state-separation-religious-freedom/>
- [20] Library of the U.S. Congress. (n.d.). *First Amendment to the United States Constitution. Constitution Annotated*. Retrieved November 2, 2021, from <https://constitution.congress.gov/constitution/amendment-1/>
- [21] Munoz, V. P. (2003). James Madison’s Principle of Religious Liberty. *The American Political Science Review*, 97(1), pp. 17–32.
- [22] Munoz, V. P. (2009). *God and the Founders: Madison, Washington, and Jefferson*. Cambridge University Press, New York.
- [23] Munoz, V. P. (2016). Two Concepts of Religious Liberty: The Natural Rights and Moral Autonomy Approaches to the Free Exercise of Religion. *American Political Science Review*, 110(2), pp. 369–381.
- [24] Nolla, E. (Ed.). (2010). *Alexis de Tocqueville Democracy in America* (Vol. 1). Liberty Fund Inc. Indiana.
- [25] Official Website of the United States Senate. (n.d.). Constitution of the United States. Retrieved from https://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm
- [26] Official Website of The White House a. (n.d.). James Madison. Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/about-the-white-house/presidents/james-madison/>
- [27] Official Website of The White House b. (n.d.). Our government The Constitution. Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/about-the-white-house/our-government/the-constitution/>
- [28] Özbudun, E. (2011). *Turkey’s Constitutional Reform and the 2010 Constitutional Referendum*. European Institute of the Mediterranean (IEMed). Retrieved from <https://www.iemed.org/publication/turkeys-constitutional-reform-and-the-2010-constitutional-referendum/>
- [29] Perry, B. A. (2006). Jefferson’s Legacy to the Supreme Court: Freedom of Religion. *Journal of Supreme Court History*, 31(2), pp. 181–198.
- [30] Putnam, R. D., & Campbell, D. E. (2010). *American Grace: How Religion Divides and Unites Us*. Simon & Schuster, New York.
- [31] Read, J. H. (n.d.). *Memorial and Remonstrance*. The First Amendment Encyclopedia. Retrieved from <https://www.mtsu.edu/first-amendment/article/870/memorial-and-remonstrance>
- [32] Skelton, C. (n.d.). *Everson v. Board of Education*, 330 U.S. 1 (1947). JUSTIA U.S. Supreme Court. Retrieved from <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/330/1/>
- [33] Stanford Encyclopedia of Philosophy (2021). *John Rawls*. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Retrieved from <https://plato.stanford.edu/entries/rawls/>
- [34] The Administrative Office of the United States Courts. (n.d.). *First Amendment and Religion*. The Administrative Office of the United States Courts. Retrieved from <https://www.uscourts.gov/educational-resources/educational-activities/first-amendment-and-religion>
- [35] The U.S. National Archives. (n.d.). *The Virginia Declaration of Rights*. Retrieved from <https://www.archives.gov/founding-docs/virginia-declaration-of-rights>
- [36] The Virginia Museum of History & Culture. (n.d.). *Thomas Jefferson and the Virginia Statute for Religious Freedom 1764 to 1824*. Retrieved from <https://virginiahistory.org/learn/thomas-jefferson-and-virginia-statute-religious-freedom>
- [37] Tok, N. (2022). *Laiklik*. Retrieved from <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/laiklik>
- [38] Waldman, S. (2008). *Founding faith: Providence, Politics, and the Birth of Religious Freedom in America*. Random House, Inc. New York.
- [39] Witte, J. J. (1999). Essential Rights and Liberties of Religion in the American Constitutional Experiment. *Notre Dame Law Review*, 71(3), pp. 372–443.
- [40] Wolfe, A., & Katznelson, I. (Eds.). (2010). *Religion and American Democracy in the United States: Danger or Opportunity?* Princeton University Press, New York.
- [41] Zollman, C. (1919). Religious Liberty in the American Law. *Michigan Law Review*, 17(5).

THE IMPACT OF MONETARY SHOCKS ON INFLATION IN SELECTED WEST ASIAN COUNTRIES

MASOUD SAADATMEHR¹*

¹ Assistant Professor, Department of Economics, Payame Noor University, Tehran, Iran, m.saadatmehr@pnu.ac.ir, <https://orcid.org/0000-0002-6560-1507>.

ABSTRACT

The impact of monetary policies on inflation has always been one of the goals of monetary policymakers. To what extent a monetary shock can be effective on inflation, or that both positive and negative monetary shocks can be effective in aggravating or controlling inflation are among the important issues in monetary economics, which scientific research is aimed at. It is very necessary to answer them. Therefore, in this research, the impact of positive and negative shocks on the inflation rate in selected West Asian countries has been investigated. In this research, panel data has been used in the period of 2000-2020 for the countries of the West Asian region, including Iran, Armenia, Jordan, Azerbaijan, Pakistan, Oman, Saudi Arabia, Kyrgyzstan, Kazakhstan, Qatar, Kuwait and Georgia. The results showed that the impact of monetary shocks on the general level of prices are different from each other in the countries of the West Asian region, both in terms of the level of significance and in terms of the level of influence. In the countries of Iran, Pakistan, Kyrgyzstan, Kuwait and Georgia, monetary shocks had a symmetrical effect on the general level of prices, and in the countries of Jordan, Azerbaijan and Qatar, the effect of monetary shocks was asymmetric. Of course, in the countries of Saudi Arabia, Oman and Kazakhstan, only negative shocks have an effect on the general level of prices, as a result, the impact of monetary shocks on the general level of prices is asymmetric in these countries as well. Also, the results showed that in all the studied countries, the impact of negative shocks on prices is greater than positive shocks.

Editör / Editor:

Erhan MUĞALOĞLU,
Erciyes Üniversitesi, Türkiye

Hakemler / Referees:

Burak UĞUR,
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Türkiye
Dilek ATILGAN,
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Türkiye

*Sorumlu Yazar/ Corresponding Author:

Masoud SAADATMEHR,
m.saadatmehr@pnu.ac.ir

JEL:

E52, E31, C23

Geliş: 18 Şubat 2023

Received: February 18, 2023

Kabul: 26 Mayıs 2023

Accepted: May 26, 2023

Yayın: 31 Ağustos 2023

Published: August 31, 2023

Atıf / Cited as (APA):

Saadatmehr, M. (2023),
*The Impact of Monetary Shocks on Inflation
in Selected West Asian Countries*, Erciyes
Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Dergisi, 65, 73-80,
doi: 10.18070/erciyesiibd.1252958

Anahtar Kelimeler: Monetary shocks, inflation, general level of prices, monetary policies, West Asia.

SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE PARASAL ŞOKLARIN ENFLASYON ÜZERİNDEKİ ETKİSİ BATI ASYA ÜLKELERİ

ÖZ

Para politikalarının enflasyon üzerindeki etkisi her zaman para politikası yapımcıların hedeflerinden biri olmuştur. Parasal bir şokun enflasyonu ne ölçüde etkileyebileceği veya pozitif ve negatif parasal şokların enflasyonu artırmada veya kontrol etmede eşit derecede etkili olup olmayacağı, parasal iktisadın bilimsel araştırma gerektiren önemli konuları arasındadır ve bunlar için çok gereklidir. Bu nedenle bu çalışmada, seçilmiş Batı Asya ülkelerinde pozitif ve negatif şokların enflasyon oranı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu çalışmada İran, Ermenistan, Ürdün, Azerbaycan, Pakistan, Umman, Suudi Arabistan, Kırgızistan, Kazakistan, Katar, Kuveyt ve Gürcistan gibi Batı Asya bölgesi ülkeleri için 2000-2020 panel veri analizi kullanılmıştır. Sonuçlar, parasal şokların fiyatlar genel düzeyi üzerindeki etkisinin Batı Asya bölgesi ülkelerinde hem önem düzeyi hem de etki düzeyi açısından birbirinden farklı olduğunu göstermiştir. Sonuçlar, parasal şokların fiyatlar genel düzeyi üzerindeki etkisinin Batı Asya bölgesi ülkelerinde hem önem düzeyi hem de etki düzeyi açısından birbirinden farklı olduğunu göstermiştir. İran, Pakistan, Kırgızistan, Kuveyt ve Gürcistan ülkelerinde parasal şokların fiyatlar genel düzeyi üzerinde simetrik bir etkisi olurken, Ürdün, Azerbaycan ve Katar ülkelerinde parasal şokların etkisi asimetrik olmuştur. Elbette Suudi Arabistan, Umman ve Kazakistan ülkelerinde fiyatlar genel düzeyi üzerinde sadece negatif şoklar etkili olmakta, bunun sonucunda bu ülkelerde de parasal şokların fiyatlar genel düzeyi üzerindeki etkisi asimetrik olmaktadır. Ayrıca sonuçlar, incelenen tüm ülkelerde negatif şokların fiyatlar üzerindeki etkisinin pozitif şoklardan daha fazla olduğunu göstermiştir.

Keywords: Parasal şoklar, enflasyon, fiyatlar genel düzeyi, para politikaları, Batı Asya

Introduction

Inflation has been one of the most important economic problems of different countries in the past decades. This phenomenon leads to many undesirable effects such as economic instability, poverty, decrease in the level of public welfare, increase in inequality and income distribution. Therefore, economists and researchers have devoted a large volume of economic literature to the nature of inflation and policies to deal with it, and each of them has looked at inflation from a specific perspective and angle. The root of these differences can be found in the diversity of economic schools. Classical economists such as David Hume, Adam Smith, Jean-Baptiste Say, David Ricardo and John Stuart Mill believed that inflation was a monetary phenomenon and could be fully explained by changes in the money supply. Their method is called quantity theory of money. This theory was developed in the 19th century by Irving Fisher and Alfred Marshall. Fisher gave a monetary explanation of inflation through his exchange equation, and then Alfred Marshall paid attention to the quantity theory of money from the point of view of the Cambridge school. In the 20th century, Keynes and his followers considered inflation to be a real problem caused by the excess of aggregate demand over aggregate supply at full employment. After Keynes, the quantity theory of money was revived with the works of Milton Friedman, and the monetary explanation of inflation reached its peak through the money demand theory of this neoclassical economist (Tafazoli, 2007, 628).

Considering money as the main cause of inflation, controlling the amount of money is known as one of the main tools of the central bank's monetary policies to control inflation. Hence, monetary policies play an important role in the economy of developing countries. Economic policy makers in these countries can achieve the desired goals through changes in monetary policy instruments. The impact of monetary policies on inflation has always been one of the goals of monetary policymakers. To what extent a monetary shock can affect inflation, or whether positive and negative monetary shocks can equally be effective in aggravating or controlling inflation are among the important topics in monetary economics that require scientific research to answer. It is very necessary for them. Therefore, in this research, the impact of positive and negative shocks on the inflation rate in selected West Asian countries has been investigated.

According to Romer (2006), the ultimate goal of monetary policy is to achieve relative price stability and low unemployment, and to achieve this goal, monetary policy can be effective through changes in the amount of money, liquidity, interest rates, and conditions for granting financial facilities. In this regard, Cambazoglu and Karaalp (2012) showed that production in Turkey is very sensitive to liquidity and money volume shocks. Raddatz and Rigobon (2003) showed for the American economy that the reaction of different economic sectors to the same monetary policy is different. According to Kamaan's (2014) study, monetary policy shocks in Kenya have different effects in different time periods. The findings of Bakare and Osobase (2015) indicate that monetary shocks have a significant impact on the Nigerian economy in both the long and short term. Mamdouh Abdelmoula (2018) showed that the effect of monetary policy on production in Egypt is asymmetrical and only positive shocks affect production. Various studies regarding monetary shocks indicate that these shocks have had different results in terms of the amount of impact, symmetrical or symmetrical impact, time period of impact and impact on economic sectors in different countries. Therefore, in the present research, the impact of monetary shocks on the inflation rate of West Asian countries has been investigated.

I. Theoretical framework

A. The concept of inflation

Inflation is a situation in which the general level of prices increases disproportionately, significantly, continuously and irreversibly. There are several points in this definition. The first point is that if the increase in prices is equal to the increase in labor productivity and the nominal wage increases in the same proportion so that the real wage remains constant, this increase in prices is considered proportionate and does

not exist in inflationary economics. But if the increase in prices is more than the increase in productivity and the increase in monetary wages, there is inflation in its true sense, which means a disproportionate increase in prices and a decrease in the purchasing power of money. The second point is related to the continued increase in the general level of prices. In this regard, economists distinguish between static inflation and inflationary flow. In a static state, the general level of prices increases for some reason only once and in a certain period of time and finally stops. This type of price increase is not considered real inflation and only the economy shifts from one equilibrium state to another. But if in the new equilibrium, the general level of prices increases continuously, then inflation exists in its true sense, which is a continuous and dynamic phenomenon. According to Milton Friedman's definition, inflation is a disproportionate and continuous increase in the general level of prices or a continuous decrease in the purchasing power of money. The third point in the concept of inflation is the irreversible nature of price increases. To fight inflation, it is usually not possible to reduce the absolute level of prices because along with inflation, because production costs also increase, and production costs are sticky in nature and do not decrease easily, therefore, inflationary prices are also sticky and Absolute length cannot be reduced (Tafazoli, 2007, 630).

B. Theories related to the causes of inflation

Quantity Theory of Money

According to the quantity theory of money, the volume of money is the determining factor of its value, and inflation is caused by the continuous increase of money. In this regard, Philip Kagan believes that in the long run, the volume of money is the main reason for changing the price level. When the money supply increases, the real value of money decreases due to inflation, and people rationally hold less money, and the rate of inflation gradually exceeds the rate of monetary expansion (Snowdon and Vane, 2005, 60).

Fisher's Exchange Equation

The quantity theory of money classical can be written in the form of the Fisher's exchange equation as follows:

$$MV = PT \quad (1)$$

In this regard, M is the amount of money, V is the speed of money circulation, P is the general level of prices and T is the volume of transactions. In this equation, money is like a bridge that connects the flow of income and expenses of households. This equation is essentially an algebraic union because both sides are expressions of the total value of transactions. In this equation, with the assumption that the volume of transactions is constant at full employment and the speed of money circulation is also constant, the money supply determines the price level. When the money supply increases, the general level of prices also increases in the same proportion. Therefore, inflation in classical and neoclassical economics is a monetary phenomenon and is caused by the supply of money under conditions of full employment and constant speed of money circulation (Snowdon and Vane, 2005, 62).

Cambridge Theory

The Cambridge equation is another expression of the quantity theory of money proposed by Alfred Marshall. This equation is mathematically another form of Fisher's equation and it shows what percentage of their nominal income people keep in cash.

$$M_d = KP_y \quad (2)$$

In this equation, K is the ratio of the money kept to the nominal national income, which is equal to the reciprocal of the speed of money circulation. If we replace the value of K in Fisher's equation and consider the amount of national income instead of T, the equation of a quantity of Cambridge money is obtained as follows.

$$M=KPy \quad (3)$$

If the national income is constant at full employment and K remains constant, P is proportional to M. That is, with the increase in the amount of money, the general level of prices increases in the same proportion and inflation occurs (Lashgari, 2014, 53-54).

Friedman's Monetary Theory

In line with the traditional understanding of the quantity theory of money, Friedman believes that changes in the amount of money do not affect the real variables of the economy. Unlike the classics, Friedman believes that changes in the amount of money may affect real variables including real income in the short term, but like the classics, he believes that in the long term it does not have a noticeable effect on real income and only changes the nominal income. The view of Friedman and monetarists can be written in the form of growth rate as follows.

$$\dot{Y}_m = \dot{y}_r + \dot{P} \quad (4)$$

In this regard, \dot{Y}_m is the nominal income growth rate, \dot{y}_r is the real income growth rate and \dot{P} is the price growth rate (inflation). According to the view of monetarists, the change in total demand is related to the change in the amount of money, and the change in the amount of money, although it affects production in the short term, in the long term, it only changes the level of prices without affecting the amount of production. Therefore, changes in the inflation rate in the long term are explained through changes in the growth rate of the money supply (Tafazoli, 2007, 638).

Demand-pull Inflation

According to Keynes, the main cause of inflation is the increase in total demand over total supply in the economy. In this case, the growth of prices is caused by the behavior of producers, who gain more profit by increasing prices without the risk of losing the market. On the other hand, the reason for the increase in aggregate demand can be considered a monetary phenomenon. In this sense, inflation can be caused by expansionary monetary policies. An increase in the amount of money regardless of the conditions of production leads to a decrease in the interest rate and as a result an increase in the investment demand and as a result the total demand increases. Therefore, the total demand has increased over the total supply, and in order to establish balance in the economy, price growth and inflation occur (Rahmani, 2007, 328).

Cost-Push Inflation

In the theory of cost pressure inflation, the cause of price growth is an increase in production costs. If, under conditions of perfect competition in the labor market, wages for all production sectors increase equally and this increase is equal to labor productivity, prices will not be affected. But if the employers increase the wages due to the pressure of the labor unions more than the productivity of the labor force, they have to increase the prices to maintain their profits. On the other hand, an increase in production costs can be caused by a negative supply shock. A significant increase in oil prices in oil-importing countries, on the one hand, with a decrease in production, and on the other hand, due to the dependence of wage contracts on the rate of inflation, increases in wages lead to further increases in prices. As a result, the negative supply shock leads to inflationary stagnation in the economy (Rahmani, 2007, 329).

II. Research Background

The research done on the effects of monetary shocks on inflation can be divided into two categories. The first category is researches that have investigated the effect of monetary shocks on the decrease or increase of inflation. Among these researches, we can mention Pierre and Yang (2010), Fève, Matheron and Sahuc (2010), Bhattacharya (2014), Conti, Neri and Nobili (2017) and Saadatmehr and Ghafari (2019). In the

following, these researches are briefly explained.

Pierre and Yang (2010) have studied the shocks affecting inflation in the Chinese economy. Seasonal data from 1990 to 2003 were used in this research. VAR model and instantaneous reaction function have been used to investigate the impact of shocks. The results show that monetary shocks are the main cause of inflation in China. In a research, Fève, Matheron and Sahuc (2010) have investigated the declining trend of inflation in the European region using a DSGE model. Seasonal data from 1970 to 2004 have been used in this research. The results show that monetary policies aimed at inflation have played a decisive role in reducing inflation. Bhattacharya (2014) has investigated the impact of monetary policy on inflation in Vietnam using the structural VAR model. For this purpose, seasonal data from 1990 to 2012 have been used. Interest rate and money supply are considered as tools of monetary policy. The results show that the growth of money has a significant effect on the inflation rate in the medium term from 2 seasons to 10 seasons. Conti, Neri and Nobili (2017) examine monetary policy and low inflation in the European region. For this purpose, a Bayesian VAR model and seasonal data of 1995-2015 have been used. The results show that contractionary monetary policy shock and oil price shock were the main cause of low inflation in Europe. Saadatmehr and Ghafari (2019) have investigated the impact of monetary and financial policy shocks on macroeconomic variables in Iran. This work has been done using the annual data of 1357-1397 using the DSGE method. The results show that the shock of the expansionary monetary policy in Iran causes an increase in production along with an increase in inflation in the Iranian economy.

The second category is researches that have investigated the mechanism of monetary shocks on inflation, Hossain and Ibon (2020), the channels of monetary shocks and Diegel and Nautz (2021), the role of inflation expectations on the effects of monetary shocks, Khuzimeh et al. (2018), the effects of monetary shocks. They have checked the interest rate channel. A brief description of this research is given below.

Hossain and Ibon (2020) analyzed the effectiveness of monetary policy in Bangladesh by identifying different channels. This work has been done using monthly data from 1989 to 2018 using structural vector autoregression method. The results show that the massive increase in the volume of money through the bank credit channel increases prices. Diegel and Nautz (2021) have investigated the role of inflation expectations on the mechanism of the influence of monetary policy on inflation in the United States within the framework of a VAR model. In this research, from monthly data from 2008 to 2015, the results show that long-term inflation expectations play an important role in the transmission of monetary policy shocks to the inflation rate. Khuzimeh et al. (2018) have investigated the effect of monetary shocks on macroeconomic variables, including inflation, through the interest rate channel. This research has been done using the DSG method using seasonal data in the period of 1991-2016 for Iran's economy. The results show that the time structure of the interest rate is effective on the effect of monetary shocks on inflation.

In terms of the topic, the current research is in the scope of the first category of research, but in terms of the research method, the statistical population that includes the countries of the West Asian region, and also in terms of the analysis of the results, is completely different from the previous research.

III. Materials and Methods

The research model was considered according to Bhattacharya (2014) in the form of equation 5. In this regard, $LnCPI_t$ is the logarithm of price index, LnY_t is the logarithm of GDP and LnM_t is the logarithm of money volume. According to the purpose of the research, positive and negative shocks of money volume were added to the initial model. $hPos_t$ is a positive monetary shock in the sense of a sudden increase in the amount of money and $hNeg_t$ is a negative monetary shock in the sense of a sudden decrease in the amount of money, which are extracted by the Hedrick Prescott filter method.

$$LnCPI_t = \beta_0 + \beta_1 LnY_t + \beta_2 LnM_t + \beta_3 hPos_t + \beta_4 hNeg_t + \varepsilon_t \quad (5)$$

To analyze the data, the stationary of the variables is checked first. Then, positive and negative monetary shocks are extracted using the Hedrick-Prescott (hp) method, and the model estimation is done by panel data method. In this method, cross-sectional units (for example, countries) are considered over several years. With the help of this method, the number of observations increases to the desired level. The most important advantage of using panel data is controlling heterogeneous characteristics and considering individual countries. Therefore, according to this model, integrated observations cause higher variability, less collinearity between independent variables, more degrees of freedom, and higher efficiency of guarantees. Equation 6 generally represents a model with panel data (Baltagi, 2008).

$$\gamma_{it} = \alpha_{it} + \sum_{k=1} \beta_{kit} X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

In this equation $i = 1, 2, \dots, n$ indicates cross-sectional units (for example, countries) and $t = 1, 2, \dots, T$ indicates the time period. γ_{it} shows the dependent variable for section i in year t . X_{kit} is also a non-random independent variable X_k for section i in year t . ε_{it} is the white noise term and β_{kit} are the parameters of the model. To estimate the model based on panel data, there are different methods such as fixed effects method and random effects method, which will be used depending on the case. In the fixed effects method, it is assumed that the coefficients of the variables are constant and the difference between the countries can be shown as the difference intercept. In this case, if intercept is different only for sections, it is called the one-way fixed effects method and is shown by equation 7, and if the intercept is different both between sections and between time periods, it is called the two-way fixed effects method. which is in the form of equation 8 (Baltagi, 2008).

$$Y_{it} = \alpha + \mu_i + \sum_{k=1}^k \beta_k X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

$$Y_{it} = \alpha + \mu_i + \lambda_t + \sum_{k=1}^k \beta_k X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

In the above models, μ_i is a variable that is different for cross-sectional units but is constant over time, and λ_t is a variable that is the same for all sections at the same time but changes over time. In examining cross-sectional data and time series, if the coefficients of cross-sectional effects and time effects are not significant, the data can be combined and estimated by an ordinary least squares regression. Therefore, in order to be able to determine whether the panel data will be efficient for estimating the desired function or not, a hypothesis is tested in which all the estimation constant terms are equal to each other. The null hypothesis of this test, which is known as the Chow test, is The face is below (Yaffee, 2003).

$$\begin{aligned} H_0: \alpha_i &= \alpha \\ H_1: \alpha_i &\neq \alpha \end{aligned} \quad (9)$$

F statistic is calculated as equation 10.

$$F = \frac{(PRSS - URSS) / (N - 1)}{URSS / (NT - N - K)} \quad (10)$$

In this equation, N is the number of cross-sectional units, T is the length of the time period, K is the number of independent variables, $PRSS$ is the squared residuals from the restricted regression estimation and $URSS$ is the squared residuals from the unrestricted regression estimation. Acceptance of H_0 hypothesis means that the regression slope is the same for cross-sectional units and the ability to combine data and use the combined regression model. If the hypothesis H_0 is rejected, the panel data method is accepted. If the use of the panel data method is approved based on the Chow test, the Hausman test is used to determine the fixed effects or random effects method. In the random effect method, the load of the omitted variables is placed on the disturbance sentence, but this is conditional on the fact that there is no correlation between

the independent variables and the cross-sectional error component. The Hausman test checks the existence of this correlation. This test is based on the basic assumption that if there is a correlation, the fixed effects method is consistent and the random effects method is inconsistent. If β_{FE} guarantees the fixed effects and β_{RE} guarantees the random effects method, the statistic of this test has a chi-square distribution as follows.

$$W = [\beta_{RE} - \beta_{FE}]^T [\text{var}(\beta_{RE} - \beta_{FE})]^{-1} (\beta_{RE} - \beta_{FE}) \quad (11)$$

The null hypothesis in the Hausman test is as follows:

$$\begin{aligned} H_0: E(U_{it} | X_{it}) &= 0 \\ H_1: E(U_{it} | X_{it}) &\neq 0 \end{aligned} \quad (12)$$

Accepting the null hypothesis means that there is no relationship between the disturbance component related to the intercept and the independent variables, and they are independent of each other. Since when there is a correlation between disturbance components and the independent variable, distortion and inconsistency problems arise, if H_0 is rejected, the fixed effects method should be used, and if H_0 is accepted, the random effects method should be used (Johnston and Donyardo1, 2005).

The data includes annual time series from 2000 to 2020 for 12 selected West Asian countries, including Iran, Armenia, Jordan, Azerbaijan, Saudi Arabia, Oman, Kyrgyzstan, Kazakhstan, Qatar, Kuwait, and Georgia. The time period of 2000-2020 was chosen because the statistics and information of all the selected countries were available in this time period. Table 1 shows the average growth of research variables including inflation rate, economic growth rate, money volume growth rate and monetary shocks for countries in the period of 2000-2020.

TABLE 1 | The Average Growth Rate of Variables in The Period of 2000-2020

	Inflation	Economic Growth Rate	Growth rate of money supply	Monetary shocks
Iran	18.5	1.6	27.5	0.0146
Armenia	3.6	6.1	17.2	0.0146
Jordan	3.2	0.6	8.9	0.0252
Azerbaijan	6.3	6.8	22.1	0.0242
Pakistan	8	1.7	15.6	0.0773
Saudi Arabia	2.4	0.3	9.5	0.0161
Oman	2.1	-1.3	10.8	0.0251
Kyrgyzstan	6.4	2.3	20.6	0.0348
Kazakhstan	8	4.7	24.4	0.0247
Qatar	3.2	0	17.6	0.0508
Kuwait	3.1	-0.8	8.3	0.0477
Georgia	4.9	5.5	21.9	0.0217

Source: <https://data.worldbank.org/country/>

Figure 1 shows the average inflation rate for selected countries in the period from 2000 to 2020. It can be seen that Iran has the highest inflation rate with an average annual inflation rate of 18.5% and Oman has the lowest inflation rate with an average inflation rate of 2.1%.

FIGURE 1 | The Average Inflation Rate in The Period from 2000 to 2020

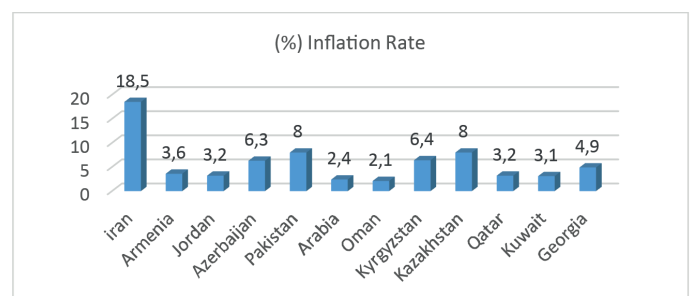
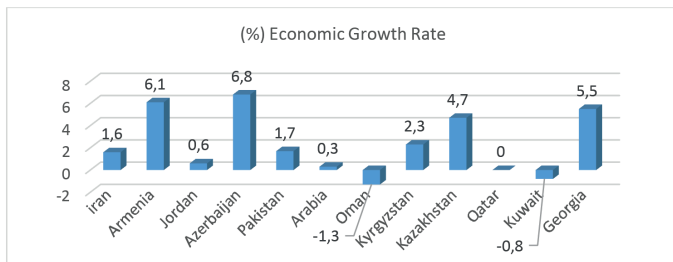

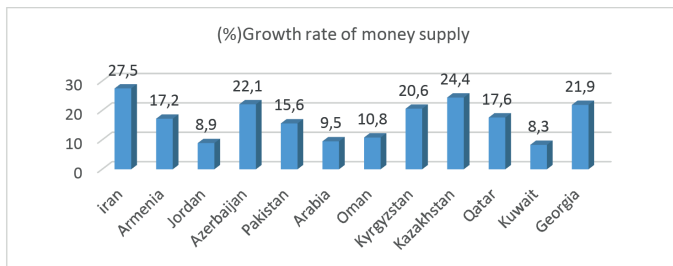
Figure 2 shows the average economic growth rate of countries for the period from 2000 to 2020. Azerbaijan has the highest economic growth rate with an annual economic growth rate of 6.8% and Oman has the lowest economic growth rate with an economic growth rate of -1.3% per year.

FIGURE 2 | The Average Economic Growth Rate of Countries in The Period from 2000 to 2020

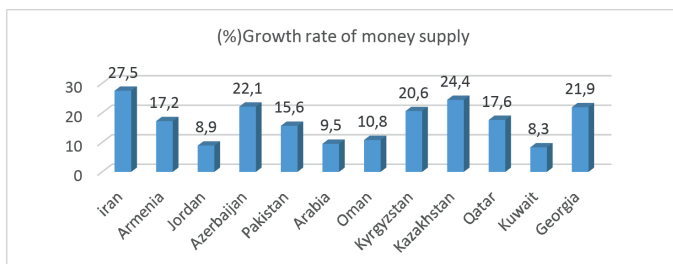
The average annual growth of the volume of money in the studied countries in the period from 2000 to 2020 is shown in Figure 3. Iran has the highest average annual growth rate of money volume of 27.5% and Kuwait has experienced the lowest money growth rate of 8.3% compared to other countries.

FIGURE 3 | The Average Growth Rate of Money Volume of Countries in The Period from 2000 to 2020

Monetary shocks were extracted based on the Hedrick-Prescott filter for countries in the period from 2000 to 2020. The average monetary shocks for each country are calculated and shown in Figure 4. Pakistan has the highest monetary shock with an average of 0.077, and Iran and Armenia have jointly had the lowest monetary shock with an average of 0.0146. In this regard, it can be said that although Iran has had the highest growth rate in the amount of money, compared to other countries, the growth rate of the amount of money has been stable and has experienced the least fluctuation or monetary shock. In this case, the country of Pakistan is at an average level compared to other countries in terms of the growth of the money volume in the period under review, but the shocks in the money volume in this country have been much higher than in other countries.

FIGURE 4 | Average Monetary Shocks in Countries in The Period from 2000 to 2020

IV. Discussion and Results

At first, the unit root test of the model variables was performed by Im, Pesaran and Shin method. The results of this test are shown in Table 2. As can be seen, all variables are stationary at an error level of less

than 5%.

TABLE 2 | The Results of The Unit Root Test by The Method of Im, Pesaran and Shin

Variable	Test statistics	Prob	Result
$LnCPI_t$	1.75	0.041	stationary
LnY_t	1.89	0.029	stationary
LnM_t	4.19	0.000	stationary
$hPos_t$	4.34	0.000	stationary
$hNeg_t$	4.60	0.000	stationary

In the following, the conditions of the data to estimate the model were checked through panel data using Limer's F test. In this test, if the value of the F statistic is greater than the critical value, or in other words, the value of the probability level is less than 0.05, the data is heterogeneous and the panel data method should be used for estimation. The results of this test are shown in Table 3. As Table 3 shows, the assumption of homogeneity in the model is rejected and the panel data method should be used for estimation. In other words, the model has the conditions of panel data.

TABLE 3 | The Results of Limer's F Test

Test statistics	Prob	Result
2.15	0.009	Rejecting the assumption of homogeneity and using panel data in estimation

In the next step, the Hausman test was used to determine whether the model was estimated with a fixed effect or with a random effect. In this test, if the probability level was less than 0.1, it can be said with 90% confidence that the fixed effect method should be used in estimating the model, and if the probability level was greater than 0.1, the random effects method should be used. The result of the Hausman test is shown in Table 4. The results of the Hausman test confirm the use of the fixed effect both in the time period and across the origin of the model.

TABLE 4 | THausman test results

Test statistics	Prob	Result
47.79	0.000	Confirmation of the fixed effect in the period
7.69	0.042	Confirmation of the fixed effect in the cross-section

In the continuation of the research, the estimation of the model was done in terms of fixed effect and its results are presented in Table 5. In Table 5, the value of F statistic is equal to 30.06 with the value of prob=0.000 and it confirms the generality of the regression. The value of Durbin-Watson's statistic is equal to 1.88, which confirms the lack of autocorrelation in the model. Therefore, the estimated model is a suitable model in terms of econometric parameters.

According to the results of model estimation in Table 5, the t-statistic of LnY_t variable is equal to 56.5, which confirms the significant effect of the production growth rate on the inflation rate at the error probability level of less than 5%. The variable coefficient of LnY_t is equal to 0.271 and indicates that a one percent increase in the production growth rate is accompanied by a 0.271 percent increase in the inflation rate. In other words, economic growth in selected West Asian countries will be accompanied by price growth. Also, the results show that the t-statistic of the LnM_t variable is equal to 39.05, which confirms the significant effect of the money volume growth variable on the inflation rate at the error probability level of less than 5%. The variable coefficient of LnM_t is equal to 0.076 and shows that a one percent increase in money supply increases prices by 0.076 percent. In other words, the growth rate of money volume in the countries of the West Asian region is associated with an increase in the growth rate of prices. By comparing the effect of production growth rate (0.27) on price growth and the effect of money volume growth (0.076) on price growth, it is clear that the intensity of production growth on price growth is much greater than money volume growth. To explain the reason for this difference, we can say that since we have separated the monetary shocks from the money volume by

TABLE 5 | Model Estimation Results

Variable	Coefficient	standard deviation	t-statistics	Prob
LnY_t	0.271	0.004	56.50	0.000
LnM_t	0.076	0.001	39.05	0.000
$hPos_t$ -Iran	7.607	3.734	2.036	0.042
$hNeg_t$ -Iran	-6.584	2.710	-2.421	0.016
$hPos_t$ -Armenia	0.679	1.020	0.666	0.506*
$hNeg_t$ -Armenia	1.045	0.965	1.082	0.280*
$hPos_t$ -Jordan	2.873	0.426	6.745	0.000
$hNeg_t$ -Jordan	-0.815	0.395	-2.061	0.040
$hPos_t$ -Azerbaijan	4.016	0.712	5.635	0.000
$hNeg_t$ -Azerbaijan	-1.630	0.457	-3.559	0.000
$hPos_t$ -Pakistan	0.931	0.297	3.137	0.001
$hNeg_t$ -Pakistan	-0.746	0.325	-2.292	0.022
$-hPos_t$ -Saudi Arabia	2.398	0.644	3.718	0.000
$hNeg_t$ -Saudi Arabia	-0.371	0.591	-0.628	0.530*
$hPos_t$ -Oman	0.961	0.295	3.284	0.001
$hNeg_t$ -Oman	-0.225	0.240	-0.935	0.350*
$hPos_t$ -Kyrgyzstan	1.494	0.317	4.708	0.000
$hNeg_t$ -Kyrgyzstan	-1.361	0.381	-3.568	0.000
$hPos_t$ -Kazakhstan	0.646	0.291	2.215	0.027
$hNeg_t$ -Kazakhstan	-0.472	0.330	-1.428	0.154*
$hPos_t$ -Qatar	1.277	0.254	5.014	0.000
$hNeg_t$ -Qatar	-0.548	0.217	-2.522	0.012
$hPos_t$ -Kuwait	2.549	0.487	5.229	0.000
$hNeg_t$ -Kuwait	-2.221	0.402	-5.519	0.000
$hPos_t$ -Georgia	1.843	0.418	4.402	0.000
$hNeg_t$ -Georgia	1.525	0.368	4.139	0.000
	$R^2 = 68.3$	$F = 30.06 (0.0000)$	$DW = 1.88$	

* Lack of significance at an error level of less than 5%

using the Hedrick-Prescott filter, therefore, the growth of the money volume in the long-term path in a uniform manner, compared to the growth rate of production, has less impact on the general level. It has prices. In fact, the impact of sudden increases in the amount of money under the name of monetary shocks has been calculated separately on price growth.

The main goal of this research is to investigate the impact of monetary shocks on the inflation rate in the countries of the West Asian region. Therefore, the impact of positive and negative monetary shocks was calculated separately for the countries of the West Asian region, and the results of the model estimation are shown in Table 5.

According to Table 5, both positive monetary shocks and negative monetary shocks have a significant effect on inflation in Iran. This result is consistent with and confirms the findings of Saadatmehr and Ghaffari (2019) in the Iranian economy and Bhattacharya (2014) in Vietnam. In this country, a negative monetary shock of 1% reduces prices by 6.58%. Meanwhile, a positive monetary shock of 1% increases prices by 7.6%. Therefore, the effect of positive monetary shocks on prices in Iran's economy is greater than positive monetary shocks. As a result, in Iran's economy, expansionary monetary policies are accompanied by increased production and increased prices, and on the other hand, contractionary monetary policies will face decreased production and lower prices. The descriptive statistics of Table 1 show that the average inflation rate in the 20-year period from 2000 to 2020 in Iran's economy is 18.5 percent. Considering the high rate of inflation in Iran, it is suggested to use contractionary monetary policies to control inflation.

The model estimation results in Table 5 show that positive and negative monetary shocks do not have a significant effect on prices in Armenia. The descriptive statistics presented in Table 1, the average rate of inflation and economic growth in the 20-year period from 2000 to 2020 for this country was 3.6%, which was a low rate and could be due to the proportional growth of money and production in the path of

high growth. be the duration of the economy. The average economic growth rate in Armenia is 6.1% (Table 1) and it has an acceptable situation. Therefore, in general, changes in monetary policies are not recommended for this country.

The results of the model estimation in Table 5 show that positive and negative monetary shocks in Jordan have a significant effect on the growth rate of prices. This result is consistent with and confirms the findings of Saadatmehr and Ghaffari (2019) in the Iranian economy and Bhattacharya (2014) in Vietnam. The impact of positive monetary shocks on prices in the Jordanian economy is greater than negative shocks, so that a positive monetary shock of one percent increases prices by 2.87 percent. While a one percent negative monetary shock causes prices to decrease by 0.81 percent. In other words, there is a significant asymmetry in the effect of positive and negative monetary shocks on prices in the Jordanian economy. This result is consistent with the findings of Mamdouh Abdelmoula (2018) for the country of Egypt and confirms it. The descriptive statistics in Table 1 show that the average economic growth rate in Jordan in the 20-year period was 0.6% and the average inflation rate was 3.2%, both of which are relatively low compared to other countries. Hence, the use of monetary expansion policies and increasing the volume of money to create economic growth, although it is associated with the growth of prices, is recommended in recessionary conditions.

The estimation results of the model in Table 5 indicate the significant impact of monetary shocks on the growth rate of prices in Azerbaijan. As in Jordan, the impact of positive monetary shocks in Azerbaijan is greater than negative monetary shocks, and there is an asymmetry in the impact of positive and negative monetary shocks on inflation in this country. This result is consistent with the findings of Mamdouh Abdelmoula (2018) for the country of Egypt and confirms it. A one percent positive monetary shock in this country increases prices by 4.01 percent, while a one percent negative monetary shock decreases prices by 1.63 percent. According to the descriptive statistics of Table 1, although the inflation rate in Azerbaijan is 6.8% in the 20-year period and it is not a very high figure, nevertheless, the use of contractionary monetary policies in higher inflationary conditions will be effective in reducing inflation in this country. However, the use of expansionary policies is not recommended due to the 4 multiplier effect on price growth unless the economy is in a severe recession.

As can be seen in Table 5, the significance of the impact of monetary shocks on the general level of prices in Pakistan is confirmed. According to the estimated coefficients, one percent positive monetary shock increases prices by 0.93 percent and one percent negative monetary shock decreases prices by 0.74 percent. Although the influence coefficients of positive and negative shocks are numerically different, this difference is not significant and it can be considered symmetrical by neglecting the intensity of the impact of these shocks on the growth rate of prices. Considering the low effect coefficients of positive and negative monetary shocks in Pakistan, the use of contractionary monetary policies cannot significantly reduce the general level of prices, and therefore it is not a suitable policy to reduce inflation unless the contractionary monetary policy Apply with great intensity. But the expansionary monetary policy, because it does not affect the prices too much, can be a suitable barrier for creating economic growth.

The results of the model estimation in Table 5 show that negative monetary shocks in Saudi Arabia do not have a significant effect on the general level of prices, but the impact of positive monetary shocks on prices is firmly confirmed. This result is consistent with the findings of Mamdouh Abdelmoula (2018) for the country of Egypt and confirms it. This asymmetry in the impact of monetary shocks on the general level of prices in Saudi Arabia is quite noticeable. So that a one percent positive monetary shock increases the price level by 2.32 percent. According to the descriptive statistics listed in Table 1, the average inflation rate and economic growth rate in the 20-year period are 2.4 percent and 0.3 percent, respectively. Due to the fact that this country does not have an inflation problem, the low economic growth rate is a very important issue for this country. On the other hand, the average growth rate of the volume of money in the 20-year period is 9.5% (Table 1) and is at a low level compared to many countries, therefore, the use of monetary expansion policies to stimulate production and create economic growth

in this country. Recessional conditions of the economy are suggested.

The model estimation results in Table 5 show that negative monetary shocks do not have a significant effect on the general level of prices in Oman, but the significance of positive monetary shocks on prices is confirmed at an error level of less than 5%. A one percent positive monetary shock increases the general level of prices by 0.96 percent. The results indicate that the impact of monetary shocks on price growth in Oman is asymmetric which is consistent with and confirms the findings of Mamdouh Abdelmoula (2018) for the country of Egypt. Considering that the economic growth rate in Oman in the period of 2000-2020 was negative and equal to -1.3% (Table 1) and considering the relatively low impact factor of positive monetary shocks on price growth, therefore, the use of monetary expansion policies. In order to create economic growth, it is recommended to policy makers to increase the general level of prices slightly.

The estimation results of the model (Table 5) show that both positive monetary shocks and negative monetary shocks have a significant effect on price growth in Kyrgyzstan. The influence coefficients of positive and negative monetary shocks are numerically close to each other and show an almost symmetrical effect on the general level of prices. A one percent positive monetary shock increases the general price level by 1.49 percent and a one percent negative monetary shock decreases the general price level by 1.36 percent. Therefore, expansionary and contractionary monetary policies can be used according to the conditions of the economy in terms of inflation rate and economic growth.

The results of the model estimation in Table 5 show that negative shocks do not have a significant impact on the general level of prices in Kazakhstan, but the impact of positive shocks on price growth is confirmed at an error level of less than 5%. Therefore, the impact of monetary shocks on the growth of prices in Kazakhstan faces asymmetry and it is consistent with the findings of Mamdouh Abdullmolla (2018) for the country of Egypt and confirms it. The results show that the coefficient of influence of positive monetary shocks is not high either, so that one percent positive monetary shock increases the general level of prices by 0.646 percent. Therefore, due to the slight increase in prices due to positive monetary shocks, it is suggested to use monetary expansion policy to create economic growth in recessionary conditions in Kazakhstan.

The estimation results of the model show that both positive and negative monetary shocks have a significant effect on the general price level in Qatar. According to the estimation coefficients, it is clear that the impact of positive monetary shocks is almost twice that of negative shocks. So that a one percent positive monetary shock increases the general level of prices by 1.27 percent and a one percent negative monetary shock decreases prices by 0.54 percent. As a result, there is asymmetry in the impact of monetary shocks in this country. This result is consistent with the findings of Mamdouh Abdelmoula (2018) for the country of Egypt and confirms it. Considering that the average economic growth rate in the 20-year period under study was zero percent (Table 1) and on the other hand, the average inflation rate (3.2 percent) is not very high, so considering the economic conditions in Qatar, using an expansionary monetary policy is recommended with caution to create economic growth.

The results of model estimation in Table 5 show that both positive monetary shocks and negative monetary shocks have a significant effect on the general price level in Kuwait. The estimated coefficients indicate that positive and negative monetary shocks numerically affect the price level in this country almost equally. So, one percent positive monetary shock increases the general price level by 2.54 percent and one percent negative monetary shock decreases the general price level by 2.22 percent. The average inflation rate in the 20-year period in Kuwait was 3.1% and the average economic growth rate was -0.8%. Therefore, due to the negative economic growth rate and also the low inflation rate in this country, it is possible to cautiously implement expansionary monetary policies in recessionary conditions.

The estimation results of the model (Table 5) show that in Georgia, positive and negative monetary shocks have a significant effect on the general level of prices. This result is consistent with and confirms the findings of Saadatmehr and Ghaffari (2019) in the Iranian economy and Bhattacharya (2014) in Vietnam. A positive monetary shock of 1%

increases the general level of prices by 1.84% and a negative monetary shock of 1% decreases prices by 1.52%. Positive shocks are more effective than negative shocks. Considering that the average inflation rate is 4.9% and the average economic growth rate is 5.5% (Table 1) in the period from 2000 to 2020, changes in monetary policies are not recommended. Of course, in special conditions of high inflation, contractionary monetary policies will have the necessary effect in controlling inflation, and in recessionary conditions, expansionary monetary policies will also be effective.

Conclusion

In this research, the impact of monetary shocks on inflation in selected countries of the West Asian region was investigated. The results showed that the impact of monetary shocks on the general level of prices in these countries is different from each other both in terms of the significance level and in terms of the impact factor. This result is consistent with the findings of Saadatmehr and Ghaffari (2019) in Iran, Bhattacharya (2014) in Vietnam, and Pierre and Yang (2010) in China. Therefore, countries can be divided into three categories based on the impact of monetary shocks on the general level of prices. In the first category countries including Iran, Jordan, Azerbaijan, Pakistan, Kyrgyzstan, Qatar, Kuwait and Georgia, both positive and negative monetary shocks have a significant effect on the general price level. The second category is the countries of Saudi Arabia, Oman and Kazakhstan, where positive monetary shocks have a significant effect on the general level of prices, but negative shocks do not have a significant effect in this regard. Armenia is in the third category, where none of the positive and negative monetary shocks have a significant impact on the general level of prices. Based on the results, in Iran, monetary shocks have had the greatest impact on the general level of prices compared to other countries. Therefore, monetary policy makers in this country are advised to avoid monetary expansion policies due to the escalation of inflation. On the other hand, since this country has had a high level of inflation, monetary contraction policies to control inflation will be very useful and reliable in the necessary conditions. For the second category countries, including Saudi Arabia, Oman and Kazakhstan, due to the fact that negative monetary shocks do not have a significant effect on the general level of prices, the use of monetary contraction policies to control inflation is not recommended. But in recession conditions, in order to stimulate production and create economic growth, monetary expansion policies can be used cautiously and expect price growth. Considering that in Armenia, positive and negative currency shocks do not have a noticeable effect on the general level of prices, controlling inflation through contractionary monetary policies will not be very promising and this policy is not recommended. On the other hand, in recessionary conditions, the use of expansionary monetary policies is useful to create economic prosperity, but one should expect an increase in prices.

Positive and negative monetary shocks have also been different in different countries in terms of symmetry in the coefficient of influence on the general level of prices. In the countries of Iran, Pakistan, Kyrgyzstan, Kuwait and Georgia, positive and negative monetary shocks have almost the same effect on the general price level, regardless of the direction of impact. In other words, monetary shocks in these countries have shown a symmetrical effect on the general level of prices. In the countries of Jordan, Azerbaijan and Qatar, the impact of monetary shocks has been asymmetric in terms of the amount of impact on prices. This result is consistent with the findings of Mamdouh Abdelmoula (2018) for the country of Egypt and confirms it. In Jordan, positive shocks are 3.5 times more effective than negative shocks, in Azerbaijan, positive shocks are 2.5 times more effective than negative shocks, and in Qatar, positive shocks are 2.3 times more effective than negative shocks. Of course, in the countries of Saudi Arabia, Oman and Kazakhstan, due to the fact that only positive shocks have had an impact on the general level of prices, the impact of the shocks has been asymmetric. This result is also consistent with the findings of Mamdouh Abdullmolla (2018) for the country of Egypt. The last point is that in all the studied countries, the impact of positive shocks on prices was greater than negative shocks, which can be justified based on the theoretical foundations of price stickiness and nominal wages.

REFERENCE

- [1] ANDREAS, Freytag. And Schnabl, GUNTHER; (2017), "Monetary Policy Crisis Management as a Threat to Economic Order." *Applied Economics Quarterly*, 50 (2), 151-169.
- [2] BAKARE, Aremu, A.O, OSOBASE; (2015), "Effect of Fiscal and Monetary Policies on Industrial Sector Performance- Evidence from Nigeria." *Journal of Economics and Sustainable Development*, 6(17), 67-82.
- [3] BALTAGI, Badi H; (2008), "Forecasting with panel data." *Journal of Forecasting*, 27(12), 153-173.
- [4] BHATTACHARYA, Rina; (2014), "Inflation dynamics and monetary policy transmission in Vietnam and emerging Asia." *Journal of Asian Economics*, 34, 16-26. <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2014.05.001>
- [5] CAMBAZOGLU, Birgül & Hacer Simay, KARAALP; (2012), "The effect of monetary policy shock on employment and output: The case of Turkey." *Economics, Management and Financial Markets*, 7(4), 311-319.
- [6] CONTI, Antonio M., NERI, Stefano and Andrea, NOBILI; (2017), "Low Inflation and Monetary Policy in the Euro Area." *ECB Working Paper* No. 2005. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2910938>
- [7] DIEGEL, Max and Dieter, NAUTZ; (2021), "Long-term inflation expectations and the transmission of monetary policy shocks: Evidence from a SVAR analysis." *Journal of Economic Dynamics and Control*, 130, 1-33. <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2021.104192>
- [8] DULLIEN, Sebastian, and Tober, SILKE; (2019), "Stärken und Schwächen der Modern Monetary Theory." *Applied Economics Quarterly*, 88 (4), 91-102.
- [9] FÈVE, Patrick, MATHERON, Julien and Guillaume, SAHUC; (2010), "Inflation Target Shocks and Monetary Policy Inertia in the Euro Area." *The Economic Journal*, 120(547), 1100-1124. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2009.02332.x>
- [10] HOSSAIN, Monzur and Wahid F. IBON; (2020), "Assessing the Effectiveness of Monetary Policy in Bangladesh." *Bangladesh's Macroeconomic Policy*. Palgrave Macmillan, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-15-1244-5_5
- [11] KAMAAN, Corazon; (2014), "The effect of monetary policy on economic growth in Kenya." *International Journal of Business and Commerce*, 3(8), 11-24.
- [12] KHOZEIMEH, Amir Mohsen, AMINIFARD, Abbas, ZARE, Hashem, and Mehrzad EBRAHIMI; (2018), "The Monetary Policy Transmission Mechanism in the Framework of the Term Structure of Interest Rate in Iran's Economy." *Journal of Economics and Modelling*, 9(3), 1-34.
- [13] LASHGARI, Mohammad; (2014), *Money, currency and banking*. Payam Noor University Publication, 1th edition. Tehran.
- [14] MAMDOUH ABDELMOULA, Mohamad Abdelsalam; (2018), "Asymmetric effect of monetary policy in emerging countries: The case of Egypt." *Applied Economics and Finance*, 5(4), 1-11.
- [15] PIERRE, Siklos L. and Zhang, YANG; (2010), "Identifying the Shocks Driving Inflation in China." *Pacific Economic Review*, 15(2), 204-223.
- [16] RADDATZ, Claudio. and Roberto, RIGOBON; (2003), "Monetary policy and sectoral shocks: did the fed react properly to the high-tech crisis?." *NBER Working Paper Series*, No.9835, National Bureau of Economic Research, Inc.
- [17] RAHMANI, Teymur; (2007), *Macroeconomics 2*. Payam Noor University Publication, 1th edition. Tehran.
- [18] SAADATMEHR, M.asoud and Hadi, GHAFARI; (2019), "The Comparative Study of the Impacts of Monetary and Fiscal Policies on the Economy of Iran: DSGE Model Approach." *Journal of Economic Studies and Policies*, 6(1), 59-74.
- [19] SNOWDON, Brian and Howard R, VANE; (2005), *Modern Macroeconomics*. Edward Elgar Publishing Ltd, Liverpool.
- [20] TAFAZOLI, Ferydon; (2007), *Macroeconomics, Economic Theories and Policies*. Nay publication, 17th edition. Tehran.
- [21] WHITE, William R. (2017), "Conducting Monetary Policy in a Complex, Adaptive Economy: Past Mistakes and Future Possibilities." *Applied Economics Quarterly*, 50 (2), 2013-235.
- [22] YAFFEE, Robert Alan; (2003), *A Primer for Panel Data Analysis*. Social Sciences, Statistics and Mapping, New York University, 10.

GİRİŞİMCİLİK FIRSATLARI: AKILLI ŞEHİR VE DİJİTALLEŞME

HAFİZE UFUK KORKMAZ*

* Dr. Öğr. Üyesi, KTO Karatay Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, h.ufuk.korkmaz@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-8158-8130.

ÖZ

Dördüncü Sanayi Devriminin temel unsurlarından en önemlileri olarak kabul edilen bilgi, değişim, hız ve inovasyon girişimciler için yeni iş fırsatlarının önünü açmaktadır. Yaratıcılık, inovasyon, iş birliği ve problem çözme yetkinlikleri girişimcileri fırsatları belirlemede ve hayata geçirmede ise bir adım ileriye taşımaktadır. İş fikri geliştirme fırsatı arayan girişimciler için dijitalleşme, günümüzde en önemli iş sahalarını açan bir anahtar olarak karşımıza çıkmaktadır. Girişimcilerin, hayata geçirdikleri dijitalleşme tabanlı Ar-Ge ve teknoloji içeren iş fikirlerinin şehirlerin kalkınmasına fayda sağladığı görülmektedir. Akıllı şehirlerde bulunan birçok farklı alandaki avantajlı uygulamaların bireyler tarafından yaygın olarak kullanılması ile şehirlerdeki yaşam kalitesinin arttığı bilinmektedir. Çalışmada teknoloji tabanlı inovatif çözümlerin hayata geçirildiği akıllı şehir uygulamaları incelenmektedir. Hem ulusal hem de uluslararası başarılı akıllı şehir uygulamalarına yer verilmektedir. Çalışmanın amacı; Türkiye'de akıllı şehirlerin yaygınlaştırılmasında ve bu şehirlerde yaşayan bireylerin elde edeceği faydaların artırılmasında girişimcilerin geliştirebileceği dijitalleşme tabanlı fırsat alanlarının neler olabileceğine yönelik öneriler verilmesidir.

Editör / Editor:

Ayşe CİNGÖZ,
Erciyes Üniversitesi, Türkiye

Hakemler / Referees:

Vedat YILMAZ,
Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Türkiye
Deniz TUNÇALP,
İstanbul Teknik Üniversitesi, Türkiye
Aysu KES ERKUL,
Türkiye

*Sorumlu Yazar/ Corresponding Author:

Hafize Ufuk KORKMAZ,
h.ufuk.korkmaz@gmail.com

JEL:

M13, O3, Z3

Geliş: 20 Eylül 2022

Received: September 20, 2022

Kabul: 20 Haziran 2023

Accepted: Haziran 20, 2023

Yayın: 31 Ağustos 2023

Published: August 31, 2023

Atıf / Cited as (APA):

Korkmaz, H. U. (2023),
Girişimcilik Fırsatları: Akıllı Şehir ve
Dijitalleşme, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 65, 81-87,
doi: 10.18070/erciyesiibd.1177578

Anahtar Kelimeler: Akıllı şehir, Dijitalleşme, Girişimcilik, İş fikri

ENTREPRENEURSHIP OPPORTUNITIES: SMART CITY AND DIGITALIZATION

ABSTRACT

Knowledge, change, speed and innovation, which are considered to be the most important elements of the Fourth Industrial Revolution, pave the way for new business opportunities for entrepreneurs. Creativity, innovation, collaboration and problem-solving capabilities take entrepreneurs one step further in identifying and realizing opportunities. For entrepreneurs looking for the opportunity to develop a business idea, digitalization is a key that opens the most important business areas today. It is seen that the digitalization-based R&D and technology-containing business ideas implemented by entrepreneurs benefit the development of cities. It is known that the quality of life in cities increases with the widespread use of advantageous applications in many different areas in smart cities by individuals. In the study, smart city applications where technology-based innovative solutions are implemented are examined. Both national and international successful smart city applications are included. Purpose of the study; It is to give suggestions on what digitalization-based opportunity areas can be developed by entrepreneurs in disseminating smart cities in Turkey and increasing the benefits of individuals living in these cities.

Keywords: Smart city, Digitalization, Entrepreneurship, Business idea

GİRİŞ

Bir dizi teknolojinin, girişimcilere toplumun her sektöründe yenilikçi olma erişimi sağlayacak şekilde birleştiği heyecan verici zamanlarda yaşamaktayız (Cohen vd., 2017). Dijitalleşme; bilgiye, yaratıcılığa ve yetkilendirmeye erişimi kolaylaştırarak sosyalleşen insanlara yardımcı olmaktadır (van Winden ve Carvalho, 2017). Bir şehri çekici yapan unsurlar yaşam kalitesi, sosyokültürel ortamları, barındırdığı ekonomik fırsatlar, sağlık ve eğitim hizmetleridir (Türkiye Bilişim Vakfı [TBV], 2022). Artan kentsel nüfusla ilişkili altyapı üzerindeki baskı ile yeni teknolojilerin ve işbirlikçi iş modellerinin aynı anda her yerde bulunması; şehirlerde yaşam kalitesine odaklanan yeni bir girişimcilik biçiminin yolunu açmaktadır (Munoz ve Cohen, 2016).

Şehirlerdeki nüfus yoğunluğunun yarattığı dinamiği, dijital veri analiz yöntemleriyle şehir hayatının kalitesini arttırmak için kullanan şehirler akıllı şehirler olarak tanımlanmaktadır (TBV, 2022). Akıllı şehir; dijital ya da dijitalleştirilmiş kentsel sistemleri olarak da adlandırılmaktadır (Finger ve Razaghi, 2017). Akıllı şehirler, şehirdeki bireylere veri sağlayarak şehir içindeki hareketlerini planlama desteği sunmak gibi direkt etkileşim ile destek sağlamaktadır. Ayrıca bireylerle etkileşime girmeden çevre ve kamusal alanların bakımı ve düzenlemesi gibi hizmetlerde de yaşam kalitesini arttırmaktadır (TBV, 2022). Hızlı kentleşme nedeniyle akıllı şehirler, hükümeti, vatandaşları, işletmeleri ve girişimcileri içeren bir sosyal harekete benzemektedir (Sarma ve Sunny, 2017). Şehirlerdeki kapsamlı iş birlikleri, özel-kamu-birey ortaklıkları ve pazarda çığır açmak için benzersiz stratejiler oluşturma ile mahalle, şehir ve küresel düzeyde faaliyet gösteren girişimciler ortaya çıkmaktadır (Munoz ve Cohen, 2016).

Özellikle cazibe merkezi haline gelmiş, birçok çekici unsuru barındıran büyük şehirlerde yoğunlaşan nüfusla birlikte girişimciler için dijital tabanlı iş fikri geliştirme fırsatları gün geçtikçe artmaktadır. Çalışmada Avrupa akıllı turizm başkentlerinde 2019 yılından bugüne uygulanan ve Türkiye’de yayınlanan Akıllı Şehirler Beyaz Bülteni’ne göre İstanbul ve Ankara şehirlerinde hayata geçirilen başarılı dijitalleşme örneklerine verilmiştir. Böylece çalışmada hem ulusal hem de uluslararası uygulama örneklerine değinilmiştir. Çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuş olup etik kurul izni gerekmektedir.

I. TEORİK ÇERÇEVE

A. GİRİŞİMCİLİK

Girişimcilik ulusal bir önceliktir ve birçok ulusal yasa ve stratejinin hedefidir (Youssef, Boubakerd, Dedaj ve Vokshi, 2021). Dünya çapında meydana gelen devasa kentleşmeyle birlikte, kamu görevlilerine ve kamu altyapısına yüklenen artan yükler nedeniyle şehirlerin tüm vatandaşlar için kentsel refahı sürdürmesi ve tercihen iyileştirmesi için girişimci çözümlere artan bir ihtiyaç olmaktadır (Cohen ve Munoz, 2015). Modern girişimciler sorunları çözmektedir. Yerel veya küresel ihtiyaçlara yönelik akıllı çözümler önermektedir (Youssef vd., 2021). Girişimciler kendi kendine kazanma, kendini gerçekleştirme veya topluluklarına katkıda bulunma arzularından hareket etmektedir (Krotov, 2017). Girişimcilerin her şeyden önce kâr amacı güttüğüne dair daha yaygın görüşün aksine bazı girişimciler sosyal ve çevresel etki yaratma arzusu amacı tarafından yönlendirilmektedir (Cohen ve Munoz, 2015). Akıllı girişimler, şehirdeki girişimcilik fırsatlarının sürekli araştırılması ve yaratılmasıyla bağlantılı olarak yerleştirilmiş ve uygulamalı endüstriyel bilgiyi kullanmaktadır (Pereyra, 2019). Akıllı şehir çözümlerinin geliştirilmesinde ve yayılmasında girişimciler, her bir şehrin yerel sürdürülebilirlik taleplerine ve gereksinimlerine uyacak şekilde özelleştirilebilen standartlaştırılmış kentsel yönetim platformları, ürünleri ve hizmetleri oluşturarak bu topluluklardan yararlanabilmektedir (van den Buuse ve Kolk, 2019). Girişimciliğin gelişmesi ve şehirlerin daha akıllı bir şekilde akıllılaştırılmasına yardımcı olmak için aktörler arasında bir senkronizasyon gereklidir (Schiavone, vd., 2020). Özel, kamusal ve bireysel ortaklık modellerinde etkili süreçler aracılığıyla ortaya çıkan etkileşimler, şehirdeki zorlukları girişimcilik fırsatlarına dönüştürülebilmektedir (Munoz ve Cohen, 2016). Girişimcilik sadece firmaları ve bireyleri değil, aynı zamanda dış iş fırsatları sağlayan yerel yönetimleri de ilgilendirmektedir (Pereyra, 2019). Girişim süreçlerinde kamu ve özel kurumlar ile sivil toplum

kuruluşlarıyla iş birliği yaklaşımı önemlidir (Cohen ve Munoz, 2015).

Yeni girişimci firmalar, yeni endüstrinin yaratılmasına katkıda bulunmaktadır (Giones ve Brem, 2017). Şehirlerin sosyo-teknik geçişlerden geçmesine ve akıllı şehirler haline gelmesine yardımcı olan teknolojik müdahaleleri başlatan ve şehirlerde benimsenen teknolojiler, işletmelerin yeni fırsatları keşfetmelerine yardımcı olan veriler üreten girişimcilerdir (Krishna ve Kummitha, 2019). Teknoloji girişimcileri; yeni girişimler kuran özel girişimcileri ve mevcut iş süreçlerini iyileştirmek veya müşterilere yeni değer teklifleri sunmak amacıyla IoT’nin çeşitli unsurlarıyla yenilik ve deneyler yapan mevcut özel ve kamu kuruluşlarının iş liderlerini kapsamaktadır (Krotov, 2017). Girişim fırsatlarının peşinde koşarak kentsel refahı sağlamaya ve geliştirmeye odaklanarak sistemi yöneten girişimciler, merkezi bir yerde konumlandırılmaktadır (Munoz ve Cohen, 2016). Kentsel refah açığını çözmek için tasarlanmış çözümlerin birlikte yaratılmasına doğru hareket etmektedir (Cohen ve Munoz, 2015). Sensörlerin daha sonra girişimcilerin pazar eğilimlerini geliştirmek için kullanabilecekleri mevcut olan muazzam verileri toplayan ağa bağlı altyapı; şehirlere yalnızca sosyal, kültürel ve kentsel gelişimlerinde yardımcı olmakla kalmamaktadır. Aynı zamanda girişimcilerin faydalanması için yeni pazar fırsatları da açmaktadır (Krishna ve Kummitha, 2019).

Bilginin en önemli unsur olarak kabul edildiği Dördüncü Sanayi Devriminde, teknolojinin ve pazarın hızla değişim gösterdiği görülmektedir. Bu değişimin etkisi ile tüketicilerin daha iyi, daha gelişmiş ve daha fazla fayda edinebilecekleri ürün ve hizmetlere yöneldikleri bilinmektedir. Sürekli gelişen ve büyüyen dijital altyapı temelli pazarda girişimciler fark yaratabilecekleri fırsatları aramaktayken, tüketiciler ise fayda edinebilecekleri ürün ve hizmetlere yönelmektedir. Değişim, teknoloji, hız ve inovasyon gibi unsurlar girişimciler için yeni iş fırsatlarının önünü açmaktadır. Girişimcilerin sahip oldukları yaratıcılık, yenilikçilik, iş birliğine yatkınlık ve problem çözme gibi yetkinlikleri girişimcileri fırsatları belirlemede ve bu fırsatları iş fikri olarak hayata geçirmede ise bir adım ileriye taşımaktadır. Son birkaç yılda gelişmekte olan yeni teknolojiler, girişimcilerin teknolojik girişimcilğe yönelmesine fırsat vermektedir. Teknoloji girişimcileri, pazarda fark ettikleri fırsatları ürün ya da hizmete dönüştürme sürecinde teknoloji ile güçlendirdikleri çözümleri sunmaktadır. Birden çok girişimcinin farklı alanlarda farklı sorunları çözmek ya da iyileştirmek amacıyla hayata geçirdikleri çözümlerin birleşimi akıllı şehirlerin dijital çözümlerinin de bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

B. AKILLI ŞEHİR

Kentsel alanlara göç eden nüfusun artması göz önünde bulundurulduğunda, şehirlerde yaşam koşulları ile nüfus artışı arasında denge kurmanın bir yolunu bulma ihtiyacı doğmuştur. Buna dayanarak 1990’larda Akıllı şehir kavramı oluşturulmuştur. (Pinochet vd., 2019). Akıllı şehir kavramı son zamanlarda akademide, endüstride ve hükümetlerde ilgi görmeye başlamıştır. (Saborido ve Alba, 2020). Akıllı şehirler, kentsel çalışmalar, kamu yönetimi, çevre çalışmaları ve bilgisayar bilimi dahil olmak üzere bir dizi akademik disiplinde bilimsel araştırmanın bir nesnesi olarak ortaya çıkmıştır (van den Buuse ve Kolk, 2019).

Akıllı şehir kavramı hala gelişmektedir ve henüz dünya çapında yaygın olarak kabul edilen bir tanımla bulunmamaktadır (Patrão, vd., 2020). Akıllı Şehir, kamuoyunda ivme kazanan yeni bir kavramdır. Tüm dünyadaki araştırmacıların ve şehir yetkililerinin gündemlerinde yer almaktadır. Bununla birlikte, akıllı şehrin tam olarak ne olduğu konusunda bir fikir birliği yoktur (Camero ve Alba, 2019). Akıllı şehir kavramı, güçlü bir kendi kendine örgütlenme için geç gelişmiş bir şehir olarak tasvir etmek için kullanılmaktadır (Jia ve Xu, 2021). Akıllı şehirler her bir kamusal parçası teknoloji aracılığıyla birbirleriyle entegre olmuş, tek bir yaşayan organizma gibi davranan modern yaşam alanlarıdır (TBV, 2022). Akıllı şehir ile örtüşen ilgili kavramlar; dijital şehir, eko şehir, yeşil şehir, zeki şehir, sürdürülebilir şehir ve kablolu şehir, bilgi şehri (Camero ve Alba, 2019). Akıllı bir şehir için kentsel gelişimin temel bileşenleri akıllı teknoloji, akıllı endüstri, akıllı hizmetler, akıllı yönetim ve akıllı yaşamı içermelidir (Kim vd., 2017).

Toplumdaki kalıcı sürdürülebilirlik sorunlarını ele almak için şehirlere artan ilginin bir parçası olarak, ‘akıllı şehirler’ giderek küresel olarak her yerde bulunan bir fenomen haline gelmektedir (van den Buuse ve Kolk,

2019). Akıllı şehir kaçınılmaz bir gelişmedir (Lv vd., 2018). Trafik, gelir dengesinde bozulmalar, sağlık ve eğitim gibi temel hizmetlere ulaşımda sıkıntı gibi sorunlar şehirlerdeki yoğun nüfusla birlikte ortaya çıkmaktadır (TBV, 2022). Kentsel çevrede yaşamaya yardımcı olan hizmetlere ilişkin sistemler arasında bir entegrasyon olması gerektiği ilkesine dayanan akıllı şehirler; beşeri ve teknolojik sermayeyi birbirine bağlayan ve şehir ve nüfus arasındaki ilişkiyi geliştirmenin yollarını aramaktadır (Pinochet vd., 2019). Akıllı Şehirlerin hizmet düzeylerini, vatandaşların refahını, sürdürülebilirliğini ve ekonomik kalkınmasını geliştirmek için bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlandığı oldukça açıktır. (Patrao vd., 2020). Akıllı şehirler, vatandaşlar için refah, kapsama ve katılım, çevresel kalite ve akıllı gelişim açısından faydalar yaratmak için iş birliği yapan veri toplama sensörlerini ve dijital teknolojileri kullanan kentsel alanlar olarak düşünülmektedir (Saborido ve Alba, 2020). Akıllı şehirde vatandaşlar karar verme sürecinin ayrılmaz birer katılımıcısıdır (Kinawy vd., 2018). Vatandaşların memnuniyetlerini ve yaşam değerlerini artırmak akıllı bir şehrin belirgin özelliğidir (Pinochet vd., 2019).

Şehirlerin nüfusu arttıkça tüketim ve üretim kalıpları da önemli ölçüde değişmekte ve büyümektedir (Krishna ve Kummitha, 2019). Akıllı bir şehrin temel özellikleri arasında yüksek derecede bilgi teknolojisi entegrasyonu ve bilgi kaynaklarının kapsamlı bir uygulaması yer almaktadır (Kim vd., 2017). Akıllı şehirler yeni kamu-özel iş birliklerini içeren, IoT girişimleri ve çok uluslu şirketler için ilginç bir fırsat alanı olarak ortaya çıkmaktadır (Cohen vd., 2017). Akıllı şehir uygulamasının ortak amacı, iş birliğine dayalı diyalog ve teknolojiye yeni yaklaşımlarla kolaylaştırılan ekonomik büyüme ve sosyal kalkınmayı teşvik etmektir (Sarma ve Sunny, 2017). Akıllı Şehirler, farklı kamu hizmetleri, altyapılar, hizmetler ve sistemler arasındaki etkileşimi kolaylaştıran teknolojilerin kullanımını ile, kaynakların sürdürülebilir kullanımını desteklemek ve şehir yönetimi verimliliğini artırmak, sakinlere, yönetişime ve ekonomik büyümeye fayda sağlamak temel amacındadır (Patrao vd., 2020). Özellikle şehirlerin akıllı şehirler haline gelme niyetiyle, şehirlerin daha sağlam ve sürdürülebilir geçişinin devam etmesi ve şehirlerin şehir düzeyinde verimliliği artırmak için teknolojiyi ve büyük veri ile ilgili kaynakları benimsemesini sağlaması beklenmektedir (Krishna ve Kummitha, 2019) Birçok Akıllı şehir projesi, şehirler ve onların gelişimi hakkında yeterince kapsamlı bir anlayışa sahip olmadan başlatılmakta ve bu durum karmaşa ile birlikte akıllı şehirlerin gelişimini engelleyen operasyonel sorunlar üretmektedir (Lu, Chen ve Yu, 2019). Akıllı şehir modeline dayalı politika girişimlerine yatırım yapmanın, ekonomik büyüme, yaşam kalitesi, sürdürülebilirlik ve genel refah açısından tanımlanan kentsel performans üzerinde olumlu bir etkiye sahip olabileceği kanalların açıklığa kavuşturulmasında ilk adım olarak görülebilir. (Caragliu ve Del Bo, 2019).

Akıllı şehirlerde birbirinden bağımsız gibi görünen parçaların uyum içinde çalışarak şehirde yaşayan ve hareket eden insanların yaşam kalitesini arttırmak ana amaçtır (TBV, 2022). Akıllı şehir politika girişimlerini uygulama kararı ve bunların politika hedefleri, vatandaşlar ve yerel işletmeler de dahil olmak üzere paydaşların katılımına dayalı olarak, teknik çözümler sunan BİT şirketleriyle ortaklaşa yerel kamu yetkililerinin elinde tutulmalıdır. (Caragliu ve Del Bo, 2019). Akıllı şehirler için gerekli teknolojilerin geliştirilmesinde kilit rol oynayan işletmelerin yanı sıra, teknolojiler şehirlerde benimsendikten sonra, yeni yollar açması beklenen ve işletmeler tarafından daha fazla yararlanılabilecek muazzam miktarda açık veri üretirler (Krishna ve Kummitha, 2019). Kısacası akıllı şehir; kentsel sorunları çözmek ve şehir içindeki süreçleri iyileştirmek, vatandaşları için daha iyi bir yaşam kalitesi sunmayı ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve kaynak yönetimini sağlamak için insan sermayesi ile bağlantılı olarak bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımına dayanmaktadır. (Pinochet vd., 2019).

Gün geçtikçe özellikle büyük şehirlerde yaşayan bireylerin zamanı verimli kullanmak istemeleri, ürün ya da hizmetlerin daha etkin ve verimli olması konusundaki beklentileri ve yaptıkları her şeyi daha iyi yapabilme taleplerinin olması gibi unsurlar girişimcileri dijital tabanlı iş fikirleri geliştirmeye yönlendirebilmektedir. Bu iş fikirleri yalnızca bireysel kullanıcılara fayda sağlıyor gibi görünse de geniş bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde; ürün ya da hizmetler dijital altyapıları sayesinde bireyselden bütüne hizmet edecek

şekilde birleştirilebilmektedir. Elde edilen çözümlerin birbiriyle bütünleşmiş çözümlerden oluşabilmesi böylece şehirlerdeki birçok sorunun çözülebilmesi ile akıllı şehirler ortaya çıkabilmektedir. Akıllı şehirlerdeki ürün ve hizmetler ile büyük şehirlerde yaşayan bireylerin zaman kısıtına bağlı sorunları büyük ölçüde çözülebilmektedir. Böylece bireylerin yaşam kalitesi yükselebilmektedir.

C. DİJİTALLEŞME

Akıllı şehir, bilgi ve iletişim teknolojisi altyapısı, sertifikalandırma, güvenlik platformunun inşası yoluyla bilgi teknolojilerinden tam olarak yararlanmayı ve temel teknolojilerdeki sorunların üstesinden gelmeyi hızlandırmayı, kentsel gelişim için akıllı çevreyi inşa etmeyi ve kitlesel bilgi ve akıllı filtreleme işlemlerine dayalı yaşam, endüstriyel gelişme ve sosyal yönetim ve yeni kentsel form oluşturma gibi yeni modlar oluşturmayı ifade etmektedir (Lv vd., 2018). Akıllı şehirler, ancak daha dijital bir gerçekliği deneyimleyen ve dijital olarak büyüyen bir ekonomiye geçiş yapan vatandaşların doğal ihtiyaçları nedeniyle var olabilmektedir (Pinochet vd., 2019).

Dijitalleşme, şehir yönetiminin tüm kesimlerini etkileyen ve koordine edilmesi kolay olmayan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Berger, 2022). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin benimsenmesinin şehirlerin, akıllı şehirler haline gelmesine yardımcı olacağına dair genel bir fikir birliği bulunmaktadır (Krishna ve Kummitha, 2019) Teknoloji, çevre, enerji, insan, iş, yönetim gibi bulunduğu yerin ihtiyaçlarına göre akıllı şehir uygulamasının sonuçlarına ulaşmak için bir araç olarak görülmektedir (Patrao vd., 2020). Teknolojinin benimsenmesinin doğasının; şehirlerin sosyo-teknik geçişlerden geçmesine ve akıllı şehirler haline gelmesine yardımcı olduğu düşünülmektedir (Krishna ve Kummitha, 2019) “teknolojik” olmak “akıllı” olmakla eş anlamlı olmamaktadır. Ancak teknolojiler arasında bir “diyalog” olduğunda akıllı unsuru ortaya çıkmaktadır (Pinochet, vd., 2019). Dijitalleşmeyle ilgilenen merkezi bir kişi veya ofise sahip olmak başarılı akıllı şehirlerin özelliğidir (Berger, 2022).

Sensör ağları, topladıkları veriler nedeniyle akıllı şehirlerin ayrılmaz bir parçasıdır (Jia ve Xu, 2021). Akıllı şehirlerde büyük veri, bulut bilişim ve nesnelerin interneti gibi çeşitli teknolojiler bulunmaktadır (Pinochet vd., 2019). Nesnelerin interneti (IoT) teknolojisi ise akıllı şehirlerin temel yapısını oluşturmaktadır (TBV, 2022). IoT; akıllı tanıma, konum, izleme, gözleme ve yönetim için sensörler kurmak ve bunları bilgi alışverişi ve iletişim için belirli protokoller aracılığıyla internete bağlamakla ilgilidir (Kim vd., 2017). Otomatik izleme, bilgi toplama, analiz ve işleme ve karar verme tepkisini sağlamak için kentsel bilgi ağının oluşturulmasında ana kaynaklar kullanılmaktadır (Lv vd., 2018). Dijital olarak hazır bir toplum yaratmak, bir vatandaşın temel ihtiyaçlarını karşılamak ve eğitimlerini iyileştirmekten gelişen bir iş ve başlangıç ortamı yaratmaya ve ileri teknoloji altyapısına yatırım yapmaya kadar birçok bileşende bütünsel bir yaklaşım gerektirmektedir (Web2, 2022).

Dijitalleşme; girişimcilerin iş fikirleri geliştirmesinde farklı iş sahaları açabilen önemli bir anahtar görevi üstlenmektedir. Büyük şehirlerdeki bireylerin yaşam kalitesinin artırılmasında, girişimcilerin dijitalleşme tabanlı iş fikirlerini hayata geçirirken bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanılması akıllı şehirlerin özellikle trafik, güvenlik, enerji ve çevre alanlarında birbirine bağlı dijital altyapıya sahip olabilmelerine imkan verebilmektedir.

II. YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırma yaklaşımlarından biri olan doküman incelemesinden yararlanılmıştır. Doküman incelemesinde; girişimcilik, akıllı şehir ve dijitalleşme konularında literatür taraması yapılmıştır. Ayrıca Avrupa Akıllı Turizm Başkenti uygulaması sitesinde (<https://smarttourism.capital.eu>) yer alan dijitalleşme başlığı temel alınmıştır. Bu başlıkta “belirli hedef gruplar için kolaylaştırıcı bilgiler”, “daha akıllı yönetim için bilgi toplama” ve “inovasyon yoluyla fiziksel ve psikolojik erişilebilirlik” alt başlıkları bulunmaktadır. Avrupa akıllı turizm başkentlerinde bu başlıklar altında 2019 yılından bugüne uygulanan başarılı dijitalleşme örneklerine yer verilmiştir. Uluslararası örnekler yanı sıra başarılı ulusal örneklere de yer verilebilmesi amacıyla Türkiye’de yayımlanan Akıllı Şehirler Beyaz Bülteni’ne göre İstanbul

ve Ankara şehirlerindeki uygulamalar incelenmiştir. Böylece çalışmada hem ulusal hem de uluslararası uygulama örneklerine değinilmiştir. Bu örnekler öncülüğünde potansiyel girişimcilere akıllı şehirler için geliştirilebilecek iş fikirlerine ilişkin öneriler verilmektedir.

III. BULGULAR

Akıllı şehir kavramı, kentsel yaşamın temel zorluklarını aşmayı amaçlayan, genellikle aynı amaç için entegre edilmiş insani, sosyal, kültürel, ekonomik, çevresel, enerji ve teknolojik gelişmelerin dengeli bir bileşimi olarak görülmektedir (Patrao vd., 2020). Yaşam kalitesi, sosyokültürel ortamları, barındırdığı ekonomik fırsatlar, sağlık ve eğitim hizmetleri bir şehri çekici yapan unsurlar olmaktadır (TBV, 2022). Sürdürülebilirliğe artan bir odaklanma, daha verimli hizmet ve uygulamalara duyulan ihtiyaçla birlikte akıllı şehirler önemli bir ekonomik faktör haline gelmektedir (Kraus vd., 2015). Şehirlerdeki kalabalık nüfusla birlikte trafik, gelir dengesinde bozulmalar, sağlık ve eğitim gibi temel hizmetlere ulaşım sıkıntısı gibi sorunlar ortaya çıkmaya başlamaktadır. Bu sorunların çözülmesi ve şehir hayatının kalitesini arttırmak için akıllı şehirler; dijital veri analiz yöntemlerini kullanmaktadır (TBV, 2022). Dünyanın dört bir yanındaki şehirlerin karşılaştığı mevcut sorunlar ve zorluklar; sosyal ve şehir odaklı bireyler için göç, aşırı nüfus, trafik, gıda temini, barınma, ulaşım, iş ve eğitim gibi konuları ele alan ticari faaliyetlerde zengin bir fırsat kaynağını temsil etmektedir (Munoz ve Cohen, 2016).

Dünya çapında birçok farklı ülke ve hükümet, internete ve bilgi teknolojilerine güvenerek gelecekteki kentsel gelişimi değiştirmek için bir plan ortaya koymaktadır. (Lv vd., 2018). Büyük şehirler tipik olarak birçok bileşene sahip olmalarına rağmen, bunların tutarlı bir akıllı şehir vizyonunda birleştirilmesi basit olmamaktadır. Akıllı şehir vizyonunun potansiyel girişimcilere net bir şekilde iletilmesi ile kıt kaynaklar talebin olduğu öncelikli alanlara yatırılabilir (Kraus vd., 2015) Pazar çekiciliği ile sosyal ve çevresel sorunların doğası ve yoğunluğundaki farklılıklar; ticari girişimciler için girişimcilik faaliyetini teşvik etmede merkezi bir rol oynamaktadır (Munoz ve Cohen, 2016). Teknolojik ortam, fiziksel ortamdaki nesnelerin etkileşimini sağlayan donanım, yazılım, ağ teknolojileri, veriler, entegre platformlar ve teknik standartlardan oluşmaktadır (Krotov, 2017). Dijital teknolojiler hızla ilerlemekte, dünyanın dört bir yanındaki insanları birbirine bağlamakta ve yeni heyecan verici fırsatlar yaratmaktadır (Web 2, 2022). Büyük veri, sosyal ağ, iklim değişikliği, açık veri, blok zincir, nesnelerin interneti (IoT), kentleşme ve nüfus artışı, yapay zekâ, paylaşım ekonomisi, kentsel dönüşüm, otonom/bağlı araçlar, hizmet olarak çözüm, bulut bilişim kavramları, akıllı şehirlerde küresel eğilimler ve yeni teknolojiler olarak karşımıza çıkmaktadır (Web 13, 2022). Otomasyon, yapay zekâ ve nesnelerin interneti'nin (IoT) etkisi hemen hemen her yerde, tüm ülkelerde, endüstrilerde ve günlük yaşamda hissedilmektedir (Web2, 2022). Dünya çapında uygulanan Akıllı şehir projelerinin sayısının artmasıyla birlikte, bunların güçlü ve zayıf yönlerini değerlendirmek gelecekteki gelişimleri ve evrimleşmeleri için önemlidir. (Patrao vd.,2020). İş fikirlerini hayata geçirmek; genellikle yeni teknolojiler, yeni iş süreçleri geliştirerek ve IoT ile ilgili noktaları çeşitli başka yollarla birleştirerek mevcut teknik, yönetsel ve yasal sorunları da ele almakla gerçekleştirilmektedir (Krotov, 2017).

Akıllı şehrin temelleri; bulut bilişim ve nesnelerin internetidir (Lv vd., 2018). Büyük verinin yaygınlaşması ve IoT teknolojilerinin evrimi, Akıllı şehir girişimlerinin fizibilitesinde önemli bir rol oynamaktadır (Abaker vd., 2016). Bulut bilişim depolama, operasyon, karar verme ve komuta sorumluluğunu üstlenmektedir. Gelecekteki kentsel inşaa ve yönetim kapasitesini ve bölgesel rekabet gücünü belirler (Lv vd., 2018). IoT ise bilgi toplama ve otomatik kontrol işlevini üstlenmektedir (Lv vd., 2018). Bu alandaki yeni uygulamalar, dünya çapında Akıllı şehir girişimlerini mümkün kılmaktadır. Cihazları uzaktan izleme, yönetme ve kontrol etme ve büyük miktarda gerçek zamanlı veri akışlarından yeni içgörüler ve eyleme dönüştürülebilir bilgiler oluşturma yeteneği sağlamaktadır (Kim vd., 2017).

Akıllı şehir teknolojisini dört temel basamak ile ele almak gerekirse bunlar; başvuru basamağı, akıllı basamak, entegrasyon basamağı ve sensör basamağıdır. Başvuru basamağı; akıllı hükümet, akıllı yaşam, akıllı mobilite, akıllı çevre, akıllı vatandaş kapsamaktadır. Akıllı basamakta ise büyük veri analizi, bulut bilişim hizmetleri, akıllı şebeke

bulunmaktadır. Ağ, IoT, sensör ve CPS tabanlı başvuru hizmetleri entegrasyon basamağında iken, çevre, biyometrik, online video izleme, Tanıma ve test, küresel konumlandırma sistemi, su, güç ve enerji izleme sensör basamağındadır (Lu vd., 2019). Tüm bu dört basamak ve kapsadığı unsurlar, akıllı şehirlere yönelik iş fikirleri geliştirmek isteyen girişimciler için dijitalleşme tabanlı iş fırsatları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Girişimciler, IoT'nin (veya başka herhangi bir teknolojinin) geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. IoT alanında yeni iş modelleri oluşturmak için teknik bilgilerini, iş deneyimlerini ve sezgilerini kullanmaktadırlar (Krotov, 2017). Büyük veri, şehirlere çeşitli kaynaklar aracılığıyla toplanan büyük miktarda veriden değerli bilgiler elde etme potansiyeli sunar. (Abaker vd., 2016) Ayrıca Hükümetler, vatandaşların verilere erişmesine izin vererek, sosyal ve ekonomik değer sağlayan yenilikçi işletmeleri ve hizmetleri teşvik edebilir (Krishna ve Kummitha, 2019). Hükümet öncülüğündeki geliştirme ve destek, fikirlerin yalnızca gelişmesine değil, aynı zamanda daha uzun vadede finansal olarak uygulanabilir hale gelebilmeleri için ölçeklenmesine de yardımcı olabilir (Kraus vd., 2015). Toplanan veriler şehir yaşamının dinamik analizini sağlamaktadır. Girişimcilerin bundan yeni ve yenilikçi şekillerde yararlanmaları için materyal sağlamaktadır (Krishna ve Kummitha, 2019). Fırsat geliştirme, yeni fırsatlarla veya orijinal fikrin uyarlanmasıyla sonuçlanabilecek iş fırsatının değerlendirilmesini içermektedir (Kraus vd., 2015). Ayrıca, açık veriler, girişimci faaliyeti artırarak ve yeni ürün ve hizmet geliştirmeyi teşvik ederek ekonomik ilerlemeyi teşvik edebilmektedir (Krishna ve Kummitha, 2019). Akıllı şehir konseptinin genişletilmesi ile mevcut altyapıların iyileştirilmesi, tesis ve hizmetlerin dijitalleşmesi ve entegrasyonunun artırılması, iş birliği araçlarının ve otomatik hizmet yönetimi platformlarının kullanımının genişletilmesi, bireylerin ve ulaşımın güvenliğinin artırılması, şehirlerin paydaşlar için daha çekici hale getirilmesi ve bireylerin beklentilerinin karşılanması sağlanabilecektir (Patrao vd., 2020). Akıllı şehirlere yönelik yapılan çalışmaların uygulanmaları durumunda; gayrisafi millî hasılda artış, enerji tüketiminde düşüş, ulaşım ve trafik optimizasyonu gibi pek çok faydayı beraberinde getirmesi beklenmektedir (TBV, 2022).

Avrupa Komisyonunca yürütülen Avrupa'da akıllı turizm odaklı başkentlerin ve bu şehirlerin akıllı uygulamalarının başarılı örneklerinin belirlendiği; Avrupa Akıllı Turizm Başkenti değerlendirmesinde erişilebilirlik, sürdürülebilirlik, dijitalleşme ve kültürel miras olmak üzere dört farklı alan yer almaktadır. Akıllı şehirlerin en önemli unsurlarından olan dijitalleşme alanında ise Avrupa Akıllı Turizm Başkenti değerlendirmesinde üç temel alan bulunmaktadır. Bunlar; belirli hedef gruplar için kolaylaştırıcı bilgiler, daha akıllı yönetim için bilgi toplama ve inovasyon yoluyla fiziksel ve psikolojik erişilebilirliktir (Web 8, 2022). Avrupa Akıllı Turizm Başkenti uygulaması dışında farklı platformlarda da akıllı şehirler ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır.

Avrupa Komisyonu aracılığıyla kurulan 'Smart Cities Marketplace' platformu akıllı şehirleri geliştirmek için ilgili endüstri, akademi ve kamu yetkililerini bir araya getirmek ve bilgi paylaşımını kolaylaştırarak akıllı şehirlerin gelişimini hızlandıran bir faktör olmaktadır. Smart Cities Council ise dünyadaki tüm Akıllı şehir yetkililerini kendi çatısı altında buluşturmaktadır (TBV, 2022). Ayrıca CISCO tarafından hazırlanan ve ülkelerin dijital hazırlık seviyesini belirleyen endekste (Web 2, 2022) temel ihtiyaçlar, iş insanları ve devlet yatırımı, iş yapma kolaylığı, entelektüel sermaye, start-up ekosistemi, teknolojiyi benimseme ve teknoloji altyapısı olmak üzere toplam yedi farklı bileşen kullanılmaktadır. (CISCO, 2022).

Türkiye'de ise ulusal ihtiyaçları ve öncelikleri bütüncül olarak göz önünde bulunduran 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı hazırlanmış ve 2019 yılında Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Akıllı şehir politikalarına ulusal katmanda bütüncül bir bakış getirmek, birlikte çalışabilme yetisi kazanmak, belirlenen politikalarla uyumlu yatırımları önceliklendirerek yatırımların doğru proje ve faaliyetlerle uygulandığını güvence altına almak amaçlanmıştır (Web 11, 2022). T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi tarafından başlatılan "Ulusal Veri Sözlüğü" ve "Açık Devlet Verisi Platformu" çalışması da akıllı şehirler ile ilgili bir diğer önemli bir kaynaktır (TBV, 2022). Türkiye'de 2021 yılı itibarıyla kullanılan Akıllı Şehirler Olgunluk Değerlendirme Sistemi ile kurumların Akıllı şehir

TABLO 1 | Akıllı Şehirler için Dijitalleşme Tabanlı Fırsat Alanları

Yazar	Temel alan	Temel alan ile ilgili unsurlar
Gray ve Rumpel, 2015	Akıllı evler inşa edilmesi E-sağlık hizmetleri sağlanması	Eğlence, güvenlik, çocuk bakımı, elektrik ve ısıtma Çalınmış, yok edilmiş veya doğrudan erişilemeyen sanat eseri, tarihi kalıntılar ve belgeler
Krotov, 2017	Kablosuz cihazların, insan ve insan olmayan nesnelerin IoT'ye bağlanması ve her yerde bulunan bir kablosuz ağ aracılığıyla bu nesnelere arasında iletişim ve etkileşimin sağlanması Belirli bir müşteri grubu için değer yaratmak üzere geliştirilen ön uç yazılım uygulamaları ve son kullanıcı IoT uygulamalarının yürütülmesinin desteklenmesi IoT'nin çeşitli donanım, yazılım ve ağ öğelerinin entegrasyonunu ve sorunsuz birlikte çalışabilirliğini sağlayan entegre, bulut tabanlı bir platform kurulması Kablosuz cihazların yardımıyla IoT ile bireylerin doğrudan etkileşime girmesi Bir ağ aracılığıyla bağlanması ve iletişim kurulabilmesi İnsan ve insan olmayan nesnelerin içine gömüldüğü veya etkileşimde bulunduğu fiziksel alan veya fiziksel bir maddenin olması	Kablosuz dizüstü bilgisayarlar, akıllı telefonlar, RFID etiketleri, kablosuz sensörler, RFID okuyucular Çeşitli yardımcı uygulamalar Microsoft Azure Sağlık sensörleri, dizüstü bilgisayarlar, akıllı telefonlar, RFID etiketleri Fiziksel nesnelere (örneğin arabalar, meyveler, paketler) ve hayvanlar Oda, bina, park, şehir, hava, su, toprak
Giones ve Brem, 2017	Dron oluşturulması Dron kalitesinin geliştirilmesi Dron kullanıcıları	GPS, yol noktası navigasyonu, görsel doğruluk, radyo frekansı, havacılık elektrik ve elektronik verileri, wi-fi, uydu, uzak ağlar, diğer uçaklar, Uçuş kontrol ünitesi ve yapay zeka, döner kanatlar veya uçak motorları ile batarya Dron bakım sözleşmeleri ve danışmanlık hizmetleri Dronla ilgili eğitim programları
Van Winden ve Carvalho, 2017	Sosyal medyanın yükselişi ve ağ platformlarının yaygınlaşması	Facebook, Twitter ve Instagram
Lv vd., 2018	Devlet kurumlarındaki ve diğer akıllı şehir endüstrilerindeki yapımcı ve operasyon denetçilerinin yönetilmesi	Kentsel afet ve çevre koruma, akıllı ulaşım, kentsel kaynak merkezlerinin izlenmesi ve değerlendirilmesi gibi e-devlet hizmeti

dönüşümlerinin yapısal, standart, tutarlı, etkin ve verimli bir şekilde yapılmasına katkı sağlanması amaçlanmaktadır (Web 12, 2022). Akıllı şehirler kapsamındaki çalışmalar sekiz ana başlık altında hayata geçirilmiştir. Bunlar; ulusal akıllı şehirler stratejisi ve eylem planı rehberliği, yerel akıllı şehir stratejisi ve yol haritası rehberliği, akıllı şehir uygulamaları rehberliği, akıllı şehir finansman raporu, akıllı şehir terminolojisi ve akıllı şehir veri sözlüğü, birlikte çalışabilirlik modeli, referans akıllı şehir mimarisi ve ulusal akıllı şehir mimarisidir. (Web 11, 2022). Türkiye'de şehirlerin verilerine ulaşılabilmesi amacıyla T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından veri erişim platformu oluşturulmuştur. Bu siteden; kent bilgi sistemi, e-plan otomasyon sistemi, yer bilimsel etüt bilgi sistemi, planCBS uygulaması, Atlas 2019, Türkiye ulusal coğrafi veri portalı, hava izleme istasyonları web sitesi, TKGM parsel sorgulama, Türkiye İstatistik Kurumu, INSPIRE Geoportal ve United Nations Population Division verilerine ulaşılabilir (Web 7, 2022). T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından hazırlanan Akıllı Şehirler Beyaz Bülten'inde birçok şehirdeki akıllı şehir uygulamalarına yer verilmiştir (Web 13, 2022).

Avrupa Akıllı Turizm Başkenti değerlendirmesinde yer alan 2022 yılında Avrupa'daki akıllı şehir uygulamalarının başarılı örnekleri içerisinde; belirli hedef gruplar için kolaylaştırıcı bilgilere örnek olarak Çinli turistleri çekmek için Alipay'ın tanıtılması ve Toorbee uygulamasıyla ziyaretçi pazarının genişletilmesi yer almaktadır. Akıllı yönetim için bilgi toplama uygulamalarında ise akıllı kontrol odaları, akıllı park ve daha iyi bir turizm deneyimi için E-veri toplama ve paylaşma uygulamaları hayata geçirilmiştir. Dijitalleşmedeki bir diğer alan ise inovasyon yoluyla fiziksel ve psikolojik erişilebilirliktir. Bu alanda ise müzelere dijital olarak erişim, tarihi veya turistik yerleri deneyimlemek için uygulamalar, yerel turizmi teşvik etme, AR ve VR deneyimleri, yapay zekâ girişimleri, gerçek zamanlı bilgi sağlama, bitcoin kullandırımı dikkat çekici uygulamalardır (Web 8, 2022). Yıl boyunca alınan karbon ayak izi ölçümleri ve toplanan temel istatistikler ile deneyim ve bilinçli kararlar almayı sağlayan dijital bir turizm zekâsı sistemi geliştirilmiştir. Bu sayede birçok yerel turizm şirketi bunu önemli istatistikleri toplamak ve iyileşme için daha iyi planlamak için kullanmaktadır (Web 5, 2022). İnsanları bir araya getirmeyi teşvik eden dijital bir araç, yerel halkın ve ziyaretçilerin uyum içinde yaşaması ve somut olmayan mirasımız ve sürdürülebilir uygulamalarımız hakkında daha fazla bilgi edinmeleri için yenilikçi bir yol olarak web sitesi oluşturulmuştur. Ayrıca yerel turizmi güçlendirmeyi amaçlayan çeşitli dijital projeler, özel platformlarla akıllı ve yerel maceralar geliştirmek için tanınmış markalar ile ortaklıklar ve kültürel ve doğa keşif deneyimlerinin paylaşılacağı dijital bir platform hayata geçirilmiştir (Web 6, 2022). Sosyal medya fenomeni olarak yılın her

günü hareketli posterler, robotlar ve hatta bir çift VR gözlüğü takip şehri deneyimleyerek bir hikâye anlatma stratejisi oluşturmuştur. Sosyal medya platformlarının uluslararası hale getirilmesi, değerli video içeriği üretilmesi ve tekerlekli sandalye erişilebilirliğinin Google Haritalara kaydedilmesi desteklerini sağlamaktadır (Web 9, 2022). Erişilebilir toplu taşımaya yenilikçi yaklaşım olarak dijital toplu taşıma kartı ile otobüsle seyahat etmek, bisiklet kiralama, otopark ücreti ödemek ve teleferik kullanılabilir. Altı dilde sunulan ve düzenli olarak bilgi ve tekliflerle güncellenen web sitesi ve uygulamasından, şehirde günde bir saate kadar ücretsiz internet sunan 400 erişim noktasına sahip WiFree ağı ise diğer başarılı örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (Web 10, 2022).

Akıllı Şehirler Beyaz Bülteni'ne göre Türkiye'deki akıllı şehir uygulamalarının başarılı örnekleri içerisinde; İstanbul'da aktif olarak kullanılan akıllı şehir uygulamaları olan çevre kontrol merkezi, hava kalitesi izleme merkezi, ulaşım yönetim merkezi, trafik sinyalizasyon sistemleri, adaptif trafik yönetim sistemi, i Taksi yönetim sistemi, IoT taksi şapkası, İstanbul yeni havaalanı, Büyükçekmece gölü yüzer güneş enerji santrali, Başakşehir Living Lab, İstanbul EDS kontrol merkezi, mobil EDS, hayal kart kodlama projesi, akıllı geri dönüşüm konteyneri, evsel atık yakma ve enerji üretim tesisi, çöp gazından enerji üretimi, İBB cep trafik ve trafik yoğunluk haritası web sayfası, İBB yol gösteren, akıllı park yönetimi yer almaktadır (Web 13, 2022). Akıllı Şehirler Beyaz Bülteni'ne göre Ankara'da aktif olarak kullanılan Akıllı Şehir uygulamaları ise harikalar diyarı akıllı park projesi, entegre katı atık yönetim sistemi, şehir ve trafik kameraları, ABB mobil uygulama, mezarlık bilgi sistemi, telsiz haberleşme sistemi, elektrik enerji takip sistemi, sıfır atık, akıllı ulaşım, akıllı su yönetim sistemidir (Web 13, 2022).

Ülkelerin dijital hazırlık seviyesini belirleyen ve temel ihtiyaçlar, iş insanları ve devlet yatırımı, iş yapma kolaylığı, entelektüel sermaye, start-up ekosistemi, teknolojiyi benimseme ve teknoloji altyapısı olmak üzere toplam yedi farklı bileşen kullanılan CISCO tarafından hazırlanan endeksin 2019 yılı verilerine göre Türkiye'nin puanı 12,88'dir. En yüksek skoru temel ihtiyaçlar bileşeninde (3,66/4) almaktadır, en düşük skor (0,32/3) entelektüel sermaye bileşenindedir. 141 ülkenin yer aldığı değerlendirmede Türkiye; temel ihtiyaçlarda dünya sıralamasında 51. iken entelektüel sermayede 79. Sırada yer almaktadır. Yedi temel bileşen içerisinde en yüksek dünya sıralamasına sahip olan ve 45. Sırada yer alan ise iş yapma kolaylığıdır. (CISCO, 2022).

Girişimcilerin dijitalleşme temelli iş fırsatlarını belirleme ve iş fikri bulma aşamasında, akıllı şehirlere fayda sağlayabilecek ve yararlanabilecekleri birçok alan vardır. Ancak yalnızca girişimcilerin bu alanları keşfetmesi ve iş fikirlerini kullanıma sunması yeterli olmamaktadır. Şehrin, girişimcileri dijital araçların geliştirilmesi

amacıyla ve ayrıca şehirde yaşayan ya da şehri ziyaret eden bireyleri de bu yenilikçi uygulamaları kullanması amacıyla teşvik edici bir rol üstlenmesi de gerekmektedir. Akıllı şehirler için girişimcilerin yararlanabilecekleri dijitalleşme tabanlı fırsat alanlarından birkaçı Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1'e göre; akıllı evler, e-sağlık hizmetleri, nesnelerin internet (IoT), bulut tabanlı platformlar, dron kullanılması, sosyal medyanın aktif kullanılması gibi temel başlıklar altında eğlence, güvenlik, çocuk bakımı, elektrik ve ısıtma, çevre, sanat eseri, tarihi kalıntılar, tarihi belgeler, kablosuz dizüstü bilgisayarlar, akıllı telefonlar, RFID, sensör teknolojisi, izlenme, değerlendirme ve e-devlet gibi hizmetlere yönelik fırsat alanları bulunmaktadır. Bu fırsat alanlarının potansiyel girişimciler tarafından iş fikrine dönüştürülerek akıllı şehir uygulaması olarak geliştirilmesi ile hem şehirde yaşayan bireyler hem de şehir ziyaret eden bireylere fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

SONUÇ

Akıllı şehir girişimci bir şehirdir. (Krishna ve Kummitha, 2019). Şehrin mevcut ve gelecekteki varlıkları, şehirden kâr etmeye ve şehri değiştirmeye devam etmek için girişimci faaliyetler için veri sağlamaktadır (Pereyra, 2019). Akıllı şehirlerin girişimci ilgiyi teşvik etmede sunduğu büyük bir potansiyel bulunmaktadır (Krishna ve Kummitha, 2019). Dijitalleşme ise girişimciler için büyüleyici inovasyon fırsatları sunmaktadır (Cohen, Amorós ve Lundy, 2017).

Şehirde yaşayan bireylerin sürekli faydalanabilmesi amacıyla şehrin yerel yöneticilerinin çevre, enerji ve ulaşım alanlarına yoğunlaşması ve bu alanlarda temel altyapı unsurlarını oluşturması beklenmektedir. Bu altyapı unsurlarından en temel olan unsur; günümüzde çevre kirliliğinde çok önemli bir sorun olarak görülen karbon ayak izinin ölçülmesi ve kontrol edilmesidir. Temiz bir çevre, hava ve su; bu üç unsurun kontrolü ve sürekliliği bir şehrin gelişmişlik düzeyini de göstermektedir. Çevre, hava kalitesi, su rezervi, elektrik ve ısıtma sağlama ve kontrollerinde temiz enerji, geri dönüşüm, katı atık yönetimi, atık su yönetimi gibi iş fikirleri hayata geçirilmektedir. Ancak bu unsurlar yanı sıra toplu sağlık, ulaşım, trafik sinyalizasyon ve engelli erişilebilirliği de girişimcilerin iş fikirleri geliştirebilecekleri önemli fırsat alanları olarak önerilmektedir.

Şehri ziyaret eden bireylerin konforlu bir gezi planlaması yapabildiği ve gezilebilmesi amacıyla teknolojik tabanlı yenilikçi iş fikirleri geliştirilmelidir. Akıllı bir şehri ziyaret etmeyi planlayan bireylerin ziyaretlerini gerçekleştirerek yeniden ziyaret etmek üzere planlama yapması hem şehrin hem yerel halkın hem de bölgenin gelişimine katkı sağlayabilecektir. Bu nedenle ziyaretçilere yönelik uygulamaların geliştirilmesinin ve hayata geçirilmesinin teşvik edilmesi önemli görülmektedir. Ziyaretçiler için trafik, harita, ödeme sistemi, park yerleri, müze, tarihi turistik yerler ve engelli erişilebilirliği alanlarında uygulamalar hayata geçirilebilmektedir. Bu uygulamalarda artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik ve sosyal medya kullanımının dikkat çekici olacağı düşünülmektedir. Sosyal medya üzerinden hikâye ya da fotoğraf paylaşımları yapılması, dijital toplu taşıma kartlarının tüm ulaşım unsurlarında kullanılmasının tanıtılması, sınırlı süre için ücretsiz internet sunulması, eğlence sektörüne yönelik bilgilendirmeler yapılması, kısa süreli güvenli çocuk bakım hizmetleri hakkında uygulamalar oluşturulması ve tüm uygulamaların çok dilli tasarlanması girişimciler için yenilikçi teknolojik fırsat alanları olarak önerilmektedir.

Akıllı şehirler oluşturulurken kolaylaştırıcı bilgilere erişilmesi ya da bu bilgilerin kullanılabilmesi amacıyla hayata geçirilecek yenilikçi uygulamaların şehirde yaşayan ya da şehri ziyaret eden bireylere fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Şehrin yönetilebilmesi amacıyla bilgi toplanması ise hem yöneticiler hem şehirde yaşayan bireyler hem de potansiyel ziyaretçiler için şehrin daha konforlu bir altyapıya sahip olduğu algısını yaratabilecektir. İnovasyon tabanlı teknolojik altyapıya sahip bir şehir oluşturulmasında hem girişimciler hem sanayi hem akademisyenler hem de kamu kurumlarının bir platform çatısı altında bir araya gelmeleri ve böylece yaratılacak sinerji sayesinde daha başarılı sonuçlara ulaşılabileceği düşünülmektedir. Oluşturulacak olan şehre özel platformlarda her şehrin kendine has dinamiklerinin incelenmesi ve buna uygun şehrin gelişimine katkı sağlayacak uygulamaların hayata geçirilmesi önemli görülmektedir. Özellikle güvenlik, çevre ve enerji alanlarında yapılacak uygulamalarda hem finansal hem de kültürel

faktörlerin dikkate alınması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- [1] Abaker, I., Hashem, T., Chang, V., Anuar, N. B., Adewole, K., Yaqoob, I., Gani, A., Ahmed, E. ve Chiroma, H. (2016). The role of big data in smart city. *International Journal of Information Management*, 36, 748–758.
- [2] Berger, R. (2022, 28 Temmuz). Smart city, smart strategy, Think Act. Erişim adresi https://www.rolandberger.com/publication_pdf
- [3] Camero, A. ve Alba, E. (2019). Smart city and information technology: A review. *Cities*, 93, 84–94.
- [4] Caragliu, A. ve Del Bo, C. F. (2019). Smart innovative cities: The impact of smart city policies on urban innovation. *Technological Forecasting and Social Change*, 142, 373–383.
- [5] CISCO. (2022, 28 Temmuz). Digital readiness. Erişim adresi <https://www.cisco.com/c/en/us/about/csr/research-resources/digital-readiness.html>
- [6] CISCO. (2022, 28 Temmuz). Web 2. Global digital readiness index. Erişim adresi https://www.cisco.com/c/dam/en_us/about/csr/reports/global-digital-readiness-index.pdf
- [7] Cohen, B. ve Munoz, P.A. (2015). Toward a theory of purpose-driven urban entrepreneurship. *Organization and Environment*, 28(3), 264-285.
- [8] Cohen, B., Amorós, J. E. ve Lundy, L. (2017). The generative potential of emerging technology to support startups and new ecosystems. *Business Horizons*, 60, 741-745.
- [9] European Capitals of Smart Tourism, Web 10. (2022, 28 Temmuz). Ljubljana - category winner: digitalisation. Erişim adresi https://smart-tourism-capital.ec.europa.eu/ljubljana-category-winner-digitalisation_en
- [10] European Capitals of Smart Tourism, Web 3. (2022, 28 Temmuz). Leading examples of smart tourism practices in Europe. Erişim adresi https://smart-tourism-capital.ec.europa.eu/system/files/2022-05/Best%20Practice%20Report_2022_Update.pdf
- [11] European Capitals of Smart Tourism, Web 4. (2022, 28 Temmuz). About European capitals of smart tourism. Erişim adresi https://smart-tourism-capital.ec.europa.eu/about_en
- [12] European Capitals of Smart Tourism, Web 5. (2022, 28 Temmuz). 2022 European Capital of Smart Tourism Programme of Activities. Erişim adresi https://smart-tourism-capital.ec.europa.eu/valencia-european-capital-smart-tourism-2022_en
- [13] European Capitals of Smart Tourism, Web 6. (2022, 28 Temmuz). 2022 European Capital of Smart Tourism, Bordeaux. Erişim adresi https://smart-tourism-capital.ec.europa.eu/bordeaux-european-capital-smart-tourism-2022_en
- [14] European Capitals of Smart Tourism, Web 8. (2022, 28 Temmuz). Leading examples of smart tourism practices in Europe. Erişim adresi https://smart-tourism-capital.ec.europa.eu/leading-examples-smart-tourism-practices-europe_en
- [15] European Capitals of Smart Tourism, Web 9. (2022, 28 Temmuz). Copenhagen-category winner: digitalisation. Erişim adresi https://smart-tourism-capital.ec.europa.eu/copenhagen-category-winner-digitalisation_en
- [16] Finger, M. ve Razaghi, M. (2017). Conceptualizing smart cities. *Informatik Spektrum-Hauptbeitrag*, 4(1), 6-13.
- [17] Giffinger, R., Fertner, C., Kramar, H., Kalasek, R., Pichler-Milanovic, N., ve Meijers, E. (2007). Ranking of European medium-sized cities. *Smart Cities*, October, 1–28.
- [18] Giones, F. ve Brem, A. (2017). From toys to tools: The co-evolution of technological and entrepreneurial developments in the drone industry. *Business Horizons*, 60(6), 875-884.
- [19] Gray, J. ve Rumpe, B. (2015) Models for digitalization. *Software and Systems Modeling*, 4, 1319-1320.
- [20] Jia, A. ve Xu, C. (2021). Smart city image landscape design based on wireless sensors. *Microprocessors and Microsystems*, 83(June), 1-7.
- [21] Kim, T., Ramos, C. ve Mohammed, S. (2017). Smart city and IoT. *Future Generation Computer Systems*, 76, 159–162.
- [22] Kinawy, S.N., El-Diraby, T.E. ve Konomi, H. (2018). Customizing information delivery to project stakeholders in the smart city. *Sustainable Cities and Society*, 38 (April), 286-300.
- [23] Kraus, S., Richter, C., Papagiannidis, S. ve Durst, S. (2015). Innovating and exploiting entrepreneurial opportunities in smart cities: Evidence from Germany. *Creativity And Innovation Management*, 24 (4), 601-616.
- [24] Krishna, R. ve Kummitha, R. (2019). Smart cities and entrepreneurship: An agenda for future research. *Technological Forecasting and Social Change*, 149, 1-10.
- [25] Krotov, V. (2017). The internet of things and new business opportunities. *Business Horizons*, 60(6), 831-841.
- [26] Lu, H.P., Chen, C.S. ve Yu, H. (2019). Technology roadmap for building a smart city: An exploring study on methodology. *Future Generation Computer Systems*, 97 (August), 727-742.
- [27] Lv, Z., Li, X., Wang, W., Zhang, B., Hu, J. ve Feng, S. (2018). Government affairs service platform for smart city. *Future Generation Computer Systems*, 81, 443–451.
- [28] Molinillo, S., Sánchez, R. A., Morrison, A.M., ve Stefaniak, J. A. C. (2019). Smart city communication via social media: Analysing residents' and visitors' engagement. *Cities*, 94 (November), 247-255.
- [29] Munoz, P.A. ve Cohen, B. (2016). The making of the urban entrepreneur. *California Management Review*, 59(1), 71-91.
- [30] Patrão, C. Moura, P. ve Almeida, A. T. (2020). Review of smart city assessment tools. *Smart Cities*, 3, 1117–1132.

- [31] Pereyra, J. A. C. (2019). Entrepreneurship and the city. *Geography Compass*, 13(12), 1-12.
- [32] Pinochet, L. H.C., Romani, G. F. Cesar, Souza, A., Abitia, G. R. ve Gestão, R. (2018). Intention to live in a smart city based on its characteristics in the perception by the young public. *Emerald Publishing Limited*, 26(1), 73-92.
- [33] Saborido, R. ve Alba, E. (2020). Software systems from smart city vendors. *Cities*, 101, 1-9.
- [34] Sarma, S. ve Sunny, S. A. (2017). Civic entrepreneurial ecosystems: Smart city emergence in Kansas City. *Business Horizons*, 60, 843-853.
- [35] Schiavone, F., Appio, F. P., Mora, L. ve Risitano, M. (2020). The strategic, organizational, and entrepreneurial evolution of smart cities. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 16:1155–1165.
- [36] T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Coğrafi Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü Akıllı Şehirler Dairesi Başkanlığı, Web 7. (2022, 28 Temmuz). Veri erişim platformu. Erişim adresi <https://www.akillisehirler.gov.tr/veri-erisim-platfomu/>
- [37] T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Coğrafi Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü Akıllı Şehirler Dairesi Başkanlığı, Web 11. (2022, 28 Temmuz). Akıllı Şehirler Kapasite Geliştirme ve Rehberlik Projesi. Erişim adresi <http://www.akillisehirler.gov.tr/kapasitegelistirme/>
- [38] T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Coğrafi Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü Akıllı Şehirler Dairesi Başkanlığı, Web 12. (2022, 28 Temmuz). Akıllı Şehirler Olgunluk Değerlendirme Projesi. Erişim adresi <https://www.akillisehirler.gov.tr/olgunlukdegerlendirmeprojesi/>
- [39] T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Coğrafi Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, Web 13. (2022, 28 Temmuz). Akıllı şehirler beyaz bülteni. Erişim adresi <https://webdosya.csb.gov.tr/db/cbs/akillisehirler/index.html#p=46>
- [40] Türkiye Bilişim Vakfı, TBV. (2022, 28 Temmuz). Dijitalleşme yolunda Türkiye 2021 trendler ve rehber hedefler. Erişim adresi <http://tbv.org.tr/wp-content/uploads/2021/04/Dijitallesme-Yolunda-Tu-2021-Raporu-v9.pdf>
- [41] van den Buuse, D. ve Kolk, A. (2019). An exploration of smart city approaches by international ICT firms. *Technological Forecasting and Social Change*, 142(May), 220-234.
- [42] van Winden, W. ve Carvalho, L. (2017). How digitalization changes cities: innovation for the urban economy of tomorrow. *Cities and digitalization*, 1-22.
- [43] Youssef, A. B., Boubakerd, S. Dedaj, B. ve Vokshi, M. C. (2021). Digitalization of the economy and entrepreneurship intention. *Technological Forecasting and Social Change*, 164, 1-14.

BÜROKRASİ TEORİLERİ'NİN YÖNETİM PSİKOLOJİSİ BAĞLAMINDA TEORİK BİR TAHLİLİ

ZÜBEYR ŞAKAR^{1*}

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, zubeysakar06@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3220-094X>.

ÖZ

Bürokrasi, günümüzde tanımsal genişliğe sahip bir kavramdır. Bürokrasinin ilgili tanımsal genişliği, devlet faaliyetlerinin büyümesi ve genişlemesi süreciyle yakından bağlantılıdır. Devlet faaliyetleri geliştikçe ve büyüdükçe bürokrasinin farklı yönleri ve biçimleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bürokrasi kavramı ilk önce devlet yönetimini ve teşkilatını tanımlamak için kullanılırken, zamanla bu anlam olumsuz bir kavramsallaştırmaya dönüşmüştür. Bilimsel anlamda bürokrasi kavramı, ilk kez Weber ile teorik bir çerçeve bulmuş ve kamu yönetimi teorilerinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur. Weber'den sonraki bürokrasi teorisyenleri ve düşünürleri ise Weber'in yasal-ussal bürokrasisine çeşitli eleştiriler getirerek, yeni teoriler ortaya koymaya çalışmışlardır. Michels, Djilas, Gouldner, Rizzi ve Mises başta olmak üzere pek çok düşünür Weberyan bürokrasiye eleştirel bir açıdan bakmışlar ve onu dönemlerinin ruhu ve psikolojisiyle yorumlamışlardır. Bu bağlamda çalışma, tarihsel gelişimle birlikte bürokrasinin teorik yapısında meydana gelen değişimlerin psikolojik izdüşümlerini anlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışma, bürokrasi teorilerinin yönetim psikolojisi bağlamında incelenmesini ve kavramın pratikte neye karşılık geldiğini anlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın nitel özelliğe sahip olduğu ifade edilmektedir.

Editör / Editor:

Hatun KORKMAZ,
Erciyes Üniversitesi, Türkiye

Hakemler / Referees:

Filiz Tufan EMİNİ KURTULUŞ,
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye
Emrah FIRİDİN,
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
Abdullah AYDIN,
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türkiye

*Sorumlu Yazar/ Corresponding Author:

Zübeyr ŞAKAR,
zubeysakar06@hotmail.com

JEL:

M5, M12, J58

Geliş: 27 Ocak 2023

Received: January 27, 2023

Kabul: 22 Haziran 2023

Accepted: June 22, 2023

Yayın: 31 Ağustos 2023

Published: August 31, 2023

Atıf / Cited as (APA):

Şakar, Z. (2023),
Bürokrasi Teorileri'nin Yönetim Psikolojisi
Bağlamında Teorik Bir Tahlili, Erciyes
Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Dergisi, 65, 89-94,
doi: 10.18070/erciyesiibd.1225351

Anahtar Kelimeler: Bürokrasi, Yönetim, Yönetim Psikolojisi, Bürokratikleşme, Bürokratikleşmenin Azaltılması.

A THEORETICAL ANALYSIS OF THE BUREAUCRACY THEORIES IN THE CONTEXT OF ADMINISTRATION PSYCHOLOGY

ABSTRACT

Bureaucracy is a concept with definitional breadth today. The relevant definitional breadth of bureaucracy is closely linked to the process of growth and expansion of state activities. As government activities expand, different aspects and problems of the bureaucracy emerge in this context. Although the concept of bureaucracy used to define state administration and organization in the past, this meaning has become pejorative over time. For the first time in a scientific form, bureaucracy found a theoretical framework with Weber and formed an integral part of the theories of public administration. Bureaucracy theorists after Weber have tried to put forward new arguments by bringing various criticisms to Weber's legal-rational bureaucracy theory. Many thinkers, especially Michels, Djilas, Gouldner, Rizzi, and Mises, looked at Weberian bureaucracy from a critical perspective and interpreted it with the spirit and psychology of their time. In this context, the study aims to understand the psychological projections of the changes in the theoretical structure of bureaucracy with historical development. This study also tries to examine bureaucracy theories in the context of management psychology and to understand what the concept means in practice. Thus, the study has a qualitative characteristic.

Keywords: Bureaucracy, Administration, Administration Psychology, Bureaucratization, Debureaucratization.

GİRİŞ

Çalışmada bürokrasi kavramının teorik gelişim yolculuğu incelenerek, bürokrasi teorisine ve dolayısıyla da onun pratik yönetim hayatına katkı sunan düşünürlerin yaklaşımları, yaşamış oldukları dönemlerin kültürü, anlayışı ve yaklaşımı çerçevesinde anlaşılıp tarihsel/yorumlamacı yöntemle anlamaya ve anlamlandırmaya çalışılmıştır. Bürokrasiye yönelik teorik bakış açısının farklılaşmasının izdüşümleri ilgili teorilerin ayrı ayrı incelenmesi hem teorik bir karşılaştırma sunacak hem de kendi dönemlerinin yönetim psikolojisini ve yönetim ruhunu anlamlandırma çabası açısından önemli ipuçları sağlamaktadır. Çalışmanın araştırma sorusu, bürokrasi kavramının teorik ve pratik olarak gelişiminde hangi psikolojik ve sosyolojik dinamiklerin etkili olduğu ve bu dinamiklerin bürokrasinin gelişiminde nasıl rol oynadıklarıdır. Çalışmanın ilk hipotezi, bürokrasinin içinde bulunduğu dönemin şartlarından ve koşullarından etkilenen bir yönetim biçimi olduğudur. Çalışmanın ikinci hipotezi ise bürokrasi kavramının ve teorisinin gelişiminde teorisyenlerin içinde buldukları çağın dinamikleri ve yaşam koşullarından doğrudan etkilenerek teoriye ve literatüre katkı sağlamış olduklarıdır. Çalışmanın; mali, iktisadi, sosyal, psikolojik ve siyasal sonuçları olan küreselleşme sürecinin içerisinde dönüşümler geçiren bürokrasi kavramının bu çok yönlü ve disiplinlerarası etkileşiminin anlamlandırılması, yorumlanması ve analiz edilmesi açısından literatüre küçük bir katkı sağlaması beklenmektedir. Makale, Araştırma ve Yayın Etiği'ne uygun olacak şekilde hazırlanmıştır ve teorik bir tartışma olma niteliği gereğince etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Bürokrasi kavramı, teorik ve pratik olarak ortaya çıktığı günden bu güne kadar iktisadi, sosyal ve psikolojik dinamiklerle değişimler ve dönüşümler geçirmiştir. On sekizinci yüzyıldan bugüne kadar dünyadaki iktisadi, sosyal ve dolayısıyla da siyasal dönüşümlerden bürokrasi de etkilenmiş ve statik bir konumdan giderek dinamik bir nitelik kazanmıştır. Benzer şekilde özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren küresel hale gelen ve rekabet ortamı güçlenen ekonomik ve siyasal sistem içerisinde bürokrasi, bir ekonomik ve siyasal koşullara uyumlu hale gelmek için dönüşümler geçirmiştir (Eren, 1993, s. 9). Bugüne kadar farklı perspektiflerden tanımlanma çabasına sahip olan bürokrasi kavramı, hem teorik hem de pratik açıdan personel yönetimlerinin yenilenme ve reformundan da etkilenmek suretiyle kademeli olarak kendisini güncellenmiştir (Ateş ve Çöpoğlu, 2015, s. 108).

Ayrıca bürokrasi kavramının teorik inceleme ve tartışmalarında da benzer dönüşümlerin etkisinin olduğu ve bu tartışmaların dönemin kültürel, sosyolojik, psikolojik ve yönetsel ruhundan etkilendiği ifade edilebilir. Weber'den başlayarak bugüne kadar pek çok bürokrasi teorisyeninin kendi döneminin şart ve koşullarından etkilendiği ve onları etkilediği gözlemlenmektedir (San, 1971, s. 20). Dolayısıyla bürokrasi, hem pratikte hem de teorik tartışmalarda içinde bulunulan dönemin kültürel, sosyolojik, siyasal ve yönetim ruhundan etkilenen ve onu etkileyen etkileşimsel bir kavram ve yönetim biçimi olarak değerlendirilebilir. Çalışma boyunca bürokrasinin hem teorik hem de pratik tarihsel gelişimi bu etkileşimsel ilişki çerçevesinde irdelenmiştir. Bu bilgiler ışığında bürokrasinin tarihsel yolculuğunu anlamak açısından kavramsal bir çerçeve ile işe başlamak anlamlı olmaktadır.

I. BÜROKRASI KAVRAMI VE KÖKENİ

Bürokrasi kelimesi, devlet işlerinin görüldüğü "ofis" anlamına gelen "bureau" kelimesi ile iktidar anlamına gelen "cratie" sözcüklerinden türetilmiştir. Kavramı ilk defa on sekizinci yüzyılın ortalarında kullanan Fransız filozof ve düşünür Vincent de Goumay, bürokrasiyi devlet dairesinin iktidarı, yani devlet memurlarının günlük hayata ve siyasete olan etkisi şeklinde ifade etmiştir. Kavram, günümüzde klasik olarak üç farklı biçimde tanımlanabilmektedir. İlk tanıma göre bürokrasi; devlet yönetimini, devletin hiyerarşik teşkilatını ve çalışan personellerinin bütünü ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle bu tanım, bir anlamda devlet aygıtını ve hiyerarşik yapısını ifade etmek için kullanılmaktadır. İkinci olarak bürokrasi, devlet yönetiminin hiyerarşik şeklinin tanımlanması yanında, özel sektör, parti, dernek ve uluslararası kurumlar gibi farklı alanlarda da ifade edilebilen belirli bir yönetim ve teşkilatlanma biçimi şeklinde de tanımlanmaktadır. Üçüncü tanım ise,

negatif bağlamdaki kırtasiyecilik ve işlerin yavaş yürütmesi manasında kullanılmaktadır (Duyar, 2018, s. 76).

Bürokrasinin bu üç farklı tanım biçimi, zaman içerisinde kavrama yönelik geliştirilen farklı yaklaşımlarla oluşturulmuştur. Bu yönüyle bürokrasi kavramı ve teorisine, zamanın ve dönemin ruhuna göre şekillenen ve biçimlenmektedir. Kavramın ortaya çıkışı itibarıyla bir devletin, bir özel kuruluşun ya da bir işletmenin hiyerarşisine ve yönetim şemasına karşılık gelmesi, dönemin yönetsel ruhu ile yakın ilişkilidir. Yine kırtasiyecilik, işlerin yavaş ve ağır ilerlemesi anlamı da kendi dönemi içerisinde yaşanan sorun ve problemlerin oluşturduğu psikolojik anlayışa karşılık gelmektedir. Dönemlerin, zamanların ruhu ya da bir başka ifadeyle içerisinde yaşanılan zamanın ruhunun sosyal psikolojiye olan etkisi, yönetim felsefesini ve psikolojisini derinden etkileyerek bürokrasiye olan bakış açısındaki farklılaşmaya sebep olmaktadır. Ayrıca kavram, işletme yönetiminin gelişmesiyle de bir başka tarihsel anlama bürünerek işletme ya da sivil toplum kuruluşu yönetimi içerisinde de kullanılmaktadır. Kavramın teorik ve pratik gelişmesi incelendiğinde, bürokrasinin tarihsel bir ihtiyaç olduğu ve zamanın değişen şartlarına göre toplum ve devleti yönetenler tarafından şekillendirildiği söylenebilir. Hatta bürokrasi kavramı, dönemin sosyolojik ve psikolojik şartları çerçevesinde kimi zaman devlet yönetim tarzının değişimiyle, kimi zaman ise işletme yönetimi mantığının yönetim bilimine katkısıyla gelişim göstermiştir (Mises, 2018, s. 11).

II. WEBERYAN BÜROKRASI VE ONUN YÖNETİM PSİKOLOJİSİ

Bürokrasiyi bir teşkilatlanma şekli olarak tanımlayan Weber'in bürokrasi teorisinin özünde meşruluk ve otorite anlayışı bulunmaktadır. Onun bürokrasi yaklaşımını ele almadan önce, egemenlik, otorite ve meşruluk anlayışını açıklamakta fayda vardır. Weber'e göre (2021), başkalarının davranışlarını kendi istekleri doğrultusunda zorla uydurabilme yetisi anlamına gelen egemenlik, birden çok kişiyi bir emredene itaat ettirmektedir. Weber (2021), egemenliğe hangi sebeple itaat edildiği sorusu üzerine yoğunlaşmıştır. Yani Weber'in sorusu otorite sahiplerinin, otorite altında bulunanlara emirlerini ve itaatlerini nasıl meşrulaştırdığıdır (San, 1971, s. 21). Bu soru, Weber'in tüm teorilerini üstüne bina ettiği çok temel bir sorudur. Bu soruyu cevaplamak üzere egemenlik ilişkilerini inceleyen Weber'e göre (2021), otoritenin ve itaatın kaynağı, egemenin meşruluğuna dayalı olan inançtır. Bu inanç bir bakıma egemenin meşruluğunu belirleyen bir kıstastır. Dolayısıyla meşruluk kavramını sosyolojik anlamda değerlendiren Weber, egemene itaatın meşruluk zemininde olması gerektiği sonucuna ulaşmıştır (Leblebici, 2008, s. 100). Ayrıca Weber (2021), yasal-ussal ve gayr-ı şahsi bir yönetim fonksiyonu olarak düşündüğü bürokrasinin tam bir disiplin içerisinde ilerlemesini tahayyül etmiştir. Bu düşünüş biçimi, evvela çağının bir gereği olmakla birlikte psikolojik ve duygusal bir bilinci de kendi içerisinde ifade etmektedir. Böylece Weber, otorite olgusuna inancı ve egemenliğin meşruluğunu tarihsel ve sosyolojik bağlarıyla incelemiş ve meşruluğunu üç farklı kaynaktan alan üç otorite tipolojisi sonucuna ulaşmıştır (Aksan ve Çelik, 2011, s. 4).

Weber (2021), üç temel otorite türünü ortaya atmıştır. Bu otorite biçimleri; literatürde geleneksel, karizmatik ve yasal-ussal olarak ifade edilmektedir. İlki patriyarkal, patrimonyal ve feodal otorite olarak üç çeşidi bulunan geleneksel otorite tipidir. Patriyarkal otorite, bir aile reisinin ev halkı üzerindeki otoritesidir. Bu yönüyle Weber için, topluluk üyeleri aynı hanede yaşamak, barınmak, korunmak ve çeşitli gereksinimleri karşılamak üzere karşılıklı bağımlılık ilkesi üzerinden üretilen bir itaat ilişkisi mevcuttur. Aile reisinin otoritesini tüm ailenin sahip olduğu geleneklere bağlılıktan alır (Öztaş, 2014, s. 55).

Weber'in çözümlenmesinde geleneksel otorite tipinin ikinci çeşidi olan patrimonyal otorite, ülkenin hükümdarın özel mülkü olduğu ve tebaanın da kul olduğu yönetimdir. Bununla birlikte itaat ilişkisi çok daha karmaşık olduğu için patrimonyal otoritede egemenin bir yönetim teşkilatı mevcuttur. Bu nedenle egemenin emirlerinin yerine getirmesini sağlayacak yardımcıları mevcuttur. Egemene bağlı yönetici sınıf ve onların himayetleri altında bir teşkilatlanma anlayışı vardır. Yönetim teşkilatı hükümdarın kuldur. Memurlar da hükümdarın kulu olup, hükümdar adına çalışır. Hükümdar ise meşruyetinin kaynağını kut

inancından veya kutsallıktan alır. Geleneksel otoritenin üçüncü çeşidi feodal otorite, iktidarın asker, silah ve gücüne ve toprak mülküne sahip beyler arasında dağıldığı otorite tarzıdır. Askeri anlamda üçlü olan feodal bey, hep toprağın hem de üzerinde yaşayan insanların –serflerin-sahibidir. Feodal beyler meşruluklarının kaynağını kutsallıktan alır (Bakkalbaş, 2007, s. 435). Bir bakıma bu olgu, toplumların tarihsel ve kültürel birikimlerinin yönetim felsefesine olan tezahürü ve izdüşümüdür (Gülmez, 1975, s. 57).

Weber'in ortaya koyduğu ikinci otorite tipi, karizmatik otoritedir. İtaat edenler, otorite sahibinin olağanüstü niteliklere sahip olduğuna, ululuğuna, kahramanlığına ve diğer insanlardan üstün olduklarına inandıkları için itaat ederler. Weber'e göre meşruluk, işte bu inançta gizlidir. Lidere olan inanç, meşruluğun temel kaynağıdır. Bu bağlamda yönetimde lidere bağlılık, siyasal ve yönetsel kültürün bir neticesidir. Weber (2021) bu olguları hem tarihsel dönemlere ayırarak ifade etmiş hem de toplumsal bir temeli olduğunu göstermiştir. Bir bakıma kendi dönemin bakış açısıyla otorite tiplerini izah eden Weber, kendisi de yaşadığı kültürel, toplumsal ve siyasal felsefeden etkilenecek otorite tipolojilerini sınıflandırmıştır (Leblebici, 2008, s. 102).

Weber'in (2021) otorite tiplerinin üçüncüsü yasal-ussal otoritedir. Bilimsel anlamda bürokrasi üzerine çalışan ilk kişi olan Weber (2021), bürokrasiyi bir teşkilatlanma ve yönetim biçimi olarak tanımlamıştır. Kendi çağına en uygun yönetsel bir form arayan Weber (2021), yönetimdeki otoritenin meşruluğunu yasallıktan aldığı iddiasındadır. Weber (2021) için devletlerin yönetim teşkilatları, bürokratik esaslara göre şekillendirilmelidir. Bu teşkilatlanma biçimi, rasyonel hukuka dayanan kurallara, önceden belirlenmiş görev ve yetkiler içerisinde keyfi olmayan sınırlı davranışta bulunan bir yönetim teşkilatına, belirli alanlarda etkili zorlama gücüne ve iktidarının merkezde toplanmış olmasına bağlıdır. Yasal ussal bürokrasi tipinde yönetim biçimlerinin hukuki oluşu ve yasallıktan beslenmesi, meşruluğun kaynağını oluşturmaktadır (Leblebici, 2008, s. 104). Dolayısıyla bu üçüncü tip otoritede kendi döneminin sosyo-psikolojisine en yakın ideal biçim olarak izah etmeye çalışmıştır. Bu yönüyle Weberyan bürokratik tipoloji olarak da adlandırılan yasal-ussal otorite tipolojisi, modern ulus-devlet döneminin başlangıç felsefesi ve psikolojisi ile Weber'in kendi döneminin etkisinde kalarak ortaya koymuş olduğu bir form olarak adlandırılabilir (Özer, 2013, s. 48).

Weber (2021), yasal-ussal bürokrasi tipini, on dokuzuncu yüzyılda Batı Avrupa'da gözlenen hızlı gelişmelerden hareketle oluşturmuştur. Bu yüzyılın özelliklerine bakıldığında rasyonelleşme ve pozitivist bir anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. Kendi çağının siyasal, sosyal ve psikolojik rüzgârından fazlasıyla etkilenen Weber (2021), rasyonelleşmeyi daha fazla verimlilik ve etkinlik sağlaması amacıyla, insanların çevreyle ve araçları ile olan ilişkilerinin incelenmesine dayanarak çeşitli eylemlerin eşgüdüm yoluyla hayatın teşkilatlanması anlamında kullanmıştır (Dursun, 2012, s. 140). Diğer bir ifadeyle Weberyan tip otorite, modern ulus-devletlerin işleyiş felsefesini ve bürokratik anlayışının sosyal psikoloji ve yönetim psikolojisi bağlamında bir izdüşümünü oluşturur (San, 1971, s. 22).

Weber'e (2021) göre, yasal-rasyonel bürokratik yönetimde ilk ilke yasallık olmalıdır. Kurallar ve izlenceler bütünü olarak belirlediği yasallık ilkesi, bir idareyi ve buna bağlı olarak hiyerarşiyi zorunlu kılar. Dolayısıyla Weber'e göre yönetimde ikinci önemli ilke, hiyerarşi ilkesidir. Bununla birlikte o, hiyerarşinin ise kişilere ya da bireylere değil doğrudan makamlara bağlı olması gerektiğini savunmaktadır. Bürokrasiyi çalışanlardan ayrı bir varlık olarak kabul eden Weber (2021), onun gayri şahsiliğiyle hareket etmesi gerektiği sonucuna ulaşmaktadır. Üçüncü ilke olarak gayri şahsiliği, aynı zamanda idareciden memura kadar tüm teşkilatın özel şahıslarını bir kenara bırakarak çalışmasını öğütlemektedir. Bu sebeple Weber'e göre (2021) yasal-ussal otorite tipinde idareciler veya memurlar, duygularına göre hareket edemez. Bunun yanında Weber (2021) için idarecilik, herhangi bir kişinin yapabileceği iş değildir.

Dolayısıyla Weber (2021), bürokraside uzmanlaşma ilkesinin önemini vurgulamaktadır. Bununla birlikte Weber (2021), ister idareci olsun ister memur olsun kuralların takibini önemsemektedir. Weber için ideal tip olan yasal-ussal bürokrasi, kişilere göre değil, rasyonel biçimde oluşturulan kurallara itaatle verimli olabilir. Weber için kurallar ve herkesin görevi-yetkisi, önceden belirlenmiştir ve yazılıdır.

Çünkü Weber (2021), belki de askeri idarecilik görevi geçmişinden kaynaklı olsa gerek, ancak katı bir hiyerarşinin rasyonel-yasal otoriteyi ve bürokratik yapıyı ayakta tutabileceğine inanmaktadır. Bu inanç onun ve onun döneminin yönetim felsefesi ve yönetim psikolojisi için çok kıymetli bir olguyu gözler önüne serer. Yasayı insandan önce tutmak ve katı, askeri ve hiyerarşik bir yönetim modeli oluşturmak, o dönem için oldukça bilimsel ve rasyonel bir bakış açısına karşılık gelmekteydi.

Ayrıca Weber (2021), yasal ussal bürokraside memurların mevkisinin ve rolünün bilgi ve liyakat usulüne göre işlemlerini beklemektedir. Dolayısıyla Weber (2021) için yasal-ussal bürokraside memurlar sınavla işe alınmalı, sıkı bir eğitim tedrisatından geçtikten sonra atanmalıdırlar. Memur sıradan bir vatandaş değil önemli bir çalışandır ve vatandaşın üstünde, uzman ve statüsü elit bir konumdadır. Rasyonel-hukuki bürokrasi, Weber (2021) için dakiklik, devamlılık, istikrar, süreklilik, disiplin, evrensellik, uzmanlaşmış bilgi, hizmetin yaygınlığı gibi niteliklerle bezenmiştir. Weber'in bürokrasi tahayyülü ve düşüncesine göre memur, makineleştikçe mükemmelleşir (Öztek, 2010, s. 295). Bir anlamda yönetim felsefesini ve psikolojisini kendi dönemsel bakış açısıyla ele veren Weber, bir bakıma modern devletin ve bürokrasinin temel felsefesine teorik olarak karşılık gelmektedir.

III. GOULDNER'İN BÜROKRASI YAKLAŞIMI

New York doğumlu toplumbilimci Gouldner, Weber'in bürokrasi tezleri üzerine yoğun çalışmalarda bulunmuştur. Gouldner, Weberyan bürokrasiye yönelik olarak çeşitli eleştiriler getirmiştir. Öncelikle Gouldner, Weberyan tipi bürokrasilerde fazla kural ve kaidelerin, memurlar üzerinde kontrol ve gözlemi artırdığını, bu durumun da hiyerarşik yapılanmanın belirginliğini azalttığını öne sürmektedir. Ona göre klasik Weberyan tarzdaki bürokratik teşkilatlanmalarda kural ve kaideler şekli unsur olarak kalır, böylece teşkilatın işleyişinde verimlilik bir süre sonra artırılmayabilir veya azalma eğilimi içerisine girebilir. Diğer bir ifadeyle memurlar, kendi gerçek kapasitelerinde değil, önceden belirlenmiş kural ve kaidelerin getirdiği standartlarda görevlerini ifa ederler. Bu nedenle Gouldner için, Weberyan bürokrasilerde memurlar asla kendisine verilen işten fazlasını yerine getirmez, performansını artırma eğilimine girmez. Bu nedenle Gouldner için murat edilen teşkilat amaçlarıyla gerçekleştirilenler arasında makas daima açılacaktır. Bununla birlikte Gouldner'e göre bürokrasi, işlerliği bakımından üç farklı şekilde ifade edilebilir. Bunlardan ilki, sahte bürokrasidir. Bu bürokrasi biçiminde kural koyucular, kuralları istedikleri ve işlerine geldikleri gibi yorumlayıp hayata geçirirler. Esasen Gouldner'e göre sahte bürokraside kurallar uygulanmamaktadır. Örneğin çalışma süresi içerisinde sigara içtirmeme kuralı bu biçimde örneklendirilebilir. Bu örnekte, kural olarak çalışan ve yöneticiler işlerini bırakıp sigara içmemeleri beklenmektedir. Ancak bu kuralı yönetimde kimse uygulamaz. Gouldner için bürokrasinin bu örneksel biçimi başarısızdır (Dursun, 2012, s. 145).

Gouldner, ikinci bürokrasi biçimini ceza bürokrasisi olarak adlandırmıştır. Gouldner'e göre bu bürokrasi biçiminde yönetim ceza usulü ile çalışır. Gouldner'e göre ceza kuralına göre yönetilen bürokrasi, ast ile üst arasındaki ilişkiyi gerginleştirirken, memurlar arasındaki ve iş yerindeki kaygı ve tansiyonu gereksiz bir biçimde artırabilir. Bu bürokrasi tarzı, memurlar için uygulanan devamsızlık, işten kaytarma ya da işe geç gelme cezalarıyla örneklendirilebilir. Gouldner'in tanımladığı üçüncü bürokrasi biçimi, temsilci demokrasi modelidir. Ona göre bu model, gerginliğin en az olduğu ve hiyerarşik dengenin yerinde olduğu bürokrasi tipidir (Eren, 1993, s. 10). Hem yöneticiler hem de memurlar tarafından kurallar uygulanmaktadır ve iş yerinde kaygı ve tansiyon daha az görülebilmektedir. Yöneticiler, bu bürokratik tarzda, memurlara tepeden bakmamakta ve onların eğitim süreçlerini desteklemektedir. Bununla birlikte temsilci bürokraside yöneticiler, memurlar ile her konuda toplantı yaparak onların görüşlerini önemsemektedir. Bu bağlamda Gouldner, katı Weberyan bürokrasiye esneklik kazandırmak isteyen bir yönetim felsefesi tahayyül etmekte ve bu yönde bir bürokrasi ideali inşa etmek istemektedir (Dursun, 2012, s. 146).

IV. MARX'IN BÜROKRASIYE BAKIŞI

Marx bürokrasi kavramını ve olgusunu devlet yönetimi bağlamında, toplumun güç ilişkileri içerisinde değerlendirmiştir. Marx, bürokrasi kavramını pejoratif yani olumsuz anlamda kullanmıştır. Onun toplumu sınıfsal anlamda açıklamaya çalışan ve sınıf çatışmalarına dayalı teorileri, bürokrasi konusundaki düşüncelerin anlaşılmasında kolaylık sağlayabilir. Bununla beraber Marx'ın bürokrasi üzerine düşünceleri, yaşadığı çağın özelliklerinden ve kapitalizmin ortaya çıkışı serüveninden bağımsız düşünülemez. Çünkü Marx'ın çağı, geleneksel tarıma dayalı ekonomiye meydan okuyan ve yeni bir üretim formülizasyonunu ortaya çıkaran makineleşme ve sanayileşme döneminin başlangıcıdır. Özellikle Batı Avrupa'daki ve İngiltere'deki ilkel kapitalist evreleri inceleyen Marx, sermayenin bürokrasiyle yakınlığını ve işbirliği içerisindeki yapısından hareketle bürokrasiyi burjuvazinin bir parçası veya ayrı bir sınıf olarak açıklamıştır (Eryılmaz, 2010, s. 23). İşte bu nedenlerle Marx, bürokrasiyi hâkim sınıf olarak izah etmeye çalışmıştır. Ona göre bürokrasi sınıfsal ayrımlar nedeniyle vardır ve burjuvaziye hizmet etmektedir. Marx'a göre bürokrasi, varlığını sınıfsal ayrımlara borçludur. Bu bağlamda Marx için proletarya sınıfı tüm sınıfsal ayrımı ortadan kaldırınca bürokrasi de yok olacaktı (Dursun, 2012, s. 143). Bu yönüyle Marx, bürokrasiyi sistematik olarak ortadan kaldırılması gereken bir kapitalist araç olarak görmüştür. Marx'ın iddiası, işçilerin tüm sınıfları ve bürokrasiyi ortadan kaldırmak için yapacağı devrimin aynı zamanda bürokratik bir devrim olacağı fikriydi (Dursun, 2012, s. 144). Dönemin ağır ekonomik buhranlarının etkisiyle işçi tepkilerinin çoğalacağını ve bunun bir devrime neden olacağına psikolojik olarak kapılan Marx, yaşadığı zamanın ruhuna özgü bir yönetsel felsefe geliştirerek döneminin psikolojisinden etkilenmiştir.

V. BRUNO RIZZI'NİN BÜROKRATİK KOLLEKTİVİZMİ

İtalyan bir teorisyen olan Rizzi içinden geldiği Marxist gelenekten farklı olarak bürokrasiyi bir sınıf olarak görmüştür. Stalin dönemi komünist partisini inceleyen Rizzi, parti yöneticilerinin tüm üretim araçlarını ve siyasal gücü tek eline aldığı gözlemiştir. Tıpkı diğer Marksistler gibi üretim araçlarının ele geçirilmesi taraftarı olsa da, ona göre Sovyet komünist partisi, üretim araçlarını sosyalleştirmemekte, devletleştirmektedir (Aksan ve Çelik, 2011, s. 4). Rizzi'ye göre devletleşen tüm mallar ve üretim araçları, kamunun değil, devlete hâkim olan bürokrasiye aittir. Dolayısıyla Rizzi, parti yöneticileri ve devlet bürokrasisinin Sovyetlerde emek sömürüsü yaptıklarını iddia etmektedir. Dolayısıyla Rizzi için Sovyetler komünist partisi yöneticileri ve bürokrasisi yeni bir sınıf ortaya çıkarmıştır. Rizzi'ye göre bu sınıf, beraber hareket eden bir sistemin parçalarıdır ve halk için çalıştıkları iddiasıyla halkı sömürürler. Rizzi için parti yöneticileri ve bürokrasi oldukça sistematik ve kolektivist hareket ederler. Rizzi, Sovyetlerdeki bu sömürü sistemine bürokratik kolektivizm adını vermiştir. Bu nedenle onun teorisi her ne kadar Marx'tan etkilenmiş olsa da seçkin bürokrasi teorileri arasında sınıflandırılmaktadır. Bununla beraber Rizzi, Marksist öğretinin etkisinden olacak ki, bürokratik kolektivizmin de yeni bir devrimle ortadan kalkacağına psikolojik olarak kesin bir inanç beslemekteydi (Akçakaya, 2016, s. 681).

Bununla birlikte Rizzi'ye göre bürokratik kolektivizm, sadece Sovyetlere özgü bir olgu değildir. Faşizm rejiminin egemen olduğu ülkelerde, hatta refah devletlerinde bürokratik kolektivizm görülmektedir. Modern devlet, Rizzi'nin anlayışına göre, değerlendirildiğinde bürokratik bir hegemonya içermektedir. Rizzi için bürokrasi biçimindeki devlet anlayışı yani onun tabiriyle bürokratik kolektivizm, bir sömürü biçimidir. Rizzi için bürokratik kolektivizm, kapitalizmden sosyalizme geçiş için ara bir formdur. Böylelikle Rizzi, Marksist planı bütünüyle ortadan kaldırmamakta, fakat Marx'ın dönemsel geçişlerine bürokratik kolektivizmi ilave bir dönem olarak sunmaya çalışmaktadır (Eryılmaz, 2010, s. 29).

VI. ROBERT MICHELS'İN BÜROKRASI YAKLAŞIMI VE OLİGARŞI'NİN TUNÇ KANUNU

Alman asıllı İtalyan bir sosyolog olan Michels, toplumdaki bürokratik teşkilatlanmayı incelemiştir. Weber'den farklı olarak

büyük teşkilatların iç sorunlarını saptamaya çalışmıştır. Alman Sosyal Demokrasi Partisi başta olmak üzere pek çok partiyi incelemiş ve partilerin oligarşik yapılarına ilişkin pek çok analiz sunmuştur. Michels'in döneminde Almanya'da özellikle sol partilerin demokratik olduklarına ilişkin çeşitli iddiaları mevcuttu. O dönemki Almanya'da Naziler başta olma üzere sağ partilerin haliyle böyle bir iddiası zaten mevcut değildi. Bu nedenle Michels, partiler başta olmak üzere tüm bürokrasilerin demokratik olabileceği iddiasını araştırmak üzere sol ve sosyalist partiler üzerine incelemelerde bulunmuştur. Michels'e göre parti organları başta olmak üzere bürokrasilerde çalışanlar bir süre sonra belirli alanlarda uzmanlaşırlar. Bu yöneticiler sosyal kökenlerini unutup bir çeşit zümre veya elitist hale gelirler. Kendileri artık birer statüko haline gelir ve yerlerini koruma amacı güderler. Bu durumda seçimler oy verme dışında bir anlam taşımaz, çünkü vatandaşlar görünürdeki liderleri seçerler ancak hali hazırda verili olan yönetim kadrosunu değiştiremezler (Aksan ve Çelik, 2011, s. 4).

Michels'e göre bu teşkilat yöneticileri, seçimle gelip gitmedikleri için daimi olurlar. Bu nedenle kitlelerin ve tabanların etkisi azalırken, teşkilat yöneticileri giderek güç kazanırlar. Teşkilat yöneticilerinin tavır ise oldukça tutucu ve statükocu yöndedir, çünkü Michels için evrensel olarak iddia edilebilir olan bir kanuna göre topluluğun işbirliği ihtiyacı sonucu ortaya çıkan her organ, durumunu pekiştirir pekiştirmez kendisi için kendisine özgü çıkarlar yaratır. Elbette ki bu özel çıkarlar, toplumun çıkarlarıyla kaçınılmaz bir çatışma yaratacaktır. Dolayısıyla Michels'in yaklaşımından hem bürokrasilerin kendi durumlarını pekiştirmesiyle kendisine uygun yeni çıkar alanları yaratacağı ve bunun toplumsal çıkarlarla çatışacağı hem de sosyalist veya devletçi teşkilat veya rejimlerin başlangıçta toplumcu erekle oluşturdukları organlarının çıkarlarının, toplumun çıkarlarıyla çatışma yaratacağını ve en nihayetinde de demokratik bir yapı kuramayacakları sonucu çıkarılabilir. Bu bağlamda Michels, bir yandan Weberyen bürokrasinin elitist ve yeni bir sınıf yaratıcı yapısına dikkat çekerken diğer yandan sosyalist ve Marxist yapıların büyük bürokratik yapılar oluşturmaları sebebiyle demokratik olamayacağını iddia etmektedir. Bu nedenle Michels için bürokratik kurumlar demokratik olarak adlandırılabilir bile fiilen oligarşiye dönüşen tunçtan bir kanuna tabi olurlar. Kısaca bürokrasiler, seçimle işleyen, demokratik yönetimleri ve rejimleri bile kapalı hale getirerek yeni bir zümre ortaya çıkarabilirler (Öztek, 2010, s. 300). Esasen Michels, yönetim bilimi ve siyaset bilimine devlet ya da özel kurumların bürokratikleştiğe hantal hale geldiklerine dair bir tespiti miras bırakmıştır.

VII. DJILAS'IN BÜROKRASIYE BAKIŞI VE "YENİ SINIF" ANLAYIŞI

Karadağ asıllı Yugoslav siyasetçi olan Djilas, yaşadığı dönemde SSCB ve Yugoslavya'daki komünist rejimlerin bürokrasiyi ortadan kaldıracıklarına dair söylemin fiiliyatta uygulanmadığını görmüş ve buradaki bürokrasileri eleştirmiştir. Djilas, SSCB'de bürokrasinin yok olmak bir yana, çok daha güçlendiğini, tüm toplumu tahakkümü altına aldığı ifade etmiştir. Djilas'a göre yaşadığı dönemdeki komünist rejimler, sınıfsız bir toplum yaratmak adına yeni bir sınıf yaratmıştır. Ona göre bu sınıfın temeli parti bürokrasisidir. Ona göre bu sınıf gücünü, Rizzi'nin çıkarımlarına benzer bir şekilde, kolektivist mantıktan almaktadır. Djilas için bu yeni sınıf, kamu mülkiyeti üzerindeki denetimi sayesinde tüm ekonomik, toplumsal ve siyasal hayatı etkileyebilmektedir. Bununla birlikte parti bürokrasisi, mülkiyete hâkim olması sayesinde bu mülkiyetin doğurduğu fayda ve fırsatlardan yararlanmaktadır. Djilas'a göre bu durum, yeni sınıfın bir ayrıcalığıdır. Bu durumda parti yöneticileri, toplumun mülkiyetini kendi mülkiyetleri gibi kullanırlar. Bu ayrıcalık durumu toplumda ifşa olduğunda ise parti yöneticileri, iktidarlarını korumak ve güçlendirmek için bazı düzenlemeler yapmakta ve bu düzenlemeleri ise sosyalizmi kalıcı hale getirmek veya onu geliştirmek amacıyla yaptıklarını topluma sunarlar. Djilas, yaşadığı dönemdeki sosyalist sistemlerde hükümet veya devlet teşkilatları içerisindeki bütün siyasal makam ve görevler, parti yöneticilerine verilmiştir (Eren, 1993, s. 17). Parti ise oldukça merkezi, disiplinli ve ideolojik açıdan tam bir birliğe sahip bir yapı olduğundan hem üst düzey yöneticilerin tabanın görüşlerini kontrol etmesini kolaylaştırmış hem de toplum içerisindeki farklı düşünce ve ideolojilerin

gelişmesini engellemiştir. Djilas için bu durum, bürokrasisi güçlü olan tüm rejimlerdeki tek partilerin içerisinde tek kişiye bağlı diktatörlüklerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan bir olgu olmuştur. Bu nedenle Djilas için bürokratik rejimlerde özgürlükler, sadece biçimsel olarak vardır. Yasalar her zaman bu yeni sınıfın ihtiyaçları doğrultusunda çıkarılır. Bununla birlikte Djilas için bürokrasisi güçlü rejimlerde siyasal niteliği olan davalar partinin yargıya müdahil olmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu durum ise tüm siyasal erkleri eline alan, yeni bir sınıf olarak ortaya çıkan bürokrasinin bir sonucudur (Dursun, 2012, s. 144).

VIII. MİSES'İN BÜROKRASI YAKLAŞIMI

Bürokrasi teorilerine katkısı olan bir başka önemli isim de Avusturya asıllı, iktisatçı ve tarihçi bir entelektüel olan Mises'tir. Liberal düşüncenin bürokrasi teorilerindeki temsilcisi olarak kabul edilen Mises, bürokrasiye eleştirmiş ve özel girişimciliği savunmuştur. Mises (2018), bürokrasiye iktisadi bir tanım getirerek, onu piyasada fiyatlanamayan yönetsel hizmetlere başvurulmuş usul olarak tanımlamıştır. Ona göre bürokrasi, devlet işlerinin yüksek makamlar tarafından detaylı bir biçimde belirlenen standartlara göre yürümesidir (Dursun, 2012, s. 133).

Görüldüğü üzere Mises (2018), bürokrasiyi devlete ait olan işler olarak görmekte, onu tamamen özel girişimden ayırarak kamu hizmetlerinin yürütülmesi için başvurulmuş bir usul, yönetim sistemi, kırtasiyecilik anlamında tanımlamaktadır. Bu bağlamda Mises için temel hedefi ve aksiyonu kâr amacı gütmek olan özel müteşebbisin, girişim faaliyetleri devlet müdahalesinden uzak kaldıkça, bürokrasi bir tehdit veya tehlike oluşturamayacaktır. Diğer bir ifadeyle Mises (2018), özel girişimin ve bürokrasinin farklı kulvarlarda ilerleyerek birbirlerinin alanlarına karışmaması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü Mises'e göre (2018) özel teşebbüsün yerine bürokrasiyi ikame etmek ya da özel teşebbüse devlet eliyle -bürokrasiyle- müdahalede bulunmak, totaliter rejimlerin özelliğidir. Bu bağlamda Mises (2018) için bürokratik egemenlik bireyin işlerinin serbestçe yürütülebilmesine engel olan, onun özgürlüklerini kısıtlayan ve kendisi için bireye görev yükleyen totaliter bir anlayışın ürünüdür. Mises'e göre (2018) totaliterlik, bireyin tüm hak ve özgürlüklerinin bürokrasiye feda edilmesi demektir. Bu durumda ise birey, devletin ve onun bürokrasisinin emrine uymayan hiçbir etkinliği uygulamak yetkisine haiz değildir.

Ancak Mises, demokrasi için belirli alanlarda bürokrasinin varlığını zorunlu bir olgu olarak görmekte ve kabul etmektedir. Bununla birlikte Mises'in bürokrasi adına karşı çıktığı şey, devletin faaliyet alanının keyfi olarak genişletilmesi, devlete ve onun bürokrasisine bir kutsallık atfedilmesi, bürokrasinin özel teşebbüsün alanına girerek onun alanını daraltmasıdır. Bu bağlamda Mises, sınırlandırılmış ve güçlendirilmiş bürokrasiyi makul görmektedir. Ona göre devlet yönetimi için sınırlı da olsa bürokrasi gereklidir ve bir zorunluluktur. Esasen Mises için hükümetin veya yürütmenin işleyişi, yaptırım organlarının tesis edilmesi için bürokrasi gereklidir. Mises'e göre (2018) demokratik rejimler, yasalara ve hazırlanmış olan bütçeye uyan bir bürokrasiyle mümkündür. Mises için demokrasi, hukukun üstünlüğüne dayalı olduğuna göre devlet veya onun bürokrasisi dâhil hiç kimse özel teşebbüse karışamaz. Demokratilerde özel teşebbüs ve bürokrasinin sınırları belirlidir ve bu sınırları aşılacak politikalar veya uygulamalar hayata geçirilemez (Durgun, 2002, s. 85).

Mises (2018), bu tezlerini kendi dönemdeki Avrupa ve ABD bürokrasilerini karşılaştırarak güçlendirmeye çalışmıştır. Ona göre Avrupa devletleri ve onların bürokrasileri, özel teşebbüslere müdahil olmaya çalışmışlar ve serbest girişimin önünde set oluşturmuşlardır. Bununla birlikte bürokratik işleyiş toplumun her alanına özellikle de ekonomiye müdahil olmakta ve bürokrasi, özel teşebbüslerin iç işleyişlerine dahi doğrudan karışmaktadır. Bu durum, özel şirketlerin nüfuz kazanarak piyasada avantajlar ve imtiyazlar elde etmeleri adına bürokrasiye yaklaşımları için çaba sarf etmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla hem bürokrasiye hem de özel sektörde liyakat sağlanamamıştır. Bu nedenlerle Mises, bürokrasi ile özel teşebbüsün keskin çizgilerle birbirinden ayrılması gerektiğini savunmaktadır (Eryılmaz, 2010, s. 34). Mises'e göre ilgili sav, sadece devletin ve dolayısıyla bürokrasinin olabildiğince küçültülmesi ve devletin ekonomik alana müdahil olmaması ile mümkün olabilir. Bu yönüyle Mises'e göre devlet ve dolaylı olarak bürokrasi küçüldükçe, iktisadi,

sosyal, siyasi, hukuksal ve psikolojik bağlamlarda yönetim anlayışı, giderek daha verimli, katılımcı, şeffaf, hesap verebilir, etkin ve üretken hale gelebilir. Mises'in (2018) bu görüşü liberal ekonomik görüş olarak literatürde yerini almıştır.

IX. BÜROKRASI TEORİLERİNİN GELİŞİMİNDEKİ ÇAĞDAŞ PSİKOLOJİK DİNAMİKLER

Ortaya çıkışı itibarıyla işletme yönetiminin ve yönetim biliminin ilgi alanına giren yönetim psikolojisi alanı, bürokrasinin dönüşmesinde önemli teorik ve pratik ilkeler geliştirmiştir. Bunlar, şeffaflık, hesap verilebilirlik, katılımcılık, çözüm odaklılık, vatandaş odaklılık ve personel odaklılık gibi ilkeler, yönetimin önemli nitelikleri olarak kabul edilir hale gelmiştir. Bütün bu ilkeler, öncelikle iktisadi gereksinimler gereği yönetim felsefesinin içerisinde kabul edilir hale gelmiştir. (Eren, 1993, s. 18). Ayrıca bu ilkeler bütünü, son kırk yılın sosyal, ekonomik ve psikolojik ihtiyaçlarına ve zamanın ruhuna da karşılık gelen sosyolojik, siyasi ve yönetsel bir olgudur.

Örneğin, işletmeler, piyasada daha rekabet eder hale gelebilmek için personelinin verimliliğini artırma yollarını tercih etmişler ve böylece personelin katılımını, çalışma haklarını ve ücretlerini iktisadi bir zorunluluk gereğince artırmışlardır (Ateş ve Çöpoğlu, 2015, s. 109). Diğer bir ifadeyle piyasadaki rekabetin kızışması, personel yönetim politikasının ve insan kaynakları yönetiminin yeniden yorumlanmasına neden olmuştur. Bu yönüyle, piyasanın gelişimi ve rekabetin artması sonucu yönetim düşüncesinde teorik ve pratik anlamda personelin çalışma motivasyonunu artırıcı hamleler geliştirilmiştir. Bu değişim ve dönüşüm yönetsel düşünce, iş ile personel uyumunu, inisiyatifini, katılımını ve ergonomisini artırıcı, onun grup içi ve grup üyeleriyle karşılıklı iş yapmasını kolaylaştırıcı bir anlayış içerisine girmiştir. Bu yönetsel anlayış, işin tamamı ile verimli olmasına yönelik, pragmatik ve işlevsel bir nitelik arz etmektedir (Eren, 1993, s. 61). Yukarıda incelenen düşünürlerin ve teorisyenlerin ele aldığı bürokrasi mantığı, yönetim psikolojisinin kaydettiği aşama ile bir arada düşünülmelidir. Bürokrasinin Weber ve onu eleştirenler ile başlayan yolculuğu, giderek insan varlığını ve psikolojisini özümseyen ve önemseyen bir çizgi içerisine oturmıştır.

Özellikle SSCB'nin dağılmasıyla beraber sosyalist temelli iktisadi anlayışların terk edilmesi, kamu yönetiminde de önemli bir paradigma değişimini ortaya çıkarmış, devletçi yönetim anlayışları iktisadi açıdan daha zorlayıcı, yenilikçi, rekabetçi ve buna bağlı olarak personel ve müşteri- vatandaş odaklı bir yönetsel anlayış, kamu yönetiminde etkisini göstermiştir. Bu bağlamda 1980 sonrasında iktisadi gelişmeler yönetim biliminin yönetim psikolojisi teorileriyle yakınlaşmasına neden olan bir diğer tarihsel zorunluluk olarak gözükmektedir. Dolayısıyla personele yönelik psikolojik yaklaşımlar, performansla yönelik kaygılarla oluşmuş ve bu kaygıların azaltılmasına yönelik hem pratik hem de teorik bir çerçeveye sunmaktadır (Mises, 2018, s. 13). Yaşanan bu paradigma değişimi, yönetim bilimi ve felsefesinde radikal bir değişime neden olmuştur.

Bu bağlamda yönetim psikolojisi, bürokrasinin fiili ve pratik yapısında belirgin bir değişim ve dönüşüm sağlamıştır. Diğer bir ifadeyle bir işletmenin temel mantığı olan kar amacı gütmeye politikasının personelin motivasyonunun artırmaktan geçtiği anlayışı, bürokrasi teorilerinin yönetim psikolojisi bağlamında okunmasıyla gelişmiştir. Personelin fiziki, mental, ruhsal ve bu bağlamlarda psikolojik motivasyonu, kamu bürokrasisinde yönetim psikolojisinin teorik ve pratik katkılarıyla önemsenmiştir. Personelin iş ile uyumu, işte profesyonelleşmesi, iş ortamıyla uyumu, personellerin birbiri ile uyumlu bir biçimde çalışması, iş yerini benimsemeleri, katı olmayan ve insan ilişkilerine dayalı şeffaf bürokrasi, katılımcı yönetim anlayışı ve personel ergonomisi gibi kavramlar bu yönetsel anlayış ile birlikte var olmuştur (Eren, 1993, s. 255). Yönetim biliminde ve bürokrasiye bakış açısındaki farklılıklar ve değişimler, psikoloji biliminin ve yönetim psikolojisinin gelişim süreçleriyle ilgili gözükmektedir. İkinci olarak yukarıda incelenen düşünür ve teorisyenlerin hayata bakış açısıyla ve onların bir bölümünün siyasal ve yönetsel açıdan teorilerini kurduklarında ele alınması hayata bakışındaki farklılaşmayla ilintili olduğu görülmektedir. Bürokrasinin ve yasal-ussal bürokrasinin ortaya çıkış sürecinde bürokrasiyi ve yasayı insanın üzerinde tutan bir anlayış ve

yaklaşım hâkim iken, yönetim psikolojisinin gelişimiyle birlikte “insan için yasa” ve “insan için bürokrasi” anlayışı olarak ifade edilebilecek bir yaklaşım gelişmeye başlamıştır. Diğer bir ifadeyle bürokrasinin ve teorilerinin beşeri sermaye ve insan ve duygusal sermaye lehine dönüşmesinde psikoloji biliminin ve yönetim psikolojisinin teorik ve pratik anlamda katkısı bulunmaktadır. Bu bağlamlarıyla yönetime ve bürokrasiye dair dinamiklerin hayatın pek çok alanı gibi psikolojik süreçler içerisinde etkileyen ve etkilenen dinamik bir etkileşim süreci olduğu göz ardı edilmemelidir. İnsanın duygu, düşünce ve tahayyülleri olduğuna ve makineden farklı olduğuna ilişkin kanaatin ve yönetsel yaygınlaşması, bürokrasinin teorik ve pratik açıdan esnek ve dinamik hale gelmesine sebep olmuştur. İnsan varlığının bilişsel ve psikolojik bağlamlardaki duygu, düşünce ve hissiyat ve tutumları pek çok açıdan önemsenen hale gelmiş ve yönetim biliminin psikoloji disipliniyle birlikte çalışması, önemli ve kıymetli bir sonuç doğurmuştur. Dolayısıyla yönetim psikolojisinin, bürokrasiye teorik ve pratik açıdan önemli neticeler üretmiş ve ortaya koymuştur.

SONUÇ

Kırtasiyecilik, işlerin yavaş ilerlemesi gibi olumsuz anlamlarda ifade bulan bürokrasi, her şeyden önce bir yönetim, teşkilatlanma ve organizasyon biçimidir. Bürokrasi kavramının tarihsel olarak ortaya çıkışı, on sekizinci yüzyıla kadar uzansa da kavram, bilimsel manasını Weber'in çalışmaları sonucunda yirminci yüzyılda kazanmıştır. Weber, hukukçu, askeri idarecilik geçmişi nedeniyle ve kendi çağının oluşturduğu pozitivist etkisiyle bürokrasiye sert hiyerarşiye dayalı, katı ve çığnenemez kuralları bulunan, oldukça disiplinli ve şekilcilik içeren bir yapı olarak tanımlamıştır. Weber için karizmatik ve geleneksel otorite biçimleri, meşruluklarını bir kutsallığa bağlı bir inançtan almaktaydı. Ancak kendi çağının meşruluk anlayışı, rasyonel olan ve rasyonellik çerçevesi içerisinde oluşturulmuş kurallara itaat etmesi beklenen insan tipolojisini içermekteydi. Weber bu tipolojiye uygun olarak gördüğü aklın hâkim olduğu, hukuki otoritenin başarılı ve verimli olacağını düşünmüştür. Ona göre yirminci yüzyılın meşruluk anlayışı tam anlamıyla rasyoneldi ve katı kurallarla oluşturulmuş bürokrasiler sayesinde, çağının devlet yönetimleri başarıya ulaşabileceklerdi. Weber'e göre rasyonelite ve aklın koyduğu kurallara hiyerarşik bir biçimdeki itaat, kapitalizmin ahlakına ve rasyonel anlamda işleyişine en uygun yönetim tarzıydı (Bakkalbaşı, 2007, s. 435).

Buraya kadar yapılan tartışmalardan anlaşılacağı üzere bürokrasi teorileri, toplumdan topluma, coğrafyadan coğrafyaya, zamandan zamana değişen bir nitelik taşımaktadır. Kimi zaman toplumda var olan bir dinamik, bürokratik anlayış içerisindeki değişimi gerçekleştiren, kim zaman değişen ekonomik ve toplumsal hayat veya zamanın ruhu bu duruma neden olmuştur. Toplumların yapısı, yaşanılan coğrafyanın nitelikleri, içinde bulunulan zaman, bürokrasinin farklı biçimde anlaşılmasına ve uygulanmasına neden olmaktadır. Örneğin iki Avrupa ülkesi olan Fransa ve Almanya'nın birbirinden o kadar farklı sosyolojik, ekonomik, psikolojik ve siyasal dinamikleri bulunur ki, bunlar devlet yönetiminin ve bürokrasisinin felsefesinde ayrışmaya ortaya çıkaran ana unsurlardır. Bununla beraber toplumlarda ortaya çıkan değişim ve dönüşümler, bürokrasi teorileri arasındaki farklılıkları açıklayan faktörlerden bir diğeridir. Örneğin Fransız İhtilali, yeni bir devlet ve bürokrasi anlayışı ortaya çıkarmıştır.

Sanayi Devrimi ve bunun sonucunda ortaya çıkan kapitalizm, o dönem Batı toplumunda var olan Protestan ahlakı gibi bir dinamiğin de etkisiyle Weberyen bürokrasiye ortaya çıkarmıştır. Bürokrasi teorilerinin farklılaşmasına neden olan üçüncü ve belki de en önemli faktör, bürokratik teorinin ortaya çıktığı dönemin ruhuyla ilgilidir. Örneğin yirminci yüzyıl, keskin bir hiyerarşik ve katı bir disiplinli bürokrasi çıkarmaya o kadar eğilimliydi ki, Sovyet Rusya ve Nazi Almanya'sı gibi totaliter devlet rejimleri ve onların muktedir bürokrasileri bu dönemde ortaya çıkmıştı. Özellikle bürokrasinin Sovyet deneyimi, bürokrasinin toplum üzerinde yeni bir sınıf yaratabileceğini gösteren önemli bir örnek olmuştur. Ancak bunlarla birlikte bürokrasi teorileri hem teorik hem de pratik anlamda post modern dönemde önemli değişimlere uğramıştır. Bu değişimin en belirgin biçimi, Berlin Duvarı'nın yıkılması ve SSCB'nin çöküşü ile birlikte kendisini göstermeye başlamıştır (Al, 2002, s. 144). Berlin Duvarının yıkılışı, yönetsel anlamda radikal bir liberalleşmeyi de beraberinde getirmiş ve bunu küreselleşme eliyle hızlandırmıştır.

Yönetim psikolojisinin çeşitli yaklaşımlarıyla bürokrasi, eskinin katı, sığ ve yetersiz yönetim anlayışından sıyrılarak vatandaş odaklı, çalışan odaklı, katılımcı, şeffaf, hesap verebilir bir yönetsel anlayışa sahip olmuştur. Buradaki değişimin tarihsel, sosyolojik, iktisadi, coğrafi, siyasi ve hukuksal nedenlere ve gelişimlere bağlı olduğunu söylemek kadar psikolojik nedenlere de bağlı olduğunu kabul etmek de önemlidir. Çünkü yirminci yüzyılın son yirmi yılından bugüne kadar geline süreçte yönetim, psikolojik bağlamlarıyla da ele alınması gereken bir süreç haline gelmiştir. İktisadi, sosyal, hukuksal ve siyasi nedenler, yönetim bilimini, psikoloji disipliniyle bir araya getirmiş ve birlikte çalışma zarurietini doğurmuştur. Bununla birlikte yönetim bilimi ile bürokrasi teorileri, personelin bir makineden ziyade bir insan olduğu olgusunu iktisadi sebeplerin zorlaması sonucu kabul eder hale gelmiş, personele özel bir alan açarak üretimi artırmayı hedef haline getirmiştir (Eren, 1993, s. 75). Bu yönüyle bugün, disiplinler arası bir alan sayılan yönetim psikolojisi, yönetim biliminin gelişimine katkı yapar hale gelmiştir. Bu bağlamda pozitivistin etkisindeki katı, sert ve oldukça hiyerarşik olarak nitelendirilen işletmecilik anlayış, yerini esnekliğin ve verimliliğin artırılmasının ön plana çıktığı bir anlayışa bırakmıştır. İşletme yönetiminde gelişen bu anlayış kamu yönetimini de etkilemiş ve katı, sert hiyerarşilere sahip olan bürokratik yönetimler, işletme yönetimine göre gecikmeli de olsa, yerini daha esnek ve insan odaklı bir anlayışa bırakmıştır. Ayrıca zamanın ruhu ve dönemin psikolojisi, ortaya çıkan bürokrasi teorilerinin pratik hayata göre şekillenmesine neden olmaktadır. Toplumsal, siyasal ve yönetsel ihtiyaçlar ve onlara bağlı olarak toplumun duygu durumu, duygusal değişimleri ve toplum psikolojisi, bir devlet yönetim aracı olan bürokrasinin teorik gelişimin etkilemektedir. Diğer bir ifadeyle toplumsal ihtiyaçlara göre bürokratik teoriler birer araç olarak da düşünüldüğü değerlendirilebilir. Dolayısıyla bürokrasinin teorik ve pratik işleyişi, zamanın ruhuna göre şekillenen bir olgu olmakla birlikte toplumun ekonomik, sosyal, psikolojik, teknik ve teknolojik ihtiyaçlarına göre teorik ve pratik olarak kendisini yenileyen bir kavram olarak ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- [1] Akçakaya, M. (2016). Bürokrasi Kuramları ve Türk Kamu Yönteminde Bürokratik Sorunlar. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 669-694.
- [2] Aksan, G. ve Çelik Ö. (2011). Gerilim ve Uzlaşma: Demokrasi Ekseninde Bürokrasi ve Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 25(1), 1-10.
- [3] Al, H. (2002). *Bilgi Toplumu ve Kamu Yönetiminde Paradigma Değişimi*. Bilimadamı Yayınları.
- [4] Ateş, H. ve Çöpoğlu M. (2015). Kamu Yönetimi ve Çalışma Hayatında Esneklik. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 10(1), 97-113.
- [5] Bakkalbaşı, İ. O. (2017). Yönetim Biliminin Doğuşu Ve İlk Temsilcileri Hakkında Bir Tartışma. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 39(2), 429-450.
- [6] Durgun, Ş. (2002). Türk Kamu Yönetiminde Bürokratik Siyaset. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 83-102.
- [7] Dursun, D. (2012). Bürokrasi Teorisi ve Yönetim. *Journal of Social Policy Conferences*, 0(37-38), 133-149.
- [8] Duyar, D. (2018). Fayol Ve Gulick'ten Günümüze Yönetim Fonksiyonlarının Dönüşümü Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 1(2), 75-92.
- [9] Eren, E. (1993). *Yönetim Psikolojisi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- [10] Eren, V. (2006). Kamu Yönetiminde Denetim Anlayışındaki Gelişmeler. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hakemli Dergisi*, 7(25), 255-267.
- [11] Eryılmaz, B. (2010). *Bürokrasi ve Siyaset: Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- [12] Gülmez, M. (1975). Weber ve İdeal Tip Bürokrasi Anlayışı. *Amme İdaresi Dergisi*, 8(1) 47-75.
- [13] Leblebici, D. (2008). Yönetim Bilimi Açısından Klasik Dönemi Hatırlamaya İlişkin Bir Çalışma. *Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 99-118.
- [14] Mises L. (2018). *Bürokrasi*, Çev: Feridun Ergin-Atilla Yayla, Ankara: Liberte Yayınları.
- [15] Özer, M. A. (2014). Weber'in Bürokrasisi Karşısında Yönetimde Yeniden Yapılandırma Arayışları. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 2(4), 43-57.
- [16] Öztaş, N. (2014). *Yönetim*. Otorite Yayınları.
- [17] Öztekin, A. (2010). *Yönetim Bilimi*. Siyasal Kitabevi.
- [18] San, C. (1971). *Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi*. Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- [19] Weber, M. (2021). *Sosyoloji Yazıları*, Çev: Taha Parla, Metis Yayınları.

AKILLI PERAKENDECİLİK: KAVRAMSAL ÇERÇEVE, BİLEŞENLER VE ZORLUKLAR

ZAHİDE KÜBRA KOÇAK^{1*} & AYŞE CİNGÖZ²

¹ Araş. Gör., Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, zahidekubrakocak@erciyes.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1274-7841>. ² Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, aysecingoz@erciyes.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0654-5349>.

Yazar Notu: Prof. Dr. Ayşe CİNGÖZ danışmanlığında Araş. Gör. Zahide Kübra KOÇAK tarafından yürütülen doktora tezi araştırma çalışmasından üretilmiştir.

ÖZ

Akıllı teknolojilerin hızla yaygınlaşması, geleneksel perakendecilik anlayışını değiştirmiş ve akıllı perakendecilik olarak adlandırılan yepyeni bir iş modeli gündeme gelmiştir. Perakendecilik alanı, başarılı bir şekilde uygulanacak olan akıllı teknolojilerin kullanımı ile ortaya çıkacak büyük bir inovasyon gücüne sahiptir. Ancak fiziksel ve dijital boyutları bütünleştiren akıllı perakendecilikte akıllı sistemlerin yaygın kullanımıyla ilgili çeşitli zorlukların ortaya çıkması beklenmektedir. Son on yılda hem akademisyenler hem de uygulayıcılar tarafından akıllı perakendecilik konusuna artan bir ilgi olmasına rağmen bu yeni yaklaşımın temel dinamiklerine çok az dikkat edilmiştir. Bu noktada yapılan bu çalışmanın temel amacı akıllı perakendecilik kavramını teorik olarak açıklayarak, kavramın bileşenleri ve zorluklarını ortaya koymaktır. Konunun kavramsal temellerinin bir bütün olarak ele alınması daha sonra yapılacak olan ampirik araştırmalara temel oluşturacaktır.

Editör / Editor:

Leyla LEBLEBİCİ KOÇER,
Erciyes Üniversitesi, Türkiye

Hakemler / Referees:

Ceren AYDEMİR,
Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Türkiye
Mustafa ÜNSALAN,
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye
Ferda ÜSTÜN,
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye

*Sorumlu Yazar/ Corresponding Author:

Zahide Kübra KOÇAK,
zahidekubrakocak@erciyes.edu.tr

JEL:

M30, M31, M39

Geliş: 26 Nisan 2023

Received: April 26, 2023

Kabul: 20 Temmuz 2023

Accepted: July 20, 2023

Yayın: 31 Ağustos 2023

Published: August 31, 2023

Atıf / Cited as (APA):

Koçak, Z. K. & Cingöz, A. (2023),
Akıllı Perakendecilik: Kavramsal Çerçeve,
Bileşenler ve Zorluklar, Erciyes Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 65,
95-102,
doi: 10.18070/erciyesiibd.1284086

Anahtar Kelimeler: Akıllı Teknolojiler, Akıllı Perakendecilik, Akıllı Mağaza, Akıllı Müşteri Deneyimi

SMART RETAILING: CONCEPTUAL FRAMEWORK, COMPONENTS, AND CHALLENGES

ABSTRACT

The rapid development of smart technologies has altered the traditional retailing approach, bringing to the fore a new business model known as smart retailing. The retail industry has tremendous innovation potential, which will be realized through the successful application of smart technologies. However, with the growing use of smart technology in smart retail, which integrates the physical and digital aspects, a number of issues are foreseen. Despite academic and practitioner interest in smart retailing expanding over the previous decade, little attention has been dedicated to the underlying dynamics of this new approach. At this point, the primary goal of this research is to conceptually describe the concept of smart retailing and to identify its components and challenges. Addressing the subject's conceptual foundations as a whole will serve as the groundwork for future empirical investigation.

Keywords: Smart Technologies, Smart Retailing, Smart Store, Smart Customer Experience

GİRİŞ

Teknolojik gelişmelerle birlikte son dönemlerde birçok alanda “akıllı” uygulamaların kullanımı ön plana çıkmış ve yaygınlaşmıştır. Diğer alanlarda olduğu gibi işletmecilik ve pazarlama alanları da gelişen akıllı teknolojilerden etkilenmiş ve bu teknolojilerin alanda yansımaları görülmeye başlanmıştır. Yeni teknolojilerin kullanımının çok daha ötesine geçen akıllılık olgusu kapsamında gelişen *akıllı perakendecilik* yaklaşımı ile perakendecilik alanında yeni bir anlayış ortaya çıkmıştır.

Gelişmiş sistemlerin yaygın kullanımı, teknolojilerin akıllı kullanımıyla ilgili hem tüketiciler hem de perakendeciler açısından yeni durumların ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır. Aslında, teknolojinin akıllı kullanımı, kurumsal bir konu olarak geleneksel satış ve satın alma faaliyetlerini değiştiren bir itici güç olarak görülmektedir. Ortaya çıkan akıllı perakendecilik fikri hem firmaların hem de tüketicilerin alışveriş deneyimlerinde kaliteyi artırmak için teknolojiyi kullandıkları belirli bir perakendecilik anlayışı olarak ifade edilmektedir (Pantano ve Timmermans, 2014).

Son on yılda hem akademisyenler hem de uygulayıcılar tarafından akıllı fenomenine artan bir ilgi görülmektedir. Yabancı literatürde akıllı perakendecilik konusunda pek çok çalışma yer almaktadır. Bu çalışmalar daha spesifik olarak akıllı teknolojilerin benimsenmesi ve kabul edilmesi (Pantano ve Servidio, 2012; Kallweit vd. 2014; Rese vd., 2014; Huang ve Liao, 2015; Kang vd., 2015; Priporas vd., 2017; Foroudi vd., 2018), akıllı teknolojilerle gelişen yeni müşteri deneyimi (Dacko, 2017; Roy vd., 2017; Roy vd., 2018; Chang ve Chen, 2021; Gao vd., 2021) ve tüketicilerin çalışanlarla ve diğer tüketicilerle etkileşim biçimleri (Bertacchini vd., 2017; Kannan ve Li, 2017; Shankan vd., 2016) üzerinde yoğunlaşmaktadır. Türkçe literatürde ise konu ile ilgili yalnızca iki çalışmaya (Karaömerlioğlu ve Özeltürkay, 2018; Koçak ve Uyar, 2022) rastlanmıştır. Bu çalışmalarda, akıllı perakende uygulamalarına yönelik tüketici beklentileri (Karaömerlioğlu ve Özeltürkay, 2018) ve perakendecilikte akıllı uygulamalar (Koçak ve Uyar, 2022) üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla özellikle yerli literatürde büyük bir araştırma boşluğu olduğu ifade edilebilir.

Bununla birlikte mevcut literatür konuya ilişkin daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin, Ostrom vd. (2015), akıllı teknolojilerle gelişen perakende yönetiminin geliştirilmesinde daha fazla sayıda araştırma yapılmasını önermektedir. Roy vd. (2017) akıllı perakende teknolojileri ile ortaya çıkan müşteri deneyimine ilişkin araştırmaların eksik olduğunu ifade etmektedir. Yine Homburg vd. (2015), müşteri deneyimi ölçümü ve yönetiminde, akıllı perakendeciliğin değişen pazarlama ortamının getirdiği zorlukların üstesinden gelmek için umut verici bir alan olduğunu belirtmektedir. Pantano ve Viassone (2014) ise, akıllı perakende teknolojileri ile gelişen müşteri deneyiminin sonuçlarını ortaya koymanın perakende yöneticileri açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır. Yine Pantano ve Timmermans (2014) akıllı perakendecilik konusuna kavramsal bir boyut kazandırarak konu ile ilgili daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğunu belirtmektedir.

Dolayısıyla, bu eğilimler ve araştırma çağrılarında hareketle bu çalışmada temel amaç akıllı perakendecilik konusuna ilişkin kavramsal bir çerçeve geliştirerek Türkçe alan yazına katkı sağlamaktır. Ampirik çalışmalara temel oluşturan bu tür kavramsal çalışmalar konunun bir bütün olarak anlaşılmasında oldukça önemlidir. Makale çalışmasında akıllı perakendecilik kavramı, bileşenleri ve olası zorlukları çerçevesinde ele alınmaktadır. Devamında akıllı perakendeciliğin bir parçası olarak akıllı mağazalar ve bileşenleri yer almaktadır. Son olarak akıllı teknolojilerin kullanımı ile değişen tüketici davranışlarında ortaya çıkan akıllı müşteri deneyimi kavramı sunulmakta olup makale, genel değerlendirmenin yapıldığı sonuç bölümü ile tamamlanmaktadır.

I. AKILLI PERAKENDECİLİK

“Akıllı” kavramı çağdaş iş dünyasında sıklıkla duyulan fenomen haline gelmiş bir kavramdır. Akıllı şehirlerin gelişmesiyle ortaya çıkan bu kavram, karşılıklı algılama ve kontrol yeteneğine sahip olan bir nesne ya da sistem olarak ifade edilmiştir (Baz, 1996). Akıllı teknolojiler ise algılama ve kontrol etmenin yanı sıra farklı aygıtlar ve ağlarla bağlantı kurmayı içermektedir. Roy vd. (2017) akıllı teknolojiyi “birbiriyle etkileşime giren, çevreyi algılayan ve işlevlerini otonom

olarak yönlendiren, kontrol eden, değer yaratan bağlantılı ve senkronize akıllı nesnelere veya cihazlar” olarak tanımlamaktadır (s.258).

Bilgi iletişim teknolojilerinin ve akıllı teknolojilerin hızla yaygınlaşmasıyla, geleneksel perakendecilik modeli çarpıcı bir şekilde değişmekte ve yeni perakendecilik veya akıllı perakendecilik olarak adlandırılan yepyeni bir iş modeli gelişmektedir (Pantano ve Timmermans, 2014; Vrontis vd., 2017; Kim vd., 2017; Priporas vd., 2017; Bassano vd., 2018; Roy vd., 2017). Roy vd. (2017) akıllı perakendeciliği “farklı temas noktalarında müşteri deneyimini kişiselleştirmek ve bu temas noktalarında performansını optimize etmek için farklı müşteri temas noktalarının sorunsuz yönetimini destekleyen etkileşimli ve bağlantılı bir perakende sistemi” şeklinde ifade etmektedir (s.259). Pantano ve Timmermans (2014) ise “firmaların ve tüketicilerin alışveriş deneyimlerinin kalitesini artırarak yeni hizmet ekonomisindeki rollerini yeniden ortaya koymak ve güçlendirmek için teknolojiyi kullandıkları belirli bir perakendecilik fikri” olarak tanımlamaktadır (s.102). Akıllı teknoloji uygulamalarıyla akıllı perakendecilikte, akıllı raflar, akıllı arabalar ve kasalar, akıllı soyunma odaları, akıllı aynalar, akıllı kontrol noktaları ve kişiselleştirilmiş öneriler gibi çeşitli ürün ve hizmetler sunulmaktadır (Kallweit vd., 2014; Pantano, 2016; Li vd., 2017; Priporas vd., 2017; Kim vd., 2017; Mukherjee vd., 2018; Roy vd., 2020; Chatzidimitris vd., 2020). Akıllı teknolojilerin gelecek vaat eden uygulamaları, akıllı teknolojileri perakende stratejilerine dahil etmeyi ve müşterilerine daha iyi hizmet vermeyi amaçlayan Alibaba, Amazon ve Walmart gibi büyük perakendecilerin artan ilgisini çekmektedir (Grand View Research, 2018). Grand View araştırma raporuna (2018) göre, akıllı perakende pazarı 2017’de yaklaşık 10,74 milyar ABD dolarına ulaşmış ve 2025 yılına kadar yıllık %23,9’luk bir bileşik büyüme oranıyla büyümesi beklenmektedir. Türkiye’de ise hazır giyim sektörünün önde gelen markalarından DeFacto fiziksel ve dijital alışveriş deneyimini bir araya getirdiği Türkiye’deki ilk akıllı mağazayı açmıştır (DeFacto, 2018).

Perakendeciliğin fiziksel ve dijital boyutlarının birleştirildiği akıllı perakendecilik geleneksel perakendecilik anlayışından pek çok yönden farklılaşmaktadır. Geleneksel perakendecilik (e-perakendecilik dahil) ve akıllı perakendecilik arasındaki farklar aşağıda Tablo 1’de gösterildiği şekildedir.

TABLO 1 | E-perakendecilik ve Akıllı Perakendecilik Arasındaki Temel Farklar.

Özellikler	e-Perakendecilik	Akıllı perakendecilik
Alan	Dijital	Dijital ve fiziksel köprüleme
Çekirdek teknoloji	Web siteleri	Saysız sensör, akıllı telefon ve uygulama
Etkileşimin doğası	Müşteriler ve web mağazaları arasında, müşteriden müşteriye	Müşteriden perakendeciye, Müşteriden müşteriye, Müşteriden ürünlere (markalar), Ürünlerden (markalar) Perakendecilere, Makineden makineye
Deneyimin doğası	Çevrimiçi alışveriş deneyimi	Etkileşimin doğası gereği yeni kişiselleştirilmiş ve kusursuz müşteri deneyimi
Hizmet sunumu	Her zaman açık hizmetler	İçeriğe özel, her zaman duyarlı hizmetler

Kaynak: Roy vd., 2017; Pantano ve Dennis, 2019’dan uyarlanarak hazırlanmıştır.

Tablo 1’e göre geleneksel perakendecilik (e-perakendecilik dahil) perakende kanallarını ve müşteriler ile firma arasındaki ikili bir etkileşimi vurgularken, akıllı perakendecilik akıllı ürünler, müşteriler, perakendeci ve perakende kanalı arasındaki etkileşimleri vurgulamaktadır. Akıllı perakendecilik yaklaşımı fiziksel perakendecilik ortamını algılama ve iletişim kurma yeteneğine sahip olan akıllı nesnelere kullanarak müşterilerine kişiselleştirilmiş bir alışveriş deneyimi sunmaktadır. Geleneksel perakendecilik anlayışından farklı olarak akıllı perakendecilik, fiziksel ve dijital ortamları birbirine bağlayarak esneklik duygusu sağlamakta ve müşterilerle gerçek zamanlı etkileşime imkan tanımaktadır. Bu durum perakendecilerin geliştireceği perakende yönetimi stratejileri açısından yeni yetenekler kazanmalarını sağlamaktadır. Bu yetenekler aynı zamanda kullanılan iş modellerini devamlı olarak geliştirmelerine ve müşterilerine artırılmış bir alışveriş deneyimi oluşturmalarına yardımcı olmaktadır.

Akıllı perakendecilik, bilgi paylaşımı ve iş birliği ile erişim ve bağlanabilirlikteki artışlarla eş zamanlı olarak belirlenen geleneksel perakende modellerinin bir evrimi olarak görülebilir. Bu yeni yaklaşım perakende stratejilerindeki değişim için güçlü bir potansiyele sahiptir. Geleneksel perakende ayarları, tüketicinin fiziksel satış noktasını ziyareti sırasında tüketici ile satıcı (perakendeci) arasında yalnızca yüz yüze etkileşime izin vermektedir. Böylece ürün ve hizmetlere erişim, tüketicinin fiziksel olarak mağazada bulunmasına dayalı olurken, tüketici ile satıcı (perakendeci) arasındaki bilgi paylaşımı ve iş birliği, mağaza içi deneyim sırasında kişiler ve kişiler arasındaki resmi olmayan iletişim aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bazı akıllı teknolojilerin daha fazla kullanımı, bilgi paylaşımını ve iş birliğini arttırmaktadır. Örneğin, yeni koleksiyonu görselleştirmek için bir dokunmatik ekranın kullanılması, tüketicilerin ürünler hakkında özerk bir şekilde daha fazla bilgi edinmesine olanak tanırken, bu teknolojiler ekranları kullanan tüketici sayısını, ekranla etkileşim için harcanan zamanı ve aranan bilgileri ezberleyebilir. Bununla birlikte yeni bir koleksiyonu gösteren bir dokunmatik ekran, tüketicilerin indirimdeki ürünle ilgili fiyat, mevcut renkler ve boyut gibi ek bilgileri görselleştirmesine olanak tanıyarak ürünlerle tüketicilerin etkileşimini artırabilir (Porter ve Heppelmann, 2014; Gregory, 2015).

Akıllı perakende uygulamaları tüketicilerin nihai hizmeti birlikte oluşturabilecekleri ve perakendecilerin tüketicilerin davranışlarını, tercihlerini, ihtiyaçlarını ve talep değişikliklerini takip edebilecekleri yeni bir dağıtılmış sistem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yeni perakendecilik senaryosu, geleneksel mağazalarda alışverişten akıllı bir ortamda alışverişe geçişi özetleyen, akıllı teknolojilerin kapsamlı entegrasyonuna ve kullanımına, her yerde bağlantıya ve yüksek düzeyde etkileşimli platformlar aracılığıyla bilgi, hizmet ve ürünlere erişime dayanmaktadır (Pantano ve Dennis, 2019). Perakendecilikteki bu dönüşümde beklenen faydaların elde edilmesi için en iyi akıllı teknolojinin perakendeciler tarafından belirlenmesi önemlidir. Başka bir deyişle, akıllı perakendecilik, perakendecileri gereksinimleri daha iyi karşılayabilecek teknolojileri aramak, seçmek, uygulamak ve benimsemek için yeni stratejiler geliştirmeye zorlamaktadır.

II. AKILLI PERAKENDECİLİK BİLEŞENLERİ

Akıllı teknolojilerin kullanımı ile ortaya çıkan akıllı perakendecilik fikri bazı temel yapı taşlarından oluşmaktadır. Teknolojinin çevrimdışı veya çevrimiçi satış noktalarında akıllı kullanımı organizasyonel bir konu ve geleneksel satış ve satın alma faaliyetlerini değiştiren bir itici güç olarak görülebileceği de akıllı teknolojilerin perakende satışta kullanımı perakendenin akıllı hale geldiği anlamına gelmektedir (Pantano ve Timmermans, 2014). Bu noktada Pantano ve Timmermans (2014), akıllı perakendeciliğin temel boyutlarının organizasyonel süreçleri ve akıllı perakende yaklaşımından eşzamanlı olarak etkilenen satış aktivitelerini içerdiğini belirtmiştir.

A. ORGANİZASYONEL SÜREÇ

Perakendecilikte teknolojilerin akıllıca kullanılması organizasyonel süreçlerde değişiklik yapılmasını gerektirmektedir. Perakendeciler, tüketicilerin talep değişikliklerini, teknolojilerdeki ilerlemeleri ve yeni ekonomik gelişmeleri içeren çevresel değişiklikleri anlamaya çalışarak iş karlılığını sürdürmek için yenilikler yapmalıdır. Bu durum perakendecileri akıllı teknolojileri tanıma ve kullanmaya doğru yönlendirmektedir (Pantano ve Dennis, 2019). Bu nedenle perakendecilerin, rekabet senaryosundaki değişiklikleri anlamak ve buna göre iç-dış kaynakları, yetkinlikleri, organizasyon becerilerini ve teknolojileri entegre ederek eylem stratejilerini yenilemek için *özel yetenekler geliştirmeleri* gerekmektedir (Wang ve Wu, 2010; Kindstrom vd., 2013; Pantano ve Dennis, 2019).

Bilgi yönetimi, perakendeci başarısı için kritik bir faktör olarak kabul görmektedir. Bilgi yönetimi başarısı hem iç süreçten hem de dış çevreden verilerin toplanması, analiz edilmesi ve bunların perakende stratejilerinin unsurlarına dönüştürülmesi ile ilgilidir. Bilgi çok çeşitli kaynaklardan, hızlı ve büyük hacimli veriler olarak ortaya çıktığında bu süreç daha karmaşık hale gelmektedir (Bradlow vd. 2017). Bu noktada örneğin tüketicilerin sosyal medyadaki etkileşimlerinden (Twitter'da paylaşılan tweet'ler veya Facebook'taki gönderiler vb.) ortaya çıkan

örtük (kodlanmamış) verilerin kullanılabilir bilgiye dönüştürülerek perakende yönetimine aktarılmasında akıllı teknolojilerden yararlanılabilir. Akıllı teknolojiler tüketicilerin faaliyetlerine dayalı olarak değerli bilgiler arayabilir, tüketici davranışındaki değişiklikleri belirleyebilir, gelecek eğilimlerini yüksek doğrulukla tahmin edebilir ve aynı zamanda sadece yararlı bilgileri seçerek bilgi çıkarma işlemi yapabilir. Bu nedenle perakendecilerin akıllı teknolojilerin kullanımı ile *bilgi yönetiminde değişiklikler* yapmalarını gerektirmektedir (Pantano ve Dennis, 2019).

Son olarak, akıllı teknolojiler eğlenceli özelliklerin ve son derece gerçekçi ve etkileşimli arayüzlerin entegrasyonu yoluyla perakendeci ve tüketici arasındaki etkileşimi güçlendirebilen önemli bir duygusal etkileşim sağlamaktadır. Bu etkileşim, tüketicilerin yeni bir akıllı alışveriş alanı içinde teknolojilerle akıllı etkileşimleri yoluyla nihai hizmetlerin birlikte oluşturulmasına aktif olarak katılabilecekleri yeni bir işbirlikçi alışveriş ortamına yol açmaktadır (Leitner ve Grechenig, 2009). Dolayısıyla perakendecilerin en tatmin edici hizmeti elde etme ortak hedefiyle perakendeci ve tüketici arasında bir tür *akıllı ortaklık oluşturmaları gerekmektedir* (Pantano ve Dennis, 2019).

B. SATIŞ FAALİYETLERİ

Perakendecilikte akıllı teknolojilerin bir sonucu olarak, satış faaliyetlerinde bazı değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Akıllı perakendecilikte tüketiciler, çalışma saatleri ve konum açısından fiziksel satış noktalarının geleneksel sınırlarını aşabilecek etkileşimli sistemler aracılığıyla ürünlere/hizmetlere erişebilmektedirler. Ürünlerin karşılaştırılması, sanal olarak deneme ve özelleştirilmiş ürün seçenekleri gibi destekler mağaza içi hizmet erişiminde fiziksel bir asistanın konumunu değiştirmektedir. Dolayısıyla tüketiciler, talep etmiş oldukları hizmete etkileşimli olarak cevap veren teknoloji aracılığıyla doğrudan ulaşabilir. Bu durum *hizmete erişimde değişiklikleri* beraberinde getirmektedir. Örneğin, belirli bir ögeye yakınlık sensörleri tüketicilere önceki davranışa dayalı olarak önerilerde bulunabilir ve onları çeşitli eylemlerde bulunmaya davet edebilir. Hizmet erişim ayrıca, mobil cihazlar, dokunmatik ekranlar vb. gibi geniş bir teknolojik aygıt tipolojisi tarafından desteklenebilir (Pantano ve Dennis, 2019).

Akıllı teknolojiler fiziksel bir mağazada satış elemanı tarafından sunulan geleneksel tüketici yardımını ve hizmetini de değiştirmektedir. Bu teknolojiler müşterilerle güçlü ilişkiler kurmak ve sürdürmek için gereken stratejileri ve araçları geliştirmektedir. Yine akıllı teknolojiler müşteri ve ürün ile müşteriler ve perakendeciler arasındaki etkileşimleri de etkilemektedir. Tüm bunlar perakendecilikte *satış elemanının görevlerindeki değişiklikleri* beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, geleneksel satış görevlerine ek olarak sistemleri kontrol etme ve denetleme (ürün konumu ve stok seviyeleri, tüketicilerin satın alma geçmişi, vb.) görevleriyle akıllı teknolojilerin kullanımına entegre olan satış elemanlarının rutinleri değişmektedir. Örneğin, satış elemanları tüketicilerin isteklerini karşılamak için kullanabilecekleri mevcut ürünler hakkında güncel bilgilere akıllı teknolojiler aracılığıyla ulaşabilir, belirli bir teknolojinin doğru çalışmasından sorumlu olabilir ve etkin kullanımını denetleyebilirler (Gaur vd., 2012; Drollinger, 2013). Ayrıca, satış elemanları kritik konuları ve potansiyel sorunları anlamak için tüketiciler ve perakendeciler arasındaki etkileşimde bir araçtır (Pantano ve Dennis, 2019).

Son olarak, perakendeciliğe yönelik akıllı teknolojiler, satın alma anını tüketim anından ayırarak önceden satın alma (etkin tüketimden önce satın alma) olasılığını desteklemektedir. Bu durum hem müşteriler hem de perakendeciler için daha fazla esneklik ve özelleştirme sağlayarak tüketicinin satın alma davranışına ve kişisel özelliklerine göre fiyat stratejilerini değiştirebilmektedir. Önceden satın alınan bir sonucu olarak ortaya çıkan *tüketimdeki değişikliklerle* birlikte akıllı teknolojiler ürün teslimatında bazı değişiklikler getirmektedir. Geleneksel perakende ortamlarında, tüketiciler mağazadan fiziksel olarak ürünü satın alma işlemlerini kendileri gerçekleştirirken, yeni akıllı ortamlarda istenilen ürünler farklı konumlardan satın alınabilir ve doğrudan eve teslim edilebilir veya başka bir zamanda en yakın satış noktasından alınabilir (Pantano ve Dennis, 2019). Örneğin DeFacto firması tarafından açılan Türkiye'nin ilk akıllı mağazasında benzer şekilde bir uygulama mevcuttur. Fiziksel olarak mağazadan ürün alınabileceği gibi satın alınan ürünler belirtilen adreslere teslim

edilebilmekte ya da farklı bir şubeden teslim alınabilmektedir (DeFacto, 2018).

Özetlemek gerekirse, perakendeciliğe yönelik akıllı teknolojiler, teknoloji kullanımı sırasında ve sonrasında tüketiciler ve perakendeciler arasında akıllı ortaklıklar oluştururken tüketiciden perakendeciye ve perakendeciden tüketiciye doğru satın alma, yönetim ve bilgi transferini geliştirmektedir. Dolayısıyla, akıllı perakendecilik için bir teknolojiyi tanımlayan temel bileşenler; (1) özel yetenekler geliştirme, (2) bilgi yönetimindeki değişiklikler, (3) akıllı ortaklıklar oluşturma, (4) hizmet erişimindeki değişiklikler, (5) tüketimdeki değişiklikler ve (6) satış elemanın görevlerindeki değişikliklerdir. Bu bileşenler Şekil 1’de

ŞEKİL 1 | Akıllı Perakendecilik Bileşenleri

Kaynak: Pantano ve Dennis, 2019

gösterilmiştir.

III. AKILLI PERAKENDE YAKLAŞIMIN OLASI ZORLUKLARI

Pantano ve Timmermans (2014) tarafından geliştirilen akıllı perakendecilik yaklaşımı, ortaya çıkan rekabetçi senaryoda başarıya katkıda bulunmak için bilgileri (ürünler, tüketiciler, perakendeciler vb. hakkında) perakende yönetiminin merkezine koymaktadır. Gerçekten de akıllı teknolojiler, her tüketicinin diğer tüketicilerle veya bir perakendeciyle etkileşiminden ortaya çıkan ve rekabet avantajına dönüştürmek için kullanılması gereken çok büyük miktarda bilgiyi kullanıma sunmaktadır (Pantano ve Dennis, 2019). Ancak Pantano ve Timmermans (2019)’a göre akıllı perakendecilik bileşenleri daha fazla araştırma yapılmasını gerektiren belirli zorlukları beraberinde getirmektedir. Bu zorluklar aşağıda özetlenmiştir.

• **Özel yeteneklere duyulan ihtiyaçtan kaynaklanan zorluklar:** Akıllı teknolojiler, iç ve dış becerilerin, yeterliliklerin ve kaynakların geleneksel kullanımı üzerindeki etkileriyle birlikte, işletme içinde anlaşılacak ve benimsenmek için belirli yeteneklerin geliştirilmesine ihtiyaç duymaktadır. Bu, üstün bir pazarlama zekası ve çevre anlayışını gerektiren dinamik bir süreçtir. Bu yetenekler organizasyon değişikliklerini destekleyerek firmaların örgütsel davranışlarını sürekli olarak çevresel değişikliklere (teknolojik ve tüketici talepleri dahil) göre uyarlamalarına izin verecektir. Bu nedenle firmalar değişiklikleri değerlendirmek ve tahmin etmek için yeni araçlara ve analitiklere, bu değişikliklerin sonuçlarına göre davranmak için hızlı uygulamalara ve prosedürlere ihtiyaç duyacaktır. Bu yetenekler insan sermayesine ekonomik yatırımlar, destekleyici teknolojik sistemler ve öngörüyle başarılı eylemlere dönüştürmek için zaman gerektirecektir. Bu bağlamda buradaki asıl zorluk ekonomik sürdürülebilirliği korurken gerekli yeteneklerin nasıl geliştirileceği ile ilgili olacaktır.

• **Bilgi yönetimindeki değişikliklerden kaynaklanan zorluklar:** Perakendecilik genellikle firmalar ve müşteriler arasında bilgi alışverişini gerektirir. Firmaların, tüketicileri satın almaya dahil etmek için ürünler hakkında bilgi aktarması ve pazar eğilimlerini anlamak için tüketicilerden bilgi alması gerekmektedir. Bu arada, tüketiciler daha iyi bir seçim yapmak için ürünler hakkında bilgi toplar ve firmalara tercihleri hakkında çeşitli bilgileri sağlar. Akıllı teknolojilerin piyasaya sürülmesi, tüketiciler hakkında bilgi edinme, ürün/hizmet/firma bilgisini tüketicilere aktarma ve tüketiciler hakkındaki bilgileri yönetme yollarıyla ilgili olarak bilgi yönetimi stratejilerini de değiştirmektedir (Wood ve Reynolds, 2013). Bu teknolojiler otomatik olarak değerli

bilgileri arayarak yalnızca faydalı bilgileri seçip görselleştirmektedir (Lin ve Hong, 2008). Bu nedenle, firmaların tercih edilen stratejilere göre detay seviyesini değiştirerek yalnızca önemli bilgilere odaklanmak için uyarlanabilir ve hassas filtreler geliştirmeleri gerekmektedir. Bu filtreleme sistemleri, iş zekası, yapay zeka ve karmaşıklık gibi kritik yetkinlikler gerektirecektir. Bu durumda temel zorluk yeni bilgi yönetimi sistemlerine yönelik bu kritik yetkinliklerin nasıl geliştirileceği ile ilgili olacaktır.

• **Akıllı ortaklıkların oluşturulmasından kaynaklanan zorluklar:** Akıllı teknolojiler, sürece dahil olan aktörler arasında bir tür akıllı ortaklık oluşturarak, yeni akıllı alışveriş alanları aracılığıyla perakendeci-müşteri etkileşimlerine daha fazla aracılık etmektedir (Leitner ve Grechenig, 2009). Dolayısıyla bu ortaklık geleneksel ilişkilerin evrimini temsil edecek ve tüketicilerle güçlü ilişkiler kurmak ve sürdürmek için yeni bir süreci ortaya koyacaktır. Aslında, bu ortaklığın başarısı katılımcıların çabasına ve sayısına bağlıdır. Başka bir deyişle ortaklık, yalnızca perakendeciler tüketicileri alışveriş amacıyla teknolojiyi benimseme sürecine dahil edebilirlerse işe yarayabileceklerdir. Bu bağlamda temel zorluk bu akıllı ortamların, daha geniş tüketici gruplarının ilgisini çekerken güçlü ilişkilerin kurulmasını ve sürdürülmesini ne ölçüde desteklediğinin anlaşılması ile ilgili olacaktır.

• **Hizmet erişimindeki değişikliklerden kaynaklanan zorluklar:** Akıllı perakendecilik, fiziksel satış noktalarının geleneksel sınırlarını aşabilen ve tüketicilere doğrudan fiziksel perakendeci yardımı olmadan ürün ve perakende hizmetlerine doğrudan erişim sağlayan yeni bir alışveriş alanıdır. Bu noktada perakendecilerin başarılı olabilmeleri için tüketicileri ürün ve hizmetlere teknoloji aracılığıyla erişmeleri konusunda eğitmeleri gerekmektedir. Bu süreç, perakendecilerin tüketiciler hakkında daha fazla bilgi toplamasına ve daha özelleştirilmiş önerilerle satın alma davranışlarını etkilemesine olanak tanıyacaktır. Ancak tüketiciler, bir kontrol ve mahremiyet kaybı algılayabildikleri için teknolojiyi kullanmak konusunda isteksiz olabileceklerdir. Bu durumda perakendeciler için temel zorluk, tüketicileri teknoloji aracılı hizmet erişimini tercih etmeye teşvik edecek stratejiyi nasıl geliştireceği ile ilgili olacaktır.

• **Tüketimdeki değişikliklerden kaynaklanan zorluklar:** Akıllı perakendecilik aynı zamanda tüketicilerin ürün tüketimindeki değişikliklerini içermektedir. Bu değişiklikler azaltılmış işlem ve teslimat maliyetleri, önceden satın alma olasılığı ve satın alma anını ve teslimat zamanını ayırma gibi yeni durumları ortaya çıkarmaktadır (Bennet ve Savani, 2011). Tüketimdeki bu yeni süreç, ürünlerin esnekliğini ve özelleştirilebilirliğini artırırken, alışveriş deneyimini hem tüketiciler hem de perakendeciler açısından önemli ölçüde değiştirmektedir. Geleneksel alışveriş deneyimi, tüketici karar verme sürecindeki her adımın (arama, karşılaştırma, seçme ve satın alma) eşzamanlılığı ile karakterize edilirken, akıllı perakendecilik satın alma zamanı tüketim zamanından önce gelen akıllı bir senaryo olarak karakterize edilmektedir. Bu bağlamda buradaki temel zorluk tüketicilerin yeni alışveriş deneyimi algısının nasıl geliştirileceği ile ilgili olacaktır.

• **Satış elemanının görevindeki değişikliklerden kaynaklanan zorluklar:** Akıllı perakendecilik, satış elemanlarının uzmanlık gerektiren belirli bir alandaki görevlerini ve rutinlerini otomatik ve etkileşimli araçlarla etkileyen kapsamlı bir teknoloji kullanımını içermektedir. Akıllı teknolojiler bazı görevleri gerçek çalışanlardan teknolojiye taşıyarak satış elemanlarının görevlerini yürütmesini desteklemektedir (Yang, 2013; Drollinger ve Comer, 2013). Artık müşteriler gerçek bir satış elemanının yardımı olmadan danışmak istedikleri ürün ve hizmetler hakkında mağaza içi akıllı teknolojiler aracılığıyla bilgi alabilmektedirler. Bu durum ayrıca, tüketicilerle yüz yüze etkileşimlerin miktarını değiştirerek, çalışanları geleneksel rolleri için tehdit olarak görülebilecek otomatik sistemleri öğrenmeye zorlayarak ikili bir etki oluşturmaktadır. Bu noktada buradaki zorluk, çalışanların rollerini değiştirecek bir akıllı teknolojiyi benimsemeleri ile ilgili olacaktır. Tablo 2, perakendecilik için akıllı teknolojinin her bir özelliğinden kaynaklanan zorlukları özetlemektedir.

Tablo 2’ye göre belirlenen akıllı perakendecilik bileşenlerinin her biri perakendecilerin rekabet avantajı elde etmek için üstesinden gelmeleri gereken finansal sürdürülebilirlik kısıtlamaları altında dinamik yetenekleri yönetme, uyarlanabilir ve hassas bilgi filtreleme sistemleri

TABLO 2 | Akıllı Perakendecilikte Bileşenler ve Perakende Yönetimindeki Zorluklar

Perakendecilik için akıllı teknolojiyi belirleyen bileşenler	Perakende yönetimi için zorluklar
Özel yeteneklere duyulan ihtiyaç	Finansal sürdürülebilirlik kapsamında dinamik yetenekler nasıl yönetilir?
Bilgi yönetimindeki değişiklikler	Uyarlanabilir ve hassas bilgi filtreleme sistemleri nasıl geliştirilir?
Akıllı ortaklıkların oluşturulması	İlgili tüm aktörlerin ortaklıktan kaynaklanan faydalar konusunda bilinçlendirilmesi nasıl sağlanır?
Hizmet erişimindeki değişiklikler	Akıllı teknoloji tarafından sağlanan yeni ürün ve hizmet erişimini tercih etmeleri için tüketiciler ürünler ve hizmetlere geleneksel (fiziksel) erişimi değiştirmeye nasıl zorlanır?
Tüketimdeki değişiklikler	Geleneksel olanla karşılaştırıldığında tüketicilerin yeni alışveriş deneyimi algısı nasıl geliştirilir?
Satış elemanının işindeki değişiklikler	Çalışanlar rollerinin yerini alabilecek bir teknolojiyi benimsemeye nasıl zorlanır?

Kaynak: Pantano ve Timmermans, 2014

geliştirme, ilgili tüm aktörleri akıllı ortaklıktan kaynaklanan faydalar konusunda bilinçlendirme, akıllı teknolojilerle sağlanan yeni ürün ve hizmet erişimi noktasında tüketicileri geleneksel erişimi değiştirmeye zorlama, geleneksel olanla karşılaştırıldığında tüketicilerin yeni alışveriş deneyimi algısını geliştirme ve çalışanları rollerinin yerini alabilecek teknolojileri kabul etmeye zorlama şeklinde bazı zorlukları getirmektedir. Tüm bu olası zorluklar akıllı perakendecilik fikrini uygulayan ya da uygulayacak olan işletmeler açısından çeşitli araştırma ve hazırlıkların yapılması noktasında önemli bilgiler sunmaktadır.

IV. AKILLI PERAKENDECİLİĞİN BİR PARÇASI OLARAK AKILLI MAĞAZA

Önceki bölümler, akıllı perakendecilik yaklaşımının bileşenlerini tanımlayarak akıllı teknolojilerin perakende yönetimini ne ölçüde etkilediğini analiz etmeye odaklanmıştır. Bu yaklaşım, özel yeteneklerin gelişimini, bilgi yönetimindeki değişiklikleri, perakendeciler ve tüketiciler arasında akıllı ortaklıkların oluşturulmasını, tüketicilerin ürün ve hizmetlere erişimindeki değişiklikleri, tüketim biçimlerindeki değişiklikleri ve satış elemanının görevindeki değişiklikleri içermektedir (Pantano ve Timmermans, 2014; Pantano vb., 2018a,b). Daha spesifik olarak, akıllı perakende yaklaşımının mağaza düzeyinde de perakende yönetimi açısından çeşitli sonuçları mevcuttur. Mağaza düzeyinde akıllı perakende yaklaşımının tüketicilerin çalışanlarla ve diğer tüketicilerle etkileşim biçimlerinde (Bertacchini ve diğerleri 2017; Kannan ve Li 2017; Roy vd., 2018; Shankar vd., 2016), alışveriş deneyiminde (Dacko, 2017; Poncin vd., 2017; Roy vd., 2017; Roy vd., 2018; Gao vd., 2021) ve yeni perakendecilik senaryosunu karakterize eden belirli teknolojik araçları belirleme (Hwangbo vd., 2017) etkili olduğu görülmektedir. Tablo 3 mağaza düzeyinde akıllı perakendeciliğe ilişkin önceki araştırmaları özetlemektedir.

Akıllı perakende sektöründeki mağazalar, müşterilere yeni bir alışveriş deneyimi ve benzersiz bir satın alma süreci sağlamak için fiziksel mağazaları ve teknolojik yenilikleri bütünleştirmektedir (Roy vd., 2018; Kallweit vd., 2014; Poncin ve Mimoun, 2014; Pillai vd., 2020). Akıllı mağazalar yüz tanıma, akıllı sensörler, akıllı alışveriş arabaları, akıllı raflar, self servis ödeme, etkileşimli ekranlar, etkileşimli giyinme odaları, radyo frekans tanımlama sistemleri (RFID), alışveriş asistanı sistemleri, yakın alan iletişim sistemleri (NFC), artırılmış gerçeklik ve büyük veri analizi gibi heterojen akıllı teknolojileri kullanan mağazalardır (Pantano ve Timmermans, 2014; Poncin ve Mimoun, 2014; Li vd., 2017; Pantano, 2016). Örneğin, Amazon, yüksek teknolojiye insansız marketler olan Amazon Go'yu piyasaya sürmüştür. Önemli bir dizi sensör ve kameraların kullanıldığı mağazalarda ürünlerin durumu otomatik olarak takip edilmekte ve tüm satın alma süreçleri, mağaza içi akıllı teknolojiler aracılığıyla gerçek zamanlı olarak gerçekleştirilmektedir. Sonuç olarak, müşteriler ihtiyaç duyduklarını alıp mağazalardan manuel bir ödeme yapmadan doğrudan ayrılabilir. Yine Ralph Lauren ve Tommy Hilfiger hazır giyim markalarına ait akıllı mağazalarda kullanılan etkileşimli giyinme

TABLO 3 | Mağaza Düzeyinde Akıllı Perakendeciliğe İlişkin Önceki Araştırmalar

Yazarlar	Konular	Sonuçlar
Shankar vd. (2016)	Gelişmekte olan mobil teknolojilerin yönlendirdiği şekilde mobil alışverişinin tanımı	Mobil teknolojilerin aracılık ettiği pazarlama faaliyetlerinin planlanması ve yürütülmesinin sonuçlarını ve alışveriş yapan kişi üzerinde satın alma yoluna doğru ortaya çıkan etkileri ortaya koyar.
Poncin vd. (2017)	Akıllı mağazalar geliştirmek için etkili oyunlaştırma arayüzleri	Akıllı arayüzler, eğlenceli deneyimler sunarken olumlu etkileşimleri ve duyguları destekleyen akıllı etkileşimler aracılığıyla tüketicilerin mağaza içi deneyimini olumlu yönde etkiler.
Bertacchini vd. (2017)	Mağaza içi robotik alışveriş asistanının (robotik refakatçi) alışveriş davranışı üzerindeki etkisi	Robotik alışveriş yardımı, çevrimdışı perakendeciliğin geleneksel unsurlarını çevrimiçi perakendeciliğin avantajlarıyla bütünleştirerek alışveriş deneyimini geliştirmek için yeni bir olasılık ortaya koyar.
Dacko (2017)	Akıllı perakendenin gerçekleştireceği olarak mobil artırılmış gerçeklik uygulamaları	Mobil artırılmış gerçeklik uygulamaları, verimlilik, daha yüksek alışveriş değeri ve eğlence gibi faydalar sağlayarak tüketicilerin deneyimsel değerini artırır.
Roy vd. (2017)	Akıllı perakende ortamlarında müşteri deneyiminin itici güçlerini içeren yeni akıllı müşteri deneyimi konsepti	Araştırma, akıllı perakende yaklaşımı içinde, akıllı perakende teknolojilerine yönelik memnuniyeti artıran ve algılanan riski azaltan görece avantaj, algılanan keyif, algılanan kontrol, kişiselleştirme ve etkileşimin değerlendirilmesinden ortaya çıkan çok boyutlu bir yapı olarak akıllı müşteri deneyimi kavramını tanıtır.
Hwangbo vd. (2017)	Yeni akıllı mağaza fikrini karakterize eden hedefler ve teknolojiler	Nesnelerin İnterneti (iç mekan konumlandırma, artırılmış gerçeklik, yüz tanıma, etkileşimli ekranlar vb.) ağırlıklı akıllı teknolojiler, akıllı mağazaların geliştirilmesi için yeni pazarlama ve perakende çözümleri sağlar.
Kannan ve Li (2017)	Dijital pazarlamanın tüketicilerin temas noktaları üzerindeki etkisi	Çalışma bir araştırma gündemi sunarken dijital teknolojilerin yol açtığı yeni temas noktalarını vurgular.
Pantano ve Gandini (2017)	Satış noktasında dijital teknolojilerin kullanımından doğan yeni sosyallik biçimleri	Satış noktasında dijital teknolojilerin kullanımının ne ölçüde yeni sosyal deneyim biçimlerine yol açtığı ve bu deneyimlerin müşteriler için sosyal yönden nasıl değer yaratacağını gösterir.
Pantano ve Gandini (2018)	Satış noktasında dijital teknolojilerin kullanımı, alışveriş deneyimini fiziksel sınırların ötesine taşıyor	Satış noktasında dijital teknolojilerin kullanılmasının, dijital ağlar boyunca dağıtılan yeni bir alışveriş deneyimi kavramına (ağ deneyimi) ne ölçüde yol açtığını ortaya koyar.
Pantano vd. (2018a)	Perakende hizmetini iyileştirmek ve yenilik yönetimi stratejileri geliştirmek için teknolojilerin akıllı kullanımına dayalı olarak ortaya çıkan perakende senaryosunu anlamada yeni bir entegre çerçeve	Mevcut perakendeciliğin nasıl akıllı bir bakış açısına doğru ilerlediğini ve perakende yönetim stratejilerinin, ortak hizmet yaratmaya artan tüketici katılımı ve akıllı teknolojilerin kapsamlı yayılımının yönlendirmesiyle nasıl uyarlanması gerektiğini gösterir.
Roy vd. (2018)	Tüketicilerin perakendecilikte akıllı teknolojileri kabulü veya direnci	Tüketicilerin mağaza içi deneyimini geliştirebilen akıllı teknolojiler, müşteri değerini artıran basit arayüzlere odaklanmalıdır. Ayrıca marka yönetimi stratejileri, akıllı teknolojilerin benimsenmesinde önemli bir rol oynayabilir.
Gao vd. (2021)	Yapay zeka teknolojisi uyarılarının akıllı müşteri deneyimi üzerindeki etkisi	Yapay zeka teknolojisi uyarılarının (tutku ve kullanılabilirlik), akıllı müşteri deneyimi üzerinde önemli, olumlu bir etkiye sahiptir. Akıllı müşteri deneyimi, tüketicilerin ağızdan ağıza iletişim (WOM) niyetleri üzerinde önemli ve olumlu bir etkiye sahiptir.
Chang ve Chen (2021)	Akıllı mağazalarda tüketiciyi satın almaya motive eden etkenler	Algılanan kullanım kolaylığının, algılanan keyfi ve algılanan kullanılabilirliğin büyük ölçüde etkilediği ve bu üç bileşenin alışveriş niyetini doğrudan etkilediği vurgular. Yüksek teknoloji hazırlık düzeyi algılanan kullanım kolaylığının alışveriş niyeti ve algılanan kullanılabilirlik üzerindeki etkisini artırmaktadır.

Kaynak: Yazarlar tarafından üretilmiştir.

odaları ile müşteriler RFID teknolojisine sahip aynalardan istedikleri ürünlerin bedenlerini ve renklerini ekran üzerinden inceleyebilmektedir. Dahası müşteriler denedikleri ürünler hakkında tavsiye alabilme, satın almak istedikleri ürünlerin stok durumu hakkında bilgi edinebilme ve ihtiyaç durumunda ayna üzerinden satış görevlisine çağrı gönderebilme imkanlarına sahip olmaktadır (Kim vd., 2017). Benzer şekilde Türkiye'deki ilk akıllı mağaza olan DeFacto akıllı mağazasında da satın alma süreçleri mağaza içinde kullanılan akıllı teknolojilerle yürütülmektedir. Hem fiziksel hem de dijital alışveriş deneyimi sunan akıllı mağazada akıllı aynalar, akıllı sensörler, radyo frekans tanımlama sistemleri (RFID), sanal gerçeklik, etkileşimli ekranlar, robot satış

danışmanları gibi akıllı teknolojiler kullanılmaktadır.

V. AKILLI MAĞAZA BİLEŞENLERİ

Pantano ve Dennis (2019) akıllı perakende yaklaşımının mağaza düzeyindeki kullanımı neticesinde ortaya çıkan yeni akıllı mağaza konseptine ilişkin temel boyutların perakendecileri ve tüketicileri içerdiğini belirtmiştir. Aynı araştırmacılar perakendecilerin ve tüketicilerin bakış açısına göre sınıflandırdıkları altı temel akıllı mağaza bileşeninden bahsetmektedir.

Perakendecilerin bakış açısına göre yeni gelişen akıllı mağaza konseptinde kullanılan akıllı teknolojiler fiziksel bir mağazada satış elemanı tarafından verilen hizmeti etkilemektedir. Akıllı teknolojilerin mağaza düzeyinde kullanımı ile artan tüketici-çalışan etkileşimi neticesinde perakendecilikte *satış elemanlarının görevlerinde değişiklikler* ortaya çıkmıştır (Pantano ve Dennis, 2019). Bu değişim ile satış elemanları geleneksel satış görevlerini akıllı teknolojiler aracılığıyla geliştirmektedir. Perakende yöneticileri açısından mağaza içi akıllı teknolojilerin kullanımının satış elemanları tarafından öğrenilmesi ve bu teknolojilerin iş süreçlerine dahil edilmesi oldukça önemlidir. Akıllı teknolojiler tüketiciler açısından eğlenceli özellikleri ve etkileşimli arayüzleri aracılığıyla perakendeciler ve tüketiciler arasında önemli bir duygusal etkileşime aracılık etmektedir. Bu etkileşim yeni gelişen akıllı mağaza içi müşteri deneyimi neticesinde işbirlikçi bir alışveriş ortamını geliştirmektedir. Bu noktada perakendecilerin akıllı mağazalardan en iyi sonucu elde etme hedefiyle tüketiciler ile bir tür *akıllı ortaklıklar oluşturmaları* gerekmektedir (Pantano ve Dennis, 2019). Perakendeciler akıllı teknolojilerle tüketici etkileşimi sırasında tüketiciler hakkında rekabet avantajı elde etmek için yararlı bilgilere dönüşürebilecekleri büyük miktarda veriler toplayabilmektedirler (Grewal vd., 2017). Akıllı teknolojilerin mağaza içi kullanımı, perakendecilerin her müşterinin eylemlerinin gerçek zamanlı verilerine erişimine olanak tanımaktadır. Bu noktada perakendecilerin yararlı tüketici bilgileri elde etmek için büyük miktarlarda *veri toplama ve analiz etme* süreçlerini geliştirmeleri gerekmektedir (Bradlow vd., 2017). Toplanan ve işlenen bu veriler perakende yöneticilerine müşterileri hakkında faydalı bilgiler sağlamaktadır. Sonuç olarak, bu teknolojilerden ortaya çıkan verilerin kullanılması, perakendecilerin kurumsal rutinlerini ve genel performanslarını etkilerken (Kumar vd., 2017; Zhu ve Kraemer, 2005), mağaza düzeyinde de perakende ortamını karakterize edecektir. Bu nedenle, akıllı mağaza, teknolojik tahmin, entegrasyon ve büyük miktarda bilgi tarafından tetiklenen yeni bir mağaza konseptine doğru geçiş içermektedir (Pantano ve Dennis, 2019).

Tüketicilerin bakış açısına göre akıllı teknolojilerin mağaza düzeyindeki kullanımı ürün/hizmet tüketimini ve erişimini etkilemiştir. Perakendecilerle tüketiciler arasında aracı görevi gören akıllı teknolojiler hizmetin kalitesi ve hızı açısından mağaza içi deneyimi geliştirmeye yönelik araçlarla perakendecilerin *ürün/hizmet tüketiminde ve erişiminde değişiklikler* meydana getirmiştir. Akıllı perakende teknolojileri özelleştirme, farklı teslimat noktaları ve ödeme seçenekleri gibi yeni olanaklar sunarak tüketicilere sunulan hizmetleri geliştirmektedir. Bu durum perakendecilerin tüketicilerin eğilimlerine göre daha kişiselleştirilmiş ürün/hizmet sunumuna yönelik eğilimlerini arttırmıştır. Teknoloji, makine öğrenimi mekanizmalarını entegre ederek, tüketicilerin geçmiş davranışlarını ezberler ve geçmişteki satın alma işlemlerine en uygun ürünleri veya tüketicilerin ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilecek ürünleri göstererek buna göre yanıt verebilir. Bu durumda her bir tüketici son derece etkileşimli ve kullanımı kolay arayüzler aracılığıyla tüketiciler tarafından erişilebilen favori ürünleri, hizmetleri, ödeme yöntemlerini, ürün erişimini, tahsilatını ve tüketimini yansıtan *kişiselleştirilmiş alışveriş deneyimine* sahip olabilir. Son olarak akıllı teknolojiler geleneksel insandan insana etkileşimlerin yerini alırken perakendeciler ve diğer tüketicilerle etkileşim için yeni bir doğrudan kanal geliştirmektedir. Bu bağlamda akıllı teknolojilerin mağaza düzeyinde kullanımı perakendeciler ve tüketicilerle *teknoloji aracılı etkileşimler* oluşturmaya imkan sağlamaktadır (Pantano ve Dennis, 2019).

Özetlemek gerekirse, akıllı mağaza altı bileşenden oluşmaktadır. Bunlar; (1) satış elemanının görevlerindeki değişiklikler, (2) akıllı ortaklıklar oluşturma, (3) akıllı veri toplama ve analizi, (4) ürün/hizmet tüketimindeki değişiklikler ve erişim, (5) kişiselleştirilmiş alışveriş

deneyimi ve (6) tüketicinin bakış açısından perakendeci ve diğer tüketicilerle teknoloji aracılı etkileşimlerdir. Bu bileşenler Şekil 2'de gösterilmiştir.

ŞEKİL 2 | Akıllı Mağaza Bileşenleri

Kaynak: Pantano ve Dennis, 2019

VI. AKILLI TEKNOLOJİLERLE DEĞİŞEN MÜŞTERİ DENEYİMİ

Akıllı perakende teknolojileri (APT) üstün ve kişiselleştirilmiş perakende hizmetleri sunarak müşteri deneyimini geliştirme potansiyeline sahiptir (Hoffman ve Novak, 2015; Wunderlich vd., 2013; Roy vd., 2017). Akıllı teknolojilerle satın alma süreci geleneksel satın alma sürecinden farklı olduğu için birçok bilim insanı tüketicileri incelemeye başlamıştır (Huang ve Liao, 2015; Priporas vd., 2017; Poncin vd., 2017; Roy vd., 2017; Roy vd., 2018). Bununla birlikte akıllı teknolojilerle karşılaşan tüketicilerin bu teknolojileri benimsemeleri ve psikolojik tepkileri konusunda endişeler ortaya çıkmıştır. Bu nedenle akıllı perakende teknolojileri ile müşterilerin deneyimlerinin araştırılması önemli bir araştırma konusudur.

Tüketici perspektifinden akıllı perakende teknolojileri, müşterilerin alışveriş deneyimini geliştirmek için önemli bir potansiyele sahiptir. Akıllı müşteri deneyimi (SCE-Smart Customer Experience), özellikle teknoloji aracılı (örneğin nesnelerin interneti gibi bağlantılı teknolojiler) perakendecilik deneyimlerine odaklanan akıllı perakendeciliğin bir bileşeni olarak tanımlanmaktadır (Roy vd., 2017). Roy vd. (2017) tarafından kavramsallaştırılan akıllı müşteri deneyimi beş boyutlu bir yapıdan oluşmaktadır. Bu boyutlar; göreceli avantaj, algılanan zevk, kişiselleştirme, algılanan kontrol ve algılanan etkileşim şeklindedir. Akıllı müşteri deneyimi, müşterilerin akıllı teknoloji ile doğrudan etkileşimini içerdiğinden akıllı müşteri deneyiminin boyutları bilişsel, duygusal ve davranışsal unsurları yansıtmaktadır.

Göreceli avantaj, akıllı perakende teknolojilerinin yerini aldığı mevcut perakende teknolojilerinden daha iyi olarak algılanma derecesini ifade eden akıllı müşteri deneyiminin bilişsel unsurudur (Lu ve diğerleri, 2015; Roy vd., 2017). Akıllı müşteri deneyiminin göreceli avantajı, teknoloji, kolaylık, kalite ve işlev açısından avantajları yansıtmaktadır (Gao ve Bai, 2014). *Algılanan zevk*, akıllı perakende teknolojilerini kullanan tüketiciler tarafından zevk veya zevkin ne ölçüde algılandığı ile ilgili duygusal bir boyuttur (Choi ve Park, 2014; Roy vd., 2017). *Kişiselleştirme*, akıllı perakende teknolojilerinin tüketicilere kişiselleştirilmiş veya özelleştirilmiş hizmetler sunma yeteneğini ifade etmektedir (Neuhof vd., 2015). Bu, akıllı müşteri deneyiminin davranışsal yönünü temsil eden bir boyuttur (Roy vd., 2017). *Algılanan kontrol*, tüketicilerin akıllı perakende teknolojileri kullanarak kontrolü ne ölçüde algıladıklarını ifade eden davranışsal bir boyuttur (Lee vd., 2013). Tüketiciler, alışveriş hedeflerine ulaşmak ve arzu edilen sonuçları elde etmek için etki gösterme ve akıllı perakende teknolojileri kullanımına katılma yeteneğine sahiptir (Roy vd., 2017). Son olarak, *algılanan etkileşim*, tüketicilerin akıllı perakende teknolojileri ile etkileşimlerini değerlendirmeleriyle ilgili bilişsel bir boyuttur (Scardamalia ve Bereiter, 2014). Bu boyut akıllı perakende teknolojisi tasarımının, alışveriş amaçlarını ve görevlerini yerine getirmede tüketici ile etkileşim sağlayabilme derecesi ile ilgilidir (Roy vd., 2017).

Geleneksel perakende yaklaşımı dikkate alındığında yeni gelişen akıllı perakendecilik yaklaşımı belirli bir ölçüde esneklik sağlasa da (Roy vd. 2017), sürekli olarak gelişen teknolojilerle birlikte değişen

tüketici davranışlarının halen belirsiz yönleri mevcuttur. Bu noktada perakendeci-tüketici etkileşiminin gelecek perspektifinde mevcut yapısından önemli ölçüde farklılaşacağı ve bunun da müşteri deneyimini değiştireceği öngörülmektedir (Koçak ve Uyar, 2022). Perakendecilikte akıllı teknolojilerin mağaza düzeyindeki kullanımı ile ortaya çıkan akıllı müşteri deneyimi kavramı bu değişimin etkilerini yansıtmaktadır.

SONUÇ

Akıllı perakendecilik, teknoloji kullanımıyla bağlantılı daha ileri bir "akıllılık" düzeyini dahil ederek, modern bir teknolojinin perakendecilik sürecine uygulanmasının ötesine geçen bir olgudur. Tüm dünyada gelişmekte olan bu yeni iş modelini anlamak ve uygulama pratiklerini keşfetmek hem akademisyenler hem de perakendeciler açısından oldukça önemlidir. Dijital çağın getirdikleriyle beraber evrilen perakendecilik sektöründe akıllı teknolojilerin bundan sonraki süreçlerde daha yaygın hale geleceği öngörülmektedir. Bu nedenle, yeni akıllı perakendecilik yaklaşımı kendisini oluşturan, organizasyonel ve satış faaliyetleri boyutlarına göre araştırılabilir. Bu boyutlar kapsamında ele alınan temel bileşenlerin (özel yetenekler geliştirme, bilgi yönetimindeki değişiklikler, akıllı ortaklıklar oluşturma, hizmet erişimindeki değişiklikler, tüketimdeki değişiklikler ve satış elemanın görevlerindeki değişiklikler) anlaşılması ve araştırılması akıllı perakendecilik yaklaşımının uygulama pratiklerini keşfetmede oldukça önemlidir. Yine bu bileşenler perakendecilerin rakiplerine göre rekabet avantajı elde etmek için üstesinden gelmeleri gereken bazı zorlukları (Pantano ve Timmermans, 2014) ortaya koymaktadır. Bu zorluklar finansal sürdürülebilirlik kısıtlamaları altında dinamik yetenekleri yönetme, uyarlanabilir ve hassas bilgi filtreleme sistemleri geliştirme, ilgili tüm aktörleri akıllı ortaklıktan kaynaklanan faydalar konusunda bilinçlendirme, akıllı teknolojilerle sağlanan yeni ürün ve hizmet erişimi noktasında tüketicileri geleneksel erişimi değiştirmeye zorlama, geleneksel olanla karşılaştırıldığında tüketicilerin yeni alışveriş deneyimi algısını geliştirme ve çalışanları rollerinin yerini alabilecek teknolojileri kabul etmeye zorlama şeklindedir. Akıllı perakendecilik yaklaşımını benimseyecek olan işletmeler ve konuyu inceleyen araştırmacılar tarafından bu zorluklarla ilgili daha fazla araştırma yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bunlarla birlikte akıllı perakende yaklaşımının mağaza düzeyinde kullanımıyla perakende yönetimi açısından da çeşitli sonuçları mevcuttur. Mağaza düzeyinde akıllı perakende yaklaşımının tüketicilerin çalışanlarla ve diğer tüketicilerle etkileşim biçimlerinde, yeni perakendecilik senaryosunu karakterize eden belirli teknolojik araçları belirleme ve alışveriş deneyiminde etkili olduğu görülmektedir. Gelişmiş perakende hizmetleri sunan akıllı perakende teknolojilerinin müşteri deneyimini geliştirmede önemli bir potansiyele sahip olduğu düşünülmektedir. Ancak mevcut araştırmaların çoğu (Rese vd., 2014; Kallweit vd. 2014; Huang ve Liao, 2015; Kang vd., 2015; Priporas vd., 2017; Foroudi vd., 2018; Roy vd., 2018); akıllı perakende teknolojilerinin benimsenmesi ve kabul edilmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Özellikle, akıllı teknolojilerin tetiklediği çağdaş perakendecilik ortamında akıllı müşteri deneyimini araştıran çalışmalar (Roy vd., 2017; Gao vd., 2021; Chang ve Chen, 2021) yetersizdir. Buna göre, daha fazla araştırma yapmak için akıllı teknolojilerin müşteri davranışı üzerindeki etkilerinin araştırılmasının verimli bir alan olduğu söylenebilir. Bu noktada akıllı perakende teknolojilerinin yaygınlaşan kullanımı ile hızla değişen müşteri deneyimini anlamaya yönelik daha fazla ampirik araştırma yapılması önerilmektedir. Perakende mağazalarda kullanılan akıllı teknolojilerin alışveriş yapan müşterilerin beklenti ve tercihlerine yönelik olması gerekmektedir. Bu bağlamda akıllı teknolojilerle müşteri deneyimini geliştirmek perakende yöneticileri için oldukça önemlidir. İleriki araştırmalarda akıllı perakende teknolojileri ile gelişen akıllı müşteri deneyiminin sonuçlarının hem perakendeciler hem de tüketiciler açısından araştırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

- [1] Ailawadi, K. L. ve Farris, P. W. (2017). Managing multi-and omnichannel distribution: Metrics and research directions. *Journal of Retailing*, 93(1), 120–135.
- [2] Antitroiko, A-V., Valkama. P. ve Bailey S.J. I. (2013). Smart cities in the new service economy: building platforms for smart services. *Artificial Intelligence & Society*, 1-12.
- [3] Bassano, C., Piciocchi, P. ve Pietronudo, M.C. (2018). Managing value co-creation in consumer service systems within smart retail settings. *J. Retailing Consum. Serv.* 45, 190–197.
- [4] Baxendale, S., Macdonald, E. K. ve Wilson, H. N. (2015). The impact of different touchpoints on brand consideration. *Journal of Retailing*, 91(2), 235–253.
- [5] Baz, A.M. (1996). Method and device for active constrained layer damping for vibration and sound control. *J. Acoust. Soc. cAm.* 101 (5), 2424.
- [6] Bennet R. ve Savani S. (2011). Retailers' preparedness for the introduction of third wave (ubiquitous) computing applications: a survey of UK companies. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 39(5): 306-325.
- [7] Bertacchini, F., Bilotta, E. ve Pantano, P. (2017). Shopping with a robotic companion. *Computers in Human Behavior*, 77, 382–395.
- [8] Bradlow, E. T., Gangwar, M., Kopalle, P. ve Voleti, S. (2017). The role of big data and predictive analytics in retailing. *Journal of Retailing*, 93(1), 79–95.
- [9] Brandao, A., Mamede, H. S. ve Goncalves, R. (2018). Systematic review of the literature, research on blockchain technology as support to the trust model proposed applied to smart places. *Advances in Intelligent Systems and Computing*, 758, 1163–1174.
- [10] Cai, S. ve Xu, Y. (2006). Effects of outcome, process and shopping enjoyment on online consumer behavior. *Electronic Research and Applications* 5(4):272-281.
- [11] Chang, W-Y. ve Chen, J. (2021). What motivates customers to shop in smart shops? The impacts of smart technology and technology readiness. *Journal of Retailing and Consumer Services*. 58, 2-11.
- [12] Chatzidimitris, T., Gavalas, D., Kasapakis, V., Konstantopoulos, C., Kyriadiis, D., Pantziou, G. ve Zaroliagis, C. (2020). A location history-aware recommender system for smart retail environments. *Personal Ubiquitous Comput.* 1–12.
- [13] Choi, J.H. ve Park, J.W. (2014). Investigating the factors influencing the usage of smart entry service: Incheon International Airport case study. *Int. Bus. Res.* 7 (1), 74.
- [14] Choi, J. ve Shin, S. (2016). Propose of smart place IoT systems for strengthen security of the smart grid environment. *Information*, 19(5), 1509–1516.
- [15] Dacko, S. G. (2017). Enabling smart retail settings via mobile augmented reality shopping apps. *Technological Forecasting and Social Change*, 124, 243–256
- [16] DeFacto. (2018). DeFacto'dan bir ilk daha: Fijital Akıllı Mağaza. Erişim adresi https://kurumsal.defacto.com.tr/docs/DeFacto_dan_bir_ilk_daha_Fijital_Ak%C4%B1ll%C4%B1_Magaza%E2%80%9D.pdf
- [17] Drollinger T ve Comer LB. (2013). Salesperson's listening ability as an antecedent to relationship selling. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 28(1), 50-59.
- [18] El-Hawary, M. E. (2014). The smart grid-state-of-the-art and future trends. *Electric Power Components and Systems*, 42(3–4), 239–250.
- [19] Foroudi, P., Gupta, S., Sivarajah, U. ve Broderick, A. (2018). Investigating the effects of smart technology on customer dynamics and customer experience. *Comput. Hum. Behav.* 80, 271–282.
- [20] Garaus, M., Wolfsteiner, E. ve Wagner, U. (2016). Shoppers' acceptance and perceptions of electronic shelf labels. *J. Bus. Res.* 69 (9), 3687–3692.
- [21] Gao, L. ve Bai, X. (2014). A unified perspective on the factors influencing consumer acceptance of internet of things technology. *Asia Pac. J. Mark. Logist.* 26 (2), 211–231. <http://dx.doi.org/10.1108/APJML-06-2013-0061>.
- [22] Gao, J., Ren, L., Yang, Y., Zhang, D. ve Li, L. (2022). The impact of artificial intelligence technology technology stimuli on smart customer experience and the moderating effect of technology readiness. *International Journal of Emerging Markets*, 17(4), 1123-1142.
- [23] Gaur, SS., Herjanto, H. ve Bathula, H. (2012). Does buyer–seller similarity affect buyer satisfaction with the seller firm?. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 22(3), 315-335.
- [24] Germann, F., Lilien, G. L., Fiedler, L., ve Kraus, M. (2014). Do retailers benefit from deploying customer analytics?. *Journal of Retailing*, 90(4), 587–593.
- [25] Grand View Research. (2018). Smart Retail Market Analysis Report by Application (Smart Label, Visual Marketing, Smart Payment System, Intelligent System), by Solution (Software, Hardware), and Segment Forecasts, 2018-2025. Erişim adresi <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/smart-retail-market>
- [26] Gregory, J. (2015). The Internet of Things: Revolutionizing the Retail Industry. Erişim adresi https://www.accenture.com/_acnmedia/Accenture/Conversion Assets/DotCom/Documents/Global/PDF/Dualpub_14/Accenture-The-Internet-Of-Things.pdf#zoom=50
- [27] Grewal, D., Roggeveen, A. L., ve Nordfält, J. (2017). The future of retailing. *Journal of Retailing*, 93(1), 1–6.
- [28] Haque, M.M., Chin, H.C. ve Debnath, A.K. (2013). Sustainable, safe, smart—three key elements of Singapore's evolving transport policies. *Transp. Policy*, 27, 20–31.
- [29] Huang, T.-L. ve Liao, S. (2015). A model of acceptance of augmented-reality interactive technology: the moderating role of cognitive innovativeness. *Electron. Commer. Res.*, 15 (2), 269–295.
- [30] Homburg, C., Jozić, D. ve Kuehnl, C. (2015). Customer experience management: toward implementing an evolving marketing concept. *J. Acad. Mark. Sci.*, 1–25 <http://dx.doi.org/10.1007/s11747-015-0460-7>.
- [31] Hoffman, D.L. ve Novak, T.P. (2015). Emergent Experience and the Connected Consumer in the Smart Home Assemblage and the Internet of Things, *SSRN*, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2648786>
- [32] Hwangbo, H., Kim, Y. S., ve Cha, K. J. (2017). Use of the smart store for persuasive marketing and immersive customer experiences: A case study of Korean apparel enterprise. *Mobile Information Systems*, 1–17.

- [33] Kallweit, K., Spreer, P. ve Toporowski, W. (2014). Why do customers use self-service information technologies in retail? The mediating effect of perceived service quality. *J. Retailing Consum. Serv.* 21 (3), 268–276.
- [34] Kang, J.Y.M., Mun, J.M. ve Johnson, K.K. (2015). In-store mobile usage: Downloading and usage intention toward mobile location-based retail apps. *Comput. Hum. Behav.*, 46, 210–217. <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2015.01.012>.
- [35] Kannan, P. K., ve Li, H. (2017). Digital marketing: A framework, review and research agenda. *International Journal of Research in Marketing*, 34(1), 22–45.
- [36] Karaömerlioğlu, D. ve Özeltürkay, E. (2018). Teknoloji çocuklarının akıllı perakendecilik uygulamalarına ilişkin deneyim ve beklentilerini belirlemeye yönelik keşifsel bir çalışma. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 6(15), 135-158.
- [37] Kayande, U., De Bruyn, A., Lilien, G. L., Rangaswamy, A., ve Van Bruggen, G. H. (2009). How incorporating feedback mechanisms in a DSS affects DSS evaluations. *Information Systems Research*, 20(4), 527–546.
- [38] Kim, H.-Y., Lee, J.Y., Mun, J.M. ve Johnson, K.K. (2017). Consumer adoption of smart in-store technology: assessing the predictive value of attitude versus beliefs in the technology acceptance model. *Int. J. Fash. Des. Technol. Educ.*, 10 (1), 26–36.
- [39] Kindstrom, D., Kowalkowski, C., ve Sandberg, E. (2013). Enabling service innovation: A dynamic capabilities approach. *Journal of Business Research*, 66(8), 1063–1073.
- [40] Koçak, Z.K., ve Uyar, K. (2022). Perakendecilikte akıllı uygulamalar: Sistemantik literatür taraması, *BMIJ*, 10 (4), 1565-1582, doi: <https://doi.org/10.15295/bmij.v10i4.2114>.
- [41] Kumar, V., Anand, A., ve Song, H. (2017). Future of retailer profitability: An organizing framework. *Journal of Retailing*, 93(1), 96–119.
- [42] Lee, J., Park, G.-L., ve Han, J. (2013). Integrative in-home display development for smart places. *Lecture Notes in Electrical Engineering*, 214, 363–370.
- [43] Lee, J.H., Phaal, R. ve Lee, S.H. (2013). An integrated service-device-technology roadmap for smart city development. *Technol. Forecast. Soc. Chang.*, 80 (2), 286–306.
- [44] Leitner, P. ve Grechenig, T. (2009). Smart shopping spaces: Connecting merchants and consumers by innovative online marketplaces. *Proceedings of the IADIS International Conference e-Commerce*, 77-88.
- [45] Li, R., Song, T., Capurso, N., Yu, J., Couture, J. ve Cheng, X. (2017). IoT applications on secure smart shopping system. *IEEE Internet Things J.*, 4 (6), 1945–1954.
- [46] Lu, J., Mao, Z., Wang, M. ve Hu, L. (2015). Goodbyemaps, hello apps? Exploring the influential determinants of travel app adoption. *Curr. Issue Tour.*, 18 (11), 1059–1079. <http://dx.doi.org/10.1080/13683500.2015.1043248>.
- [47] Mukherjee, A., Smith, R.J. ve Turri, A.M. (2018). The smartness paradox: the moderating effect of brand quality reputation on consumers' reactions to RFID-based smart fitting rooms. *J. Bus. Res.*, 92, 290–299.
- [48] Neuhofer, B., Buhalis, D. ve Ladkin, A. (2015). Smart technologies for personalized experiences: a case study in the hospitality domain. *Electron. Mark.*, 25 (3), 243–254. <http://dx.doi.org/10.1007/s12525-015-0182-1>.
- [49] Ostrom, A.L., Parasuraman, A., Bowen, D.E., Patricio, L., Voss, C.A. ve Lemon, K. (2015). Service research priorities in a rapidly changing context. *J. Serv. Res.*, 18 (2), 127–159. <http://dx.doi.org/10.1177/1094670515576315>
- [50] Pantano, E. (2016). Engaging consumer through the storefront: evidences from integrating interactive Technologies. *J. Retailing Consum. Serv.*, 28, 149–154.
- [51] Pantano, E., ve Gandini, A. (2017). Exploring the forms of sociality mediated by innovative technologies in retail settings. *Computers in Human Behavior*, 77, 367–373.
- [52] Pantano, E., ve Gandini, A. (2018). From shopping as store experience to network experience: An emerging framework in retail industry. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 46(7), 690–704.
- [53] Pantano, E. ve Dennis, C. (2019). *Smart Retailing, Technologies and Strategies*, Palgrave Macmillan, E-book.
- [54] Pantano, E., Priporas, C. V., ve Dennis, C. (2018a). A new approach to retailing for successful competition in the new smart scenario. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 46(3), 264–282.
- [55] Pantano, E., Passavanti, R., Verteramo, S., ve Priporas, C.-V. (2018b). To what extent luxury retailing can be smart. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 43, 94–100.
- [56] Pantano, E. ve Servidio, R. (2012). Modeling innovative points of sales through virtual and immersive Technologies. *J. Retail. Consum. Serv.*, 19 (3), 279–286.
- [57] Pantano, E. ve Timmermans, H. (2014). What is smart for retailing?. *Procedia Environ. Sci.*, 22, 101–107.
- [58] Pantano, E. ve Viassone, M. (2014). Demand pull and technology push perspective in technology-based innovations for the points of sale: the retailers evaluation. *J. Retail. Consum. Serv.*, 21 (1), 43–47. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jretconser.2013.06.007>.
- [59] Pillai, R., Sivathanu, B. ve Dwivedi, Y.K. (2020). Shopping intention at AI-powered automated retail stores (AIPARS). *J. Retailing Consum. Serv.*, 57, 102207.
- [60] Poncin, I. ve Mimoun, M.S.B. (2014). The impact of “e-atmospherics” on physical stores. *J. Retailing Consum. Serv.*, 21 (5), 851–859.
- [61] Poncin, I., Garnier, M., Mimoun, M. S. B., ve Leclercq, T. (2017). Smart Technologies and shopping experience: Are gamification interfaces effective? The case of the Smartstore. *Technological Forecasting and Social Change*, 124, 320–331.
- [62] Porter, M.E. ve Heppelmann, J.E. (2014). How smart, connected products are transforming competition. *Harv. Bus. Rev.*, 92 (11), 11–64.
- [63] Priporas, C.-V., Stylos, N. ve Fotiadis, A.K. (2017). Generation Z consumers' expectations of interactions in smart retailing: a future agenda. *Comput. Hum. Behav.*, 77, 374–381.
- [64] Rese, A., Schreiber, S. ve Baier, D. (2014). Technology acceptance modeling of augmented reality at the point of sale: Can surveys be replaced by an analysis of online reviews?. *J. Retail. Consum. Serv.*, 21 (5), 869–876. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jretconser.2014.02.011>
- [65] Roy, S.K., Balajai, M.S., Sadeque, S., Nguyen, B. ve Melewar, T.C. (2017). Constituents and consequences of smart customer experience in retailing. *Technol. Forecast. Social Change*, 124, 257–270.
- [66] Roy, S.K., Balaji, M., Quazi, A. ve Quaddus, M. (2018). Predictors of customer acceptance of and resistance to smart technologies in the retail sector. *J. Retailing Consum. Serv.*, 42, 147–160.
- [67] Roy, S.K., Balaji, M. ve Nguyen, B. (2020). Consumer-computer interaction and in-store smart technology (IST) in the retail industry: the role of motivation, opportunity, and ability. *J. Market. Manag.*, 36 (3-4), 299–333.
- [68] Sachan, S., ve Adnan, N. (2018). Stochastic charging of electric vehicles in smart power distribution grids. *Sustainable Cities and Society*, 40, 91–100.
- [69] Scardamalia, M. ve Bereiter, C. (2014). Smart technology for self-organizing processes. *Smart Learn. Environ.*, 1 (1), 1–13. <http://dx.doi.org/10.1186/s40561-014-0001-8>.
- [70] Shankar, V., Kleijnen, M., Ramanathan, S., Rizley, R., Holland, S., ve Morrissey, S. (2016). Mobile shopper marketing: Key issues, current insights, and future research avenues. *Journal of Interactive Marketing*, 34, 37–48.
- [71] Teece, D. J., Pisano, G., ve Shuen, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. *Strategic Management Journal*, 18(7), 509–533.
- [72] Vrontis, D., Thrassou, A. ve Amirkhanpour, M. (2017). B2C smart retailing: a consumer-focused value-based analysis of interactions and synergies. *Technol. Forecast. Soc. Change*, 124, 271–282.
- [73] Wang, Y. ve Wu, G. (2010). Empirical research for the effects of dynamic capabilities on business performance in e-business enterprises. *Proceedings of the International conference on E-Business and E-Government*, IEEE, 279-282.
- [74] Wedel, M., ve Kannan, P. K. (2016). Marketing analytics for data-rich environments. *Journal of Marketing*, 80(6), 97–121.
- [75] Wood, S. ve Reynolds, J. (2013). Knowledge management, organisational learning and memory in UK retail network planning. *The Service Industries Journal*, 33(2), 150-170.
- [76] Wunderlich, N.V., Wangenheim, F.V. ve Bitner, M.J. (2013). High tech and high touch: a framework for understanding user attitudes and behaviours related to smart interactive services. *J. Serv. Res.*, 16 (1), 3–20.
- [77] Xie, J. ve Shugan, S.M. (2001). Electronic tickets, smart cards, and online prepayments: when and how to advance sell. *Marketing Science*, 20(3), 219-243.
- [78] Yang, J. (2013). Harnessing value in knowledge management for performance in buyer–supplier collaboration. *International Journal of Production Research*, 51(7), 1984-1991.
- [79] Zhu, K. ve Kraemer, K. L. (2005). Post-adoption variations in usage and value of e-business by organizations: Cross-country evidence from the retail industry. *Information Systems Research*, 16(1), 61–84.